

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ ORTAÖĞRETİM SOSYAL
ALANLAR EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ BİLİM DALI

MEHMET ATÂ BEY'İN *İKTİTÂF* ADLI DERS KİTABININ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ AÇISINDAN ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Sezaver ÇAPCI SİPAHİ

Ankara
Ocak, 2014

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ ORTAÖĞRETİM SOSYAL
ALANLAR EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ BİLİM DALI

MEHMET ATÂ BEY'İN *İKTİTÂF* ADLI DERS KİTABININ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ AÇISINDAN ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sezaver ÇAPCI SİPAHİ

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Metin Kayahan ÖZGÜL

ANKARA- 2014

JÜRİ ONAY SAYFASI

Sezaver ÇAPCI SİPAHİ'nin **Mehmet Atâ Bey'in *İktitâf* Adlı Ders Kitabının Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Açısından Analizi** başlıklı tezi 09/01/2014 tarihinde, jürimiz tarafından **Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi** Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Adı Soyadı

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Yrd. Doç. Dr. Metin Kayahan ÖZGÜL

.....

Üye : Doç. Dr. İhsan KALENDEROĞLU

.....

Üye : Yrd. Doç. Dr. Abdülkadir HAYBER

.....

ÖN SÖZ

Bilimsel bilginin birikimli olarak ilerlemesi, onun en ufak bir bilimsel gelişmede bile yenilenmesini sağlamıştır. Bu bağlamda her bilimsel bilgi kendinden önceki bilgilerin ya devamı ya da sonu olmuştur. Eğitim, bilgiyi hem doğuran hem de sona erdiren tek sistemdir. Bu sistem, çağlar boyu nice eğitim anlayışını, pedagojik atılımı sindirmiş; nicelerini yeniden oluşturmuştur. Eğitim sistemleri, bu çağlar boyu biriken “Nasıl eğitmeliyiz” sorusunu yanıtlamaya çalışan birçok deneyimi ihtivâ eder. Türk eğitim sistemi de eğitimin kurumsallaşmasının temellerini aslında “modernite” ekseninde Tanzimat ile beraber oluşturmuştur. Değişen dünyaya uyum sağlamaya çalışan Osmanlı Devleti bu bağlamda eğitim sistemine yatırım yapmaya başlamıştır. Bu yatırım ilk etapta, farklı alanlarda okullar açmakla kendini göstermiş; daha sonra bürokrasiye yansımıştır. Bürokrasinin en yoğun yaşandığı II. Abdülhamîd ve II. Meşrûtiyet yılları, aynı zamanda bu araştırmayı kapsayan dönemlerdir. Bu dönemlerde mevcut eğitim sistemi içinde yer alan okullar nitelik ve nicelik bakımından değişim göstermiş; bu değişimi takiben dönemin siyasî ve sosyal durumları gölgesinde Maârif Nezareti tarafından yeni eğitim programlar hazırlanmış ve bu programlar dönemin okullarında uygulanmaya başlanmıştır. Söz konusu dönemlerde Türk dili ve edebiyatı eğitiminin idâdîler ve sultânîlerde nasıl verildiği; Türk dili ve edebiyatı eğitiminin bu okullarda ders kitaplarıyla nasıl örgütlendiği yapılan bu araştırma için önem taşır. Araştırma için önem taşıyan bütün bu konular göz önüne alındığında, II. Abdülhamîd ve II. Meşrûtiyet dönemlerinde valilik, Maliye Nazırlığı, Maliye Islahat Komiyonu azâlığı gibi devletin üst kademelerinde çalışmış; gazetelerde muharrirlik, Islah-ı Hurûfiyye Komisyonu azâlığı, mütercimlik, Galatasaray Sultânîsi ve Darülfünûn gibi okullarda Edebiyat-ı Osmânî öğretmenliği yapmış Mehmet Atâ Bey ve dönemin idâdîlerinde ve Galatasaray Sultânîsi’nde bir ders kitabı olarak kullanılan eseri İktitâf, bu araştırmanın konusunu oluşturur.

Araştırmada, II. Meşrûtiyet öncesi ve sonrası dönemdeki eğitim anlayışı çerçevesinde, İktitâf’ın 1902 ve 1912 basımları ekseninde Türk dili ve edebiyatı eğitiminin nasıl verildiği, dersin bu kitaplarda nasıl örgütlendiği tespit edilmiştir. İktitâf hakkında çalışma yapılırken İktitâf’ın değişik yıllardaki basımlarına rastlanmış ve bu basımlar içinde dört kısmının da bir arada bulunduğu 1902 basımı II. Abdülhamîd dönemi; 1912 basımı ise II. Meşrûtiyet sonrası Türk dili ve edebiyatı eğitiminin nasıl yapıldığının bilinmesi amacıyla araştırmada değerlendirilmiştir.

Dolayısıyla bahsedilen bu dönemlere ait ders programlarının sultânî ve idâdî düzeyinde bilinmesi, İktitâf'ın hangi programlar için uygun olduğunu belirlemek adına yardımcı olmuştur. Atâ Bey hakkında sınırlı bilgilerin olması Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde çalışılmasını gerekli kılmıştır. Atâ Bey hakkında ulaşılabilen diğer kaynaklar; oğlu Galip Ataç'ın yazıları, torunu Meral Ataç'ın ifadeleri ve yazılarıdır. Ayrıca Atâ Bey'in çevirileri, yazıları ve belki de en önemlisi eserlerinin mukaddimeleri onun hakkında bilgi veren birincil kaynaklardır.

İktitâf önceleri, Galatasaray Sultânîsi'nde Edebiyat-ı Osmanî derslerinde kullanılması için okulun müdürü Abdurrahman Şeref Bey tarafından Atâ Bey'e yazdırılan bir ders kitabıyken sonraları, Maârif Nezareti'nce idadîlerde de kullanılan bir ders kitabı olmuştur. İktitâf'ı döneminde bu kadar popüler kılan, onun hem okuma eğitimini hem de yazma eğitimini uygulama ve alıştırma örnekleriyle beraber vermesidir. Bu açıdan Türk dili ve edebiyatı eğitiminin tarihini hakkında bir fikir vermek adına eser dört kısmıyla beraber lâtîn harflerine aktarılmıştır. Eserde ihtivâ edilen iki yüzü aşkın metin vardır. Bu metinlerin bir kısmı lâtîn harflerine önceden aktarılmış olsa da İktitâf adıyla bir Türk dili ve edebiyatı ders kitabının içinde yer almaları, söz konusu metinlerin bir kez daha değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla bu araştırmada İktitâf'ın bir bütün olarak ele alınması, onun her şeyden önce bir Türk dili ve edebiyatı ders kitabı olduğunu ve bu bakış açısıyla değerlendirildiği ortaya koyar.

Yapılan bu çalışmada her zaman destek ve cesaret vermesiyle beni güçlü kılan Saygıdeğer Hocam Yrd. Doç. Dr. Metîn Kayahan Özgül'e en samimî duygularıyla teşekkür ediyorum. Binbir zorlukla gittiğim; ama tezim için gerekli olan her şeyi kütüphanesinde bulduğum ve mensûbu olduğum Atatürk Üniversitesi'nin değerli hocalarına da teşekkürü borç bilirim. Sabırla ve ümitle beni büyüten, desteklerini her an hissettiğim; benim için Ankara-İstanbul arası sayısız seyahat yapan kıymetli anneme ve babama; kardeşlerim Ayşe'ye ve Ahmet'e; sevgisini başarıyla taçlandırmam için elinden geleni yapan sevgili eşim Burhan Resul Sipahi'ye çok teşekkür ederim.

Sezaver ÇAPCI SİPAHİ

Erzurum-2014

ÖZET

MEHMET ATÂ BEY'İN *İKTİTÂF* ADLI DERS KİTABININ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ AÇISINDAN ANALİZİ

ÇAPCI SİPAHİ, Sezaver

Yüksek Lisans, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Orta Öğretim Sosyal
Alanlar Eğitimi

Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Metin Kayahan Özgül

Ocak-2014, 1010 sayfa

Bu araştırmanın amacı, Mehmet Atâ Bey'in Galatasaray Sultânîsi için hazırladığı ve bir mecmûa-i intihâb olarak tanımladığı ders kitabı *İktitâf*'ı, döneminin Türk dili ve edebiyatı eğitimi anlayışı açısından değerlendirmektir. Bu amaçla çalışmada, *İktitâf*'ın 1902 ve 1912 baskılarındaki metin seçiminin nasıl yapıldığı ve bu doğrultuda Türk edebiyatı dersinin nasıl örgütlendiği tespit edilmiştir.

Araştırmada yöntem olarak doküman analizi kullanılmıştır. Araştırmanın esere dönük yapılması bu yöntemin kullanılmasını öngörmüştür. Bu bağlamda *İktitâf*'ın 1902 ve 1912 basımlarından yola çıkılarak II. Abdülhamîd dönemi ve II. Meşrûtiyet döneminde Türk dili ve edebiyatı derslerinin nasıl işlendiği yolunda bilgilere ulaşılmıştır.

İktitâf, II. Abdülhamîd döneminde ve II. Meşrûtiyet sonrası dönemde pek çok kez basılan; içerdiği metinler vasıtasıyla okuma ve yazma eğitimi veren bir ders kitabıdır. Kitabın; döneminin devlet kademelerinde çeşitli görevlerde bulunmuş bir devlet adamı, muharrir, edebiyat öğretmeni ve Hammer mütercimi Mehmet Atâ Bey tarafından metinlerin lugat, nahiv ve vezin bilgilerine yönelik bir çalışmayla yazılması, *İktitâf*'ı diğer Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarından ayıran en önemli özelliğidir.

Çalışmanın Atâ Bey ve eseri *İktitâf* üzerine yapılan ilk çalışma olması eserin yazıldığı dönemdeki Türk dili ve edebiyatı eğitimi tarihinin bilinmesi açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla *İktitâf*'ın dört kısmını da içeren 1902 yılına ait basımı Lâtin harflerine aktarılmış ve araştırmaya eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İktitâf*, Mehmet Atâ Bey, Türk dili ve edebiyatı eğitimi ders kitabı, II. Abdülhamîd dönemi, II. Meşrûtiyet sonrası.

ABSTRACT

THE ANALYZE OF SCHOOL BOOK *İKTİTÂF* BY MEHMET ATÂ FROM THE POINT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

By ÇAPCI SİPAHİ, Sezaver

Masters Degree, The Institute of Education Sciences of Gazi University

Education of Social Domain for Secondary Education

The Department of Turkish Language and Literature Teaching

Thesis Advisor : Yrd. Doç. Dr. Metin Kayahan Özgül

January- 2014, page 1010

The goal of this study is to assess a school book “İktitâf” which Mehmet Atâ Bey originated and defined as a renaissance magazine “mecnûa-i intihâb” from the point of the mentality of Turkish Language and Literature Education. For this purpose, it was discovered in this study how the selection of texts was made in 1902 and 1912 editions of “İktifâf” and how the Turkish literature was organized accordingly.

The analyze of documents was used in the study as a method. That the study was done for the work stipulated the use of this method. In this regard, Starting from 1902 and 1912 editions of “İktifâf”, it was reached to the data on how Turkish language and literature was administered the era of Abdülhamîd II and post Constitutional period II.

Printed quite a lot the era of Abdülhamîd II and post Constitutional period II, the book “İktifâf” is a class book giving education on how to read and write through the texts it included. The fact that the book was written with a study devoted to the vocabulary, syntax and prosody of the texts by Mehmet Atâ Bey, a statesman having performed duties at the state agencies, an author, a literature teacher and an interpreter of Hammer is the most important distinguishing characteristic that makes it different from other Turkish language and literature school books.

As this study is the first one to make over Atâ Bey and his work “İktitâf”, it is of importance from the point of knowing the history of Turkish language and literature teaching. Thus, the edition of 1902 including the four chapters of “İktitâf” has been transferred into Turkish of Turkey and added to this research .

Key Words: İktitâf, Mehmet Atâ Bey, Turkish Language and Literature teaching school book, the era of Abdülhamîd II, Post-Constitutional period II.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar LİSTESİ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
1.GİRİŞ.....	1
1.1. Problem Durumu	4
1.2. Araştırmanın Amacı	5
1.3. Araştırmanın Önemi	6
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları	7
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	8
2.1. I. MEŞRÛTİYET DÖNEMİ ÖNCESİ EĞİTİM ANLAYIŞI İÇERİSİNDE TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERSİ MÜFREDATLARI VE DERS KİTAPLARI	8
2.1.1. I. Meşrûtiyet Dönemi Öncesi Eğitim Anlayışı	8
2.1.2. I. Meşrûtiyet Dönemi Öncesi İdâdîler, Sultânîler ve Bu Okulların Müfredat İçerikleri	13
2.1.2.1. İdâdîler	13
2.1.2.2. Sultânîler	13
2.1.2.2.1. Galatasaray Sultânîsi.....	13
2.1.3. I. Meşrûtiyet Dönemi Öncesi İdâdîlerde ve Sultânîlerde Kullanılan Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitapları	17
2.2. II. ABDÜLHAMÎD DEVRİ EĞİTİM ANLAYIŞI (1876-1908) İÇERİSİNDE TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERSİ MÜFREDATLARI VE DERS KİTAPLARI	18
2.2.1. II. Abdülhamîd Devri Eğitim Anlayışı (1876-1908)	18
2.2.2. II.Abdülhamîd Devri İdâdîler, Sultânîler ve Bu Okulların Müfredat İçerikleri.....	21
2.2.2.1. İdâdîler	21
2.2.2.1.1. Beş Yıllık İdâdîler.....	21
2.2.2.1.2. Yedi Yıllık İdâdîler	23
2.2.2.2. Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi	27

2.2.3. II. Abdülhamîd Dönemi İdâdîlerde ve Sultânîlerde Kullanılan Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitapları	29
2.3. II. MEŞRÛTİYET DÖNEMİ EĞİTİM ANLAYIŞI İÇERİSİNDE TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERSİ MÜFREDATLARI VE DERS KİTAPLARI	34
2.3.1. II. Meşrûtiyet Dönemi Eğitim Anlayışı	34
2.3.2. II. Meşrûtiyet Döneminde İdâdîler, Sultânîler ve Bu Okulların Müfredat İçerikleri	37
2.3.2.1. İdâdîler	37
2.3.2.2. Sultânîler	40
2.3.3. II. Meşrûtiyet Döneminde İdâdîlerde ve Sultânîlerde Kullanılan Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitapları	42
3. MEHMET ATÂ BEY'İN HUSUSÎ VE RESMÎ HAYATI	45
3.1. Doğumu	45
3.2. Tahsili	45
3.3. Memuriyet Hayatı	46
3.4. Ölümü	48
3.5. Gazeteciliği ve Mütercimliği	48
3.6. Eserleri	50
4. İKTİTÂF	54
5. YÖNTEM	59
5.1. Araştırmanın Modeli	59
5.2. Veri Toplama Araçları	59
5.3. Verilerin Toplanması	60
5.4. Verilerin Analizi	60
6. BULGULAR VE YORUM	62
6.1. II. Abdülhâmit Devrinde İktitâf	62
6.1.1. İktitâf'ın Birinci Kısımının Analizi	72
6.1.2. İktitâf'ın İkinci Kısımının Analizi	80
6.1.3. İktitâf'ın Üçüncü Kısımının Analizi	83
6.1.4. İktitâf'ın Dördüncü Kısımının Analizi	88
7. BİR TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERS KİTABI OLARAK İKTİTÂF	90
8. II. MEŞRÛTİYET DÖNEMİNDE İKTİTÂF	104

SONUÇ	109
İKTİTÂF'IN LÂTİN HARFLERİNE AKTARIMI	114
KAYNAKÇA	465
EK	474

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Maârif Nezareti'nin 1892 yılında yayımladığı beş yıllık idâdîlerin ders programı.....	21
Tablo 2. Maârif Nezareti'nin 1892 yılında yayımladığı yedi yıllık idâdîlerin ders programı.....	23
Tablo 3. Beş yıllık idâdîlerde 1911 yılında uygulanan ders programı.....	38
Tablo 4. Yedi yıllık idâdîlerde 1911 uygulanan ders programı.....	38
Tablo 5. İktitâf'ın 1902 yılı basımında yer alan metin türleri sayıları.....	64

KISALTMALAR LİSTESİ

BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BOA/ DH. EUM. EMN	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Emniyet-i Umûmiye Müdüriyyeti, Emniyet Kalemî.
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DOT	: Devlet-i Osmâniyye Tarihi
h.	: Hicrî
m.	: Mîlâdî
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
No	: Numara
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SOZ	: Sicill-i Osmânî Zeyli
TDV	: Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu

1. GİRİŞ

Edebiyat ve dil eğitimi, eğitim sürecinin temelinde yer alır. Herhangi bir niyetin açığa vurulmasına, bir düşüncenin bir zihinden başka bir zihne aktarılmasına yarayan bir işaretler sistemi olan dil, eğitimle bir amaç kazanır. Bu amaç, edebî metinlerdeki dilin o metinlerde kazandığı anlamları kavramak ve metinleri yorumlamayı sağlayacak becerileri, hedefe kazandırmaktır. Bu becerilerin ilk basamağı, Türk dili ve edebiyatı dersleridir.

Bütün ülkelerin eğitim sistemlerinde büyük önem verilen anadil öğretiminin amacı, kişilerin düşünme ve iletişim becerilerinin geliştirilmesidir (Tekin, 1980: 24). Bireyin, dil ve iletişim becerisini en üst kademeye getirmek edebiyat eğitimiyle sağlanır. Edebî metinler sayesinde o dilin sırlarına erişilebilir. Edebî metinlerden dinleme, konuşma, okuma, yazma noktalarında öğrencilerinin faydalanmasını sağlayacak kişiler de edebiyat öğretmenleridir. Edebî metinler, öğrencilerin daha yaratıcı olmasına ve dili öğrenirken daha hevesle hareket etmelerine katkıda bulunur. Dolayısıyla öğrenci, edebî metinler sayesinde dili çözmeli; anlamalı ve o dilin estetik boyutunu da keşfedebilmelidir. Bu keşif, edebî eserlerde dile getirilen, telkin edilen düşünceler sayesinde öğrencilerin fikirlerini değiştirmesi ve bu yolla hayatlarına farklı bir ivme kazandırmalarıyla anlamlı bir hâle gelir. Bu bağlamda eğitim ve edebiyat çağın gereklerine göre insanın yetiştirilmesi, topluma uyumlu yaşantılar edinebilmesi için birbiriyle ilişki içerisinde.

Dil eğitimi için yazılan ders kitaplarının amacı o dili kullanan bireylerin dillerini doğru ve güzel kullanmalarını sağlamaktır. Edebiyat eğitimi; estetik zevkin gelişmesi, kültürel değerlerin somut olarak ifadesi ve yorumlanması, sürdürülen hayatın farklı bir dikkat ve duyarlılıkla dile getirilmesi bakımlarından son derece önemlidir [Milli Eğitim Bakanlığı, (MEB) 2005: 15]. Bu eğitimin temel amacı, öğrencinin yaratılışından getirdiği güzellik duygusunu yoğurmak, onda estetik bağlamında bir farkındalık yaratmaktır. Dolayısıyla edebiyat eğitimi aynı zamanda bir sanat eğitimi olarak görmek yanlış olmaz.

Her alanda olduğu gibi, eğitim alanında da çağın getirdiği yeni argümanlarla tanışılmasının yarattığı karmaşa, yenilik rüzgârının başlamasıyla başka bir hâl alır. Bu hâl, eğitim anlayışında ve sisteminde değişimin artık kaçınılmaz olduğunu işaret eder. Bu amaçla yapılan ıslahatlar, Osmanlı eğitim sisteminde Tanzimat'ın ilânıyla beraber

kendini gösterir. Tanzimat dönemi, Osmanlı'daki eğitimin teşkilâtlandırılışı bakımından dikkate değerdir. 1845'te kurulan Meclis-i Maârif-i Muvakkat, sıbyan ve rüşdiye mekteplerinin düzenlenmesini, Dârülfünûn'un açılmasını ve bu işlere bakacak bir meclisin kurulmasını istemiştir. Açılmak istenilen meclis, 1846'da Meclis-i Maârif-i Umûmi adıyla açılmıştır (Akşin, 1997: 128-129). Bu meclisin aldığı kararlar doğrultusunda 1851'de dönemin aydınlarının da dahil olduğu Encümen-i Dâniş adında bir akademi kurulmuştur. Ancak söz konusu akademi; memlekette gereği kadar müspet ilim anlayışının olmayışı ve encümen üyelerinin birçoğunun ilim işleriyle uğraşacak vakte sahip olmayan devlet ricalinden seçilmiş bulunması gibi sebeplerden dolayı kendisinden beklenenleri yerine getirememiştir (Bayrak, 1989: 41). 1857 yılına gelindiğinde Maârif-i Umûmiye Nezareti adı altında bir Eğitim Bakanlığı kurulmuştur. 1864 yılında da Maârif Bakanlığı'nda bir çeşit yüksek eğitim kurulu olarak Meclis-i Kebir-i Maârif adı altında bir meclis oluşturulmuştur. Kurulan bu meclisin akabinde, Vilâyet Milli Eğitim Müdürlükleri hizmet vermeye başlamışlardır. Ayrıca eğitimi belirli bir sisteme oturtmaya çalışarak, okullar ve müfredatları konusunda ayrıntılı bilgi veren Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ise 1869'da çıkarılmıştır (Berkes, 2012: 227-229). Nizamnamenin ilân edilışinden beş yıl önce 1864'te Maârif Nazırlığı'nda kurulan Meclis-i Maârif'e Rum, Ermeni, Katolik, Potestan ve Musevî cemaatlerinden seçilmiş eğitimciler tayin edilerek dönemin önde gelen fikir akımı olan Osmanlıcılık fikrine bu hareketle bir ivme kazandırılmıştır. Bu ivmenin, farklı din ve milliyete mensup Osmanlı tebasını Batı'ya karşı daha sağlam kılarak, modernleşme yolunda yapılacak ıslahatlara hız kazandıracığı düşünülmüş ve bu düşünceler 1869'da çıkarılan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin temelini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nde modernleşme sürecinde örnek aldığı devlet olan ve Osmanlıcılık fikrini destekleyen Fransa, Osmanlı toplumunu oluşturan unsurların dağılmamasının müslümanların gayrimüslim tebaya yaklaştırılmasına bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca Fransa, 1856 tarihli Islahat Fermanı'nın uygulanması için neler yapılması gerektiği konusunda Bâbîâli'ye 22 Şubat 1867 tarihli bir nota vermiş ve bu notada; Osmanlı Devleti'nin ilk, orta ve yüksek düzeyde bir eğitim sistemi geliştirmesi gerektiğinden bahsetmekteydi (D. Demirel, 2007:14). İşte bu notanın ardından kısa bir süre sonra böyle bir nizamnâmenin yürürlüğe konması bu fikri kanıtlar nitelikte görülmektedir (Akyüz, 1992: 102, D. Demirel, 2007:14). 1869 nizamnâmesinin hazırlanışının temelinde yer alan başka bir husus, Batı eğilimli Osmanlı seçkinlerinin dinî eğitim kurumları dışında ve onlardan tamamen bağımsız yeni bir eğitim sistemi

kurma düşüncesi idi (Hayta, 1996: 88; D. Demirel, 2007:14). Nizamnâmenin yankıları I. Meşrûtiyet ve II. Meşrûtiyet dönemlerinde de hissedilmiştir. Özellikle II. Meşrûtiyet döneminde Tanzimat döneminde açılan okullar, ders programları ve öğretim kadroları açılardan ıslah edilmeye çalışılmış ve yeni okullar açılmaya devam edilmiştir. Bütün bunlara ek olarak II. Meşrûtiyet yılları, Osmanlı Devleti'nde siyasî anlamda hızlı gelişmelerin yaşandığı yıllardır. Tarihî sosyal çalkantıların yanı sıra, fikir akımları, çeşitli ülküler, dil ve edebiyat hareketleri bakımından da II. Meşrûtiyet devri ayrı bir önem ve özellik taşır (Kavcar, 1974: 47). Bu dönemde, eğitim konularına aydınların ilgisi artmış, dönemin gazete ve dergilerinde eğitim başlıca tartışılan konu hâline gelmiştir. Dönemin eğitim programlarına sosyal, siyasal içerikli, hayata dönük bazı dersler konulmuştur. Eğitim-öğretim yöntemlerinde kitap ve öğretmenden eşyaya yönelen, gözleme ve öğrencinin kendisinin araştırıp bulmasına dayanan bir yola gidilmeye çalışılmış; fakat bu yöntemler yaygınlaştırılamamıştır (D. Demirel, 2007: 13) ancak; bir dersin örgütlenmesi ders kitaplarına bağlıdır.

Ders kitapları; “Öğrencileri; milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerler bakımından besleyen; demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirmede yol gösteren ve bu değerlerle ilgili ders konularını sevdiren okuma metinleri içerir. Türk toplumunun sosyal, ahlakî, kültürel ve tarihî değerlerini geliştirerek yaşatır” (http://mevzuat.meb.gov.tr/html/2597_0.html. Erişim tarihi 12/12/2012) Özellikle Türk dili ve edebiyatı alanında geçmişten bugüne kadar hazırlanan ders kitapları bu bağlamda sadece bir eğitim öğretim aracı değil, kültürün ve en önemlisi bir dilin en nadide eserlerini içinde barındıran bir arşiv niteliğindedir. Öğrencilere kazandırılacak estetik zevkin yanında dil sevgisinin de kazandırılması Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarının hazırlanma amaçları arasındadır.

Tanzimat ile birlikte okullaşmanın artması dönemin yazarlarını, açılan okullarda kullanılacak ders kitapları yazmaya sevk etmiştir. Bu çalışmada II. Abdülhamîd ile II. Meşrûtiyet dönemlerinde Maârif Nezareti'nin ders kitaplarını ve okul programlarını nasıl hazırladığı araştırılacak ve bunun sonucunda Mehmet Atâ Bey'in Galatasaray Sultânîsi için yazdığı bir edebiyat ders kitabı olan İktitâf'ta edebiyat dersinin nasıl örgütlendiğinin tespiti yapılarak kitaptaki metinlerin değerlendirilmeleri için eser analiz edilecektir. Eserin hem II. Abdülhamîd döneminde hem de II. Meşrûtiyet döneminde pek çok baskısı yapılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada eserin, II. Abdülhamîd döneminde ve II. Meşrûtiyet döneminde yapılan

baskıları incelenerek ve bu baskılar arasında bir karşılaştırma yapılacaktır. Bunun için eserin 1902 ve 1912 yıllarında yapılmış baskıları ele alınmıştır. Bu karşılaştırma, çalışmanın esas amacını teşkil etmese de İktitâf'ın yazıldığı dönem hakkındaki eğitim politikalarının daha iyi anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Nurullah Ataç ve Doktor Galip Ataç'ın babaları olan Mehmet Atâ Bey'in, Galatasaray Sultânîsi'nde *Mükemmel Türkçe kitâbet ve inşâ*'dersinde okutulması için yazdığı İktitâf adlı Türk dili ve edebiyatı ders kitabının II. Abdülhamîd döneminde ve II. Meşrûtiyet döneminde uygulanan eğitim politikaları çerçevesinde içerik bakımından analizinin yapılmasıdır. Ayrıca eser basıldığı dönemden itibaren idâdîlerin *Türkçe Kırâat, Lûgat ve İmlâ* dersi için de kullanılmıştır. Kitabın içeriğinin yine idâdîlerin programlarında yer alan *Kavâid-i Osmâniyye ve Kırâat, Usûl-i İnşâ ve Kitâbet, Edebiyat ve ahlâk* gibi derslerin içeriğiyle de örtüştüğü belirlenmiştir. İktitâf başlangıçta sadece Galatasaray Sultânîsi için yazılan bir edebiyat ders kitabıyken döneminde çok yeni olan birtakım pedagoji tekniklerini de kullanması, onun idâdîlerde de ders kitabı olarak kullanılmasını sağlamıştır. Ayrıca İktitâf'ın döneminde bu kadar popüler olması Atâ Bey'e, II. Meşrûtiyet'ten sonra mekâtib-i ibtidâiye ve rüşdiye için *Musavver Küçük İktitâf*'ı hazırlatacaktır. Eserin bu bağlamda değerlendirilmesinin, Türk dili ve edebiyatı eğitimi tarihine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Meşrûtiyet döneminin öncesi ve sonrası için yapılan Türk dili ve edebiyatı eğitimi konulu çalışmalarda Mehmet Atâ Bey'in yazdığı edebiyat ders kitabı İktitâf'tan bahsedilmemiştir. Böyle bir edebiyat ders kitabının Türk dili ve edebiyatı eğitimi içinde değerlendirilmesi gerektiği, bu çalışmanın çıkış noktasıdır.

1.1. Problem

II. Abdülhamîd ve II. Meşrûtiyet dönemi Türk eğitim tarihinde eğitim üzerine en çok yazının yazıldığı, eğitim sorunlarıyla fazlasıyla ilgilenildiği bir dönem olmuştur. Farklı düşüncelere sahip devlet adamlarının, aydınların eğitim düşüncelerini ortaya koydukları bir dönem niteliği de taşıyan özellikle II. Meşrûtiyet yıllarında Batılı ve yeni bir eğitim anlayışı oluşturulmaya çalışılmıştır.

İktitâf üzerine daha önce bir çalışma yapılmamıştır. Bu ders kitabının, Osmanlı Edebiyatı ders kitapları hakkında yapılan çalışmalara dahil edilmemesi, bu çalışmanın yapılması için cesaret vericidir. İktitâf, II. Abdülhamîd döneminde ve II. Meşrûtiyet

sonrası dönemde pek çok kez basılan, döneminin idâdî ve sultânîlerinde okutulan Türk dili ve edebiyatı eğitimi adına önemli bir ders kitabıdır. Bu ders kitabının döneminde, Türk dili ve edebiyatı eğitimi nasıl verildiği; hangi eserleri içinde barındırdığı; edebiyat dersinin örgütlenmesini nasıl yaptığı, bu çalışmanın problem durumunu ortaya koyar.

Çalışmada eserin dört cildinin de bir arada olduğu 1902 ve II. Meşrûtiyet sonrası basılan sadece ilk kısmı içeren 1912 yıllarına ait baskıları kullanılmıştır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Türk dili ve edebiyatı eğitimi için yapılan çalışmalarının mazîsi çok eski değildir. Araştırmacıların, özellikle Türkçe eğitimi, yabancılara Türkçe öğretimi üzerine yoğunlaştıkları, Türk dili ve özellikle edebiyat eğitimi göz ardı ettikleri görülür. Türk dili ve edebiyatı eğitimi ile ilgili yapılan araştırmalarda ise yoğunlaşılan konular çoklukla, Türk dili ve edebiyatı eğitimi müfredat programlarının ders kitaplarına nasıl yansıdığı, müfredatlarda geçen kazanımların dersin içeriği ile ilgisi, öğrencinin bu kazanımları nasıl, hangi öğretim yöntemiyle edineceği ile ilgilidir. Söz konusu çalışmaların daha çok 2000- 2010 yılları arasında yapıldığı görülür. En fazla çalışmanın ise 2006 yılında yapıldığı görülmektedir. 2006 yılı içerisinde Türk dili ve edebiyatı öğretimiyle ilgili toplam 24 çalışma yapılmıştır (Eyüp, Uzuner Yurt, Stebler, 2012: 1124). Bu çalışmaların, güncel eğitim programlarının Türk dili ve edebiyatı eğitimine ne ölçüde yansıtıldığını yordamak için yapıldığı görülür.

Yapılan çalışmalar Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Öğretimi, Edebiyat Eğitiminin Kişisel Becerilere Katkısı, Divan Edebiyatı Öğretimi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni Adayları, Ders Kitapları, Kompozisyon Eğitimi, Türk Dili ve Edebiyatı Ders İçerikleri, Edebi Tür- Edebi Metin, Türk Dili ve Edebiyatı Ders Programı, Edebiyat Öğretiminde Yöntem Teknik, Dilbilimi Öğretimidir (Eyüp, vd., 2012: 1124). Bu çalışmaların Türk dili ve edebiyatı eğitiminin güncel durumlarıyla ilgilendiği açıktır; ancak Türk dili ve edebiyatı eğitiminin Tanzimat döneminden süregelen bir macerası da vardır. Dönemin ortaöğretim kademelerinde hangi edebiyat ders kitaplarının kullanıldığının bilinmesi hem Türk eğitim tarihi açısından hem de Türk dili ve edebiyatı eğitiminin tarihi açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda yapılan çalışmalardan biri Tanzimat döneminden Cumhuriyet dönemine kadar okullarda ders kitabı olarak kullanılan edebiyat kitapları hakkında Celile Eren Argıt (2004) tarafından yapılan çalışmadır. Argıt, bu çalışmasıyla Türk dili ve edebiyatı

eğitiminin Tanzimat ile başlayan macerasını dönemin okullarında okutulan ders kitaplarıyla beraber ele almıştır.

Bu çalışmanın amacı, Mehmet Atâ Bey'in yazdığı edebiyat ders kitabı İktitâf'ı döneminin Türk dili ve edebiyatı eğitimi anlayışı açısından değerlendirmektir. Çalışmanın amacını belirlemek adına taranılan kaynaklarda şu sorulara cevap aranmıştır:

- 1) II. Abdülhamîd döneminde ve II. Meşrûtiyet dönemi sonrasının eğitim özellikleri nelerdir?
- 2) II. Abdülhamîd döneminde ve II. Meşrûtiyet dönemi sonrasının ortaöğretim kademesinde görülen yenilikler nelerdir?
- 3) II. Meşrûtiyet dönemi öncesinde ve sonrasında ortaöğretim eğitimi veren okullar hangileridir?
- 4) II. Meşrûtiyet döneminde ve bu dönemin öncesinde Maârif Nezareti nasıl işliyordu ve müfredat programlarını nasıl hazırlıyordu?
- 5) İktitaf'ın II. Meşrûtiyet öncesi (1902) ve sonrası (1912) baskılarında edebiyat dersi nasıl düzenlenmiştir?
- 6) Mehmet Atâ Bey'in öğretmenlik yaptığı Galatasaray Sultânîsi'nde edebiyat dersleri nasıl işleniyordu? Ders programları nasıl hazırlanıyordu?
- 7) Mehmet Atâ Bey kimdir? Eseri İktitâf, nasıl hazırlanmıştır?

Bu sorulara cevap aranmak için taranılan kaynaklar, araştırmanın hem kuramsal çerçevesini hem de amacını belirlemeye yardımcı olmuştur.

1.3. Araştırmanın Önemi

İlk baskısı 1895'te yapılan dönemin idâdîlerinde ve sultânîlerinde edebiyat ders kitabı olarak kullanılan Mehmet Atâ Bey'in İktitâf'ı hakkında Türk dili ve edebiyatı eğitimi ile ilgili şimdiye kadar bir çalışma yapılmamıştır. Döneminin önemli bir devlet adamı, aydını, edebiyat öğretmeni, mütercimi, muharriri olan Mehmet Atâ Bey'i anlatmak, Türk dili ve edebiyatı eğitiminin II. Abdülhamîd ve II. Meşrûtiyet dönemleri içinde nasıl yapıldığı konusunda eseri İktitâf'ı değerlendirmek, bu çalışmanın çıkış noktasıdır. Söz konusu dönemlerdeki idâdîlerde ve sultânîlerde edebiyat ders kitabı olarak kullanılan ve pek çok baskısı olan bu kitabın Türk dili ve edebiyatı eğitimi tarihi açısından ilk defa değerlendirilmesi, araştırmanın önemini açıklar.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmada Mehmet Atâ Bey'in Galatasaray Sultânîsi için yazdığı bir edebiyat ders kitabı olan İktitâf, Türk dili ve edebiyatı eğitimi açısından değerlendirilecektir. İlk basımı 1895 yılında yapılan İktitâf, sadece II. Abdülhamîd döneminde değil, II. Meşrûtiyet döneminde de pek çok kez basılmıştır. Çalışmada II. Meşrûtiyet öncesi ve sonrası dönemlerdeki eğitim politikaları çerçevesinde İktitâf'ın 1902 ve 1912 yıllarındaki baskıları esas alınacaktır. Bu ders kitaplarının değerlendirilmesi sadece İktitâf'ın hem II. Meşrûtiyet öncesi hem de sonrası eğitim anlayışlarının ortaya konulması için önemlidir.

İktitâf'ın pek çok baskısının olması ve bu zamana kadar ne müellifinin ne de eserin hakkında bir çalışma yapılmamış olması, bu çalışmanın sınırlılığını oluşturur. Tanzimat'tan itibaren yazılmış pek çok edebiyat, belâgat ve retorik kitapları hakkında benzer çalışmalar yapılmış ve söz konusu kitaplar dönemleri içinde değerlendirilmiştir. Eser, edebiyat eğitimi açısından ilk defa değerlendirilecektir. Bu bağlamda ulaşılan kaynaklar, hem eserin müellifi Mehmet Atâ Bey hakkındaki bilgilere hem de eseri İktitâf hakkındaki bilgilere ulaşılmasında oldukça kısıtlıdır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. I. MEŞRÛTİYET DÖNEMİ ÖNCESİ EĞİTİM ANLAYIŞI İÇERİSİNDE TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERSİ MÜFREDATLARI VE DERS KİTAPLARI

2.1.1. I. Meşrûtiyet Dönemi Öncesi Eğitim Anlayışı

Bu dönemin eğitim alanındaki çarpıcı yönünü, devletin toprak kaybının önüne geçmek adına askerî eğitim alanında yapılmasının gerekliliğine inanılmış ıslahatlar oluşturur. Yapılması düşünülen bu ıslahatların siyasî arka plânında; devletin bütünlüğünün nasıl korunabileceği konusunda *Batılılaşmayı* işaret eden fikir paylaşımlarının olduğu görülür. Söz konusu dönemde ve bu dönemin devamında *Batılılaşma* amacıyla yapılan düzenlemelerin bir devlet politikası hâlini alması, devlet adamlarını Batılı bir eğitim anlayışına geçiş konusunda hızlı politikalar üretmeye zorlamıştır. Üretilen politikalar sonucu Batılı devletlerin, Osmanlı Devleti'nin çok milletli yapısına müdahalelerini engellemek adına bir Tanzimat hareketi başlatılmıştır. Bunların sonucunda, Osmanlı Devleti'ndeki bilgi sistemlerinin ve insan yetiştirme politikasının yönü değişerek, ıslahatların iptidaî, rüşdî ve idâdî düzeye yayılması sağlanmıştır. Bu dönemde eğitim hızlı bir teşkilâtlanma yoluna gitmiş; Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti'nin kurulmasının ardından yeni okullar açılmıştır. Devlet, eğitimde yaptığı bu çalışmaya ek olarak bir eğitim bürokrasisi oluşturmaya başlamıştır.

Sultan Abdülmecid 1845'te Meclis-i Vâla'yı ziyaret ederek eğitimde yeni düzenlemeleri plânlamak üzere her sınıf devlet adamından (ilmiye, seyfiye, kalemiye) bir "Meclis-i Maârif-i Muvakkat" kurulmasını istemiştir (Tekeli ve İlkin, 1999: 64). Bu meclis aldığı kararlarla Osmanlı eğitim sisteminde okul kademelerini ilk, orta ve yüksek öğretim olarak belirlemiştir. Buna ek olarak meclis, bütün okul kademelerinin programlarını ve kurallarını düzenlemek üzere "Meclis-i Maârif-i Umûmiye"nin kurulmasını istemiştir. Açılmak istenilen meclis, 1846'da Meclis-i Maârif-i Umûmiye adıyla açılmıştır (Akşin, 1997: 129, D. Demirel, 2007:10). Bu meclisin aldığı kararlar doğrultusunda 1851'de dönemin aydınlarının da dahil olduğu Encümen-i Dâniş adında bir akademi kurulmuştur (Ünal, 2008: 1). Encümen-i Dâniş, Atâullah Efendi-zade Mehmet Şerif Efendi başkanlığında kurulmuştur. Kurumun kuruluş amacı ise; batıdaki ilmî çalışmaları ve yenilikleri takip etmek, eğitim ve kültür alanında gerçekleştirilecek fikir tartışmaları ile Türkçe ile yeni eserler yazmak, okullara ve açılacak olan

Darülfünûn'a ait ders kitaplarını hazırlamak veya tercüme etmek, ilmin ve bilimin memlekette yayılması için teşviklerde bulunmak, böylece genel eğitim seviyesini yükseltmek olarak belirlenmiştir (Akyüz, 1975: 12). Dahilî üyeleri arasında, saray erkânından isimlere ek olarak Meclis-i Maârif üyesi Ahmet Cevdet Efendi ve Tercüme Odası'ndan Ahmet Vefik Efendi (Cevad, 2001: 46-47), haricî üyeleri arasında Hammer, Bianchi ve Redhouse'un bulunduğu Encümen-i Dâniş, maârif faaliyetlerine ders kitaplarının hazırlanması, özellikle Fransızca'dan yapılan fikir eserlerinin Türkçe'ye çevirilmesi konularında farklı bir boyut getirmiştir. Tanpınar (2001), Encümen-i Dâniş'in gözden kaçırılan, unutulmuş yerli ve yabancı tarih kitaplarını tercüme sûretiyle o günkü Türkçe'ye aktarmalarının altında, dönemin siyasî havasının etkili olduğunu söyler. Berkes (2012) ise Encümen-i Dâniş'in dil ve edebiyat alanında büyük ve başarılı yapıtlar veremediğini; ancak en büyük katkısının Ahmet Cevdet Paşa'nın Osmanlı Devlet'nin Batılılaşma konusunda bilinçli bir tavrının olduğunu kanıtlamak istercesine yazdığı tarih kitabı olduğunu belirtir. Encümen-i Dâniş'in ne olursa olsun dönemin fikir, ilim ve maârif alanlarına katkıları göz ardı edilemez. Özellikle Encümen-i Dâniş'in toplantıları neticesinde değişen fikrî ortam, Osmanlı eğitim sisteminin yönünü değiştirmeye çalışmış; Darülfünûn adında bir üniversite kurulmasına karar vermiş; on bir yıl boyunca devam eden faaliyetleri neticesinde kendisinden sonraki eğitim meclislerini de etkileyerek Fransız eğitim sistemine göre yeni okulların açılmasını sağlamıştır. Encümen, devlet adamlarının aralarındaki anlaşmazlıklar ve lüzumsuz bir masraf addiyle 1863'te lağvedilmiştir (Tanpınar, 2001). Dönemin bu gibi eğitim kurumları ya lağvedilmiş ya da değişikliğe uğratılmıştır: 1864'te Meclis-i Maârif-i Umûmiye, Meclis-i Muhtelit'e dönüştürülmüş; ancak meclisin toplanamamasından ötürü lağvedilmiş, yerine Daire-i Maârif-i Umûmiye teşekkül etmiştir (Ünal, 2008: 3). Meclis-i Maârif'in yeniden teşkilatlandığı bu kurum Mekâtib-i Mahsûsa ve Daire-i Mekâtib-i Umûmiye şeklinde ikiye ayrılmıştır (Cevad, 2001: 76). Bu dairelerin azâlarına Rum, Ermeni, Katolik, Potestan ve Musevî cemaatlerinden seçilmiş eğitimciler tayin edilerek dönemin önde gelen fikir akımı olan Osmanlıcılık fikrine bu hareketle bir ivme kazandırılmıştır. Bu ivmenin, farklı din ve milliyete mensup Osmanlı tebasını Batı'ya karşı daha sağlam kılarak, modernleşme yolunda yapılacak ıslahatlara hız kazandıracak düşünülmesi, Osmanlı eğitim sisteminin siyasî yönünü de ortaya koyar niteliktedir. Ayrıca, Osmanlı eğitim sistemindeki bu kurumsallaşma, eğitimin niteliğini doğrudan etkileyen ders kitaplarının niteliğine ve bu kitapların

hazırlanmasına da yansımıştı. Bu amaçla 1865'te Maârif-i Umûmiye Nezareti'ne bağlı bir Tercüme Cemiyeti kurulmuştur. Münif Efendi'nin başkanlığında kurulan Tercüme Cemiyetiyle tercüme edilen eserlerin öğrenciler için yararlı olup olmadıklarını tespit edilmiş, yabancı dillerde yazılan kitap ve mecmuaların çevileri yapılmıştır.

Bütün bu gelişmeler eğitimi daha sistematik bir temele oturtmak için yapılırken, dönemin siyasî müttefiki Fransa'nın Osmanlılık politikasını desteklemek adına dönemin eğitim hareketlerine destek vermesi dikkate değerdir. Bu bağlamda; 1867'de Fransız Eğitim Bakanı Victor Duruy'ye Osmanlı eğitim kurumlarının sistemleştirilmesi için bir proje hazırlanmıştır (Berkes, 2012: 236). Duruy, kozmopolit okulların açılmasını, fen bilimleri ve sosyal bilimleri ihtivâ eden bir üniversite kurulmasını ve kütüphanelerin oluşturulmasını nezarete önermiştir. Duruy'nin ve dönemin maârif teşkilâtında yer alan isimlerin de tavsiyeleriyle Paris elçiliği yapmış; burada Fransız eğitim tarzını ve sistemini yakından tanımış Maârif-i Umumiye Nâzırı Safvet Esat Mehmet Paşa, Osmanlı eğitim sisteminin yol haritasını Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu'na kadar çizen 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'ni yürürlüğe koymuştur. Bu nizamnâme ile ilerde bahsedilecek sultânîler ve idâdîlerin yol haritaları da çizilmiştir. Atuf (1930: 130), Safvet Paşa'nın nizamnâmeyi yürürlüğe koymadan önceki Osmanlı eğitim sistemini şöyle özetlemektedir:

1. Mevcut mekteplerin nevileri, dereceleri maârifin tamîmî maksadına uygun değildir.
2. Yüksek tahsilin faydalı olabilmesi için ilk ve orta tahsilin münteşir ve muntazam olmasına mütevakıf iken memleket içinde sıbyan mektepleri nüfusa göre pek azdır.
3. Adedi pek az olan bu mekteplerde de tahsil yalnız din dersleri mukaddimâtına munhasırdır.
4. Bu mekteplerin idareleri, ehliyet ve mahiyetleri meçhul birtakım hocalara verilmekte olduğu için, mekteplere senelerce devam etmiş çocuklar, ekseriyetle bir şey öğrenemeden mektepten çıkıyorlar.
5. Rüşdiyelere girenler dahi tahsil zamanlarının çoğunu mahalle mekteplerinde öğrenilmesi lâzım gelen derslerin tekrarıyla uğraşarak zamanlarını zayi etmektedirler.
6. Muhtelif ilim ve fenler için yüksek mektepler yoktur. Bunun için rüşdiyeden çıkanlara kalemlere yahut askeri mekteplere girmektedirler.

Safvet Paşa, eğitim sisteminin durumunu böyle betimlemiş ve Osmanlı eğitim sistemini düzenlemek adına 198 madde hazırlamıştır. Bu 198 madde:

1. İlim ve marifet tahsili için mecburiyet kaidesi koyuyor.
2. Umumî mektepleri muhtelif kısımlara ve derecelere ayırıyor,
3. Talim ve tedris usûlünü tertip ve tanzim ediyor.

4. Muallimleri malumat ve itibarını artıracak ve hallerini terfih edecek çareleri düşünüyor.
5. Maârifin merkez idaresini (Maârif Nezareti) tevsî ve tanzim, vilayetlerde de muktazî şubeleri teşkil ediyor.
6. Talebenin şevk ve gayretin celbedecek imtihan kaide ve usulleri koyuyor.
7. Umûmî maârif tahsisatı olmak üzere ahaliden mürettep bir iane almasına karar veriyor (Atuf, 1930: 132).

Ayrıca nizamnâme, ön gördüğü okul kademeleri için yeni ders kitapları yazdırmaya da karar vermiştir. Bu bağlamda, Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin eğitimin kurumsallaşması yolunda attığı adımlar önemlidir; çünkü bu nizamnâme ile Maârif Nezareti merkez teşkilâtını sağlamlaştıran Meclis-i Kebîr-i Maârif kurulmuştur. İlmî (Daire-i İlmîye) ve İdarî (Daire-i İdâre) olmak üzere iki daire şeklinde teşkilâtlanan bu meclisin şubeleri olmak üzere vilayetlerde de birer “Vilâyet-Maârif Meclisi” kurulmuştur (Ünal, 2008: 5).

Meclis-i Kebîr-i Maârif, çalışmalarına 20 Şubat 1870 tarihinde Nezaret dairesi olarak kullanılan yeni Darülfünûn binasında başlamıştır (Ünal, 2008: 5, Cevad, 2001: 111). Bu bağlamda, Meclis-i Kebîr-i Maârif ‘ın çalışmaları I. ve II. Meşrutiyet’in maârif hareketlerini etkilemiştir. İlmî ve idarî kısımlarından oluşan Meclis-i Kebîr-i Maârif’in idarî dairesinin başında Münif Efendi (Paşa) bulunuyordu. Münif Paşa, Fransız eğitim anlayışının Osmanlı eğitim sistemine uygulanması konusunda yaptığı atılımlar sayesinde rüşdiyelere Fransızca dersler koymuştur. Ayrıca eğitim-öğretim materyallerinin en önemlilerinden biri olan ders kitapları konusunda da önemli çalışmalar yapmıştır. Yazdığı kitaplardan bir kısmı dönemin okullarında ders kitabı olarak okutulmuştur. Bunlar: Edebiyat, Türkçe Mantık, Belâğât-ı Türkiye, Mantık dersleri gibi (Ünal, 2008: 62). Halkı eğitmek için dönemin maârif hayatında önemli görevler üstlenen Münif Paşa’nın Meclis-i Kebir-i Maârif’te ve Maârif Nâzırlığı görevinde yer almaması düşünülemezdi.

İlmî dairenin başında ise Tahir Paşa bulunuyordu (Ünal, 2008: 6).

İdarî ve ilmî dairenin ortak hususlarda bir araya gelmeleri ve Meclis-i Maârif-i Umumî Heyeti adıyla toplantılar yapmaları kararlaştırılmıştır (Ünal, 2008: 6). Ayrıca her bir dairenin görev ve yetkileri 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi’nde belirlenmiştir. Buna göre ilmî dairenin görev ve yetkileri;

1. Tüm mekteplere gereken kitap ve risâleleri vaktinde telif ve Türkçeye tercüme etme veya ettirme,

2. Telif ve tercüme için yeterince elemanı bulunmuyorsa gazete ve sair ilânlarıyla işin ehli ve erbabını bularak cemiyetler kurma ve tercüme ettirme,
3. Avrupa üniversiteleri ile haberleşme halinde olma,
4. Türk dilinin ilerlemesine çalışma,
5. Telif ve tercüme olunan kitapları inceledikten sonra bunlara onay verme/ vermeme,
6. Eserlerin fayda ve başarılarına göre yazar ve mütercimlerine gereken mükâfatın derecesini belirleme,
7. Mekteplerin mezuniyet imtihanlarını gerçekleştirip eğitimini başarıyla tamamlayanlara diploma verme,
8. Her senenin sonunda ilmî çalışmalarını ibrâz edip ortaya koyma,
9. İdâdîye mekteplerinin ders cetvellerine bağlı kalınarak mülâzemet imtihanı cetveli düzenleyip ilân etme,
10. Sıbyan, rüşdiye, idâdîye ve sultânî mekteplerdeki ders adlarının değiştirilmesi veya yenilenmesi konusunda görüşlerini belirtme (Ünal, 2008: 9, Cevad, 2001: 96- 99).

Meclis-i Kebir-i Maârif'in idarî dairesinin görev ve yetkileri;

1. Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki tüm mekteplere, maârif meclislerine, kütüphane, müze ve matbaalara nezaret etme,
2. Öğretmen tayinlerine ve özel davalarına yönelik işlere bakma,
3. Maârif nizamnamesi'nde maârif idaresi ile ilgili kararlaştırılan özel ceza ve hükümlerinin icrası için gerekli sorgu ve yargılamalarda bulunma.
4. İstanbul ve ona bağlı yerlerin maârif bütçesini ve maârif nizamları lâyhalarını tanzim ederek genel heyete arz etme.
5. İlmî kurum ve kuruluşları düzene koyma, ayrıca bunların sayılarını artırma çarelerini konuşup değerlendirme (Ünal, 2008: 10, Cevad, 2001: 96- 99).

Bütün bu maddelere dayanılarak Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin eğitimi ciddi şekilde teşkilatlandığı açıktır. Meclis-i Kebîr-i Maârif'in çalışmaları artık dönemin bütün eğitim hareketlerini yapılandıracak ve bu hareketleri denetleyecektir.

Meşrûtiyet öncesi dönem, imparatorluk genelinde eğitimi teşkilâtlandırmak için çalışılan bir dönemdir. Siyasî anlamda Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne müttefik olduğu dönem, eğitim bağlamında da Fransa'nın örnek alınmasına sebep olmuştur. Bu dönemin eğitim politikalarının temelinde yatan fikir Osmanlıcılık olmuştur. Bu fikir, Tanzimat'ın karakteristik özelliği olduğu için gerek eğitim kurumlarının, komisyonlarının; gerek yeni kurulan okulların temelinde yer almıştır. Bu dönemde Türk dili ve edebiyatı eğitiminin ortaöğretim ekseninde verildiği okullar idâdîler ve sultânîlerdir.

2.1.2. I. Meşrûtiyet Dönemi Öncesi İdâdîler, Sultânîler ve Bu Okulların Müfredat İçerikleri

2.1.2.1. İdâdîler:

İdâdîler, 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde müslüman olan ve olmayan Osmanlı vatandaşlarını birbirlerine kaynaştırmak ve onları ortak bir kültür içinde yetiştirmek düşüncesiyle sancak merkezlerinde rüşdiye çıkışlı öğrencileri sultânîlere hazırlamak için üç yıllık bir eğitim veren okullar olarak plânlanmışlardır. Nizamnâme'de hemen açılması düşünülen ve ekonomik sebeplerden ötürü 1873 yılına kadar açılmayan idâdîler, Said Paşa'nın Maârif Nezareti'ne aktardığı vergiler sonucu imparatorluk genelinde açılmaya başlamıştır. Bu tarih itibariyle idâdîlerde şu dersler tedris edilmiştir: Türkçe kitâbet ve inşâ, Fransızca, Kavânîn-i Osmâniyye, Mantık, İlm-i server milel, Coğrafya, Tarih-i umumî, İlm-i mevâlid, Cebir, Hesap ve defter tutma, Hendese ve ilm-i mesâhâ, Hikmet-i tabîyye, Kimya, Resim (Kodaman, 1991: 115). İdâdîler bu dönemde, imparatorluğun sahip olduğu mevcut kaynakların yetersizliği nedeniyle hem meslekî eğitim hem de ortaöğretim eğitimi veren okullar olarak düşünülmüştür.

2.1.2.2. Sultânîler:

İlk defa Galatasaray'nda kurulmuş bir okulun adı olan sultânî 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde, ortaöğretimin üst sınıflarını oluşturmak üzere vilayetlerde kurulması düşünülen okulların genel adıdır (Koçer, 1991: 102-103).

2.1.2.2.1. Galatasaray Sultânîsi: Türk Eğitim tarihinde önemli bir yere sahip olan Galatasaray-ı Mekteb-i Sultânîsi, Tanzimat devrinde eğitim alanında gerçekleştirilen faaliyetler sonucu kurulmuştur [Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDV), 1996: 323-326].

Fransa Islahat Fermanı'nın üzerinden on yıl geçtiği hâlde Osmanlı Devleti'nin ciddi ıslahat yapmadığını öne sürerek, 1867'de bir muhtıra vermiştir. Bu muhtırada geniş bir maârif sisteminden de bahsedilmektedir. Muhtırada maârif için:

1. Hristiyanlar tarafından açılmış okulların teşviki ve bunlara yardım edilmesi,
2. Bazı vilayetlerde ortaöğretim müessesesi açılarak bunlara Hristiyan tebaa çocuklarının da alınması,
3. İlkokullar için öğretmen yetiştirilerek, ilköğretimin tedrici bir surette geliştirilmesi,
4. İslâm ve Hristiyan öğrencilerin bir arada devam edeceği bir

- üniversite kurulması,
- 5. Muhtelif mesleklere hazırlayacak müesseselerin açılması,
- 6. Umûmi kütüphane kurulması istenmekteydi (Sungu, 1943: 318- 319).

Muhtıranın yarattığı durum neticesinde İstanbul'da Fransız Maârif sistemine göre bir mektep açılması konusunda ilk resmi görüşmelere 15 Mart 1867'de Paris Sefiri Cemil Paşa ile Fransız Hariciye Nazırı Le Marquis de Moister arasında başlandı (TDV, 1996: 323-326). Yapılan görüşmelerin etkisiyle Fransa'nın İstanbul elçisi M.Bourée, İstanbul'da ve imparatorluğun başlıca kentlerinde modern ortaöğretim kurumları açılması için Osmanlı yöneticilerini teşvik ederek, 1867 başlarında Sadrazam Âli ve Hariciye Nazırı Fuad Paşa okulun planı üzerinde Bourrée ile birlikte çalışmışlar ve Mekteb-i Sultânî'nin kurulmasında etkili rol oynamışlardır (D. Demirel, 2007: 19). Bu çalışmalarla birlikte Galatasaray Sultânîsi 1868 yılında açılmıştır.

Galatasaray Sultânîsi'nin ilk müdürü Salve Revue de Deux Mondes Mecmuası'nın 1874 tarihli sayısında neşrettiği bir makalede sultânînin açılışını ve amacını şöyle açıklar (Akt. Sungu, 1943: 327):

“Bu müessesenin te'sîsine hakim olan muza'af fikir şu idi: Biri, memlekete ecnebi bir lisânla verilecek bir tedris idhâl etmek diğeri, umûmi hizmetlerde mütesâvî haklarla istihdâm edilebilecek bütün vatandaşları hazırlamak için yerli ırkları uzlaştırmak üzere ciddi bir teşebbüste bulunmaktır.”

Mekteb-i Sultânî'nin açılış gerekçesini Mahmud Cevad şöyle açıklar:

Hidemât-ı devletin her nev'îne kesb-i kabiliyet ve mekâtib-i âliyede ikmâl-i ma'lûmata tahsil-i liyâkat eylemek üzere Avrupa liselerine mu'âdil ve Fransız mektepleri programlarına mutâbık olup Türkçe ile Fransızcanın aynı derecede tedris edilmesi gayesiyle ve Mekteb-i Sultani ünvanıyla müceddeden te'sîsi karar-gir olan Mekteb-i Galatasaray'ında güşâd ve nizamnâmesinin neşriyle beraber talebe kayd ve kabulüne 1285 senesi Muharremn dördüne ve 1284 senesi Nisanının on beşine (27 Nisan 1868) müsadif olan Pazartesi günü mübaşeret edilmiş ve Devlet-i Osmâniyye'nin zaman-ı Beyazid Han-ı Sâni'den beri kadim bir darü'ttâhsili bu sûretle ez-ser-nev ihyâ olunmuştur (Cevad, 2001: 87).

Mekteb-i Sultânî'nin açılışını Âli Paşa'nın 1867'de padişaha sunduğu lâyiha da etkilemiştir. Âli Paşa lâyihasında; gayrimüslimlerin yabancı devletlerin zararlı etkileri altında yetiştiklerini ve bunun tehlikelerini gösterir. Rum ve Bulgar çocukların Türklere düşman yetişmelerinde, Rum çocuklarının Yunanistan'da ve Bulgar gençlerinin Rusya'da öğrenim görmelerinin büyük payı olduğundan bahseder. Ona

göre bu sakıncaların önlenmesi için İslâm ve Hristiyan çocuklarının beraberce öğrenim görmelerinin sağlanması şarttı (Akyüz, 1992: 108).

M. Bourée'nin programına göre toplam eğitim süresi sekiz yılı kapsamakta olup; bunun üç yılı hazırlığa ayrılmıştır. Beş yılı ise ortaöğretim olarak tasarlanmıştır (Şişman, 1989: 8).

Galatasaray Sultânîsi'nde okutulacak dersler ile ilgili ilk resmi bilgi 27 Nisan 1868'de Takvim-i Vakâyi'de yayınlanmıştır. Buna göre ilân edilen ilk ders program şöyledir:

1. Lisân-ı Osmânî
2. Tevârih-i Osmâniyye ve Umûmiye
3. Umûm coğrafya ile Memâlik-i Mahrûse-ı Şâhâne'nin Ziraat ve Sınâât ve Ahvâl-i Mülkiye Coğrafyası
4. Riyâziyât-ı Âdiye ve Âliye
5. Muhasebe ve Defter Tutmak ve Mevâdd-ı Ticaret Dersleri,
6. Hikmet-i Tabîyye ve Kimya
7. Cerr-i Eskâl
8. Hukuk-ı Nâs ve Hukuk-ı İdare-i Mülkiye
9. Fransız Lisânı
10. Kavânin-i Umûmiye ve Tıp ve Eczacılık fenlerinin tahsiline lazım olacak kadar Latin lisânının Mebâdisi
11. İştikakât-ı Yunaniye (Latince)
12. Servet-i Milel
13. Resm-i Hattî ve Sanat-ı Resim
14. Riyâziyât-ı Bedeniye,
15. Nebâtât Fenleri (Kocamanoğlu, 2003: 146-147).

İlân edilen bu programdan sonra Maârif-i Umûmiye Nezareti tarafından 1869 yılında Mekteb-i Sultânî'de okutulacak derslerde çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeye göre Mekteb-i Sultânî'de okutulacak dersler iki bölüme ayrılmıştır: Kısım-ı Âdi ve Kısım-ı Âli. Kısım-ı Âdi'de okutulan dersler idâdîlerde okutulan dersler ile aynıdır. Bu dersler;

1. Mükemmel Türkçe Kitâbet ve inşâ'
2. Mebâdî-i İlm-i Servet-i Milel
3. Hesab ve Defter Tutmak Usûlü

4. Fransızca
5. Coğrafya
6. Hendese ve İlm-i Mesâha
7. Kâvânin-i Osmâniyye
8. Tarih-i Umûmi
9. Hikmet-i Tabiiye
10. Mantık
11. İlm-i Mevalid
12. Kimya
13. Cebir
14. Resim

Sultânî'nin asıl sınıflarını oluşturan Kısım-ı Âli sınıfları ise Edebiyat ve Ulûm adları altında ikiye ayrılmıştır. Bu bölümlerin dersleri ise şu şekilde belirlenmiştir:

Edebiyat Sınıfı

1. Türkçe Fenn-i Kitâbet ve inşâ'
2. Arabî ve Farisîden Edebiyata Mûteallik Müellifat,
4. Maânî
5. Fransızca
6. İlm-i Servet-i Milel
7. Hukuk-ı Milel
8. Tarih

Ulûm Sınıfı

1. Hendese-i Resmiye, Menâzır, Cebir ve Cebrin Hendeseye Tatbiki
3. Müsellesât-ı Müsteviye ve Küreviye
4. Hey'et
5. Hikmet-i Tabiîyye ve Kimyanın Muhtasar Sûretle Sanayi' ve Ziraâte Tatbiki
6. İlm-i Mevâlid
7. Fenn-i tahtit-i arazi (Cevad, 2001: 431).

Sultânî'de bu derslerin nasıl işleneceği konusu derslerin öğretmenlerine bırakılmıştır. Ayrıca sultânî müdürleri gerekli gördükleri dersler için o derslerin öğretmenlerinden ders kitabı yazmalarını da istemiştir. Yazılan bu ders kitapları neticesinde dersler amaçlarına daha uygun bir şekilde ilerleyebilmiştir.

2.1.3. I. Meşrûtiyet Dönemi Öncesi İdâdîlerde ve Sultânîlerde Kullanılan Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitapları

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde dört yıllık eğitim veren rüşdiyeleri bitiren öğrenciler için idâdî okullarının açılması plânlanmış ve üç yıllık eğitim veren bu okulların programında Türk dili ve edebiyatı dersleri *Mükemmel Türkçe Kitâbet ve İnşâ* dersi adıyla verilmiştir. Yine nizamnâmede vilâyet merkezlerinde açılması tasavvur edilen sultânî mekteplerinin edebiyat sınıfında okutulacak Türk dili ve edebiyatı dersleri *Türkçe Fennî Kitâbet ve İnşâ* adıyla düzenlenmiştir. Bu dersin nasıl işlenmesi gerektiği hususu dersin öğretmenlerine bırakılmıştır. Dersin adından da anlaşılacağı üzere ders, iki yönlü plânlanmıştır. Dersin ilk bölümünde usûl-i inşâ, ikinci bölümünde ise edebiyat tarihini içeren kitâbet yer almaktadır. Bu derslerde çeşitli Türk dili ve edebiyatı ders kitapları kullanılmıştır. İdâdîlerde okutulan ilk edebiyat ders kitabı Mehmet Nüzhet'in *Muğni'l- Küttâb* (1869) adlı eseridir (Argıt, 2006: 260). Kitap dönemin Türk dili ve edebiyatı dersi anlayışına paralel olarak bir ders işleme metodu gütmüş; usûl-i inşâ ve kitâbet konularında bilgiler içermiştir. Argıt (2006), kitabın kalemde çalışacaklara rehber olması düşüncesiyle yazıldığını ifade eder. Kitap ilm-i inşâ, fenn-i kitâbet konularında bilinmesi gerekenleri lugât, nahiv, aruz, kafiye, ıstikak, meânî, beyan, tarih, inşâ ve sarf olarak belirtirken; Argıt (2006), Mehmet Nüzhet'in ilm-i meânî, ilm-i beyan ve ilm-i bedî konuları ile ilgili yazılmış eserlerin Arapça olduğunu; ancak yazdıklarının sadece Arapçaya mahsus kurallar olmadığını *Muğni'l- Küttâb*'ta açıkladığını belirtmiştir.

2.2. II. ABDÜLHAMÎD DEVRİ EĞİTİM ANLAYIŞI (1876-1908) İÇERİSİNDE TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERSİ MÜFREDATLARI VE DERS KİTAPLARI

2.2.1. II. Abdülhamîd Devri Eğitim Anlayışı (1876-1908)

Tanzimat'ın modenleşme çerçevesinde belirlediği yol haritasının yönü 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlılık siyasetiyle çizilmiştir. Tanzimat'ı o dönemdeki hakim zihniyetten farklı okuyan Yeni Osmanlılar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı karşısında düştüğü acziyetten kurtulup gerilemesini, çökmesini durdurmak için çare olarak Tanzimat'la beraber başvurulmuş siyasî ve idarî yapıları düzenlemeyi öngörmüşlerdir. Bu yolla Yeni Osmanlılar, dönemin siyasi panoramasına yeni bir boyut kazandırmış ve batılılaşma sürecinin yeni bir halkasını oluşturmuşlardır. Türk aydın sınıfından organize bir grup, -Yeni Osmanlılar- ilk kez Osmanlı yönetimini açıkça ve sert bir şekilde tenkit ederek seslerini duyurmak için bir araya gelmişlerdir (Mardin, 2004: 392). Yeni Osmanlıların düşünceleri anayasacı liberalizmden, modernist İslamcılığa hatta olgunlaşmamış Türkçülüğe ve sosyalizme kadar çeşitli görüşleri içeren zengin bir yelpaze oluşturmuştur (Biçer, 2011: 23). Yeni Osmanlılar hareketinin tarihî önemi ise İttihat ve Terakkî ve Hürriyet ve İtilâf gibi müstakbel örgütlenme ve siyasal düşüncelerin, onların mirası üzerine gelişip yaşamalarında olduğu ifade edilebilir. (Ortaylı, 1985: 1702- 1703). Jön Türkler- Yeni Osmanlılar, imparatorlukta “meclis-i meşveret”in kurulmasını sağlayarak siyasi iktidarın paylaşılmasını kurumsallaştırmak amacının ötesinde Mizancı Murat Bey'in çıkardığı *Mizan* gibi dergilerde yayımlanan çeşitli makalelerle de halkı eğitmeyi amaçlıyorlardı. Bu bağlamda Jön Türklerin girişimleriyle Abdülaziz'in tahtan indirilmesinden sonra tahta çıkartılan II. Abdülhamîd, Kanûn-i Esâsî'yi dolayısıyla I. Meşrûtiyet'i ilân etti (Karal, 2007: 237-241). Ancak Sultan II. Abdülhamîd, o sıradaki Osmanlı-Rus Savaşı dolayısıyla ve bazı iç sorunlardan dolayı, kısa bir süre sonra meclisi kapattı ve anayasayı askıya aldı. Böylece, Sultan Abdülhamîd'in Temmuz 1908 yılına kadar sürecek kendine has yönetimi başladı (Karal, 2007: 237-241) .

Kanûn-i Esâsî, dönemin siyasî hayatına yön verdiği gibi eğitim hayatına da yön vermiştir. Kanûn-i Esâsî'ye eğitim hakkında üç madde konmuştur. Bunlardan ilki, kanuna uymak şartıyla her Osmanlının genel ve özel eğitime mezun olduğunu (15. Madde), ikincisi; her çeşit okulların devlet denetimi altında bulunacağını ve tebaanın

itikat işleri ile ilgili öğretim hususu dışında Osmanlı tebaasının eğitiminde vahdet sağlanması yönünden gerekli tedbirlerin alınacağı (16. Madde) ve üçüncüsü; imparatorluğun her yerinde ilköğretim zorunlu hale getirileceğidir (114. Madde) (Karal, 2007: 380). I. Meşrûtiyet idaresinin ideolojisi Osmanlıcılık olduğu için Kanûn-i Esâsî’de yer alan bu üç maddeyle, din dersleri istisna olmak üzere, eğitimin bir program dahilinde tüm tebaaya verilmesi öngörülmüştür. Bu durumun ne kadar uygulandığı konusu tartışmalı bir konudur. Kurulan mecliste mebuslardan Yanya Mebusu Abdül Bey’in nutku (Karal, 2007: 380- 381), dönemin eğitim faaliyetlerine dikkat çekmiş ve bu nutukla dönemin eğitim politikası sert bir şekilde eleştirilmiştir. Dönemin maârifine yapılan bu eleştiriler sonucunda Sadrazam Said Paşa II. Abdülhamîd’e sunduğu 1878 tarihli ilk lâyhada, imparatorlukta sultânîlerin kurulmasını, Darülfünûn’un ve meslekî teknik okulların açılmasını, rüşdiyelere Fransızca derslerinin konulmasını, kütüphanelerin ve müzelerin açılmasını tavsiye etmiştir. Yine Sadrazam Said Paşa’nın 1879 ve 1881 tarihli lâyhalarında üzerinde durduğu tek konu eğitim olmuştur. Said Paşa’nın II. Abdülhamîd’e sunduğu lâyhalar sonuç vermiş ve imparatorluğun pek çok yerinde ibtidaî, rüşdî ve idâdî düzeyinde okullaşma artmış, Maârif Nezareti’nde bir Meclis-i Kebir-i Maârif kurulmuş, ayrıca aşara zam yapılmak sûretiyle de bir de maârif vergisi ihdas edilmiştir (Karal, 2007: 387). Meşrûtiyet dönemi öncesinde 1869 yılında Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile görev ve yetkileri belirlenen ve Maârif Nezareti’ne bağlı olan Meclis-i Kebir-i Maârif’in ilmî ve idarî kısımlarından oluşan yapısı değişerek, 1871 yılında ilmî dairesi kaldırılmış ve Meclis-i Kebir-i Maârif tek şubeye dönüştürülmüştür. 1879 yılında ise Meclis-i Kebir-i Maârif, daha önce Maârif Nezareti’ne bağlı olan Telif ve Tercüme dairesini de içine alarak altı daireden oluşturulmuştur. Telif ve Tercüme dairesinin kuruluş amacı ulûm ve fûnûna dair Avrupa müellefât-ı mevcûdesinde lüzumlu olanları lisân-i Türkî’ye tercüme eylemek (Kayaoğlu, 1998: 151) iken; daire, Meclis-i Kebir-i Maârif’in bünyesine dahil olduktan sonra kitapların denetlenmesini yapmaya başlamıştır. Telif ve Tercüme dairesinin çalışmalarına bakıldığında, kitabın sahibi bir dilekçe ile Maârif Nezareti’ne müracaat ederek kitabın basılması ve yayımlanması için ruhsatnâme talep etmektedir (F. Demirel, 1996: 95). Basılmak istenen kitap incelendikten sonra, daire kitabın basılması için geçici ruhsatnâme vermektedir. Geçici ruhsatnâmede basılan nüshalardan iki tanesinin Telif ve Tercüme dairesine verilmesi şart koşulup Telif ve Tercüme dairesi bu iki nüshayı inceledikten sonra, bir nüshasını tasdik ederek sahibine iade etmekte, diğer nüsha ise Maârif Kütüphanesi’nde

saklanmaktadır (F. Demirel, 1996: 95). Geçici ruhsatnâme ile kitap basıldıktan sonra, Telif ve Tercüme dairesi aslına uygun şekilde basıldığına kanaat getirdiği takdirde, kitabın yayımlanmasına ruhsatnâme verilmektedir (F. Demirel, 1996: 95). Telif ve Tercüme dairesi bu işlemi hem dönemin ders kitapları için hem de yazılan her türden kitaplar için uygulamıştır. Önceleri Meclis-i Kebir-i Maârif'in ilmî dairesinin yaptığı bu denetim daraltılarak Telif ve Tercüme dairesine verilmiştir; ancak 1883'te "daireler" şeklinde teşkilâtlandırılmasından vazgeçilen kurum, tek bir çatı altında toplanılan şekline geri dönmüştür (Ünal, 2008: 14). Bu yapılanmayla basımla ilgili kurumlar, Encümen-i Teftiş-i Muayene Heyeti adı altında toplanmıştır. Bu heyetin vazifesi, Osmanlı Devleti'nde basılacak Türkçe, Rumca, Farsça, Bulgarca, Ermenice kitap ve broşürlerle meşgul olmak, yabancı devletlerden gelen kitapları gümrüklerde kontrol etmek ve bütün okulları teftiş etmektir (Ünal, 2008: 17). Ayrıca Encümen-i Teftiş-i Muayene Heyeti, selefi Telif ve Tercüme dairesi gibi basılması istenen kitabı inceledikten sonra geçici ruhsatnâme ile kitabı basarak, kitaba yayımlanması için de ayrıca ruhsat vererek, kitapların dağıtımını gerçekleştirmiştir. Encümen-i Teftiş-i Muayene Heyeti varlığını 1909 yılına kadar sürdürmüştür. Dönemin siyasî anlayışı da kitap denetimine önem verdiğinden, bu amaçla, Encümen-i Teftiş-i Muayene Heyeti'nin yanında Meclis-i Kebîr-i Maârif'te 1895'te "Tedkik-i Müellefât Komisyonu" kurulmuştur. Bu komisyonun kuruluş amacı ise, Encümen-i Teftiş-i Muayene Heyeti'nin incelediği Türkçe ve yabancı dille yazılmış eserleri tekrar incelemektir (F. Demirel, 1996: 97). Bu komisyona da 1909'da son verilmiştir. Tedkik-i Müellefât Komisyonu bünyesinde dinî kitapları incelemek için 1903 yılında Dînîyye ve Şer'îyye Tedkik Heyeti kurulmuştur. Karal (2007) bu heyetleri istibdat devrinin "Maârif Sansür Heyeti" olarak tanımlar. Okul ders programları Padişahın iradesiyle yayımlanmaktayken, Maârif Nezareti'nden izin alınmadıkça matbaa sahipleri tarafından hiçbir kitap veya broşür basmayacaklardır (Karal, 2007: 412). Ayrıca Padişahın o dönem uyguladığı sansür politikası sadece kitap ve gazete ile sınırlı kalmamış, bu politika vatan, hürriyet, meşrutiyet, grev, suikast, ihtilâl, hal', Yıldız, Kıbrıs gibi kelimelerin kullanımlarına da yasak koymuştur. Önceden serbestçe basılan ve satılan; Ziya Paşa'nın, Namık Kemâl'in, Abdülhak Hâmit'in ve Servet-i Fünûn yazarlarının kitaplarına ek olarak Selim Sâbit Efendi'nin ve Ahmet Vefik Paşa'nın tarih kitaplarının tekrar basılması ve okunması yasaklanmıştır. Sansür sadece Türk müelliflerin eserlerine yönelik olmamış, J.J. Rousseau, Victor Hugo ve Emile Zola gibi yabancı müelliflerin eserlerine yönelik de olmuştur. Böylece dönemin siyasî

iklimi, sadece okullarda okutulan ders kitaplarının değil; diğer kitapların da devlet kontrolüyle basılmasını öngörmüştür. Her türlü basım sansürle denetim altında tutulurken; Sadrazam Said Paşa II. Abdülhamîd'e, imparatorluk genelinde okullaşma oranının artması konusunda çeşitli lâyhalar sunmuştur. Bu lâyhalar sonucunda devlet genelinde ilk ve ortaöğretim düzeyindeki eğitim yaygınlaştırılmaya başlanmıştır.

2.2.2. II. Abdülhamîd Devri İdâdîler, Sultânîler ve Bu Okulların Müfredat İçerikleri

2.2.2.1. İdâdîler

Dönemin eğitim politikalarının yönünü belirleyen Maârif Nezareti, 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde de belirttiği idâdîleri ancak 1873'te açılabilmiştir. İlköğretim ve lise karışımı bir eğitim veren, buna ek olarak meslekî eğitimi de (muhasabe, ticaret, tarım) içeren idâdîlerin hemen açılmaması ve o dönemdeki mevcut rüşdiyelerin öğretmen yetersizliğinden uygulayamadıkları derslerin idâdîlerde uygulanması fikri, idâdîlerin eğitim süresini üç yıldan dört yıla çıkartmıştır. 1892'de yayımlanan belgede idâdîlerin öğrenim süreleri beş ve yedi yıla çıkarılmıştır (Cevad, 2001: 467).

2.2.2.1.1. Beş Yıllık İdâdîler : Osmanlı Devletinin livalarında yer alan beş yıllık idâdîlerin ilk üç yılı rüşdiye, son iki yılı ise idâdî eğitimine ayrılmıştır. Bu okulların amacı, kuruldukları yerlerin idarî işlerini yürütebilecek bireyler yetiştirmektir. Maârif Nezareti'nin 1892 yılında yayımladığı ders programı şöyle belirlenmiştir:

Tablo1: Maârif Nezareti'nin 1892 yılında yayımladığı beş yıllık idâdîlerin ders programı.

Esâmi-i Dürûs	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene	Beşinci Sene
Ulûm-i Dîniyye	A'mal ve ibadât ile bazı mu'amelât-i şer'îye ta'lim ve ma'a tecvid-i Kur'an-ı Kerim tilâvet ve tatbik edilecektir.	3	3	2	
Arabî	Usûl-i cedîde üzre bir sarf kitabı okutturulacaktır.	3	3	3	3(Sarf ve nahv kava'idinin tatbikatıyla beraber kıraat ve tercüme mümareseleri icra edilecektir)
Türkçe Kırâat	Tezhib-i Ahlâk ve Nâfi' Ma'lumatı ve bazı münasib ve müfid hikayâtı havî bir kitap yüzünden okutturulacaktır.	4	2		

Lûgat ve İmlâ	Lûgat ezber olacak ve imlâ ka'idesi vech ile icra edilecektir.	2				
Hesab	Usûlüne tevfikân a'mâl-ı erba'a gösterilecektir.	2	2 (Kûsurat-ı 'adiye ve aşariye gösterilir.)	2 (Kûsurat-ı 'adiye ve aşariye gösterilir.)		
Coğrafya	Mukaddemat ve ıstılâhât-ı coğrafya gösterilecektir.	2	2 (Muhtasar kûrre-i musattaha)	2 (Muhtasar kûrre-i musattaha)		
Hüsn-ı Hatt	Rik'a gösterilecektir.	1	1 (Sene-i sabıka gibidir)	1	1 (Rik'a)	1
Resim	Tersim-i hutût gösterilecektir.	1	1 (Birinci seneye ek olarak usul-i tersim gösterilir.)	1 (Birinci seneye ek olarak usul-i tersim gösterilir.)	1 (Resim-i Taklidi)	1
Farisî	Lisân-ı Farisînin kavâidi okutturulacaktır.		2	2	2 (Kava'id tatbikatıyla Gülüstan okutturulacaktır.)	
Kavâid-i Osmâniyye	Kavâid-i lisân-i Osmânî tedris edilecektir.	2				
Tarih-i İslam	Tarih-i enbiya ile zuhûr-ı Devlet-i Osmâniyye'ye kadar hulefa ve selatin-i İslamiyenin muhtasaran teracim-i ahvali ve başlıca vakayı'ı gösterilir.	2				
Kavâid-i Osmâniyye ve Kırâat	Birinci senede okutturulacak kitap tarzında ve anın fevkında bazı mesial-i ahlakiye ve fevaidi cami' asar okunacaktır.			2		
Fransızca	Kavâid- i Lisân-i Fransevi tedris edilecektir.			4	6 (Muhtasar gramer ve kıraat)	6
Tarih-i Osmânî	Tarih-i enbiya ile zuhûr-ı Devlet-i Osmâniyye kadar hulefa ve selatin-i İslamiyenin muhtasaran teracim-i ahvali ve başlıca vakayı'ı gösterilir.			3		
Hendese-i Hattıye	Sene-i sabıka gibidir.			2		
Akaid ve Fıkıh	Talebe-i müslimeye mahsus olub tertib-i vech ile tedris olunacaktır.				1	1
Usûl-i İnşâ ve Kitâbet	Bazı makaleler kaleme aldırılmakla beraber kudemanın bazı mensur ve manzum asar-ı edebiyesi yüzünden okutturulacaktır.				2	3
Tarih-i Umûmî	Muhtasar ve müfid suretde kurûn-i ûlâ ve kurûn-ı vüsta vakayı'ı gösderilecektir.				2	2
Coğrafya-ı Umûmî	Avrupa Kıt'asının Coğrafya-yı tabii'ye ve siyasiyesi gösterilecektir.				2	2

Hesab-ı Nazarî	İspatlı hesap-ı mükemmel gösterilecektir.	3
Hendese-i Sathîye	Sutuhun ta'rifat ve usûl-i tersim ve mesahatları gösterilecektir.	2
Hendese-i mücesseme ve usûl-i mesaha	Küsûrât-ı 'Âdiyye ve Âşâriye gösterilir.	3
Malûmat-ı Fenniye ve Mebadi'-i Ulum-ı Tabîiyye	Muhtasar küre-i musattaha	3
Usul-i Defteri		2

(Cevad, 2001: 334- 336)

Nizamnâmenin bu programında derslerin nasıl işleneceği konusunda herhangi bir bilgi verilmemiştir; ancak bu programda, derslerin içerikleri ile sınırlar çizilmiştir.

2.2.2.1.2. Yedi Yıllık İdâdîler: Osmanlı Devletinin vilayet merkezlerinde yer alan yedi yıllık idâdîlerin ilk üç yılı rüşdiye, son dört yılı ise idâdî eğitimi veriyordu. Bu idâdîlerin ders programı, beş yıllık idâdîlerin ders programlarına ek olarak altıncı ve yedinci sınıflar olarak belirlenmiştir:

Tablo 2: Maârif Nezareti'nin 1892 yılında yayımladığı yedi yıllık idâdîlerin ders programı.

Esâmi-i Dürus	Altıncı Sene	Yedinci Sene
Akaid ve Fıkıh	Sınn-ı sabıka usûlünde devam olunacaktır.	1
Belâgat	Metn-i telhis okunacaktır.	2
Fransızca	Tatbikatıyla Kırâat ve Kavâid-i İnşa.	2
Tarih-i Umûmî	Mufasssal kurun-ı ula ve vüsta tarihleri	2
Coğrafya-yı Umûmî	Coğrafya-yı Ticârî ve Sına'î	2
		3(Belagat, manzumat kıraatı ve usul-i inşa.)
		2(Kurun-ı ahire gösterilecektir.)

Cebir	Derece-i ulâ mu'adelatı nihayetine kadar.	2	1(Derece-i saniye mu'adelatı ikmal olunacaktır.)
Hendese	Nazarî hendese-i sathıye	2	2(İspatlı olarak hendese-i mücesseme gösterilecek ve tersimat-ı riyaziye olunacaktır.)
Hikmet-i Tabî'îye ve Kimya	Mahsus tertibi mucibince okutdurulacaktır.	3	2(Tertib-i vechile okunacaktır)
Kavanin	Mahsus tertibi mucibince okutturulacaktır.	2	2(Tertib-i vechile okunacaktır.)
Usûl-i Defteri	Devâir-i Devlette müttahaz usul-i defteri gösterilecek ve banka hesabâtı tatbik olunacaktır.	2	
Resim	Tarama usulü gösterilecektir.	1	1(Yağlı boya resim gösterilecektir.)
İlm-i Mevâlid	Fenn-i tedbir-i zira'î ve hıfzı's-sihha tertib-i vechile okunacaktır.		3
Edebiyat ve ahlâk	Telhisin tatbikatı icra ve münasib makaleler kaleme aldırılmakla beraber manzumeler hıfz edilecektir.		2
Cerr-i Eskal	Mekâtib-i Askeriye'de okutturulduğu gibi tedris olunacaktır.		2
Kozmoğrafya	Mekâtib-i Askeriye'de okutturulduğu gibi tedris olunacaktır.		2

(Cevad, 2001: 336-337).

İdâdîlerin yukarıda belirtilen programında birinciden yedinci sınıfa kadar Türk dili ve edebiyatı dersleri *Türkçe Kırâat, Lûgat ve İmlâ, Kavâid-i Osmâniyye, Kavâid-i Osmâniyye ve Kırâat, Usûl-i İnşâ ve Kitâbet, Belâgat, Edebiyat ve ahlâk* olarak belirlenmiştir. Yukarıdaki programda derslerin nasıl işleneceği konusunun genel ifadelerle sınırlandırıldığı görülür. Ayrıca programda sınıflar ilerledikçe Türk dili ve edebiyatı dersinin içeriği ve haftalık ders saati değişmiştir.

I. Meşrûtiyet'in ilânından sonra değişen siyasî hava, dönemin eğitim programlarında da yansıma bulmuştur. 1880'li yıllarda Fransızca tedris olunan derslere yapılan itirazla müfredatlarda yapılan değişikliklerde Türkçe derslerinin ıslahı konusuna dikkat çekildiği görülmektedir. Bu tarihlerden sonra düzenlenen müfredatlarda idâdîler ve sultânîlerde Osmanlı Türkçesi ile ilgili dersler artırılarak program değiştirilmiştir. Bu tarihten önce yayımlanan idâdî ve sultânî ders programlarında derslerin nasıl işleneceği hususunda kısa bilgiler verilirken; 1892-1893 yılında Maârif Nezareti, idâdîlerdeki derslerin nasıl işleneceği bir program dahilinde yayımlanmıştır. Bu programa göre, idadîlerin daha önceki ders programlarında görülen *Türkçe Kitâbet ve İnşâ* dersi, Türkçe dersi olarak değiştirilmiştir. Ders; birinci,

ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci senelerde okutulacak ve üç koldan ilerleyerek işlenecektir: Kavâid, Kırâat, Lûgat ve İmlâ. Türkçe dersinin bu hâliyle tedris edilme metodu, liseler için hazırlanan (Galatasaray Lisesi dahil) 1924 tarihli ders programında dahi devam etmiştir. Maârif Nezareti'nin yayımladığı ders programında, *Kırâat-ı Türkiye* olarak belirlenen ve *Türkçe* dersinin kapsamı içinde yer alan ders, birinci sınıflar için haftada iki saat olarak belirlenmiştir. Dersin içeriği ise şöyle düzenlenmiştir:

“Tehzib-i ahlâka hadim ve nâfi’ malûmatı ve bazı münasib ve müfîd hikâyatı hâvî bir kitab yüzünden okutturulacak ve esnâ-yı kırâatda eczâ-yı kelâmın ta’yin ve tefrikine ve lûgatların ma’nalarını tefhîme ve bazı kavâid-i basîtanın tatbik ve ta’rifine i’tinâ olunacaktır”(Cevad, 2001: 371).

Ders, ikinci sınıflar için haftada bir saate düşürülmüş ve içeriği şöyle belirlenmiştir:

İntihâb olunan Kırâat kitabı birinci senede olduğu gibi yüzünden okutturulacaktır”(Cevad, 2001: 372).

Ders üçüncü sınıflarda *Kırâat ve İmlâ* adını almış ve haftada bir saat olarak düzenlenmiştir. Buna göre içerik şöyledir:

“Tedricen terakkî ettirilerek sinîn-i sabıkaya tevfikân okutturulup yazdırılacaktır”(Cevad, 2001: 373).

Dersin dördüncü sene için adı *Kırâat ve Ezber* olarak değiştirilmiş ve haftada bir saat verilmesi uygun görülmüştür. İçeriği ise programda şöyle ifade edilmiştir:

“İntihâb olunan kitab sinîn-i sabıka gibi yüzünden okutdurulacak ve münasib parçaları ezberlettirilecektir”(Cevad, 2001: 373).

Ders beşinci sene için *Usûl-i Kitâbet* olarak haftada bir saat verilmiştir. Ders programda şu sûrette düzenlenmiştir:

“Usûl-i Kitâbete ‘âid kavâ'id ve ta'rîfat, verilecek bir fikrin açık ve suhûletli bir tarzda tahrîren ifâdesi” (Cevad, 2001: 373).

Yukarıda programlara ek olarak 1896 yılında idâdîlerdeki Türkçe dersinin işleme düzenini belirlemek adına bir mazbata yayımlanmıştır. Bu mazbata (Yücel, 1938: 182) aşağıdaki gibidir:

Ancak Türkçe, Arabî ve Fârisîden lâfız istiare ederek zinetlenmekle beraber haddızâtında müstakil bir lisân olup kendine mahsus sarf ve nahiv kavâidi bulunmak tabîî olduğundan Türkçenin kavâidi tedris olunduğu sırada Arabî ve Farisî kavâid dahi mufasssalan meczolarak gösterildiği hâlde çocukların zihinleri pek ziyade karışıklığa düşerek talebenin ana dillerini tahsile muvaffak olamadıkları misallerin delâletle sabit

olduğundan Türkçenin tedrisinde yalnız Türkçe sarf ve nahiv kaideleri ve fakat mümkün olduğu kadar mufassal bir sûrette talim edilmek ve bununla beraber Türkçe Arabî ve Fârisîye ihtiyaçtan tamamıyla vâreste olamayacağından mezkûr iki lisândan alınıp Türkçeye geçen ve Türkçe gibi tasarruf olunan lâfız ve kelimelerin Türkçede kullanılış tarzlarıyla yalnız bunlara tatbiki câiz olmak üzere müstamel bulunan Arabî ve Fârisî kavâid dahi muhtasar sûrette gösterilmek münasip addolunarak bu dersin programı o yolda tashih edildi.

Yücel (1938), 1896 yılında yapılan idâdîlerin ders programlarına yönelik bu düzenlemenin 1898 yılında yürürlüğe girdiğini belirtir. Ayrıca Türkçenin öğretiminde Arapça ve Farsçanın sarf ve nahiv kurallarının öğretilmesi yerine yine bu dillere ait kelimelerin kuralları Türkçe ekseninde anlatılması gerektiğini ifade etmiştir. Programdaki bu değişiklik Atâ Bey'in Malûmat Mecmûası (1900)'nda yazdığı *Lisânımız* başlıklı makaleleriyle benzerlik göstermektedir. Atâ Bey de yazmış olduğu makalelerinde Türkçeye mâl olmuş Arapça ve Farsça kelimelerin artık Türkçe olduğunu ve bu kelimelerin Türkçenin gramer kurallarına göre öğretilmesi gerektiğini savunmuştur.

İdâdîlerin Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde belirtilen ilk programlarında yer alan *Mükemmel Türkçe Kitâbet ve İnşâ*' dersi bu dönemde sistematize edilmiştir. Şöyle ki dersin içeriğinin daha net anlaşılması adına programa *Türkçe Kırâat, Lûgat ve İmlâ, Kırâat-ı Türkiye, Kavâid-i Osmâniyye, Kavâid-i Osmâniyye ve Kırâat, Usûl-i İnşâ ve Kitâbet, Belâgat, Edebiyat ve ahlâk* dersleri eklenmiştir. Bu derslerin hepsinin birer ders kitabı olduğu, programda belirtilen dersin nasıl işleneceğini gösteren tek cümlelik ifadelerden de anlaşılmaktadır. Bu dönemin asıl problemi Türkçedir. Türkçenin bir dil olarak eğitiminin nasıl yapılacağı, bu eğitimin hangi derslerle ve hangi doğrultuda öğrenciye verileceği, dönemin sadece maârifteki söz sahiplerini değil, muharirlerini, edebiyatçıları da hayli meşgul etmiştir.

Yukarıda bahsedilen Türkçenin okullarda nasıl anlatılması gerektiği yolundaki mazbata, dönemin bütün kademedeki okullarına yansımıştır. Türk dili ve edebiyatı eğitiminin Tanzimat ile başlayan macerası Arapça ve Farsçanın kavâidini ve belagâtını öğretme çabasıyla devam etmiş; ancak bu dönemde yerini “Konuştuğumuz dilin kurallarını nasıl öğretebiliriz?” sorusuna cevap aramaya çalışan bir anlayışa bırakmıştır ve özellikle bu anlayış çerçevesinde yeni ders programları oluşturulmuştur. Bu ders programlarına Türk dili ve edebiyatı ekseninde yeni dersler eklenmiş ve bu dersler doğrultusunda da yeni ders kitapları hazırlanmıştır. Yukarıda bahsedilen

derslerin içeriği adlarında da açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Derslerin çoklukla kıraât ve kavâid temelinde olduğu açıktır. Ayrıca ders adlarının her sınıf için ayrı bir isim ve içerikle düzenlenmesi, maârifteki pedagoji anlayışının değiştiğinin de bir göstergesi olarak düşünülebilir. Bu bağlamda dönemin dil eğitimi konusundaki problemi Türkçe olduğu için dersler özellikle Türk dili ve edebiyatı eğitimi adına daha sistemli bir hâle getirilmeye çalışılmıştır. Programın içeriğinden de anlaşılacağı üzere dersler bir ders kitabı eşliğinde işlenecektir. Özellikle *Kıraât-ı Türkiye* dersinde öğrenciden derste kullanılan kitaptaki metinleri ezberlemesi ve uygun metinlerle yazı talimi yapması beklenmektedir. İdâdîler için hazırlanan bu programın 1892-1893 yılları arasında düzenlendiği göz önüne alınırsa İktitâf'ın programı tanımlayan bir Türk dili ve edebiyatı ders kitabı olduğu anlaşılır.

2.2.2.2. Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi

Mekteb-i Sultânî'nin ilk ders programı 1868'de yayınlanmıştır. Bu ders programında Türk edebiyatı dersleri *Mükemmel Türkçe kitâbet ve inşâ*'(Kısm-ı âdi) ve *Türkçe Fenn-i Kitâbet ve inşâ*'(Edebiyat sınıfı) adlarıyla yer almıştır.

1879-81 tarihleri arasında ise Türkçe, Arapça ve Farsça derslerine daha fazla önem verildiği ve çeşitli ıslahatların düşünüldüğü görülmektedir. Mahmud Cevad'ın eserinde; 1879 senesinde Mekteb-i Sultânî'de Türkçe, Arapça ve Farsça derslerine gerektiği kadar önem verilemediği için şikâyetler meydana geldiği, bu duruma yönelik şu tedbirlerin alındığını ifade eder:

“Her şakirdin Fransızca tedris olunan ulûmdan başka lisân ve Edebiyat-ı Osmâniyye'den dahi tayini mutasavver olan münasib bir müddet zarfında mütesavviyyen imtihan verebilmesi kaide-i ittihâz olunacaktır” (Cevad, 2001: 170).

1881'de Mekteb-i Sultânî'de Türkçe derslerin ıslahı için Kemalpâşazâde Said Bey'in başkanlığında bir meclis-i ıslahatın teşkil olunduğu, elsine derslerinin ıslah edilerek düzenlendiği belirtilmiştir (Cevad, 2001: 175).

1869 nizamnâmesinde sultânîlerin eğitim süresi ilk üç yılı *Kısm-ı Âdi* son üç yılı ise *Kısm-ı Âli* olmak üzere altı yıllık eğitim veren okullar şeklinde belirlenmişti. Sultânîlerin *Kısm-ı Âdi*'de okutulan dersleri ile idâdîlerde okutulan dersler aynıdır. 1905 yılına ait bir düzenlemede sultânîlerin programları değiştirilmiş; öğrenim süreleri dokuz yıla çıkarılmıştır. Bu değişikliğe göre sultânîlerin ilk üç yılı *sınıf-ı ibtidâiyye*, üç yılı *sınıf-ı tâliye* ve son üç yılı ise *sınıf-ı âliye* olarak tasarlanmıştır (1321 Salnâme-i Maârif: 107). Okulların programlarında yapılan değişikliğe göre bu sınıfların ders

programları aşağıdaki gibi düzenlenmiştir:

Sınıf-1 İbtidâiyye

Birinci Sene: Kırâat ve Yazı, Hatt-ı Rik'a, Ulûm-i Dîniyye.

İkinci Sene: Kırâat ve İmlâ, Hatt-ı Rik'a, Ulûm-i Dîniyye.

Üçüncü Sene: Kırâat ve İmlâ, Hatt-ı Rik'a, Ulûm-i Dîniyye, Muhtasar Sarf-ı Türkî.

Sınıf-1 Tâliye

Birinci Sene: Ulûm-i Dîniye, Sarf-ı Osmânî, Arabî, Kırâat-ı Türkiye ezber ve imlâ, Hüsnü Hatt.

İkinci Sene: Ulûm-i Dîniyye, Nahv-ı Osmânî, Arabî, İmlâ, Kırâat ve Ezber, Hüsn-i Hatt, Farisî.

Üçüncü Sene: Ulûm-i Dîniyye, Kavâid-i Osmânî, Kitâbet, Farisî, Hüsn-i Hatt.

Sınıf-1 Âliye

Dördüncü Sene: Kitâbet, Arabî, Farisî, Tarih-i Osmanî, İlm-i Ahlâk, Hüsn-i Hatt, Ulûm-i Dîniyye.

Beşinci Sene: Fıkıh-ı Şerîf, Belagât-i Osmâniyye, Kitâbet-i Resmiyye, Farisî, Tarih-i Osmânî, Ahlâk ve Mantık, Hüsn-i Hatt.

Altıncı Sene: Fıkıh-ı Şerîf, Kitâbet-i Resmiyye ve Belagât, Arabî, Farisî, Tarih-i İslâm, Tercüme, Hüsn-i Hatt.

1321 Maârif Salnâmesi'nde dokuz sene eğitim verdikleri tespit edilen sultânîlerin 1329 (1913) tarihine ait olan ders programlarında ise eğitimin on iki seneye çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Bu on iki senelik eğitimin ilk beş senesi sınıf-1 ibtidâiyye, dört senesi sınıf-1 tâliye devre-i evveli ve son üç senesi ise; sınıf-1 tâliye devre-i sâni olarak belirlenmiştir.

Yukarıda Maârif Nezareti'nin Galatasaray Sultânîsi için yaptığı ders programları verilmiştir. Bunun dışında 1919 ve 1924 yıllarında da ders programlarında ve okulun sisteminde değişiklik yapılmıştır. 1919 Mekâtib-i Sultânîye Müfredat Programı'nda sultânîlerin on bir seneye düşürüldüğü, bunun ilk sekiz yılının devre-i evvel ve son üç yılının da devre-i sâni olarak düzenlendiği ifade edilmiştir (Mekâtib-i Sultânîye Programı, 1919: 2). Türkiye Cumhuriyeti Maârif Vekaleti Galatasaray Lisesi adını taşıyan 1924 müfredat programında ise ortaöğretim dört seneye düşürülerek sınıflar; birinci devre, ikinci devre, üçüncü devre ve dördüncü devre adını almıştır (Türkiye Cumhuriyeti Maârif Vekaleti Galatasaray Lisesi Müfredat Programı, 1924 :2). Maârif Nezareti'nin ders programlarda yaptığı değişiklikler dönemin ders kitaplarına da yansımıştır.

Sultânî'nin ders programında Türk dili ve edebiyatı dersleri *Kırâat-ı Türkiye, Ezber ve İmlâ, Nahv-ı Osmânî, Kırâat ve Ezber, Belagât-i Osmâniyye, Kitâbet-i Resmîyye ve Belagât* olarak düzenlenmiştir. İdâdîler için yukarıda bahsedilen dil hususu sultânîler için de geçerlidir. Galatasaray Sultânîsi'nde derslerin daha anlamlı işlenmesi adına dersi veren öğretmenlerden derslerinde kullanmaları için ders kitapları yazmaları sultânînin müdüriyeti tarafından istenmiştir. Dönemin Galatasaray Sultânîsi'nde Edebiyat-ı Osmânî öğretmenliği yapan Atâ Bey'e de okulun müdüriyeti tarafından özellikle kırâat derslerinde okutulması için hazırlatılan ders kitabı İktitâf'tır. İktitâf'ın başlangıçta II. Abdülhamîd döneminin dînî ve ahlâkî eğitimi ön plâna alan tarafını, sultânînin genç beyinlerine yerleştirmek adına gayet pragmatist temelli bir Türk dili ve edebiyatı ders kitabı olduğu düşünülebilir; ancak kitabın II. Meşrûtiyet'in ilânından sonra da varlığını bu rejime ilişkin pragmatist temelden uzaklaşarak da devam ettirmesi, Atâ Bey'in eserine yansıttığı Türk dili ve edebiyatı eğitime ilişkin güttüğü belirli bir pedagoji tekniğiyle yakından ilişkilidir. Ayrıca kitap, hazırlandığı dönemden yıllar sonra bile okullarda okutulmuştur. Kitabın değişen müfredatlar karşısında kendini bir köşeye atılmaktan kurtarmasının arkasında Atâ Bey'in Türk dili ve edebiyatı eğitiminin nasıl yapılacağına dair bir şeyler söylemesi vardır. Atâ Bey, Türk dili ve edebiyatı eğitiminin mevcut müfredatlar doğrultusunda nasıl ve hangi eksende yapılması gerektiğini İktitâf'ta belirtmiştir. Bu konuda söyleyecek sözü olduğu için de kitabı İktitâf'ı hazırlamıştır.

2.2.3. II. Abdülhamîd Dönemi İdâdîlerde ve Sultânîlerde Kullanılan Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitapları

Nezaret, ilân ettiği ve yukarıdaki gibi örgütlediği bu programa uygun ders kitaplarının yazılmasını sağlamıştır. II. Abdülhamîd döneminde idâdîler için yazılan Türk dili ve edebiyatı ders kitabı Mihalicî Mustafa Efendi'nin *Zübdetü'l-Beyan* (1880)'dir. Argıt (2006), *Zübdetü'l-Beyan*'da sadece ilm-i beyanın anlatıldığını belirtir. İdâdîler için yazılan diğer bir ders kitabı ise Manastırlı Mehmet Rıfat'ın *Külliyât-ı Kavâid* (1886) adlı kitabıdır. Kitap adından da anlaşılacağı bir kavâid kitabıdır. Dolayısıyla kitap, klâsik sarf ve nahiv bilgilerinin yanında belâgat (fasahât, ilm-i meânî, ilm-i beyan ve ilm-i bedî') bilgileri de içeren bir ders kitabı olma özelliği de taşır. Ali Nazîma'nın, *Muhtıra-i Belâgat* (1890) adlı ders kitabı da belâgat bilgilerinin yanında şiir türü hakkında da bilgiler içerir. İbnü'l Kâmil Mehmet Abdurrahman'ın

Tertib-i Cedid Belâgat-ı Osmâniyye'si (1892) hakkında Argıt (2006), kitabın konular hâlinde kaleme alındığını ve kitapta elli iki ders işlendiğini ifade eder. Bu kitapların yanında dönemin idâdîlerinde ve mülkiye, Darülfünûn gibi okullarında uzun yıllar okutulan Menemenlizâde Mehmet Tâhir'in *Osmanlı Edebiyatı* (1896) adlı ders kitabı dikkat çekicidir. Ders kitabında edebiyatın tanımı üzerinde duran Menemenlizâde'nin edebiyata bir ders olarak kimlik kazandırmaya çalıştığı açıktır. Kitabın, edebiyatın estetik ve ahlâkî boyutu olduğunu söylemesine ek olarak ilm-i beyan konusunda da bilgiler vermesi onun çok boyutlu bir Türk edebiyatı ders kitabı olduğunun göstergesi olarak düşünülebilir. Râşid'in rüşdiye ve idâdîlerde okutulan *Külliyat-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmanî* (1899) kitabı üç kısımdan ibaret olup ilk iki kısmı sarf ve nahiv bölümlerinden oluşur; üçüncü kısım ise ilm-i belâgat başlığını taşır (Argıt, 2006: 263). Bu ders kitapları idâdîlerin programlarına göre hazırlanmış Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarıdır. Kitaplar temelde belâgat ve kavâid içerikli ders kitapları olsa da Menemenlizâde'nin kitabı gibi Osmanlı edebiyatı odaklı bir ders kitabı da idâdîlerde okutulmuştur. Ayrıca bu ders kitaplarına ek olarak idâdîlerin son iki sınıfındaki edebiyat derslerinde *Tâlim-i Edebiyat* ve *Istilahât-ı Edebiyye* okutulmuş; kavâid konuları ise son sınıfta tekrar edilmiştir (Argıt, 2004: 83).

II. Abdülhamîd devrinde, idâdîler için yazılan Türk edebiyatı ders kitaplarına ek olarak sultânîler için Türk dili ve edebiyatı ders kitapları da yazılmıştır. Bu ders kitaplarının en önemlilerinden biri Köprülüzâde Mehmet Fuat ile Şahabettin Süleyman'ın sultânîlerin düzenlenen son programlarını göz önünde bulundurarak, *Tarih-i edebiyat* dersi için hazırladıkları *Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı* (1904)'dır. Argıt (2006), kitabın yazarlarının edebiyatın güzel sanatların bir dalı olarak anlatılmasının ötesinde medeniyet tarihinin bir şubesi olan edebiyat tarihinin anlatılması gerektiğini ileri sürdüklerini belirtir. Dolayısıyla bu yönüyle kitap bir edebiyat tarihi kitabıdır. Kitabın 1905 yılında sultânîlerin değişen ders programı için yazıldığını söylemek bu program göz önüne alındığında zor gözükmemektedir; çünkü programda bu ders kitabının içeriğine uygun bir edebiyat tarihi dersi yer almamaktadır. Sultânîlerin programına bu ders, 1912 yılında; *Tarih-i Edebiyat* dersi olarak konulmuştur. Dolayısıyla bu durum, kitabın bu tarihten sonra sultânîlerde okutulduğunu düşündürür.

Abdülhamîd devrinde okul sisteminin müfredat içeriğinin ayırt edici özelliği, dinî ve otoriter değerlere yapılan vurgudur (Somel, 2010: 212). Osmanlı-Rus Savaşı'nın neticesinde gayrimüslim nüfusun önemli bir kısmının kaybedilmesi,

“Osmanlıcılık” fikrinin artık işlemediğinin bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda dönemin siyasî panoraması, “Osmanlıcılık” fikrinin “Ümmetçilik” fikrine atılan büyük bir adımı işaret etmektedir. Buna ilâveten gerek gayrimüslim, gerekse müslüman nüfus arasındaki milliyetçi akımları önlemenin imkansızlığı, Bâb-ı Âlî’yi ideolojik birliğin kaynağı olarak İslâmî ve otoriter değerleri güçlendirmeye yöneltmiştir (Somel, 2010: 212). Ümmetçilik fikrinin dönemin eğitim dünyasına yansısı kayda değer olmuştur. Dönemin okullarında, özellikle kırâat kitaplarında padişaha, Osmanlı Devleti’ne ve İslâm dinine bağlılığı vurgulayan metinler, bu fikrin eğitim boyutundaki temellendirilişidir.

Müfredat içeriği konusunda bir tarafta dünyevî ve pragmatik eğitim gerekleri ve diğer tarafta devlet memuru yetiştirme zorunluluğu arasındaki gerilim, son kertede maârif yapısı içinde modernist eğilimlerin baskın çıkmasıyla neticelenmiştir (Somel, 2010: 213). Tanzimat ile birlikte nitelikli asker yetiştirmek amacıyla açılan okullar, ileriki dönemlerde Bâb-ı Âlî’ye memur yetiştirmek için açılmaya başlamıştır; ancak imparatorluğun değişen siyasî, sosyal, ekonomik koşullarla karşı karşıya kalması sonucu müfredatlarda İslâmın pragmatist ve formalite olarak algılandığını, müfredatlarda daha çok fen derslerinin ağırlıklı olduğu gözlemlenmiştir. Bu nedenle, Maârif Nezareti’nin ilk etapta üç yıllık bir eğitim vermesi için planladığı idâdîlerin 1873 yılındaki ders programlarında ağırlıklı olarak fen derslerinin (Hikmet-i Tabîyye, Kimya, Cebir, Hendese ve İlmi Mesaha) yer aldığı belirlenmiştir. 1892 yılında yapılan değişiklikle idâdîlerin beş yıllık ve yedi yıllık olarak düzenlenmesi ders programlarının değişmesine de neden olmuştur. Bu tarihten sonra düzenlenen ders programında fen derslerinin yanında Ulûm-i Dîniyye, Akaid ve Fıkıh, Tarih-i İslâm dersleri konularak dönemin baskın fikri olan “Ümmetçilik” anlayışı temellendirilmeye çalışılmıştır. Dönemin eğitim anlayışını yönlendiren o zamanki siyasî durum, eğitim politikalarının yönünü Fransa’dan Almanya’ya kaydırmaya başlamıştır. Bunun nedeni olarak Avrupa’da Fransa’nın yenilgisi, Almanya ve İtalya’nın yeni bir güç olarak ortaya çıkması sonrasında II. Abdülhamîd’in, Osmanlı-Rus Savaşı öncesi Rus tehdidi karşısında Almanya’ya daha yakın bir siyaset izlemeye başlamasıdır. Ayrıca eğitimin Almanya’ya kaymasının diğer bir nedeni olarak da Padişahın, diğer Avrupa devletlerinden farklı olarak Müslüman ülkelerde sömürgesi bulunmamasından dolayı Almanya’ya yakın siyaset izlemede herhangi bir sakınca görmemesi düşünülebilir. Bütün bu nedenler ışığında devlet eğitiminin bu yolda pratik- dünyevî doğrultuda ıslah edilmesine ilişkin oldukça kapsamlı yaklaşım M. Said Paşa’nın 1888 tarihli lâiyhasıyla

geldi (Somel, 2010: 223). Hızla endüstrileşen toplumun teknik bilgi ve beceriye sahip bireylere ihtiyacı vardır. Said Paşa bu lâyhada, devlet okullarındaki müfredatların birbirleriyle paralel olmamasını eleştirirken, değişen dünya karşısında meslekî becerileri yüksek öğrencilere ihtiyaç duyulduğunu vurgulamıştır. İmparatorluğun o dönem için esas ihtiyacı olan insan gücünü, teknik eğitimden geçmiş öğrenciler oluşturduğu için Alman eğitim düzeni Bâb-ı Âlî'ye cazip gelmeye başlamıştır. Bu amaçla, Tanzimat'tan şimdiye kadar imparatorluğun eğitim aynası olan Fransa'nın eğitim düzeninden vazgeçilerek, iki boyutlu Alman eğitim düzeninin benimsenmesi talep edilmiştir. Buna göre, ilk boyut ana okulundan başlayarak ilkokulu (mekâtib-i sıbyaniye) ve liseyi (mekteb-i sultânîye) içerirken, ikinci boyut, tamamen teknik eğitimi içerir. Ne var ki bunlar sadece lâyihanın sayfaları arasında kaldı (Somel, 2010: 223).

Maârif Nezareti 1880-1904 yılları arasında okul müfredatlarında ufak tefek değişiklikler yaparak dönemin hakim zihniyeti “Ümmetçilik”i yayma konusunda bir misyon üstlenmekte ısrar etmiştir. Mekteb-i Sultânî'nin müfredatından Avrupalı yazarların çıkarılmasını, 1868'de Takvim-i Vakayi'de yayımlanan ders programında yer alan İştikakât-ı Yunaniye (Latince) ve Felsefe gibi derslerin yerine din derslerinin ikâme edilmesini gerekli görüyordu (Somel, 2010: 229).

Abdülhamîd rejiminin eğitime ilişkin fikirleri, 11 Mayıs 1899 tarihli bir belgede özlü bir ifadeyle kaleme alınmış ve Maârif Nazırı Zühtü Paşa tarafından Yıldız Sarayı'na sunulmuştur (Somel, 2010: 231). Bu belgede eğitim süresince dinin ve geleneklerin korunmasının bir ihtiyaç olduğundan ve bu anlayışa zıt bir eğitim müfredatının dine, vatana ve devlete bağlı gençleri olumsuz yönde etkileyeceğinden bahsedilmiştir. Bu doğrultuda yetiştirilen öğrencilerin dinine bağlı ve vatansever bir fert olarak devlete hizmet etmesi düşünülmüştür. Söz konusu değişiklik 1904'te yürürlüğe girmiş, bunun sonucunda ders kitapları yeniden düzenlenmiş, aynı kitabın bu doğrultuda değiştirilen farklı baskılarına rastlanılmıştır. Fortna (2005), II. Abdülhamîd döneminde devlet okullarındaki ders kitaplarının içeriği ile ilgili aşırı ihtiyatlı davranıldığını, devlet bürokrasisinin denetimsiz kitapları öğrencilerden uzak tutmak ve onların yerine gereği gibi denetimden geçirilen çalışmaları öğrencilere okutmak için büyük çaba harcadığından bahsetmektedir. Dolayısıyla II. Abdülhamîd dönemi hem eğitim sistemini hem de bu sistem içinde kullanılabilecek ders kitaplarını belirli bir düzene oturtmuş; idâdîlerde ve sultânîlerde kullanılan Türk dili ve edebiyatı ders kitapları da bu düzen doğrultusunda yeniden ele alınmıştır. Bu çalışmanın

konusunu oluşturan İktitâf II. Abdülhamîd döneminde Mehmet Atâ Bey tarafından dönemin sultânîleri ve idâdîleri için hazırlanan Türk dili ve edebiyatı ders kitabıdır. Kitap aynı zamanda özellikle metin seçiminde II. Abdülhamîd döneminin tüm yönleriyle yansıma bulduğu bir ders kitabıdır. Kitap, değişen müfredatlara ve dönemin siyasî iklimine göre yenilenmiş ve tekrar düzenlemiştir. Ayrıca İktitâf, sadece Abdülhamîd döneminde değil II. Meşrûtiyet döneminde de basımı gerçekleştirilen bir ders kitabıdır.

İktitâf'ın, ilk baskısının 1895 (h.1313) yılında yapılması ve kitabın bir kırâat kitabı olması dikkat çekicidir. İdâdîlerin ve sultânîlerin bu dönemdeki ders programlarının 1892-1893 yıllarında yayımlandığı göz önüne alındığında, İktitâf'ın bu programları tanımladığı ve niçin yazıldığı açıktır. İktitâf bu bağlamda, hem II. Abdülhamîd dönemine hem de II. Meşrûtiyet yıllarına tanıklık etmiş bir Türk dili ve edebiyatı ders kitabıdır. Atâ Bey'in Galatasaray Sultânîsi'nde edebiyat öğretmeniyken eseri İktitâf'ı hazırlaması, İktitâf'ın 1900 (h.1318) yılından itibaren idâdîlerde de okutulması onun; dönemin müfredatlarını göz önünde bulundurarak eserini hazırladığını ortaya koymaktadır.

2.3. II. MEŞRÛTİYET DÖNEMİ EĞİTİM ANLAYIŞI İÇERİSİNDE TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERSİ MÜFREDATLARI VE DERS KİTAPLARI

2.3.1. II. Meşrûtiyet Dönemi Eğitim Anlayışı

20. yüzyılın sosyal, ekonomik, teknolojik değişimlerin ve bilimsel gelişmelerin yüzyılı olduğu 19. yüzyılın sonlarında sinyallerini vermeye başlamıştır. 16. yüzyıldan beri hammadde ihtiyacını sömürge imparatorluklarıyla karşılayan Batı, bunun bir sonucu olarak hızla sanayileşmiş ve Avrupa devletlerinin artık Osmanlı için birer tehdit hâlini alması kaçınılmaz olmuştur.

İlk izleri Abdülaziz devrinde görülen ve giderek güçlenen Yeni Osmanlılar, bu dönemin fikriyatını önemli ölçüde etkilemiştir. Faaliyetlerine başladıkları ilk zamandan II. Meşrûtiyet'in ilânına kadar geçen sürede Osmanlı Devleti'nin selâmeti için her alanda fikirlerini ifade etmişler, dönemin sansür politikasına rağmen neşriyatlarına devam etmişlerdir (Mardin, 2010). İmparatorlukta istedikleri düzenin konusunda Yeni Osmanlıların (Genç Türkler, Jön Türkler) - II. Abdülhamîd'e ve onun iradesine karşı bireysel, grup ve cemiyet hâlinde muhalefette bulunmuş olanlar- umduğu çağdaşlaşma, ilerleme atılımları yerine daha eski dönemlerin bile görmediği bir din- devlet diktatörlüğü kurulmuştu (Berkes, 2012: 389). Çünkü imparatorluğun kurtuluşu için Yeni Osmanlıların, Osmanlılık ekseninde bir meşrutiyet fikri varken; Abdülhamîd'in İslamcılık/Ümmetçilik ekseninde bir istibdat fikri vardı. 1908 yılında II. Meşrûtiyet ilân edilene kadar da Abdülhamîd'in düşüncesi devletin o zamanki siyasî perspektifini oluşturmuştur. Aynı dönemde bütün bu siyasî fikirlerden farklı olarak gelişen bir fikir vardır: Türkçülük. Türkçülük II. Abdülhamîd devrinde Osmanlılık veya İslamcılık gibi imparatorluğun bütünlüğünü koruyacak siyasî bir sistem olarak değil, bir fikir hareketi olarak gelişmiştir (Karal, 2007: 550). Balkan Savaşları öncesinde hız kazanan ve bu savaşların neticesinde bir politika hâlini alan Türkçülük, bu dönemde hakkında özellikle dil boyutunda yazı yazılan bir fikir olmuştur.

II. Abdülhamîd'in yönetimine özellikle basın-yayın, saltanat, hilâfet konularında tepki gösterenler Kanûn-ı Esâsî'nin tekrar yürürlüğe konmasını ve meşrûtiyetin yeniden ilân edilmesini talep etmişlerdir. Ancak 24 Temmuz 1908'de Kanûn-ı Esâsî'nin yürürlüğe girmesi, Selânik'te bulunan subayların saraya bir ulti-matom vermesi sonucu gerçekleşecekti (Berkes, 2010: 390). Bu olayın ardından yapılan seçimler sonucu İttihat ve Terakki Meclis-i Mebusanı 17 Aralık 1908'de

II. Abdülhamîd'in nutkuyla açarak çalışmalarına başladı; ancak Abdülhamîd'in hem II. Meşrûtiyet'i ilân etmesi hem de Kanûn-ı Esâsî'yi tekrar yürürlüğe koyması onun tahttan indirilmesini engelleyemedi. 31 Mart olayından sorumlu tutulan II. Abdülhamîd tahttan indirilerek yerine V. Mehmet Reşad tahta geçirildi ve ilk iş olarak Kanûn-ı Esâsî'nin üzerinde değişiklikler yapılarak siyasî kurumlar yeniden düzenlendi. Ardından dönemin maârifiyle ilgilenildi.

II. Meşrûtiyet'in getirdiği hızlı siyasî değişim içinde, önce Tanzimat döneminin sonra İstibdat döneminin biriktirdiği eğitim sorunları önemli bir yer tutmuştur. Eğitime ilişkin strateji sorunları, eğitim felsefeleri siyasal gündemin ön plânda tartışılan konuları arasında olmuştur (Tekeli ve İlkin, 1999: 84); dolayısıyla dönemin gazete ve dergilerinde eğitim, başlıca tartışılan konu hâline gelmiştir.

Eğitim konusunda ilk teşkilâtlanmalar Tanzimat öncesinde başlamış, Tanzimat süresince yeni okullar, eğitimle ilgili kurumsallaşmalar devam etmiştir. Bu dönemde maârifî düzenleyen kapsamlı çalışma 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesidir. Nizamnâmenin yankıları II. Meşrûtiyet'te de devam etmiştir ve bu konuda bir düzenlemeye gideceği hususunda dönemin Maârif Nazırı Emrullah Efendi bir karar vermiştir. Maârif Nazırı Emrullah Efendi bu doğrultuda bir fikir beyan ederek eğitimin mevcut okulların bütün kademelerini kapsayan bir düzenlemeye ihtiyacı olduğunu savunmuştur. Hilmi Ziya Ülken (1998) Emrullah Efendi'nin, özellikle 19. yüzyıl Fransasında yaşayan filozof Victor Cousin'den etkilendiğini belirtmektedir. Her alanda ilerlemenin temel sebebi olarak ilim ve maârifî gören Emrullah Efendi, bir milletin refah ve mutluluğunun ancak eğitim-öğretim ile tesis edilebileceği kanaatini taşıdığı için maârifî Tubâ ağacına benzeterek "Tubâ Ağacı Nazariyesi"ni ileri sürmüştür. Buna göre; eğitimin ve bu alanda yapılacak ıslahatların yönü öğretmenden öğrenciye, üniversiteden ortaöğretim kademesine, ortaöğretim kademesinden ilköğretim kademesine yani en yukarıdan aşağıya doğrudur. Eğitim kademeleri arasında yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya kuvvetli bağlar vardır (Ergün, 1996: 124). Emrullah Efendi'nin bu görüşü Darülfünûn'un ve ilkokulların ders programlarına ve bu okulların ıslah edilme çalışmalarına yansımıştır.

Emrullah Efendi'nin değişimin Darülfünûn seviyesinden ibtidâî seviyesine doğru gerçekleşmesi gerektiğini ifade etmesi, dönemin eğitimcileri tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştirileri yapanlardan biri olan Sâtı Bey Fransız pedagoğlardan etkilenerken bireyin hem ruhî yönüyle hem de bedenî yönüyle eğitilmesine inanıyordu. Döneminde olabildiği kadar lâik, ahlâkî ve bireyci bir terbiye

sistemini savunmasına ek olarak, bireyin kapasitesini olabildiğince geliştirmek için eğitimde uygulamaya önem verilmesini, programlara el işleri, beden eğitimi ve mûsikî gibi yeni derslerin eklenmesini öneriyordu (Tekeli ve İlkin, 1999: 85). Sâtı Bey'in bu düşünceleri dönemin okullarının ders programlarında özellikle beden eğitimi ve müzik derslerinin dahil edilmesiyle uygulanma olanağı bulmuştur.

Dönemin maârif siyasetine dahil olan diğer isim ise Ziya Gökalp'tir. İttihat ve Terakkinin ideolojisini imparatorluğun içinde bulunduğu koşullara göre sürekli olarak yeniden formüle eden partinin ideoloğu Ziya Gökalp'tir (Tekeli ve İlkin, 1999: 85). 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin Fransız eğitim sistemi tesirinde yapıldığı açıktır. Ziya Gökalp, Fransız eğitim sisteminin Türk eğitimini yanlış yönlendirdiğini düşünmüştür. Gökalp bu bağlamda, eğitimi "Fertlerin millî kültüre intibakı" şeklinde tarif etmekte ve "Medeniyetçi" Fransız eğitime karşı kültürcü ve yüksek şahsiyet yetiştiren Anglosakson ve Alman eğitim sistemlerini beğenmektedir. Bu bakımdan Ziya Gökalp, modern eğitimin millî kültüre dayanması gerektiğini; millî kültürün de milletin hayatından belirdiğini; Avrupa'dan kültür ve eğitim alamayacağımızı ileri sürmektedir (Ergün, 1996: 130). Gökalp'e göre eğitimin amacı; Türkçülük ekseninde milli kültürle yoğurulmuş eğitim sistemini okullarda tatbik etmek ve Avrupa'yı bilim ve teknolojide takip etmektir.

Ziya Gökalp'in fikirlerini açıklamasından çok önce Yeni Osmanlılardan Dr. Abdullah Cevdet ve Prens Sabahattin, Emile Boutmy ve Emile Demolins'in Fransız eğitim sisteminin "hayat adamı" yetiştiremesinden, kendine güvenen bir insan tipi yaratamamasından şikayetçi olmalarına ilgi duyarak; Anglosakson yetiştirme yöntemlerini destekliyorlardı (Mardin; 2010: 242). Bu eğitim anlayışına göre bireylerin, kimsenin yardımı olmadan hayatlarını kazanabilecek bir girişkenlikle yetiştirilmesi öngörülüyordu. Tanzimat ve sonrasında açılan okulların Bâb-ı Âlî için memur yetiştirme misyonu üstlenmesi, bu okul sistemi mezunlarının sadece devlet memuru olmak istemelerine sebep olmuştur. Yeni Osmanlılara göre hükûmetlere muhtaç olmadan tarım, ticaret ve sanayi alanında başarılı olabilecek bireyler yetiştirilmedir (Ergün, 1996). Ayrıca Osmanlı toplumunun kurtuluşunun, girişimciliğin teşviki, özel hayatın düzenlenmesi ve desteklenmesi ile olacağına inanılmış; bunun ancak bireysel eğitimle desteklenen güçlü kişiler ile yapılacağı düşünülmüştür.

Yukarıda bahsedilen konular II. Meşrûtiyet döneminin eğitim anlayışını ve felsefesini betimlemektedir. Söz konusu bu anlayışlara ve felsefelere dayanılarak dönemin okul sistemleri ve eğitim programları düzenlenmiştir.

Ergin (1977) Sâti Bey'in II. Meşrûtiyet'ten sonraki durumunu üç devrede özetlediği bir konuşmaya kitabında yer vermiştir. Buna göre Sâti Bey; birinci devre olarak 1324 inkılâbından 31 Mart irticâna kadar olan dönemden, ikinci devre olarak 31 Mart olayından Balkan Harbi'ne kadar olan dönemden, üçüncü devre olarak da Balkan Harbi'nden I. Dünya Savaşı'nın ilânına kadar olan dönemden bahsetmiştir. Bu tasnife göre ilk devrede maârif, daha çok Mekâtib-i Âliye ile meşgul olmuştur; bu devrede idâdîlerin ders programlarına tarih-i umûmî, malûmat-ı medeniye derslerinin ilâve edildiği ve Darümuallimin-i ibtidaîye ve Darümuallimin-i âliye için bir teşkilâtlandırma yapıldığından da bahsedilmiştir. İkinci devrede yine Darümuallimin-i ibtidaîye ve Darümuallimin-i âliyenin teşkilâtlandırılmasıyla uğraşmıştır. Buna ek olarak sultânîler hakkında bir düzenleme yapılmak istenmiştir. Bu düzenlemeye göre öğrencilerin yabancı memleketlerde eğitim alması yerine o okulların kalitesinde hem yabancı hem de Türk öğrencilerin okuyabileceği sultânîlerin açılması kararlaştırılmıştır. Bu karardan, daha sonra vazgeçilmiştir. Kız mekteplerinin açılması konusudaki çalışmalar bu devrede görülmüştür. Üçüncü devrede ise hem Balkan Savaşları'nın hem de I. Dünya Savaşı'nın yaşandığı bu dönem siyasî ve sosyal açıdan hayli hareketli geçmesine rağmen sultânîler ve mekatib-i ibtidaîye için yeni ders programları hazırlanmıştır. Özetlenen bu üç devre, dönemin maârif faaliyetleri açısından önemlidir.

2.3.2. II. Meşrûtiyet Döneminde İdâdîler, Sultânîler ve Bu Okulların Müfredat İçerikleri

2.3.2.1. İdâdîler

II. Meşrûtiyet'in ilânıyla beraber maârif, devletin yeni felsefesini belirlemesi açısından herkes tarafından da önemsenmiştir. II. Meşrûtiyet'in ilânından hemen sonra "Bu seneye mahsus kaydıyla" idâdîler için de yeni programlar yapılmıştır (Ergün, 1996: 219).

II. Meşrûtiyet fikrî, felsefî ve sosyal yansımalarını içinde barındıran 1911 yılında uygulanan beş yıllık ve yedi yıllık idâdîlerin ders programı ise şöyledir:

Tablo 3: Beş yıllık idâdîlerde 1911 yılında uygulanan ders programı.

Dersler	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf	Dördüncü Sınıf	Beşinci Sınıf
Kur'an-ı Kerim ve Tecvid	3	2	1	-	-
Ulum-u Diniyye	2	2	2	1	1
Hesab	3	2	1	3	3
Hendese	-	1	2	3	3
İlm-i Eşya	3	3	-	-	-
Hikmet-i Tabiiye	-	-	1	2	2
Hıfz-ı Sıhha	-	-	-	-	1
Coğrafya	2	2	2	2	2
Tarih	2	2	2	2	2
Arabi	2	2	2	1	1
Türkçe	5	5	4	3	2
Fransızca	1	2	2	4	4
Malumat-ı Medeniye	1	1	-	-	-
Ahlak	-	-	1	1	-
Malumat-ı İktisadiye	-	-	-	-	1
Malumat-ı Kanuniye	-	-	-	-	1
Ziraat	-	-	1	-	-
Usul-i Defteri	-	-	1	1	-
Evrak ve Muhaberat-ı Ticari	-	-	-	-	1
Arapça	2	2	2	2	2
Rumca	2	2	2	2	2
Bulgarca	2	2	2	2	2
Ermenice	2	2	2	2	2
Hatt(Rik'a Sülüs)	1	1	1	1	1

(Ergün, 1996: 220).

Tablo 4: Yedi yıllık idâdîlerde 1911 uygulanan ders programı.

Dersler	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf	Dördüncü Sınıf	Beşinci Sınıf	Altıncı Sınıf	Yedinci Sınıf
Kur'an-ı Kerim maa Tecvid	-	2	1	-	-	-	-
Ulûm-i Diniyye	2	2	2	2	2	2	2
Hesap	2	2	2	3	-	-	-
Hendese	-	1	2	1	2	1	1
Cebir ve Müsellesat	-	-	-	-	2	1	-
Malûmat-ı	2	1	2	1	1	2	3

Fenniye							
Hikmet-i	-	-	-	-	-	2	3
Tabiiyye ve							
Mekanik							
Kimya	-	-	-	-	-	2	1
Tarih-i Tabii	-	-	-	-	-	-	1
Hıfz-ı Sıhha	-	-	-	-	-	-	1
Coğrafya	2	2	2	2	2	2	-
Tarih	2	2	2	2	2	2	3
Arabî	3	2	1	2	2	2	2
Fârisî	-	1	1	2	1	-	-
Türkçe	6	5	4	4	3	-	-
Fransızca	-	1	2	4	5	-	-
Malûmat-ı	1	1	1	-	1	3	3
Medeniye							
Ahlâk	-	-	1	1	1	1	1
Malûmat-ı	-	-	-	-	-	-	-
İktisadiye							
Usûl-i Defteri	-	-	-	-	1	1	2
Arapça	-	-	-	2	2	1	1
Rumca	-	-	-	2	2	2	2
Bulgarca	-	-	-	2	2	2	2
Ermenice	-	-	-	2	2	2	2
Hatt(Rik'a	1	1	1	1	1	2	2
Sülûs)							

(Ergün, 1996: 221).

İdâdîlerin 1911 programına bakıldığında önceki ders programlarından farklı olarak ders saati sayısının artırıldığı tespit edilir. Bunda (Yücel, 1938: 182):

Kırâat kitaplarında Arabî, Fârisî kelimelerin ziyâde olmasına dikkat edilecek gibi sakat ve hatalı tavsiyeler bulunmakla beraber, okutulacak parçaların tertip ve tanzim edilişi, sarf ve nahiv tedrisini yeni bir görüşle yaptırmayı isteyişi, estetik malûmatını programa koyuşu edebiyat tarihine esaslı sûrette ilk defa yer veriş i edebiyatı medeniyet tarihi içinde mütâlâa ediş i lisânın dü çâr oldu ğ u tahavvüller ve edebî tekâmülü tetkik ediş i bu programın kuvvetli bir adımı oldu ğ unu bize gösterir.

Programın bu yolda düzenlenmiş olması yeni ders kitaplarının da bu program içeriğine göre yazılmasını veya mevcut ders kitaplarının program doğrultusunda güncellenmesini sağlamıştır.

İdâdîler için yapılan bu programda Türk dili ve edebiyatı eğitimi *Türkçe* adı altında verilmeye başlanmıştır. 1911 programıyla Türkçenin nasıl öğretilmesi gerektiği konusunun bir problem olmaktan çıktığı görülür; çünkü artık bir önceki dönemde Arapçanın ve Farsçanın kavâidi, Türkçe dersi içinde gösterilmemiştir. Bu programda Türkçenin müstakil bir lisân olarak öğretilmesi, Arapça ve Farsçanın da ayrı birer dil

olarak öğretilmesinin yolunu açmıştır. Bu bağlamda Türk dili ve edebiyatı eğitiminin dil eğitimi boyutu Türkçenin kuralları üzerinden yapılmaya başlanmıştır. Dersin edebiyat boyutu ise Türk edebiyatını bir taraftan tarihsel bir süreç içinde değerlendirirken diğer taraftan edebiyatı güzel sanatların içinde ele almıştır. Değişen bu Türk dili ve edebiyatı eğitimi anlayışı idâdîler için yeni ders kitaplarının hazırlanmasını sağlamıştır. Buna ek olarak Osmanlı Devleti'nin II. Meşrûtiyet'in ilânıyla beraber Panislamist bir anlayıştan uzaklaşarak Pantürkizme yönelmesi ders kitaplarına millî bir karakter ve derslere de *millî* sıfatını kazandırmaya başlamıştır.

Yukarıda bahsedilen ders programlarının yayımlanmasından çok kısa bir süre sonra dönemin Maârif Nazırı Emrullah Efendi başlangıçta on iki idâdîyi sultânîye çevirdi. Kalan yedi yıllık idâdîler hakkında da 1913 Nisan'ında sultânîyeye çevrilme kararı alındı (Ergün, 1996: 219). İdâdîlere sultânî ismi verilerek, onların hem yapısında hem de eğitim kalitesinde gerçekleştirilmek istenen değişimin nedenleri arasında, Osmanlı Devleti'nin, toprakları üzerinde eğitim faaliyetinde bulunan ve rakip olarak gördüğü yabancılarla girişmiş olduğu rekabeti de saymak gerekir (Fortna, 2005:113-114). Bunun için yukarıda bahsedilen nedenle sultânîler, o dönemde hem müslüman hem de gayrimüslim öğrencilerin öğrenim görecekları kaliteli okullar olacaklardı. Bu amaçla sultânîler için Avrupa'dan öğretmenler getirilmesi dahi planlanmıştır.

2.3.2.2. Sultânîler

Emrullah Efendi nazırlığının ilk günlerinde, açmayı planladığı sultânîlerde Fransızca öğretimine önem vereceğini ve bazı dersleri Fransızca okutacağını beyan ederek, on iki idâdînin sultânîye çevrilmesi ile hazırlanan talimatnamede, üçer yıllık iki devreden oluşan bu okullar için ayrıntılı bir ders programı hazırlanmıştır (Tâlimatname, 1329). Ancak bir yıl sonra sultânîler için yeni bir Talimatname hazırlanınca ve öğretim süresi değişince programlar da değişmek sorunda kaldı. Yeni Talimatname'ye göre sultânîlerin ibtidâî kısmında okutulacak dersler şunlardı: (Talimatname, 1329).

Kur'ân-ı Kerîm

Malûmat-ı Dîniyye,

Lisân-ı Osmânî

Hatt

Hesap ve Hendese

Coğrafya

Tarih

Dürûs-i Eşya

Malûmat-ı Tabiîyye

Sihhiyye, Ahlakîyye ve Medeniyye

El işleri ve Resim

Gına

Terbiyye-i Bedeniyye.

Sultânîlerin Tâlî kısmında okutulacak dersler ise şöyledir:

Ulûm-i Dîniyye

Mantık ve Felsefe

Lisân-ı Osmânî

Edebiyat-ı Osmânî

Lisân-ı Arabî ve Farisî

Tarih

Coğrafya

Ulûm-ı Tabiîyye

Ulûm-ı Riyaziye

Usûl-i Defteri

Lisân-ı Ecnebî [Fransızca, Almanca, İngilizce]

Hıfzıssıhha

Resim ve Resim Hattı

Terbiyye-i Bedeniyye

Gına.

Talimatnamede derslerin hangi sınıflarda, haftada kaçar saat okutulacağı belirtilmemiştir. Bu ders programları sonucunda II. Meşrûtiyet döneminin eğitim felsefesinin sınırları çizilmiştir. Dönem süresince eğitimcilerin yaptığı tartışmalar, okulların sadece memur yetiştirmek için eğitim vermemesi gerektiğini vurgulayarak, bireysel yeteneklerin önemine inanılan eğilimi öne çıkaran tartışmalardır. Programlara *resim*, *terbiyye-i bedeniyye* ve *gına* gibi derslerin dahil edilmesi bunu doğrular niteliktedir.

Dönemin idâdîlerinde Türkçe dersi adı altında olarak düzenlenmiş olan kavâid, kırâat, ezber dersleri sultânîlerin programında *Lisân-ı Osmânî* ve *Edebiyat-ı Osmânî* dersleri şeklinde yer almıştır. Bu dersler doğrultusunda sultânîler için yeni ders

kitapları da yazılmıştır.

2.3.3. II. Meşrûtiyet Döneminde İdâdîlerde ve Sultânîlerde Kullanılan Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitapları

Hem beş yıllık hem de yedi yıllık idâdîlerin yukarıda belirtilen ders programındaki Türkçe dersi ilk sene için iki saat ibâre, bir saat ezber ve iki saat imlâ; ikinci sene için iki saat ibâre, bir saat ezber, bir saat imlâ ve bir saat kavâid; üçüncü sene iki saat ibâre, bir saat kavâid ve bir saat kitâbet; dördüncü sene bir saat kavâid, bir saat kırâat ve ezber, bir saat kitâbet; beşinci sene ise usûl-i tahrîr, bir saat kırâat, ezber, kavâid dersleriyle örgütlenmiştir. 1911 senesi idâdî programlarında kavâidde Hüseyin Cahit Bey'in Türkçe *Sarf ve Nahv*'i, kırâatta Mehmet Atâ Bey'in *İktitâf*'ı, edebiyat tarihinde de Süleyman Fehmi'nin *Edebiyat*'ı okutulur (Argıt, 2004: 83). Atâ Bey'in *İktitâf*'ı 1895 yılında ilk baskısının ardından önce Galatasaray Sultânîsi'nde sonra (eserin üzerindeki ibâreden anlaşılır) dönemin mevcut idâdîlerinde okutulmaya başlanmıştır. Dolayısıyla *İktitâf* 1911'den çok önce de dönemin idâdîlerinde okutulmuştur.

İdâdîlerde ve sultânîlerde II. Meşrûtiyet döneminde Türk dili ve edebiyatı dersinde kullanılan ders kitapları arasında Süleyman Fehmi'nin *Edebiyat* (1909) adlı ders kitabı da vardır. Kitap bir ders olarak edebiyatı belli bir sistematığa oturtmuş; nazım ve nesir türlerinin ne olduğundan edebiyatın sanatla ve ahlâkla ilişkisi estetik ekseninde işlemiştir. Süleyman Fehmi ile edebiyat dersi daha belirgin bir şekilde öğretici, güzel sanat tarafı göze çarpan, sanat felsefesinin ve estetiğin ağırlık kazandığı bir ders hâlini alır (Argıt, 2006: 268).

Dönemin edebiyat ders kitapları arasında Mithat Cemâl'in idâdîdeki ders notlarını derlediği *Edebiyat Dersleri* (1910) kitabının başlangıcında Süleyman Fehmi Bey'in *Edebiyat* kitabının yönteminin takip edileceğini bildirir (Argıt, 2006: 268). Buna ek olarak Şahabettin Süleyman'ın *Tarih-i Edebiyat-ı Osmâniyye*'si (1912) adlı ders kitabı, idâdîlerin son iki senelerinde kullanılmak üzere hazırlanan bir Türk dili ve edebiyatı ders kitabıdır. Servet-i Fünûn şairlerinden biri olan Ahmet Reşid Bey'in Mekteb-i Sultânî için tertip ettiği iki ciltlik Türk dili ve edebiyatı ders kitabı *Nazariyyât-ı Edebiyye*'de (1912) edebiyatı üç boyutlu olarak değerlendirmiş; bunların ilkinin bedîî, ikincisini belâgat, üçüncüsünü ise beyan olarak değerlendirmiştir. *Nazariyyât-ı Edebiyye*, adına uygun bir nazariye kitabıdır ve edebiyat- san'atla ilgili pek çok konuyu içine almaktadır (Argıt, 2006: 270). Kitabın sultânî eğitimi alan

öğrencilere edebiyata nasıl bakmaları gerektiğine dair fikirler vermesi kitabı edebiyat eğitimi bağlamında daha değerli kılmaktadır. Yine Şahabettin Süleyman'ın sultânîler için yazdığı *San'at-ı Tahrir ve Edebiyat* (1913) kitabında sanatın ne olduğu ve niçin yapıldığı sorularına cevaplar edebiyat ekseninde aranmıştır. Refet Avni ve Süleyman Bahri'nin mekâtib-i sultânîye ve idâdîyye programı için birlikte hazırladıkları *Resimli Müntahâbât-ı Edebiyye Manzum ve Mensur* (1914) kitabı bir antoloji mahiyetindedir (Argıt, 2006: 271). Yine aynı yıl mekteb-i sultânî için Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Şahabeddin Süleyman'ın hazırladıkları *Malûmat-ı Edebiyye* (1914) iki ciltlik bir eserdir. Kitapta nazım türlerine değinilmekle beraber kavâid, belâgat ve beyan konularına sistematik bir çerçeve kazandırılması kitabın Türk edebiyatı eğitimi açısından önemini ortaya koyar.

1869 Nizamnâmesinin yankıları II. Abdülhamîd ve II. Meşrûtiyet dönemlerinde de devam etmiştir. Özellikle II. Meşrûtiyet döneminde Tanzimat döneminde açılan okullar, ders programları ve öğretim kadroları açılarından ıslah edilmeye çalışılmış ve yeni okulların açılmasına devam edilmiştir. Bütün bunlara ek olarak II. Meşrûtiyet yılları Osmanlı Devleti'nde siyasî anlamda hızlı gelişmelerin yaşandığı yıllardır. Tarihi sosyal çalkantıların yanısıra, fikir akımları, çeşitli ülküler, dil ve edebiyat hareketleri bakımından da II. Meşrûtiyet devri ayrı bir önem ve özellik taşır (Kavcar, 1974: 47). Bu dönemde, eğitim konularına aydınların ilgisi artmış, dönemin gazete ve dergilerinde eğitim başlıca tartışılan konu hâline gelmiştir. Dönemin eğitim programlarına sosyal, siyasal içerikli, hayata dönük bazı dersler konulmuştur.

Türk eğitim tarihinde Türk edebiyatının öğretilmesi amacıyla yazılan kitaplar Tanzimat'tan sonra görülür. Tanzimat ile birlikte okullaşmanın artması dönemin yazarlarını, açılan okullarda kullanılacak ders kitapları yazmaya sevk etmiştir. Bu kitaplarda, devrin yazarlarının Batı edebiyatını yavaş yavaş tanımalarının, Batılı öğretim metotlarını uygulamaya çalışmalarının etkisi vardır. İçeriği daha çok edebiyat bilgileri ve belâgatın oluşturduğu bu dönemdeki ilk ders kitapları, Arap belâgatının kurallarından hareketle meydana getirilmişlerdir (Argıt, 2006: 257). Daha sonraki yıllarda Batı edebiyatlarına ait türler Türk Edebiyatında tanındıkça, mevcut ders kitaplarının içeriği değişmeye başlamıştır. Sadece Batı edebiyatlarına ve onların yazarlarına ait örnekler değil, dönemin sosyal ve siyasî durumlarının da yer aldığı ve devrin Türk yazarları ve şairleri tarafından yazılan metinler de o dönemde yazılan ders kitaplarında yerlerini almıştır. Türk dili ve edebiyatı eğitimi için I. Meşrûtiyet ve

II. Meşrûtiyet yılları yayımlanan ders kitapları bakımından verimli yıllardır. Dönemin ortaöğretim kademesini oluşturan idâdîler ve sultânîlerde edebiyat ders kitabı olarak kullanılmak üzere pek çok kitap basılmıştır. Bu kitapların genellikle, dersi veren öğretmenler tarafından hazırlandığı görülmüştür. Ayrıca belâgat kitaplarında pek görülmemekle beraber diğer edebiyat ders kitaplarında yazarlar, “Edebiyatı, dili daha iyi nasıl öğretebiliriz?” sorusuna cevap aramaya yönelik birtakım pedagojik tekniklere de kitaplarında yer vermişlerdir. Bu ders kitaplarından biri olan, dönemin Türk dili ve edebiyatı eğitiminin nitelikli olması için idâdîler ve sultânîlerde okutulan ve bu araştırmanın konusu olan İktitâf, bu bağlamda önem kazanmaktadır.

3. MEHMET ATÂ BEY'İN HUSUSÎ VE RESMÎ HAYATI

Mehmet Atâ Bey, II. Abdülhamîd ve II. Meşrûtiyet dönemlerinin bütün siyasî ve sosyal faaliyetlerine tanıklık etmiş, döneminin mülkî ve siyasî kademelerinde, sosyal yaşamında faal olarak bulunmuştur; ancak bütün bunların ötesinde Atâ Bey döneminde muharrir, tercüman ve bir Türk dili ve edebiyatı öğretmenidir.

3.1 Doğumu

Sicill-i Osmanî Zeyli'nde (SOZ) (1896-1922) ve İbrahim Alâettin Gövsa'nın *Meşhur Adamlar Ansiklopedisi*'nde (1933) Mehmet Atâ Bey'in Mahrec mevâlîsinden Beyrut nâibi Mehmet Galib Bey'in oğlu olduğu ve 1266 senesi Zilhiccesi'nde (1850) Halep'te doğduğu ifade edilmiştir.

3.2 Tahsil Hayatı

Atâ Bey'in torunu Meral Ataç (1980: 6), dedesi Atâ Bey'in tahsil hayatı hakkında şu satırları kaydeder:

“Dedemin babası kadıymış. Babası öldüğünde dedem çocukmuş...Ailenin en büyük çocuğu olduğu için ailenin geçimine katkıda bulunma görevi dedeme düşmüş. Bir basımevine girmiş... Bir gün basımevine bir müfettiş gelmiş, dedemin çocuk olduğunu anlayınca basımevi yetkilisine kızmış. Basımevi yetkilisi dedemin çok yetenekli bir çocuk olduğunu, kazandığını ailesine götürdüğünü müfettişe söylemiş... Müfettiş Bey, ‘Öyleyse çocuk burada heder olmasın onu okula gönderelim.’ demiş. Bilmem doğru mu anımsıyorum, galiba müfettişin yardımlarıyla dedemi Galatasaray İdadî'sine göndermişler. Dedem çok başarılı bir öğrenci olmuş. Çok iyi Fransızca ve Arapça öğrenmiş...”

Meral Ataç, dedesi Atâ Bey'in Galatasaray'da okuduğunu ifade etmiştir; ancak SOZ'de ve BOA'da böyle bir bilgiye ulaşılamamıştır. Atâ Bey'in 1286 (1869)'da mülâzım olarak İstanbul Ticaret Mahkemesi'ne girmesi onun 1 Eylül 1868'de eğitim ve öğretime açılan Galatasaray Sultânîsi'nde eğitim almadığını göstermektedir. Ayrıca Mekteb-i Sultânî'nin kuruluşunun 100. yılında çıkarılan Mekteb-i Sultânî (1868- 1968) kitabında sultânînin açılışından itibaren sultânîye giren öğrencilerin hangi dönemde ve hangi bölümden mezun oldukları isimleri ile gösterilmiştir. Atâ Bey'in ismi Galatasaray Sultânîsi'nde okuyan öğrenciler arasında geçmemiştir. Atâ Bey, Sıbyan mektebindeki ilk tahsilinden sonra Şehzadebaşı ve Tekirdağ mekteplerinde ve ardından Beyrut'taki Medresetü'l Vatanîyye'de eğitim görmüş ve özel öğretmenlerden ders almıştır (SOZ, 2008: 144). Fransızca, Arapça, Farsça ve

Almanca gibi dillere vâkıf olduğu yaptığı tercümelerden de anlaşılacağı üzere açıktır.

3.3. Memuriyet Hayatı

Atâ Bey, 1869'da mülâzım olarak girdiği İstanbul Ticaret Mahkemesi'nden 1872 yılında istifa ederek çok kısa bir zaman Konya Mektubî Kalemi'nde memur olarak çalışmış, aynı yıl istifa ederek İstanbul'a dönmüş mülâzımlıkla Mektub-i Maliye-i Rumeli kalemine girmiştir. (SOZ, 2008: 144). 1873'te Demiryolları Muhasebe-i Merkeziyesi'ne geçmiş, aynı zamanda Darümuallimin-i Sıbyan rik'a ve Sütölçe Mekteb-i Rüşdisi imlâ ve inşa muallimliğini icra etmiştir. 1877'de Demiryolları Muhasebe-i Merkeziyesi Nafia Nezareti'ne dahil olunca Atâ Bey de Nafia Nezareti'nin İane-i Muhacirin Komisyonu sandık emini görevine getirilerek komisyon lağvedilinceye kadar bu görevi ifâ etmiştir. Komisyon lağvedilince Darümuallimin'deki görevine dönmek istemiş; ancak rik'a muallimliğinin diğer öğretmenler tarafından yapılması neticesinde bu görevinden çekilmiştir (SOZ, 2008: 144).

1880'de Adliye Nezareti muhasebesinde memuriyete dönen Atâ Bey, Sütölçe Rüşdiyesi muallimliğinden ayrılmış, Edirne A'sâr Nezareti Mabeyn Başkatipliği'ne tayin olunduktan sonra 1881'de Cezayir-i Bahr-i Sefid A'sâr ve Ağnam Nezareti'nde ardından 1883'te Manastır A'sâr ve Ağnam Nezareti'nde görevlendirilmiştir. Bu vazifelerde göstermiş olduğu gayret neticesinde 1884'te saniye sınıf-ı sanisi rütbesini almıştır.

1884'te Selanik A'sâr ve Ağnam Nezareti'ne görevlendirilen Atâ Bey, A'sâr Nezaretleri'nin lağvı üzerine İstanbul'da Maliye Nezareti'nde Meclis-i Maliye ikinci sınıf mümeyyizliğine tayin edilmiş, 1893'te Meclis-i Maliye Baş Kitabeti Muavinliği'ne getirilmiştir. Umur-i memuresinde müşahid olan mesai-i memduhası cihetiyle sezavar-ı atıfet olduğu nazar-ı dikkate alınarak Maaşat ve Esham Müdürlüğü'nde iken 1893'te rütbesi mütemayize, 1895'te de ûlâ sınıf-ı saniliğine yükseldi (SOZ, 2008). Bu tarihlerde Galatasaray Sultânîsi'nde Edebiyat-ı Osmânî öğretmeni olduğu, 1895'te ilk baskısını yaptığı İktitâf'tan anlaşılır. Ayrıca Mekteb-i Sultânî'nin 100. yılında çıkarılan kitapta (1968), Atâ Bey'in 1891- 1905 yılları arasında edebiyat dersi öğretmenliği yaptığı belirtilmiştir. Atâ Bey'in öğretmenliğe hizmetleri sadece Galatasaray Sultânîsi'yle sınırlı kalmamış Mekteb-i Mülkiye'de ahlâk, Darülfünûn'da Edebiyat-ı Osmânî ve Medresetü'l Vaizin'de Tarih öğretmenliği yapmıştır. BOA'da (DH EUM.EMN/1332) Atâ Bey'in Mühendishâne-i Berri Hümâyûn'da Fransızca öğretmenliği de yaptığı mütekayyittir.

1896'da Meclis-i Maliye baş katipliğine terfi ile 1898'de de ûlâ sınıf-ı evveline yükseldi. 1900'de ikinci rütbe mecidî nişanı ile taltif edilen Atâ Bey, 1901'de Posta Telgraf Nezareti'nde Telgraf ve Posta Müfettiş-i Umumîliğine getirildi. Yine aynı yıl Meclis-i Maliye azalığından Maliye Mektupçuluğu'na tayin oldu. 1905'te a'şar ihalelerinde yolsuzluklar olduğu gerekçesiyle Halep'e gönderildi. Halep'te iken 1906'da Diyarbakır valiliğine tayin oldu. Yine aynı yıl Erzurum valiliğine tayin olduysa da bu durum çok kısa sürdü ve *"hayvanat-ı ehliye sürüsünün tatbikine kalkışması yüzünden"* görevinden azledildi (SOZ, 2008:146). 1908'de Şûrâ-yı Devlet-i Maliye Dairesi azalığına getirildi.

SOZ'de Atâ Bey'in 1908'de II. Meşrûtiyet'in ilânını takiben Posta ve Telgraf Nazırlığı'na tayin olunarak İstanbul'a gitmek üzere Selânik'ten hareket ettiği sırada jurnalciliği hakkında bir şâyia çıkarıldığını, bu şâyianın bir iftira olduğu; ancak o dönemdeki bu tür beyanların tashihi zaman aldığı için hakikatın anlaşılmasının uzun sürdüğünden bahsedilmiştir. Suçsuz olduğu anlaşıldığında Selânik'te azâlık vazifesine devam etmiş ancak azâsı olduğu Posta ve Telgraf Nazırlığı'ndaki komisyon lağvedilince Islahât-ı Maliye komisyonu azâlığına tayin olarak 1909'a kadar bu görevde kalmıştır. Bu arada BOA'da (DH EUM.EMN/1332) 26 Kanûn-i evvel 1329 tarihinde Atâ Bey'in geçirdiği cinnet neticesinde "taht-ı muhafaza"ya alındığından bahsedilmiştir.

Tevfik Paşa kabinesine 1919 yılında Maliye Nazırlığı yapmış, kabinenin istifası üzerine Maliye Nezareti'nden ayrılarak yine Islahât-ı Maliye Komisyonu azâlığına tayin edilmiştir. Atâ Bey'in Maliye Nazırlığı'na tayin olduğu sırada hasta olduğu, yatağından kalkıp görev yerine gidemediğini torunu Meral Ataç (1980: 6) şu satırlarla anlatır:

"Amcam da babam da babalarının bir haftalık Maliye Nazırlığı'nı gülerek anlatırlardı... Dedem bu göreve atandığında hasta yatıyormuş. Galip Amcam doktor olduğundan, babasının hastalığının geçici olmadığını, iyileşip göreve gidemeyeceğini anlamış. Bu nedenle ev halkına 'Kimse makam arabasına binmeyecek. Nasıl olsa bu araba yakında geri gider.' demiş."

Ergin (1977: 1008-1009) eserinin üçüncü cildinde Atâ Bey'in Darülfünûn'da Edebiyat-ı Osmânî öğretmeniyken öğrencisi olduğunu ifade etmiş ve derslerine ait bir anekdotu şöyle kaydetmiştir:

"Edebiyat şubesinde Osmanlı edebiyatı tarihini okutan Hammer mütercimi Atâ Bey; ders takrir ederken bir edebî sanata misâl olmak üzere üçüncü Osman'ın Lehistan seferi

üzerine Nef'î'nin söylemiş olduğu meşhur kasîdeden:

Bir gazâ' ettik hoşnûd eyledik peygamberi

mısraı ağzından çıkmıştı. Bu kudretli muallim ders esnasında bazen lûgatların ve kelimelerin filolojik tahlillerine de girdiği için onları hatırlayarak ve cesaret alarak:

-*Hoşnûd* kelimesi *hoş* ile *nûd*dan mürekkep bir tabire benziyor.

Hoş malûm *nûd* ne demektir?

diye sormuştum. Böyle bir suâle maruz kalan muallim birden kıpkırmızı kesildi ve aramızda şöyle bir muhâvere başladı.

-Bilmiyorum, siz biliyorsanız söyleyiniz!

-Bilseydim sormazdım, öğrenmek istiyorum ve öğrenmek için bu sıralarda oturuyorum.

-Öyle ise ben de öğrenir, gelir size öğretirim.

Diyecek dersten çıktı. Aradan birçok dersler geçti. Atâ Bey bu kelime hakkında bir şey söylemedi. Acaba hakikaten bilmiyor muydu veya öğrenemedi mi? Yoksa münâkaşadan mı korkuyordu? Buraları kestiremiyorum. Fakat suâl sordum diye bana karşı vaziyeti de değişti. Bu vaziyetin imtihana tesir edeceğini söyleyenler oldu. Berket versin Atâ Bey o sırada Erzurum'a vali olarak gitti ve imtihanı başkası yaptı da bir zarar görmedim."

Yukarıda Atâ Bey'in icra etmiş olduğu idarî, mülkî ve sosyal görevler belirtilmiştir. Altmış dokuz yıllık bir ömürde Halep'ten Cezayir'e, Beyrut'tan Selânik'e dönemin Osmanlı topraklarını devleti adına görevlendirilerek gezen Atâ Bey, II. Abdülhamîd ve II. Meşrûtiyet devirlerinin önemli bir devlet adamıdır. Devrinde aynı zamanda bir vali, devlet adamı, edebiyat öğretmeni ve bir yazar olan kaç kişi vardır? Atâ Bey bu yönüyle hem eğitim tarihi açısından hem de devlet tarihi açısından önem arz etmektedir; Atâ Bey'in bu yönü devrinde aranılan bir devlet adamı olduğunu da açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

3.4. Ölümü

Maliye Nazırlığı unvanını sadece bir hafta taşıyan Atâ Bey, 18 Nisan 1919'da vefat etmiştir ve Sultan Mahmud Türbesi'ne gömülmüştür. İstanbul Üniversitesi'nin ilk rektörü olan Doktor Galip Ataç ve Türk Edebiyatı'nın derin kalemlerinden Nurullah Ataç'ın babaları Mehmet Atâ Bey'dir. Atâ Bey'in Refik, Saadet, Hamide, Behçet adında çocukları da vardır (Ataç, 1980).

3.5. Gazeteciliği ve Mütercimliği

Atâ Bey fazlasıyla yoğun olan yaşamına gazeteciği ve mütercimliği de sığdırmıştır. Sabah, Musavver Mirat-ı Âlem, Diyojen'e yazılar yazmıştır (SOZ, 2008: 147). Bu gazetelere ek olarak Atâ Bey'in Malûmat'ta yayımlanan yazıları da vardır. Saadet'te, Tarik'te, muharrirlikle geçen hayatı en sonra Maliye Nazırlığı'na takaddüm

eden İkdâm'da başmuharrir unvanıyla neşrettiği kıymetli makalelerle tahrir vazifesine devam eylemiştir (SOZ, 2008: 149). Ayrıca Atâ Bey sadece döneminin gazetelerine değil dergilerine de yazılar yazmıştır. Bunlar Mecnûa-i Fünûn, Maârif, Servet-i Fünûn, Mektep, Yol ve Malûmat mecnûalarıdır. Bu mecnûalarda çıkan bazı yazılarının *Mefharî*, *Atâ Mefharî* imzasıyla çıktığı tespit edilmiştir.

Aldığı eğitimler ve bulunduğu resmî görevler neticesinde özellikle Fransızca'ya hakim olduğu bilinen Atâ Bey'e döneminde asıl ününü kazandıran durum, Avusturyalı tarihçi Joseph von Hammer'e ait *Devlet-i Osmâniyye Tarihi*'ni Fransızcasından Türkçe'ye çevirmiş olmasıdır. Atâ Bey (1336), Hammer'in asıl tarihini Almanca yazdığını, tercümesini Fransızca'dan yaptığını ifade eder. Babinger (1982), Mehmet Atâ Bey'in bu tercümeyi J. J. Hellert'in Almanca'dan Fransızca'ya yaptığı tercümesinden Türkçe'ye çevirdiğini kaydeder. Fransızcası on sekiz cilt olan Hammer Tarihi'nin Atâ Bey tarafından on cildi tercüme edilmiştir. Atâ Bey Hammer Tarihi tercümesini on beş cilt olarak yayımlamayı tasarlamışsa da 1329- 1337 tarihleri arasında bunun ancak on cildini yayımlayabilmiştir (TDV, 1996: 34).

Atâ Bey (1336), Hammer Tarihi (temsîl-i sâni) tercümesinin “Temsîl-i Evvelde Münderc “İfâde-i Mütercimden” başlıklı yazısında tercümenin öyküsünü şöyle anlatıyor:

“Bu eserin Fransızcasından birkaç cildi otuz beş sene mukaddem elime geçmişti. Şu büyük tarihin lisanımızda tercümesini görmeyi o vakitten beri arzu ederdim. Muahhiren Paris'te dahi kesb-i nedret ederek ancak bi-t-tesâdüf bulunabilen mecmuayı – ki on sekiz cilt teşekkül eder- tedârik ile tekrar tekrar mütâlaa ettiğim sırada da, tercümesi için kendim çalışmak ... bi-d-def'at hatıra gelmiş ise de, ol vakit böyle arzulara hizmet edebilmek ... olmuştu. Lâkin birazını evvelce tercüme ettiğim gibi, bu defa devam ile tabına teşebbüs eyledim...”

[Hammer, 1336, Devlet-i Osmâniyye Tarihi (DOT): 3].

Atâ Bey, aynı yazısında Hammer'i “bîtaraf” olmadığı için eleştirmiştir. Hammer'in Osmanlı tarihiyle ilgili anlattıklarına dipnotlarla müdâhale ettiğini şu satırlarla anlatır:

“Şu kitaba nazar-ı lâtif ile bakacak olan erbâb-ı mütâlaa, büsbütün yalnız tercümeden ibaret bulmazlar zannederim. Çünkü bir taraftan mütercimin kalemiyle sahifelerine derc olunan haşiyelerde ve her cildin nihayetlerinde hayli malûmat ve izâhat ilâve olunmuştur.”(DOT, 1336: 4)

“Mütercim müverrihten aynen naklettği rivâyat ve muhâkemattan mesul olamaz.

Nakilden aranılacak şey, tashîh nakildir. Maahazâ bîtarafâne olmayan rivâyat ve muhâkematın tenkitinde kusur edilmediği görülecektir.”(DOT, 1336: 4)

Atâ Bey (1336), bu yazısında Hammer Tarihi’ni tarafsız olmadığı için eleştirmesine ek olarak tarihi edinecek okuyucuya da bu yolda bazı tavsiyeler vermiştir.

“... bu tarihte bize hoş görünmeyebilecek bazı muhâkematı itidâl-i efkâr ile mütâlaa, hatta bunlar ne kadar ağır da olsa tahammül etmeliyiz.

Hammer Tarihi’nden başka Fransızca’dan *Üç Fistanlı Kız*, *Leruj Davası*, *Beyaz Boyunbağlılar* (1307), *İşret ve Kumarla Nisvan Belâsı*, *Paul ve Virjin* (1270) isimli romanları Türkçe’ye çevirmiş ve bu çeviriler dönemin dergilerinde (Maârif) tefrika edilmiştir. Dergilerde neşredilen çevirilerin halk tarafından takip edilmesi Atâ Bey’in çeviri konusuna titizlikle eğilmesini sağlamıştır. Şöyle ki Atâ Bey’in yaptığı her çeviriden sonra dergiye gelen çeviri hakkındaki tenkit mektupları Atâ Bey tarafından okunuyor ve gerekli görülen yerde yapılan düzeltmeyle beraber yazı yeniden yayımlanıyordu.

Atâ Bey’in bir diğer tercümesi ise Raoul de La Grasserie’ye ait dünyanın çeşitli yerlerindeki seçim ve yönetim şekillerinin karşılaştırmalı olarak anlatıldığı siyasî içerikli *Usûl-i İntihâb* (1329)’tır.

3.6. Eserleri

Atâ Bey’in edebiyat ve eğitim tarihine katkıları sadece çevirileri ve makaleleri ile sınırlı tutulamaz. İlk eseri *Musavverü’l-Menah* isminde bir takvimdir. Takvimde Fransızca’ya “*Almanah*” sûretinde geçen Arapça El-Menah kelimesine dair malûmat ve tafsilat vardır (SOZ, 2008: 148). Atâ Bey, bu eserinde “*Almanak*” kelimesinin etimolojisine dair bilgi vermiştir (TDV, 1996: 34).

Güft ü Şinid (1303), konuşmanın erdemi ve dinlemenin ehemmiyeti üzerine yazılmış yüz yetmiş bir hikâyeden oluşan ve Atâ Bey tarafından kaleme alınan bir eserdir.

Tertîb-i Cedîd Üzerine İlâveli Binâ (1316), Atâ Bey tarafından yazılan Umûm-i Mekâtib-i Askeriyye ve Mülkiye-i Şahane kitapçısı Karabet tarafından basılan ve yayımlanan, Maârif Nezareti’nin fî 22 teşrin-i sani sene 314 ve 654 numaralı ruhsatnamesiyle tab olunan bir risâledir. Atâ Bey bu eserin ön sözünde Arapçayı yeni öğrenen ibtidâî düzeydeki öğrenciler için Arapça dilbilgisi kitaplarında manânın anlaşılmasını kolaylaştırmak adına harflerin harekelendirildiğini; fakat diğer okul kademelerinde okutulan Arapça ders kitaplarında harekelendirmenin olmadığını

belirtmiştir. Bu nedenden ötürü de öğrencilerin kelimeyi yanlış harekelendirdiğini veya harf ve kelime yanlışlıkları yaptıklarını gerekçe göstererek bir Arapça dilbilgisi çalışma kitabı hazırladığını ifade etmiştir. Atâ Bey'in idarî ve mülkî amirliğinin yanında bir edebiyat öğretmeni olması bu konuda yazılan ders kitaplarını eleştirmesi, kitaplarda gördüğü yanlışlıkları düzeltmek adına böyle bir eser vermeyi uygun bulması, onun Arap dili eğitimini de belli bir düzene oturtmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Atâ Bey bu eserinden de anlaşılacağı üzere, dil eğitiminin doğru yapılmasına çok önem vermiştir. İktitâf'ta da kelimelerin öğrenci tarafından doğru yazılması için döneminde ilk sayılan birtakım tekniklere başvurmuştur. Atâ Bey için dil isterse Türkçe isterse Arapça olsun doğru yazılmalı, doğru okunmalı dolayısıyla da doğru öğretilmelidir. Yukarıda sayılan gerekçelerle hazırladığı bu risâleyi "... erbâb-ı tahsîle bir hizmet olmak üzere..." tertip etmiştir.

Tercüme Mecmuası (1329), Atâ Bey'in Beyrut'ta bulunduğu sıralarda okuduğu kitapların içinde yer alan "*Fransızca'dan Arapça'ya Tedricî Tercüme Dersleri*" başlığını taşıyan bir makaleden yola çıkarak hazırladığı tercüme kılavuzudur. Eser, Arapça'dan Türkçe'ye, Arapça'dan Fransızca ve Türkçe'ye, Farsça'dan Türkçe'ye, Farsça'dan Fransızca ve Türkçe'ye, Fransızca'dan Türkçe'ye ve Türkçe'den Fransızca'ya yaptığı çeviri metinlerini içerir. Hammer Tarihi'ni Fransızca'dan çeviren bir mütercimın hem tercüme metotlarına hem de çeviri yaptığı dile hakim olduğu bir gerçektir. Çeviri konusundaki tüm bilgisini bu yapıtında birleştiren Atâ Bey, dönemindeki ünlü yazarların çevirilerini de bu eserinde toplamıştır. Atâ Bey İktitâf'ta olduğu gibi bu eserinde de metinlerin altlarına nahive ait pasajlar eklemiştir. Atâ Bey'in Arapça, Fransızca ve Farsça bilgisi ona bu dillerde yazılan eserlerin şifrelerini çözdürmüş ve özellikle dönemin öğrencilerine faydalı eserler yazmaya onu sevk etmiştir.

Musavver Küçük İktitâf (1329), Mehmet Atâ Bey'in mekâtib-i ibtidâiyye ve rüşdiyede kırâat derslerinde okutulması için hazırladığı ders kitabıdır. Atâ Bey İktitâf'ın sultânîlerde ve idâdîlerde gördüğü ilgiyi *Musavver Küçük İktitâf* ile ibtidâiyelere ve rüşdiyelere taşımak istemiş ve bu amaçla kitabın mukaddimesi mâhiyyetinde olan *Osmanlı Çocuklarına* başlığıyla kaleme aldığı yazıda sade, güzel ve ahlâkî eserleri bu kitaba dahil ettiğini, "güzellik ile fâidenin memzûc olması"na da dikkat ettiğini belirtmiştir. *Musavver Küçük İktitâf*'in, İktitâf'ın ilk kısmından da metinler içerdiği ve bu kitapta da İktitâf'ta olduğu gibi öğretmenlerin yararlanabilecekleri bilgilerin yer aldığını ifade etmiştir. Atâ Bey *Musavver Küçük*

İktitâf'a Osmanlı Çocuklarına metninden sonra *Muallim Efendilere Tavsiye-i Nâcîzâne* adıyla bir metin de dahil etmiştir. Metinde Atâ Bey, öğretmenlerin bu ders kitabıyla dersi nasıl işlemeleri gerektiğini maddeler hâlinde öğretmenlere bildirmiştir. Atâ Bey her metnin sonuna, öğretmenlerin ve öğrencilerin anlamlarını bilemeyeceklerini düşündüğü metinde geçen kelimelerin lûgat bilgilerini verdiğini, bu bilgilerin hem öğrenci tarafından hem de öğretmen tarafından bilinmesinin önemli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca öğretmenlerin manâlarını bilemeyecekleri kelimelerin olabileceğini, bu kelimelerin manâlarının öğrenilmeden geçilmemesini; metinlerde geçen özel isimlerin manâlarının öğrenciye mutlaka öğretilmesini öğretmenlerden istemiştir. Öğretmenlerin kelimelerin anlam daierlerini öğrencilere nasıl izah edecekleri hakkında da bir örnek vermiştir.

Atâ Bey'in öğretmenlerin dersi işlerken dikkat etmelerini istediği diğer bir husus metinlerin nasıl okunmaları gerektiğiyle ilgilidir. Atâ Bey, metinlerin önce öğretmen tarafından noktalama işaretlerine, vurgu ve tonlamaya riâyet edilerek okunması gerektiğini belirtmiş; ardından bu metinlerin öğrenci tarafından okunmasını ve anlamları bilinmeyen kelimelerin manâlarıyla beraber ezberlenmesini istemiştir.

Atâ Bey dersleri daha anlamlı kılmak adına öğretmenlerden öğrenciye her metin için soru sorulmasının önemine dikkat çekmiş ve şu soruların sorulmasını öngörmüştür: *Eserin mevzû'u nedir? Ne türlü efkârı hâvîdir? Bizde ne türlü his ve mütâlaa uyandırıyor? Ne maksada sevk ediyor?* Atâ Bey öğretmenlerden bu soruları doğru ve açık bir cevap alana kadar öğrenciye sormalarını; ancak bunu "...şâkirdânı yormaksızın, tahammüleri hâricinde yük vermeksizin.." yapmalarını ister.

Atâ Bey, şiirlerin vezinlerine göre okunmasına dikkat edilmesi gerektiğini söylemiştir. Ayrıca kitapta yer alan eserlerden bazılarının ezberlenmesi için işaret koyduğunu da satırlarına eklemiştir.

Atâ Bey *Musavver Küçük İktitâf*'ı ibtidâiye ve rüşdiye öğrencileri için uygun hâle getirmek maksadıyla metinlerle ilgili çizimler yerleştirmiş ve metinlerin üstlerine yazarlarının fotoğraflarını eklemiştir.

Atâ Bey *Musavver Küçük İktitâf*'ı *İktitâf*'tan çok sonra hazırlamıştır. Bu ders kitabında da *İktitâf*'ta üzerinde durduğu konulardan metin seçiminin önemine, kelimelerin lûgat ve nahiv bilgilerinin verilmesinin önemine dikkat etmiştir. Ancak, *Musavver Küçük İktitâf*'ı *İktitâf*'tan ayıran özelliklerin başında Atâ Bey'in öğretmenlere dersi nasıl işleyeceklerine yönelik bilgilendirmeleri daha açık bir şekilde yapması gelir. Ayrıca Atâ Bey *Musavver Küçük İktitâf*'ta pedagojik olarak öğrencinin

hazırbulunuşluluğuna, güdülenmesine ve konuyu tam olarak öğrenmesine yönelik birtakım bilgileri anlamak için öğrenciye yöneltilen soruların önemini üstüne basa basa söylemiştir. İktitâf'a göre pedagojik alt yapısı daha sağlam olan *Musavver Küçük İktitâf* bu yönüyle, dönemin aynı sınıf kademeleri için yazılan *Milli Kırâat* (1332) ders kitabından da ayrılır.

İktitâf, Atâ Bey'in Türk dili ve edebiyatı eğitimi tarihi içinde önemli bir yeri olan, döneminde idâdî ve sultânîlerde Türk dili ve edebiyatı kırâat derslerinde okutulan eseridir. Bu çalışmanın temel konusu olan İktitâf, basıldığı ilk yıldan itibaren (1895) Cumhuriyet'e kadar pek çok kez basılmış ve o dönemde Maârif Nezareti'nin ruhsatıyla Türk dili ve edebiyatı dersleri için uygun bir ders kitabı olarak kabul edilmiştir.

4. İKTİTÂF

İktitâf, Mehmet Atâ Bey tarafından yazılmış, II. Abdülhamîd ve II. Meşrûtiyet dönemlerinde defalarca basılmış, dönemin sultânî ve idâdîlerinde uzun yıllar okutulmuş bir Türk dili ve edebiyatı ders kitabıdır. Eser, Maârif Nezareti'nin basımına izin verdiği kitaplar arasındadır (Sâlnâme-i Maârif, 1316: 260). 1316 tarihli Maârif Sâlnâmesinde yer alan cetvelin *Esâmi-i Kitab* kısmına; İktitâf, *Ashâb-ı Âsar* kısmına; Mekteb-i Sultânî muallimlerinden Mehmet Atâ Bey, *lisân* kısmına; Türkçe yazılmıştır. Cetvelin *Mevzû* kısmına çizgi çizilmiştir.

İktitâf'ın ilk baskısı 1896 (h.1313) yılında “*Maârif Nezaret-i Celîlesinin Ruhsatıyla Tab’ olunmuştur. Ruhsatnâme tarihi 11 Cemâziyel evvel 313 Numara: 845*” notuyla, Mihran matbaasına bastırılmıştır. Ayrıca kitabın, kapağında “*Mekteb-i Sultânî’de tedris olunmaktadır.*” ibaresi yer almaktadır. Aynı zamanda Galatasaray Sultânîsi'nin Edebiyat-ı Osmânî öğretmeni olan Mehmet Atâ Bey, ilk baskının mukaddimesinde Mekteb-i Sultânî'nin üçüncü sınıfından altıncı sınıflarında okutulmak üzere seçili metinlerden oluşan bir mecmua tertip ettiğini, bu emri sultânînin müdüriyetinden (Abdurrahman Şeref Bey) aldığını ifade eder. Eserin ilk etapta üç kısım hâlinde düşünüldüğünü, daha sonra dördüncü sınıflara ait olan kısmın basımına girişileceğini de satırlarına ekler.

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, ilköğretim düzeyinde eğitim alan öğrencilerin bir üst kademedeki eğitimlerini tamamlamak üzere sultânîlerin açılmasını öngörmüştür; çünkü nizamnâmede sultânîlerin rüşdiye üzerine altı yıllık bir eğitim ve öğretim vermesi için plânlanan okullar olduğu belirtilmiştir. Buna ek olarak sultânîlerin altı yıllık eğitim-öğretim faaliyetleri iki aşamalı olarak düşünülmüştür. Bu bağlamda sultânîlerin *Kısm-ı âdî* olarak isimlendirilen ilk üç senelik eğitiminde idâdî eğitimi verilecek; *Kısm-ı âlî* olarak isimlendirilen son üç yılında ise öğrenciler, edebiyat ve ulûm şubelerine ayrılarak eğitimlerine devam edeceklerdir. Bu plân üzerine bir eğitim veren Galatasaray Sultânîsi Atâ Bey'in İktitâf'ı hangi temelde hazırladığının da bir kanıtıdır. Çünkü aynı zamanda Galatasaray Sultânîsi'nde Edebiyat-ı Osmânî öğretmenliği görevini yürütmekte olan Atâ Bey, İktitâf'ın ilk baskısının mukaddimesinde de belirttiği gibi sultânîlerin üçüncü sınıflarından altıncı sınıflarına kadar olan dönemde Edebiyat-ı Osmânî dersleri için İktitâf'ı tertip ettiğini ifade etmiştir. Öyleyse İktitâf, sultânîlerin *Kısm-ı âlî* eğitimini içeren üç yıllık dönemi için yazılmış bir Türk dili ve edebiyatı ders kitabıdır. Atâ Bey'in İktitâf'ın ilk

baskısındaki mukaddimesinde kitabın ilk olarak üç kısım hâlinde düşünüldüğünden bahsetmesi bu durumu açıklar niteliktedir. İktitâf'ın daha sonraki baskılarında “Mekteb-i Sultânî ile Mekâtib-i idâdiyyede tedris olunmaktadır.” ifadesinin yer alması dikkat çekicidir. Nizamnâme ile devletin il merkezlerinde açılması öngörülen sultânîler açılmamış; bunlar yerine sonradan kurulan ve rüşdiye ile birlikte yedi yıllık eğitim-öğretim veren idâdîler ise II. Meşrûtiyet dönemine kadar sultânîlerin eğitim bağlamında yerlerini almışlardır. Yukarıdaki ifade, İktitâf'ın idâdîlerde de ders kitabı olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu durumdan Atâ Bey İktitâf'ın mukaddimesinde bahsetmiştir. Şöyle ki Atâ Bey mukaddimede İktitâf'ın dördüncü kısmının da basımının gerçekleştirileceğini ifade etmiştir. Bu ifadeler, İktitâf'ın sadece Galatasaray Sultânîsi için hazırlanmış bir ders kitabı olmadığını açıklar niteliktedir. Çünkü Atâ Bey İktitâf'ı sultânînin üçüncü sınıfından altıncı sınıfına kadar olan dönemde okutulması için yazmıştır; ancak bu noktada Atâ Bey'i eserin dördüncü kısmını da yazmaya iten durum yedi yıllık idâdîlerdir. Üç yıllık rüşdiye eğitimine ek olarak dört yıl daha eğitim veren idâdîler, İktitâf'ın yazıldığı dönemdeki popüler devlet okullarındandır. Böylece İktitâf'a dördüncü kısım eklenmesiyle eser, idâdîlerin son dört yılında Edebiyat-ı Osmânî dersleri için uygun hâle getirilmiş bir ders kitabı olma özelliği göstermiştir. Atâ Bey kitabı yazmaya başladığında ne kadar mütevazı da düşünse aslında kitabının idâdîlerde de okutulması gereken bir kitap olduğunu başında düşünmüştür. Eserinin daha ilk baskısının mukaddimesinde üç kısma eklemeyi düşündüğü bir dördüncü kısımdan bahsetmesi bu durumu kanıtlar niteliktedir. Atâ Bey dönemine hiçbir zaman yabancılaşmamış bir aydın olduğu için eserini de bulunduğu çağa yabancılaştırmamıştır. Bu bağlamda İktitâf, Atâ Bey tarafından her baskıda yenilenmiş, değiştirilmiş tekrar elden geçirilmiştir. Bu durum İktitâf'ı daha nitelikli bir ders kitabı olma noktasında ileri götürmüş ve onu hazırlandığı dönemden çok öteye seslenen bir ders kitabı yapmıştır. Atâ Bey'in İktitâf ile vurgulamak istediği düşünce, okuma zevkinin ve alışkanlığının ancak güzel eserlerin okunması ve tanınmasıyla kazanılabilen bir alışkanlık olduğudur. Söz konusu Türk edebiyatıysa Atâ Bey, Türk edebiyatının en güzel eserlerini öğrenciye tanıtmak onları okutmak için eseri İktitâf'ı hazırladığını her fırsatta ifade etmiştir. İktitâf'ın hazırlandığı dönemden çok öteye seslenebilmesinin arkasında yatan temel neden de budur: Güzel her çağda güzeldir, edebî eserler de estetiği ve güzelliği içlerinde barındırdıkları için çağlar ötesine hiç ama hiç eskimeden ulaşabilirler. İktitâf bunu başarabilmiş bir Türk dili ve edebiyatı ders kitabıdır. Hazırlandığı dönem içinde pek çok kez basılmasının nedeni böyle

açıklanabilir. Mehmet Atâ Bey, söz konusu mukaddimede eserin içeriğine ait bilgiler de vererek, eserin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. İktitâf'ın mukaddimesinde geçen birtakım ifadelerden Atâ Bey'in eserini pedagojik bir temelde hazırladığı açıktır. Münif Paşa'nın *İlm-i Terbiye-i Etfâl* (1870) adlı yazısında (Akyüz, 1994: 503) "Öğretmen, derslerini tedrici (basitten karmaşığa) yönleme göre vermeli; dersin zorluğunu yavaş yavaş arttırmalı, belirsiz hiçbir şey okutmamalıdır." Muktetîf, Münif Paşa'nın belirttiği bu eğitim anlayışını eserine yansıtmıştır. Eserini sınıf kademelerine göre kısım kısım ayırmış; her kısmı da o sınıf kademesinin anlayabileceğini düşündüğü metinlerden oluşturmuştur. Atâ Bey mukaddimesinde bunu tam olarak yerine getiremediğini ifade etse de üslupça en sade eserlerden başladığını da söylemeden edememiştir.

Atâ Bey, dilbilgisinin ve edebiyat eğitiminin birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğuna inanmış; öğretmenlerin ve öğrencilerin sözlüğe müracâat etmeleri gerektiğinde metinlerin bitiminde yer alan sözlük kısımlarından yararlanabileceklerini ifade etmiştir. Ayrıca bu sözlük kısımlarında sarfa ve nahive ait bilgilere de yer vermiştir. İktitâf'ın yazıldığı dönem göz önüne alındığında alfabe tartışmalarının yaygın bir şekilde yapıldığı bilinmektedir. Atâ Bey Türkçenin o zamanki alfabeye nasıl doğru yazılacağı ve okunacağı yolunu, öğrenciye kelimelerin yazılışlarıyla ve anlamlarıyla ilgili bilgilerin verilmesiyle bulmuş ve Türkçeyi öğrenciye bu yolla öğretmek için eserini hazırlamıştır. Atâ Bey'in öğrenciye dili öğretme metodu tam olarak şudur: Öğrenci önce kelimenin yazımı ile ilgili sorununu gidersin; ardından kelimenin manâsını anlasın; böylece dili doğru öğrensin.

Atâ Bey'in İktitâf'ı pedagojik bir temele oturtmasının tek kanıtı metinleri basitten karmaşığa doğru sıralaması değildir. Atâ Bey eserinde okuma ve yazma eğitimini de beraber vermek adına eserin ilk kısmına nazmın nesre nasıl dönüştürüleceğini gösteren bir parça koymuştur. Atâ Bey öğrencilerden, bu parçadan öğrendikleriyle metin parçalarını -her kısmın sonunda bir bölüm hâlinde yer alan- tamamlamalarını istemiştir. Atâ Bey böylece öğrencilerin yazma eğitimi de almalarını sağlayarak ilk defa Selim Sâbit'in uyguladığı bu pedagojik tekniğe İktitâf'ta da yer vermiştir. İktitâf bu açıdan, öğrencilerin derste öğrendiklerini pratiğe dökcekleri uygulamalı bir ders kitabıdır.

Mehmet Atâ Bey, İktitâf'ın bir Numûne-i Edebiyat olarak düşünülebileceğini ancak; İktitâf'ta çeşitli edebiyatlara ait tercüme eserler bulunduğu için Numûne-i Edebiyat-ı Osmâniyye olmadığını mukaddimesinde belirtmiştir.

Mehmet Atâ Bey mukaddimesinde, geçmişin ve bugünün eserlerini içerdiği için eserine İktitâf adını verdiğini ve böyle eserlerin dille ilgili bilgiyi artırdığı, düşünceleri ifade etmeyi sağladığı, bir işi yapabilme kabiliyetini geliştirdiği için seçilmiş eserlerden oluşan kitapların faydalı olduğunu vurgulamıştır.

Mehmet Atâ Bey, eseri İktitâf'ın ikinci basımını 1901 (h.1318) yılında yapmıştır. Eserin kapağında “*Mekteb-i Sultânî ile Mekâtib-i İdâdîyyede tedris olunmaktadır.*” ibaresi yer almaktadır. İktitâf ilk etapta Mekteb-i Sultânî’de okutulan bir ders kitabıyken, devrin Maârif Nâzırları tarafından basılmasında ve tedris edilmesinde hiçbir sakınca görülmediği için Mekâtib-i İdâdîlerde de okutulmuştur. Mehmet Atâ Bey, ikinci baskının mukaddimesinde bunu şöyle ifade etmektedir:

“*Mekteb-i Sultânî için tertib ve üç kısmı neşrolunmuş olan iş bu “İktitâf” mecmûa-i müntahabâtı ahiren Mekâtib-i İdâdîyye için derci kabul buyurulduğundan evvelce tasmin olunmuş olduğu vechile dört kısım olmak üzere def’a-i sâniye olarak tab’ına ibtidâr olunmuştur.*”(Atâ, 1318, :2).

Mehmet Atâ Bey, ilk baskıda eserinin üç kısımdan mütevellid olduğunu dördüncü kısmının da basımına girişileceğini belirtmiştir. Eserin ikinci baskısının mukaddimesinde İktitâf'ın dört kısmının da tamamlandığını ve kitabın artık Mekâtib-i İdâdî’de de tedris edildiğini ifade etmiştir.

Mukaddimenin sonunda;

“*Fî 10 Cemâziyel âhir 1318.*

Darülfünûn-i Şâhâne ve Mekteb-i Sultânî

Edebiyat-ı Osmânî Muallimi

Mehmet Atâ.”

Mehmet Atâ Bey bu ifadesiyle hem Darülfünûn’da hem de Mekteb-i Sultânî’de edebiyat öğretmeni olduğu belirtilmiştir.

Eserin 1313, 1316, 1317, 1318, 1319, 1320, 1321, 1325, 1329, 1330 tarihlerinde yapılan basımları vardır; ancak burada şu nokta belirtilmedir ki eserin ikinci baskısı olan 1318 yılından önce 1316 ve 1317 yılına ait basımları vardır. 1316 ve 1317 yıllarına ait basımlarda ilk baskı kullanılmıştır. İkinci basım “Tab’-ı Sâniye derc olunmuştur.” notu düşüldüğü için 1318 yılına aittir. Eserin 1320 yılında hem üçüncü baskısının hem de dördüncü baskısının yapıldığı görülen İktitâf'ın, son baskısı 1330 yılında *Tab’-ı Nevîn* ibaresiyle yapılmıştır. Yukarıda bahsedilen İktitâfların tamamı dört kısmı ihtiva eden bir vaziyette değildir. Kimi sadece ilk kısmı, kimi iki veya üç kısmı ihtiva eder niteliktedir. Bu eserlerin içerikleri de birbirlerinden farklıdır.

Bunun nedenle çalışmada İktitâf'ın dört kısmını da ihtiva eden 1320 yılına ait üçüncü baskısı ile 1330 yılına ait tek kısımdan oluşan *Tab'-ı Nevîn* baskısı değerdendirilecektir. İktitâf'ın, II. Abdülhamîd ve II.Meşrûtiyet dönemlerinde Türk dili ve edebiyatı eğitimini nasıl verdiği, hangi eserleri içinde barındırdığı, edebiyat dersinin örgütlenmesini nasıl yaptığı, bu çalışmada ortaya konulacaktır. İktitâf II. Meşrûtiyet öncesi ve sonrası dönemde pek çok kez basılan, döneminin idâdî ve sultânîlerinde okutulan Türk dili ve edebiyatı eğitimi adına önemli bir ders kitabıdır.

5. YÖNTEM

5.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma modeli, araştırma amacına uygun ve ekonomik olarak, verilerin toplanması ve çözümlenebilmesi için gerekli koşulların düzenlenebilmesidir (Akt: Karasar 2006: 76). Bu bağlamda araştırma modeli, bir araştırmanın rotasını belirler. Karasar (2006)’a göre araştırma modellerinin düzenlenmesinde iki yaklaşım vardır. Bunlar; tarama ve deneme modelleridir. Tarama modelleri geçmişte ya da hâlen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır (Karasar 2006: 77). Dolayısıyla tarama modellenli araştırmalar, betimsel ve nitel araştırmalardır. Betimsel araştırmalar, verilen bir durumu olabildiğince tam ve dikkatli bir şekilde tanımlar (Büyüköztürk vd. 2011: 21). Betimsel araştırmalar içinde değerlendirilen tarihî araştırmalar, dönemin dokümanları dikkatlice okunarak ya da o zamanlarda yaşamış kişilerle görüşmeler yapılarak odaklanılan problemle ilgili olarak “geçmişte ne oldu?” sorusuna cevap arar (Büyüköztürk vd. 2011: 18). Buna ek olarak nitel araştırmalar araştırmaların en belirgin özelliklerinden bir tanesi, doğal ortamda meydana gelen olgu ya da davranışlar üzerine yoğunlaşarak araştırmaların sürdürülmesidir (Büyüköztürk vd. 2011: 255). Nitel araştırmalar var olanın betimlenmesidir. Dolayısıyla nitel araştırmalar, bilgiyi doğrudan kaynaktan almak isterler ve araştırmacılar, çalıştıkları ortamda katılımcılar ya da dokümanla doğrudan ilişki içinde ve uzun zaman harcayarak bunu gerçekleştirirler (Büyüköztürk vd. 2011: 256). Nitel araştırmaların bu özellikleri bilgiye sistemli bir şekilde ulaşmayı ve bu bilginin yine sistemli bir şekilde örgütlenmesini öngörür. Bu çalışmanın konusu Mehmet Atâ Bey’in İktitâf adlı edebiyat ders kitabına yönelik bir eser- analiz çalışması olduğu için bu çalışmanın modeli, betimsel ve nitel bir araştırma modelidir.

5.2. Veri Toplama Araçları

Bu çalışma, Mehmet Atâ Bey’in eseri İktitâf’a yönelik ve dönemin eğitim şartlarına yönelik bir eser-analiz çalışması olduğu için çalışma; nitel araştırmalar ve betimsel araştırmalar çerçevesinde doküman analizi tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu teknik, resmî ya da özel kayıtların toplanması, sistematik olarak incelenmesi ve değerlendirilmesinde kullanılan bir veri toplama aracıdır (Ekiz, 2009: 70). Çalışmada eser ve eserin yazıldığı dönem hakkındaki kaynaklar taranmıştır. Bu kaynaklara ulaşmak için başta Devlet Arşivleri ve yurtiçi ve yurt dışındaki

üniversite kütüphanelerindeki dokümanlar taranmıştır. Taranan kaynaklar neticesinde pek çok baskısı bulunan İktitâf'ın 1902 ve 1912 yılında yapılmış baskıları üzerinde çalışılması düşünülmüştür. Bunun nedeni; eserin bu baskılarına II.Meşrûtiyet öncesi ve sonrası dönemdeki eğitim politikalarının ne derece yansıdığını tespit etmektir. Bu çalışmada Mehmet Atâ Bey'in İktitâf adlı eserine dönük bir doküman analizi yapılarak, eser Türk dili ve edebiyatı eğitimi açısından değerlendirilmiştir.

5.3. Verilerin Toplanması

Bu çalışmada, veri toplama aracına bağlı olarak kişi ve kurumlar tarafından yazılmış, hazırlanmış yazılardan, belgelerden, kitaplardan, makalelerden, gazetelerden, tutanaklardan yararlanılmaya çalışılmıştır. Söz konusu bu dokümanlar çerçevesinde Mehmet Atâ Bey'in İktitâf'ı Türk dili ve edebiyatı eğitimi açısından analiz edilmiştir. Esere bilinen pek çok kütüphanede rastlanılmıştır. Bu eserler gözden geçirilerek İktitâf'ın dört kısmını da ihtiva eden 1902 yılındaki basımı II. Abdülhamîd dönemindeki eğitim politikasının anlaşılması için uygun bulunmuş; eserin 1912 yılı basımı ise II. Meşrûtiyet sonrası eğitim politikasının anlaşılması için değerlendirilmiştir. Dolayısıyla çalışmada İktitâf'ın 1902 ve 1912 yıllarında yapılmış basımları analiz edilmiştir. Verilerin toplanması adına şu adımlar izlenmiştir.

- İktitâf ve Mehmet Atâ Bey ile ilgili yapılan çalışmalar hakkında doküman taraması yapılmıştır.
- İktitâf'ın yazıldığı dönemdeki eğitim politikaları ve Maârif Nezareti'nin eğitim anlayışı tespit edilmiştir.
- İktitâf hakkında bir analiz çalışması yapıldığı için İktitâf latin harflerine aktarılmıştır.

5.4. Verilerin Analizi

Doküman incelemesi tekniği aracılığıyla veriler toplanmış ve İktitâf analiz edilmeye başlanmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsadığı için doküman analizinde esas olan belge analizidir. Bu bağlamda Mehmet Atâ Bey'in İktitâf adlı eseri bu çalışmanın analiz edilmesi gereken dokümanıdır.

Hangi dokümanların önemli olduğu ve veri kaynağı olarak kullanılabileceği araştırma problemi ile yakından ilgilidir. Dolayısıyla bu çalışmada Mehmet Atâ

Bey'in İktitâf adlı ders kitabı doğrultusunda dönemin edebiyat ders programları, Maârif Nezareti'nin müfredat programları, söz konusu eserin analizinin yapılması için kuramsal çerçevenin sınırlarını çizmiştir. Bunlara ek olarak Mehmet Atâ Bey'in şahsiyeti hakkında oğlu Nurullah Ataç'ın ve torunu Meral Ataç Tolluoğlu'nun yazdıkları eserlerden anılardan, günlüklerden, yine konuyla ilgili resmî belge ve dokümanlardan, periyodik yazılı kaynaklardan, mecmualardan ve kitaplardan da yararlanılmıştır.

6. BULGULAR VE YORUM

Çalışmanın bu bölümünde İktitâf'ın dört cildinin de yer aldığı 1902 (h.1320) yılına ait üçüncü baskısı değerlendirilecek; İktitâf'ın nasıl bir Türk dili ve edebiyatı ders kitabı olduğu ve dersin bu kitapla nasıl örgütlendiği değerlendirilecektir.

6.1. II. Abdülhamîd Devrinde İktitâf

İktitâf, Galatasaray Sultânîsi'nin *Kısm-ı âlî* eğitimini içeren üç yıllık döneminde *Mükemmel Türkçe kitâbet ve inşâ*' dersi¹ için hazırlanmış bir ders kitabıdır. Dersin kitâbet kısmı göz önüne alınarak sultânîde böyle bir kitabın varlığına ihtiyaç duyulması sebebiyle, Müdür Abdurrahman Şeref Bey tarafından sultânînin Edebiyat-ı Osmânî öğretmeni Mehmet Atâ Bey'e kitabın yazılması konusunda bir emir verilmiştir. Bu doğrultuda ilk baskısı 1895 (h.1313) yılında yapılan İktitâf, hazırlandığı dönemdeki siyasetin gerektirdiği ölçütler doğrultusunda bir ders kitabı olarak basılmıştır. II. Abdülhamîd döneminin siyasetinin de yansıma bulduğu kitap, hazırlandığı dönemden izler taşımaktadır. Siyasal toplumsallaşma süreci “Allah, peygamber ve padişah” kutsal üçlemesi ile II. Abdülhamîd'e bağlılığın meşrûlaştırıldığı, otokratik siyasal kültürün aktarıldığı bir özellik gösterir (Alkan, 2008: 17). Bu süreç Allah, peygamber ve padişah konulu tevhit, na't ve sitâyîşlerin özellikle edebiyat kitaplarının başlangıcında yerlerini almalarıyla öğrencilere de yansıtılmıştır. Bu çalışmanın konusu olan İktitâf'ın II. Abdülhamîd devri baskılarının bütün kısımları tevhit, na't ve sitâyîş ile başlamıştır. II. Abdülhamîd bir yandan İslâmiyeti bir ideoloji hâlinde kullanmaya önem vermiş ve bilimsel gelişmenin yollarını açmaya çalışmıştır (Rey, 1945: 39). Onun yetiştirmeye çalıştığı insan tipi padişaha dînî bağlarla bağlı; ama mütefennin bir kişiliktir (Alkan, 2008: 33). II. Abdülhamîd'in yetiştirmek istediği insan tipi ancak sürekli denetlenen ders kitaplarıyla ve dersi veren öğretmenlerle meşrûlaştırılabilirdi. Dolayısıyla İktitâf her bakımdan II. Abdülhamîd döneminin yansımalarının bulunduğu bir ders kitabıdır; ancak onu döneminin diğer Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarından ayıran en önemli özellik, dönemine göre yeni sayılabilecek pedagoji teknikleriyle dili öğretme metodudur. Dönemindeki diğer Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarından farklı olarak

¹ Dersin adı sultânîde 1905 yılına kadar değişmemiştir. 1905 yılındaki bir düzenlemeyle dersin adı sınıflara göre farklılık göstermiş; ancak sultânînin yine son üç yılını kapsayan sınıf-ı âliye kısmındaki dersin adı *Kitâbet* olmuştur.

aynı kitap içinde hem okuma hem de yazma eğitimi vermiştir. Buna ek olarak ders kitabına kelimelerin gramer kurallarını da içeren parçalar da ekleyerek Türkçenin eğitiminin Arapça ve Farsçadan bağımsız olarak yapılması gerektiği fikrine olan inancını İktitâf'ta da sürdürmüştür. Namık Kemâl'in Tasvîr-i Efkâr (m.1866/h. 1283)'da yayımlanan *Lisân-ı Osmânî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmilidir* başlıklı yazısında, ele aldığı temel sorun hangi Türkçenin nasıl öğretilceğidir. Bu soruna, Arapça ve Farsçanın Türkçeye yansıyan kurallarının da göz ardı edilmediği yalnız Türkçeye ait bir gramer kitabının hazırlanması gerektiği düşüncesiyle çözüm bulmaya çalışır. Bu bağlamda, Türk dilinin eğitiminin sağlıklı yapılabilmesi için yeni kitapların hazırlanması gerektiğine de inanması ve bu eğitimin hazırlanan kitaplarla nasıl yapılacağına ilişkin birtakım belirlemeler yapması, yazının bu konu için önemli bir boyutudur. Türk dilinin ve edebiyatının eğitiminin nasıl yapılması gerektiği konusunda bu gibi tespitler yeni ders kitaplarının hazırlanmasına kaynaklık etmiştir. Bu ders kitaplarından biri olan İktitâf'ın Tanzimat'tan beri süregelen Türk dili ve edebiyatı eğitiminin nasıl yapılması gerektiği konusuna bir yorum getirdiği açıktır. Atâ Bey, hazırladığı ders kitabıyla Türkçenin gramer eğitimine de katkı sağlamıştır. Kitapta yer alan metinlerin içinde geçen kelimelerin sarf ve nahiv bilgilerini Arapçaya ve Farsçaya ait kurallarını ve Türkçedeki mevcut kullanımlarını bu bağlamda belirtmiştir. İktitâf'a dahil ettiği metinlerin bitimine öğrencilerin anlamını bilemediklerini düşündüğü kelimelerin manâlarını bağlamsal olarak vermiştir. Ayrıca Atâ Bey *hüsn-i intihâb* ile belirlediği güzîde metinlerle öğrencilere edebî bir farkındalık kazandırmayı düşünmüş; kelimelerin sarf ve nahiv kurallarına ilişkin bilgilerle ve kelimelerin bağlamsal olarak verdiği manâlarıyla İktitâf'ı döneminin edebiyat ders kitaplarından hemen ayrılan özel bir yere koymuştur.

Mehmet Atâ Bey, eserinin kapak sayfasına;

“Eslâf ve muâsırînin en güzel âsâr-ı manzûme ve mensûresinden iki yüz kadarını havî olarak dört kısım üzerine müretteb mecmûa-i intihâbtır. Her eserin zîrine îzâh-i manâ yolunda lûgat ve nahive ait fevâid ilâve ve manzûmâtın vezinleri irâe olunmuş ve her kısmın nihayetine tevsî’ olunacak mealler derc olunmuştur.”

(İktitâf, 1902).

paragrafını ekleyerek İktitâf'ı tanımlamıştır. Atâ Bey, eserinin iki yüz metni ihtivâ ettiğini, her metnin sonuna sözlük ve sözdizimine ilişkin bilgiler eklediğini, eserde yer alan şiirlerin vezinlerini belirttiğini ve öğrencinin İktitâf ile yazma eğitimi de almasını istediği için her kısmın sonuna metin parçaları eklediğini belirtmiştir. Selim

Sâbit ile başlayan Türk dili ve edebiyatı eğitimine pedagojik açıdan yaklaşılması gerektiği görüşü, öğrenciye dilin doğru ve güzel kullanılması öğretilerek okuma eğitimi yanında yazma eğitimi de verilmesi temelinde değerlendirilir. Dilbilgisi ile edebiyatı beraber düşünen Selim Sâbit öncelikle Türkçenin dilbilgisi kurallarının belirlenmesini salık verir (Argıt, 2006: 259). Bu bağlamda okuma ve yazma eğitimi Selim Sâbit ile sistematikleşmiştir. Bunun gereği olarak da okuma, bir “ezber okuma” biçimi olmaktan çıkmış, bir “anlayarak okuma ve yazarak öğrenme” biçimi olmaya yüz tutmuştur (Şanal, 2002: 201).

Eser dört kısımdan olarak hazırlanmıştır. Birinci kısım, manzum ve mensur otuz sekiz eser ve tevsî’ (yazma eğitimi alıştırmaları) olunacak mevzûlar ile birlikte altmış bir eseri; ikinci kısım otuz dokuz eseri ve yazma eğitimi alıştırmaları ile altmış bir eseri; üçüncü kısımlar manzum ve mensur otuz yedi eser ve yazma eğitimi alıştırmaları ile elli altı eseri; dördüncü kısım ise manzum ve mensur otuz dört eser ve yazma eğitimi alıştırmaları ile altmış yedi eseri içermektedir. Aşağıdaki tabloda eserin “*Tevsî’ olunacak mevzûlar*” bölümü dışında yer alan metinlerin türleri belirtilmiştir.

Tablo 5: İktitâf’ın 1902 yılı basımında yer alan metin türleri sayıları.

Metin Türü	METİN TÜRÜ SAYILARI			
	1. Kısım	2. Kısım	3. Kısım	4. Kısım
Sayıları				
Şiir	16	16	18	32
Hikâye/Manzum	4	3	6	-
Hikaye				
Hatıra	2	2	1	-
Deneme	4	7	5	-
Sohbet	2	1	-	1
Gezi Yazısı	1	-	-	-
Makale	1	5	4	1

Roman	4	3	-	-
Atasözleri	1	-	1	-
/Özdeyiş				
Nutuk	1	-	1	-
Biyografi	2	2	-	-

Tabloda İktitâf'ta yer alan metin türleri belirtilmiştir. Atâ Bey'in "*mecmûa-i intihâb*" olarak tanımladığı İktitâf'a dahil edilen eserlerin, hemen hemen bütün edebî türleri kapsar nitelikte oluşu göz ardı edilemez. Başlangıçta sadece Galatasaray Sultânîsi Müdüriyeti'nin emriyle Galatasaray Sultânîsi'nde okutulması düşünülen İktitâf'ın, sonraları idâdîlerin edebiyat derslerinde de okutulması, eserin içinde yer alan metinlerin Türk Edebiyatı dersleri için ne kadar özenle seçildiğinin bir kanıtıdır. Ayrıca eserin çok kısa bir dönem içinde fazlaca basılması bu durumun bir başka kanıtıdır. Atâ Bey, I. Meşrûtiyet sonrası dönemde Galatasaray Sultânîsi'nde ve Darülfünûn'da edebiyat öğretmenliği yaptığından dönemindeki popüler edebiyata, siyasete, felsefeye, eğitim anlayışına hakim bir pozisyonadadır. Dolayısıyla Atâ Bey eseri İktitâf'ı hem döneminde hem de döneminden yıllar sonra okullarda okutulan, dönemin edebî anlayışına ve eğitimsel yönüne bağlı kalan bir ders kitabı olarak, bu bağlamda bütüncül bir bakış açısıyla oluşturmuştur. İktitâf imanlı, vatanperver, hem Türk tarihini hem de İslâm tarihini bilen, entelektüel, ilim sahibi, becerikli (ticarete ve zirâate vâkıf), çalışmayı seven, çağın getirdiklerine uyum sağlayan ayrıca bütün bunlara ek olarak Türk dili ve edebiyatı eğitimi açısından bir edebî ürünü tanıyan, değerlendiren bireyler için ve bu niteliklere sahip bireylere yeni ufuklar kazandırmak için hazırlanmıştır. Eserin yukarıda bahsedilen niteliklere sahip bir toplum yetiştirmeyi hedeflemesi, bu amaçla bu metinleri bir araya getiren Atâ Bey'in eğitim konusundaki ufkuyla ilgilidir. Atâ Bey'in çağına nasıl bireyler yetiştirmek istediği eserine yansıttığı fikirlerde ve bu fikirleri içeren metinlerde gizlidir.

Yukarıda geçen iki yüzü aşkın metin Türk edebiyatı tarihi açısından önem arz eden metinlerdir; çünkü bu metinlerin pek çoğu dönemin ünlü edebiyat kalemlerine aittir. Özellikle Atâ Bey gibi Galatasaray Sultânîsi'nde edebiyat öğretmenliği de

yapmış Muallim Naci, Recaizâde Mahmut Ekrem ve Tevfik Fikret'in eserleri İktitâf'ın bütün ciltlerinde ve baskılarında kendilerine yer bulmuştur.

Tablo 5'te de görüldüğü üzere İktitâf'ta en fazla yer alan metin türü şiirdir. Bu durum eserin bütün kısımları için böyle olmuştur; ancak eserin son kısmının diğer kısımlara nazaran daha fazla şiir metni içerdiği görülmektedir. Atâ Bey, eserin her kısmını şiirle başlatmış ve bunda hiyerarşik bir düzen izlemiştir. Buna göre her kısmın başlangıcında tevhi'd, (münâcât, tazarru') na't ve II. Abdülhamîd'e yazılmış sitâyişler yer almıştır. Bu durumun eserin yazıldığı dönemdeki siyasî anlayışla ilişkisi göz ardı edilemez. Tevhîd, na't ve sitâyişler dışında eserde başka şiir örnekleri de görmek mümkündür. Özellikle eserin bütün kısımlarında sık olarak Naci, Ekrem ve Fikret'in şiirlerini görmek mümkündür; ancak eserin çalışmada ele alınan II. Abdülhamîd dönemi baskısındaki (1902) metinlerin hangi yazara veya şaire ait olduğu belirtilmemiştir. Bu şiirlerin ve yazıların dönemin yazın hayatında söz sahibi olan ünlü şairlere ve yazarlara ait olduğunun herkes tarafından bilinmesi, Atâ Bey'i eseri İktitâf'ı sansürzede olmaktan kurtarmak için böyle bir tedbir almaya belki de mecbur etmiştir. Eserin ilk baskısında ve bunu takip eden diğer baskılarında Atâ Bey'in İktitâf'a aldığı metinlerin kimlere ait olduğunu belirtmesi veya belirtmemesi değişiklik göstermiştir. Bunun sebebinin o dönemdeki kitap tetkik komisyonlarında bulunanlarla ilişkili olduğu düşünülmüştür. Örneğin eserin üç cildini içeren 1900 (h.1318) yılındaki baskısında Atâ Bey, İktitâf'a aldığı eserlerin kime ait olduğunu belirtmiş ve bunları gizleme gereği duymamıştır. Atâ Bey aynı yolu eserin II. Meşrûtiyet döneminden sonraki baskısı için de izlemiştir. Atâ Bey'in bu politik yaklaşımı, döneminin Galatasaray Sultânîsi ve Dârülfünûn gibi önemli okullarında edebiyat öğretmenliği yapan aynı zamanda mütercim, aynı zamanda Maliye Islahat Komisyonu azâsı, aynı zamanda dönemin ünlü dergilerinde yazan bir yazar, aydın için yadsınmaması gereken bir durumdur. Dönemin siyasî ortamı düşünüldüğünde özellikle II. Abdülhamîd döneminde padişâhın emriyle kurulan Encümen-i Teftiş-i Muayene Heyeti ve Tedkik-i Müellefât Komisyonu gibi kurumlarla her türlü basımın denetim altına alınması Atâ Bey'i bu gibi tedbirler almakta haklı göstermiştir. Bu bağlamda İktitâf yazıldığı döneme tanıklık eden bir Türk dili ve edebiyatı ders kitabıdır.

Atâ Bey eserin mukaddimesinde, ilk kısımdan itibaren üslûpça en sade eserlerden başladığını belirtmiştir. Atâ Bey'in mukaddimesinde belirttiği bu durumu Tablo 5'te görmek mümkündür. İktitâf'ın ilk kısmında makaleden gezi yazısına hemen hemen bütün metin türlerine rastlamak mümkündür. Atâ Bey kitapla ve edebiyat

dersleriyle yeni tanışan öğrenciler için bütün metin türlerinin olduğu ve hepsinin özelliklerinin ayırt edildiği bir metin seçimi üzerine çalıştığı aşikârdır. Ayrıca üslupça en sade eserlerden başladığını ama buna dikkat etmekte zorlandığını mukaddimesinde ifade eden Atâ Bey, kendisine haksızlık yaptığının da farkında değildir. Öğrencilerin anlamakta zorlanacaklarını düşündüğü ağır şiir metinlerinin kitabın sonunda yer alması bunu kanıtlar. Atâ Bey eserinin ilk kısmını sultânînin tâli kısmını bitirip *âli* kısmına geçen dördüncü sınıf öğrencileri için; ikinci kısmını beşinci sınıf öğrencileri için; üçüncü kısmını ise altıncı sınıf öğrencileri için hazırlamıştır. İktitâf'ın başlangıçta üç kısım olarak düşünülmesinin nedeni kitabın sultânînin *Kısm-ı âli* eğitimini içeren üç yıllık dönemi için yazılmış olmasıdır. Kitabın basıldıktan kısa bir süre sonra üç yıllık rüşdiye eğitimi üzerine dört yıl daha eğitim veren idâdîlerde de okutulması, Atâ Bey'in İktitâf'a dördüncü kısmı da eklemesine yol açmıştır. Bütün bunlar ışığında İktitâf, lise düzeyindeki her sınıf ayrı ayrı hazırlanmıştır. Kitabın basitten karmaşığa doğru bir yol izlemesi de öğrencilerin öğrenim düzeyleriyle de ilgilidir. Buna ek olarak Atâ Bey'in pedagojik açıdan da bu durumu böyle değerlendirdiği açıktır. Ayrıca Tablo 5'te de görüldüğü üzere ilk kısımda öğrencileri edebiyat dersiyle tanıştırmak adına üslupça daha sade eserlerden başlanıldığı Atâ Bey tarafından izah edilmiştir. Diğer kısımlarda ise şiir metinlerinde yoğunlaşıldığı görülür.

Eserde mukaddimeden sonra Atâ Bey'e ait "*Mütâlaa-i Âsâr*" başlıklı bir makale yer almaktadır. Bu makaleyi İktitâf'ın bütün baskılarında eserin mukaddimesinden sonra görmek mümkündür. Mehmet Atâ Bey bu makaleyi niçin yazdığını şu satırlarla anlatır:

"Kitapta âsar-ı âcizânemden birkaç makaleye tesadüf olunur, bunların birincisi "Mütâlaa-i Âsâr" unvanı ile makedir ki fevâid-i mütâlaayı irâe etmek için derci muktezâ görünmüştür. Diğerlerinden sarf-ı nazar olunsa belki evlâ olurdu. Lâkin birkaç varakpâre üzerinde olsun ibka-yi nama çalışmak bir arzu-yi tabîdir. Buna başka türlü muvaffak olamayan muktetîfin şu vech ile yani pek kıymetsiz olan bir iki eserini âsar-ı bergüzide arasına karıştırmak tarîkiyle istihsâl-i maksada çalışması ma'füvv görülmek me'mûldür."

(İktitâf, 1902: 11).

Atâ Bey'in yukarıda belirttiği İktitâf'ta yer alan kendine ait metinlerin hangileri olduğu bilinmemektedir; çünkü Atâ Bey eserine aldığı metinlerin kendi yazdıkları da dahil kime ait olduklarını belirtmemiştir. Ancak burada şu durum

belirtilmelidir: Atâ Bey, İktitâf'ta yer alan metinlerin bazılarının altına *Muktedirîf* adıyla notlar düştüğünden bu metinlerin Atâ Bey'e ait oldukları tespit edilmiştir.

Mehmet Atâ Bey'in "*Mütâlaa-i Âsâr*" adlı makalesinin, dönemin Türk dili ve edebiyatı derslerinde bir ders kitabı olarak kullanılan İktitâf'ın bütün baskılarında açılış metni olması, mânidardır. Öncelikle Atâ Bey, maliye müfettişi, gazeteci, mütercim olmasının ötesinde Türk dili ve edebiyatı öğretmenidir. Bu bağlamda Atâ Bey, İktitâf'ın içerdiği eserlere nasıl bakılması gerektiğini daha ilk parçadan öğrencilerine anlatmıştır. Makalede Atâ Bey, güzel yazı yazmak ve iyi bir edip olmak için mütâlaanın yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu mütâlaanın, güzel yazılmış yetkin eserlerin iyi bir seçimle sunularak okunmasıyla olacağını ve faydası şüpheli pek çok kitap okumak yerine fikre ve vicdana rehber olabilecek kitapların birkaç kez okunmasının daha iyi olacağını vurgulamıştır. Ayrıca Atâ Bey, bir kitabı mütâlaa ederken hiçbir kelimenin manasının anlaşılmadan geçilmemesinin önemine dikkat çekmiştir. Bu durum için kelimenin manasının metinden çıkarılabileceğini; ancak bu yolda bir lûgata başvurma'nın daha emniyetli bir yol olduğunu belirtmiştir. Kelimenin manasını lûgattan öğrenmenin o kelimeyi iyi bir şekilde öğrenmek için yeterli olmadığını da ifade ederek, kelimenin "*Bir manzarayı bir levhaya nakşeder gibi*" zihne yerleştirilmesi ve unutulmaması gerektiğini, iyi bir edip olmanın şartı saymıştır. Bu makaleden Atâ Bey'in bir Türk dili ve edebiyatı öğretmeni titizliğiyle eserini hangi niyetle oluşturduğunu, eserinin metin seçiminde nelere dikkat ettiğini, nasıl bir edebiyat eğitimi çizgisi olduğunu anlamak mümkündür. Atâ Bey ayrıca bu makalesiyle İktitâf'ı çözümlemiştir; çünkü İktitâf, dönemin ünlü kalemlerine ait şiirlerin, makalelerin, denemelerin yer aldığı, bu metinlerin altında lûgat bilgilerinin, sarf ve nahive ait bilgilerin ve vezinlerin bulunduğu bir Türk edebiyatı ders kitabıdır. Bunun için Atâ Bey iyi bir Türk dili ve edebiyatı eğitimi almış öğrencilerde bulunması gereken özellikleri iyi bir edip olmanın da bir şartı saymıştır. Lûgat ve nahive ait bilgilerin bu yolda gözardı edilmemesini ve iyi bir şekilde öğrenilmesini gerekli gördüğü için eserini sadece bir edebiyat ders kitabı olarak değil; içinde lûgat ve nahiv bilgilerinin ve şiir vezinlerinin de yer aldığı bir edebiyat ders kitabı olarak hazırlamıştır. Öğrencilerin sadece kitapta yer alan makaleleri okuyup geçmemesi aynı zamanda günlük dilin ve edebî dilin farkına varmasını, öğrencilerden şiiri kelimelerden oluşan bir matematiğe dönüştürmelerini isteyerek kelimelerin sırrına o şiirlerin vezinleriyle ulaşmalarını sağlamaya çalışmıştır.

Atâ Bey'in *Malûmât Mecmûası*'nda yayımladığı "*Lisânımız*" yazı dizisi İktitâf'a nasıl bakılacağına dair ipuçları taşımaktadır. Özgül (2007), "*Lisânımız*" yazı dizisinin İktitâf ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Atâ Bey, Macar müsteşrik Mösyö Vambéry'nin Türkçe'den Arapça ve Farsça kelimelerin atılarak bunların yerine Eski Türkçe'den kelimeler alınması gerektiği yönündeki düşüncelerini içeren makalesi hakkında kendi fikirlerini açıklamak için "*Lisânımız*" yazı dizisini yayımlamıştır. Tecrübeli bir devlet adamı olan Atâ Bey, Vambéry'nin makalesine itidâlli yaklaşmış ve kendi görüşlerini mantık ekseninde açıklamıştır. Atâ Bey, Vambéry'nin Türkçe'den Arapça ve Farsça kelimelerin atılması gerektiğini öne süren düşüncesine hemen karşı çıkmaz; ama bunun mümkün olup olamayacağını da sorgular. Ayrıca Türkçe'den böyle bir ihracın ne derece faydalı olacağı konusunda düşünülmesini ister. Bu nedenle Vambéry'nin makalesinden anladıklarını "sezâvâr-i bahs" bularak Türkçenin diğer bütün diller gibi başka dillerden kelime aldığını; ancak bu kelimeleri kendi ahengine ve kendi gramer kurallarına göre kullandığını söylemiştir. Atâ Bey Türkçe'yi özellikle şiir yoluyla Arapça ve Farsça'dan kelime alan ve söz konusu dillere ait kuralları kendi kurallarıyla birleştiren bir lisân olarak tanımlarken divan edebiyatının şiir diline de bir gönderme yapar. Divan şairlerini kullandıkları dile göre sınıflayan Atâ Bey, sade bir Türkçe ile yazan ve yazmaya özen gösteren şairleri *Fârisî mukallidi olmayan şair* olarak nitelendirir ve över. "*Lisânımız*" yazı dizisi bu bağlamda İktitâf'ın özellikle şiir seçimine ışık tutmaktadır. İktitâf'a "*Lisânımız*" ışığında bakıldığında Atâ Bey'in İktitâf'a dahil ettiği şiirlere ve o şiirlerin şairlerine nasıl baktığı anlaşılabilir. İktitâf'ın bütün baskılarında kasîdeleriyle yer alan bir şair olan Nef'î'yi "Fârisî-perest" şairlerden addederken şiirlerini, *bir iki kelime Türkçe söz karışmış Fârisî şiir* olarak nitelendirmekten de kendini alamaz. Yine İktitâf'ta şiirlerinin yer bulduğu Bâkî'yi muâsırlarından daha sade bir kullandığı için Fârisî taklidi yapmadığını vurgular. Atâ Bey Nâbî hakkında şu satırları yazar ve Nâbî'yi övgüye lââyık görür:

Nâbî, Nef'î'nin övündükçe yükselen kasîdelerine yetişememiş ise de kemâlât-i fikriyyece Nef'î'den bâlâter olduğu gibi Nef'î' derecesinde de Fârisî mukallidi değildir (Malûmât, 1900: 125).

Atâ Bey Seyyid Vehbî'yi *şiir-i Osmânî'nin en büyük şairi* olarak nitelendirirken onun da Nef'î'yi taklit ettiğini belirtir. Fârisîliği şiirlerinde gördüğü Nedîm'in üslubunu tamamiyle Türkçe kelimeler kullandığı için hem Nef'î'den hem de Nâbî'den farklı görür ve Nedîm'i *en büyük Osmanlı şairi* olarak tanımlayanlara karşı

çıkamaz. Atâ Bey'in pek çok şairin dilini Nef'î kıstasında değerlendirmesi, aslında Nef'î'nin dil konusunda usta bir şair olduğunu kabullenip kabullenmemesiyle ilgilidir. Ayrıca bu durum Atâ Bey'e Nef'î'yi tam olarak nasıl değerlendireceğinin de çelişkisini yaşatır. Yazı dizisi boyunca bir yere vurup bir övdüğü Nef'î konusundaki kararsızlığı en sonunda ona şu satırları yazdırır:

Nef'î üstâd-ı hayâldir. Nâbî refîk-i fikr olabilir. Nedîm ise nedîm-i ruhtur (Malûmât, 1900: 126).

Atâ Bey İktitâf'ın ilk metni olan *Mütâlaa-i Âsâr*'da olduğu gibi “*Lisânımız*” makalesinde de her türlü edebî eserin güzelliğine ancak anlaşılabilir okunduğunda varılacağını vurgular. Bunun için de kullanılmakta olan Türkçe kelimelerle yazılmış şiirleri ve böyle yazan şairleri takdir eder. Bunu yaparken Fuzulî'nin dili anlaşılır olduğu için zevkle okunabilceğini; ancak bir zaman sonra şairin lirizminin okuyana sıkıntı vereceği; Nef'î'nin şiirinin ahengi okuyana büyülenmiş hissi vereceği; ancak bu hissin aklın devreye girdiği anda yok olacağı; Nâbî'nin şiirinin sadece fikre hitap ettiğini; Nedîm'inse hayale, hisse tesir ettiğini fikrin bile bu tesir sonucu mağlup olacağını belirtir. Bu ifadeleriyle yukarıdaki cümlesini destekler ve 18. yüzyıl divan şairlerine geçer.

Koca Râgıb Paşa'yı “*hep berceste addolunacak sûrette*” gazelleriyle, Sümbül-zâde Vehbî'yi usta bir şair olarak nitelendirirken, Fârisî'ye olan yakınlığını da belirtir. Vâssaf Efendi'yi şiirden ziyâde nesre daha vâkıf görür ve üslûbunun muâsırlarından daha anlaşılır olduğunu belirtir. Fâzıl'ın hakkında, Osmanlı edebiyatı üzerine Avrupa'da yazılan kitaplarda bile yer aldığını; ancak mizahî bir üslubunun olduğu için zamanın şairlerinin ondan yararlanamadığından bahseder.

Şeyh Galib'i Osmanlı şairlerinin yazabileceği en mükemmel eseri Hüsn-i Aşk'ı yazdığı için Türkçe'ye ve Osmanlı şiirine hizmet etmiş en büyük şair olarak görür. Enderunlu Vâsıf'ın üslûbunu Nedîm'e benzetir. İstanbul şivesiyle yazdığı için şiirlerinin bestelendiğini söyler. Onu da Türkçe'ye en ziyade hizmet etmiş şairlerden biri sayar. İzzet Molla'nın da Türkçe söyleyişe dikkat ettiğini belirtir.

Atâ Bey bu makalesinde Türkçe'nin her dil gibi etkileşimde bulunduğu kültürlerin dillerinden etkilenebileceğini doğal bir durum olarak değerlendirmiştir; ancak Farsça ve Arapçanın Türkçe üzerindeki tahakkümünü şiir diline ve vezne dayandırmıştır. Şairlerin Türkçe kelimelerle şiir yazmayı istememesinin nedenini Fârisî gibi şiir yazmayı daha üstün görmelerine ve Türkçe kelimelere

uygulayamadıkları vezin kaidelerine bağlayarak, bu düşüncesini çarpıcı bir örnekle de taçlandırmıştır:

Eğer Müslümanlıkla beraber Osmanlılığa, Türklüğe Süleyman Dede muhabbetinde beş on şairimiz daha olsaydı emin olunuz ki bugün lisân-ı şîir ve inşâmız adeta Türkçe olmazsa Türkçe'ye karîb olurdu (Malûmât, 1900: 106).

Atâ Bey'in yukarıda Süleyman Dede dediği zât, Süleyman Çelebi'dir. Atâ Bey, Süleyman Çelebi'nin Mevlîd-i Şerîf'inin bütün evlerde bulunmasının nedenini eserin Türkçe yazılması dolayısıyla halk tarafından anlaşılmasına bağlamıştır.

Atâ Bey "*Lisânımız*" yazı dizisinde ismini zikrettiği, övdüğü ve yerdiği kim varsa eserini veya eserlerini İktitâf'a dahil etmiştir. Bunu şairin müstakil bir şiiriyle veya *Mısralar –Beyitler* bölümünde bir mısrasıyla veya bir beyitiyle yapmıştır. Ayrıca şu belirtilmelidir ki Atâ Bey'in İktitâf'ın bütün baskılarında en çok yer verdiği şair Nef'î'dir.

Atâ Bey, İktitâf'ta yapılan kelime hatalarını bölümlerin sonunda *Tashîh* başlığıyla vermiştir:

"Tashîh: İkinci cüz'ün doksan beşinci sahifesinde:

Bî-gânesidir ferağ-i hüsnün,

Pervânesidir çerağ-i hüsnün."

Beytine ait olarak o sahifedeki hâşiyenin hükmü yoktur."

(İktitâf, 1900: 109).

Atâ Bey'in bu düzeltmeyi yapmasının nedeni, *terketmek* anlamına gelen *ferağ* kelimesinin yazılışını *Fa'nın zammesiyle* notuyla göstermesi, anlamını ise *ziyâ, fûrûğ* olarak vermesidir.

Atâ Bey bu düzeltmeleri tablo hâlinde daha ayrıntılı bir şekilde göstermiştir:

<i>"Sahife</i>	<i>Satır</i>	<i>Hatâ'</i>	<i>Savâb</i>
12	5	<i>bilmeyen</i>	<i>bilen</i>
20	13	<i>etmiş</i>	<i>imiş</i>
31	10	<i>verdikleri</i>	<i>verdikleri zaman</i>
44	14	<i>hezec</i>	<i>muzâri'</i>
40	3	<i>derecesinde</i>	<i>derecesine"</i>

(İktitâf, 1895: 106).

Yazım, noktalama ve harflerin noktalanmasıyla ilgili yapılan yanlışlıkları hakkında Atâ Bey, bu tablonun altına şu notu düşmüştür:

“Göze ilişenlerden birkaç nokta ve tenkit-i sehvinin ihtârına hâcet görülmedi”

(İktitâf, 1895: 106).

6.1.1. İktitâf'ın Birinci Kısımının Analizi

İktitâf'ın ilk kısmı Galatasaray Sultânîsi'nin tâli sınıfından âlî sınıfa geçen dördüncü sınıf öğrencileri için hazırlanmıştır.

İlk kısımda en çok yer alan metin türünün şiir olduğu görülür; ancak bu şiir türlerinin biri tevhîd, biri na't, altısı II. Abdülhamîd'e ve diğer padişahlara yazılmış kasîdelerdir. Şiirlerden tevhîd, na't ve II. Abdülhamîd'e yazılan şitâyîşler dışında klâsik edebiyata ait kasîde örnekleri Atâ Bey'in *Lisânımız* yazı dizisinde bahsettiği ve *Fârisî mukallidi* olmadığı için de Türkçeye hizmet etmiş şairler arasında saydığı *refik-i fikr olan Nâbî*'nin Hayriyye'sinden bir şiir almıştır. Atâ Bey benzer şekilde Türkçeye hizmet etmiş şairler arasında saydığı Bâkî'den de Kanûnî Sultan Süleyman'a yazılmış bir kasîdeyi İktitâf'ın bu kısmına dahil etmiştir. Atâ Bey'in *üstâd-ı hayâl* olarak nitelendirdiği ve Fârisî taklidi şiir yazdığı için eleştirdiği Nef'î'den de bir kasîdeye bu kısımda yer vermiştir. Geriye kalan sekiz şiir ise ortaöğretime yeni başlamış öğrencilerde dönemin şiir zevki ve anlayışı konusunda fikir uyandıracak türden şiirlerdir. Muallim Naci'nin *Kuzu* ve *Kırlangıç*, Recaizâde'nin *Çiçek*, Nabizâde Nazım'ın *Anadolu Hisarı'nda Mezarlık* şiirlerinin ilk kısımda yer alması ve Atâ Bey'in güncel edebî zevkleri öğrencilere şiir yoluyla tattırmak istemesi açısından önemlidir. Ayrıca Atâ Bey İktitâf'a devletin içinde bulunduğu savaş ve kayıp yıllarını anlatan güncel vatan temalı şiirler de dahil etmiştir. Bu şiirler *Hasan'ın Gazâsı*, *Bir Şehit Oğlunun Lisânından* ve *Pederin Verdiği Cevab-i Cemîl* başlıklı şiirlerdir. Atâ Bey bütün bu şiir türleriyle öğrencilerin klâsik edebiyatı Osmanlıca temelinde değerlendirmelerini; güncel şiirlerle çağlarının edebiyat anlayışlarını takip etmelerini; vatan temalı şiirlerle de dünya bilgisi bağlamında dönemlerinden haberdâr olmalarını istemiştir. İktitâf'ın ilk kısmında padişahlardan I. Mehmed'in ve II. Mehmed'in ve Salâhaddin Eyyûbî'nin biyografilerine yönelik metinlerin yer alması da dikkat çekicidir. Atâ Bey'in İktitâf'ın bütün kısımlarına bu türden tarih metinleri eklemesi onun tarihçi kimliğiyle ilgilidir. Bu metinlerin bir kısmının kendisine ait olduğu tespit edilmiştir. Bu metinlerde anlatılan ilk kısımdaki şahısların (Sultan I. Mehmed, II. Mehmed ve Salâhaddin Eyyûbî) tarihteki yerlerinin ve önemlerinin yanı sıra daha çok dış görünüşleri hakkında bilgi verilmiştir. İktitâf'ın diğer kısımlarında da tarihî metinler yer almıştır; ancak ilk kısımdakilerin diğerlerinden farkı üslup bakımından

daha sade bir özellik taşımalarıdır. Buna ek olarak bu metinleri okuyan dördüncü sınıf öğrencilerinin tarih bilgilerinin metinleri yorumlamaya yeteceği de muhtemeldir. Atâ Bey, metin seçiminde göz önünde bulundurduğu basitten karmaşığa ilkesini İktitâf'ın her kısmında uygulamaya özen göstermiştir. İktitâf'ın ilk kısmında yer alan bu biyografi tadındaki tarihî metinler dışında Atâ Bey, İktitâf'ın üçüncü kısmına Tevfik Fikret'in *Nef'i* adlı şiir metnini dahil etmiştir. *Nef'i* şiirinin bir biyografiden ziyade tablo altı şiir oluşu açıktır; ancak ilk kısımda yer alan tarihî şahısların dış görünüşlerinin bu düz yazı metinlerinde fazlaca yer kaplaması, benzer tasvirlerin şiir formunda da anlatılabilmesi, Atâ Bey'in öğrencilerine seçtiği bu özel örneklerle gösterilmiştir. Ayrıca eserin ilk kısmında naif hikâye örnekleri ve İktitâf'ın ikinci kısmında da yer alan *Ömer'in Çocukluğu*'ndan da alıntı yapılmıştır. Bu metinler dışında ilk kısımda çalışmanın önemini vurgulayan ve öğrencileri tam da Atâ Bey'in istediği gibi tefekküre ve ilim ile uğraşmaya yöneltebilecek *Lüzûm-ı Sa'y ü Amel*, *Eşyada Cüst ü Cû-yi Hakikat* adlı makaleler de yer almıştır. Eserin bu kısmında yer alan düz yazıların diğer kısımlardaki düz yazılardan üslupları bakımından daha sade oldukları görülür.

Atâ Bey'in ilk kısımda öğrencilerin edebiyat eğitimi bağlamında edinmelerini istediği nitelik, onların edebî metinleri doğru örneklerle tanımaları ve bu metinler yoluyla edebiyatı sevmeleridir. Atâ Bey'in eserinin daha ilk kısmında edebiyat eğitimi önemsendiği metin seçimiyle doğrudan ilgilidir. Bu duruma mukaddimesinde de geniş yer veren Atâ Bey, geçmişin ve bugünün eserlerinin dille ilgili bilgiyi artıracığı, düşünceleri doğru bir şekilde ifade etmeyi sağlayacağı, bir işi yapabilme kabiliyetini geliştireceği düşüncesiyle metin seçimine özen gösterdiğini vurgulamıştır. Hatta Atâ Bey, seçilmiş eserlerden oluşan kitapların bu bağlamda daha faydalı olduğunu da belirtmiştir. Atâ Bey'e göre dil eğitimi edebiyat eğitimiyle yapılır. Bir dilin kullanımda olan kelimeleriyle yazılan eserler, dilin öğretimi için de önem arz eder. Bu öğretimin iyi bir şekilde yapılabilmesi için doğru bir metin seçiminin yapılması gerektiğine inanan Atâ Bey, İktitâf'a Türkçeye yazılmış en güzel eserleri dahil ettiğini ifade eder. Ancak bu bağlamda klâsik edebiyatı da ötekileştirmez. Onun da dönemi içinde değerlendirilmesi gereken büyük bir edebiyat anlayışı olduğunu kabul eder ve bu edebiyatın Türkçeye kattıklarıyla ilgilenir. Bunun için de İktitâf'a klâsik edebiyattan da örnekler dahil eder; hatta pek çok yönden eleştirdiği *Nef'i*yi İktitâf'ta en çok yer verdiği klâsik şair yapmaktan da çekinmez.

Atâ Bey eserin ilk bölümüne edebî terimlerle yüklü metinler koymamıştır; çünkü öğrencilerin bu metinleri okuyarak metin türlerinin farkına varmaları gerektiğine inanmıştır. Bu durum Atâ Bey'in sadece İktitâf'ın ilk kısmına dahil ettiği şiirden sohbet ve biyografiye kadar geniş bir yelpazede ele aldığı metin türlerinden anlaşılmıştır. Bu yolla Atâ Bey'in, öğrencilerin sadece metin türlerini tanımaları sağladığı açıktır; çünkü Atâ Bey, ilk kısma metin türleri hakkında herhangi bir bilgi içeren didaktik bir metin koymamıştır. İlk kısımdaki söz konusu bu didaktizm öğrencilerin toplum içindeki genel davranış kurallarını benimsemelerini sağlamak adına buraya dahil edilen metinlerdir:

“Ne ile iştigâl etmelidir?

-İktisâb-ı dânişe verişle.

...

-İnsan kendini tanıttırmak için tarik-i eslem nedir?

-Ziya-yı marifetle izâe-i zât-ı sıfât.

...

Taâmdan ne zaman el çekmelidir?

-İştah mevcut iken.”

(İktitâf, 1902: 22-24).

“Kendine hürmet et ki kimse yanında mahcûb olmayasın.

Tabiat kütüb-ü hikemiyye içinde vücud-u vacibi en vuzuh beyan eden bir kitab-ı hakayık-ı meşhundur.

Güzel söylemek için az söylemelidir.

Daima çok bilen az, az bilen çok söyler.”

(İktitâf, 1902: 25-26).

“Sohbette sabırsızlık etme! Başkası söylerken sözünü kesme! Aherin hatasını meydana koymaktan ise zarifâne itiraz ile tashîh eyle!...

...Esna-yı mükâlemde mütekellimin sözlerine kulak vermeyip de bade “ Ne buyurdunuz?” yollar suallerle onu söylediğini tekrara mecbur etme!...”

(İktitâf, 1902: 31-32).

“...İstihzâ hem ind- Allah, hem de ind alnas ne derece mezmûm ve makdûh olduğunu bilenler bu hâli irtikab

etmezler. İstihzâya mutad olan kimse mesela bir adamın azâ-yı vücudundan biriyle istihzâ ederse akıbet kendisi de o hâle giriftar olduğu ve başkasının fakr-u hâlinde dolayı istihzâ eden sefalet hâl içinde can verdiği tecrübe olunmuştur...”

(İktitâf, 1902: 47-49).

Muhâvere-i Hikemiyye, Mülâhazât-ı Münevvia, Âdâb-ı Musâhabet Hakkında Franklin’in Vesâyâsı, İstihzâ gibi metinler, içerdikleri bu cümlelerle çocukluklarına rüşdiyeleri veya ibtidâları bitirerek veda eden öğrencileri bir üst okul kademeleri olan idâdî ve sultânilere hazırlamak için İktitâf’a konulan didaktik metinlerdir. Bu metinleri edebiyat derslerinde okuyan öğrenciler gençliğe adım atarken toplumun çoklukla uyduğu veya kabul ettiği davranış biçimlerini yine bu metinler sayesinde ediniyor olacaklardır. Atâ Bey’in bu metinlerle İktitâf’ın ilk kısmında yapmak istediği, öğrencilere toplumun kabul ettiği davranış biçimlerini öğretmektir. Yukarıdaki alıntılar gösteriyor ki Atâ Bey öğrencilerin hangi durumlarda ne yapmaları gerektiğini bu metinler yoluyla öğrencilere kazandırmayı hedeflemiştir. Atâ Bey’in ahlâkî metinlere bu kadar fazla yer vermesi II. Abdülhamîd döneminde hız kazanan ahlâk eğitimiyle ilişkilidir. Metinlere daha geniş bakıldığında, metinlerin toplum arasındaki genel-geçer ve ahlâkî kurallardan bahsetmesi güncelliklerini korumalarını sağlamış, metinlerin bugün bile sıkılmadan okunabileceğini göstermiştir. Bunu, İktitâf’a dahil edilen bütün metinler için söylemek mümkündür.

İktitâf’ın bütün kısımlarında yerini bulan İslâm tarihi ve medeniyeti konulu metinler Atâ Bey’in öğrencilerin kazanmalarını istediği tarih bilincinin yansımalarıdır. Atâ Bey’in bu metinleri eserine dahil etmesindeki amaç öğrencilerde, Türk ve İslâm medeniyetlerinin büyük, önemli ve tarihin seyrini değiştirebilecek medeniyetler olduğu düşüncesini oluşturmaktır. Atâ Bey ayrıca eserine dahil ettiği birtakım metinlerle de ilmin ve fennin kaynağının Batı değil, Doğu olduğu düşüncesinin öğrencilerde yerleşmesini istemiştir. Öğrencilerde bu fikrin oluşması Osmanlı Devleti’nin o günkü siyasî koşullarına bir gönderme olarak düşünülebilir. Eserin ilk basıldığı 1890’lı yıllar Osmanlı Devleti’nde Osmanlılık politikasının değer kaybettiği Türkçülük ve Ümmetçilik politikalarının hız kazandığı yıllardır. Bu amaçla Atâ Bey, yukarıda bahsedilen fikirleri taşıyan metinlere İktitâf’ın bütün baskılarında ve ciltlerinde yer vermiştir. Atâ Bey özellikle peygamberden, halifelerden, padişahlardan ve Türk büyüklerinden bahseden metinlerden İktitâf’a alıntı yapmıştır. Dolayısıyla İktitâf’ın ilk kısmında yer alan halifelerin, padişahların, Türk büyüklerinin

hayatlarını içeren *Kanije Muhâsarası*'ndan, *İstanbul'un Muhâsara ve Fethi*, *Salâhaddin Eyyûbî*, *Çelebi Sultan Mehmed Han-ı Evvel Hazretleri*, *Hazret-i Fatih*, *Bir Hikaye-i Târihiyye* adlı metinlerin İktitâf'a bilinçli olarak dahil edildiği söylenebilir. Ayrıca bu metinlere ek olarak İktitâf'ın ilk kısmında *ulûmun ve fûnûnun* Batı değil Doğu merkezli oluşuyla ilgili *Bir Nutuk* adı taşıyan bir metne de rastlanmaktadır.

Atâ Bey, Namık Kemâl'e ait *Kanije Muhâsarası* adlı metinden İktitâf'a bir alıntı yapmıştır. Atâ Bey, İktitâf'a dahil ettiği parçanın esas eserin düğüm bölümünden olmasına özen göstermiş, öğrencilerin eserin sonunda ne olduğunu merak etmeleri için çözüm bölümünden alıntı yapmamıştır. Atâ Bey'in, *İstanbul'un Muhâsara ve Fethi* başlıklı metinde İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından hangi tekniklerle kuşatıldığını, denizde ve karada kuşatmaya yardım edebilecek hangi hazırlıkların yapıldığını ayrıntılarıyla anlatan ve Fatih Sultan Mehmed'in dehasıyla fethin gerçekleştirildiğini sıkça vurgulayan kısımlardan alıntı yaptığı görülmüştür:

“...Fatih ki her muhâtarada bir üstat ve her ihtiyaçta bir vesile-i icat bulmak hasâisinden idi, bu mahzurun def'i için yine kenz-lâ-yüfnâ irfanına müracaatle tertîb ettiği hesap üzerine mukavves gülle-i âsâr birtakım toplar yaptırmak tedbîrini buldu ve bu topların biriyle bizzât nişan alarak ikinci kalede bir Rum sefinesini gark eyledi.

... Açılan rahnenin hasım tarafından termimine meydan kalmamak için Hazret-i Padişah her taraftan meşalelerle ve hatta mezarlıklar evcine varınca mumlar yaktırarak muharebeden el çekmedi.

Ordu-yi hümâyûn kesret-i ziyâdan bir hâle gelmişti ki ertesi gün zuhûruna intizar olunan fethin hemen o geceden şehr-ayînine başlanmış zannolunurdu. Sabah olunca Hazret-i Padişah bir mutat askerine istishap ile muhacemeyi küşat eyledi. Bu hengame-i kıyamet-âşûb birkaç saat devam ettikten sonra Asker-i Osmaniye'nin karadan, Haliç'ten gösterdiği gayret-i fevkalâde sayesinde kale fetholundu.”

(İktitâf, 1902: 61-69).

Bu metin gibi İktitâf'ın II. Meşrûtiyet öncesi baskılarındaki metinlerin hangi yazara veya şaire ait olduğu belirtilmemiştir. Dolayısıyla Atâ Bey'in İktitâf'a dahil ettiği bu parçalardan çok bilinenleri dışında kimlerden alıntı yaptığı bilinmemektedir.

Ayrıca Atâ Bey, İktitâf'a Fatih Sultan Mehmed'i anlatan *Hazret-i Fatih* başlığı taşıyan başka bir metin de koymuştur. İktitâf'ın ilk bölümüne dahil edilen bu metinde Fatih Sultan Mehmed'in çağ kapatıp çağ açan bir hükümdar olduğuna, savaş ilmine katkıda bulunduğuna, Bizans İmparatorluğu'nu tarih sahnesinden silerek İstanbul'u nasıl kültür ve ilim şehri hâline getirdiğine dair olaylar anlatılmıştır. Atâ Bey;

padişahların, halifelerin ve peygamberin hayatlarının anlatıldığı metinlerden alıntı yaparak bu metinleri iktitâf'ın her bölümüne dahil etmiştir. Bu türden metinlere örnek olarak *Salâhaddin Eyyûbî* gösterilebilir:

“...Bu hâl üzerine Salâhaddin çaresiz muhâsaraya ibtidar ile evvelâ kalenin cenup-ı şarkısını ve bade cenub-ı şimalisini muhâcemetine hedef ederek karşısında olan duvarlar altına lağım kazdırmaya başlayınca mahzurlardan kendine güvenenler edevât-i imalât muhâsarayı tahrip için harice birkaç defa hücum gösterdiler ise de cümlesinde mağlubîyyet-i kemâle ile rucûattan başka bir şey yapamadılar ve akîbet-i aczlerini idrak ederek istimâna başladılar.

...Tarafeynin ahlâkını gösterecek vakadandır ki Patrik altın ve gümüş gibi zaharâf-ı dünyevîyyeyi kilise edevatından olduğu için eşya-yı mukaddes hükmüne koyarak evlad-ı manevîyyesinden addetmesi lazım gelen on üç bin kadar hemmezhebinin serbestisinden aziz tuttuğu halde Selahattin'in biraderi kendilerine dînen ve hâlen düşman iken yine felaketlerine merhamet ederek içlerinden birazının bedellerinin i'tâ ile esaretten tahliyesine kalkıştı. Salâhaddin bu muamele-i kerimâneyi istima' edince böyle bir şefkat-ı muhsîne musabakatına fevkalâde tahassür-keş olmuş ve ganimet galibiyetinin zekatı olmak üzere fidesini i'tâdan aciz olan esranın cümlesini birden azat ederek o yolda dahi rüchan-ı fazâilini ispat eylemiştir.”

(İktitâf, 1902: 85-86).

Atâ Bey'in aynı düşüncelerle öğrencilere örnek gösterdiği isim Osmanlı padişahlarından I. Mehmed'tir. Atâ Bey'in İktitâf'a I. Mehmed ile ilgili bir metin koyması öğrencilerin tarihî bilgilerini harekete geçirmeyi ve ecdâdlarını bu metinlerle tanımlarını istediğini düşündürmüştür.

“Bu zât hanedân-ı saltanat-ı Osmâniyyenin en büyük ricâlindendir. Eğer ihyâ-yı dâimî Osmânî maksud-i ilâhî olmasaydı Cenâb-ı Kadir Mutlak fazâil kemalât-i beşerîyyeyi bir zatta cem ederek öyle bir hengâme-i fetretinde bu devlete bahş ve ihsan etmezdi...

...Frenk müverrihlerinin rivayetlerine nazaran zaman sultanlarında ilk defa olarak Venedikliler ile deniz muharebesi vukû bulduğu gibi düvel-i nussarâ nezdine dahi ibtidâ süferâ-yı Osmâniyye gönderilmiştir.”

(İktitâf, 1902: 94-96).

Atâ Bey İktitâf'ın ilk kısmına Hz. Ömer'in hayatıyla ilgili bir anekdot içeren bir metin de ilâve etmiştir. *Bir Hikâye-i Tarihiyye* başlığı taşıyan bu metinde Hz. Ömer ile Nil Nehri'nin kabarması için nehre bir kız atma âdetleri olan Kıptîlerin arasında geçenlerden bahsedilmiştir. Hz. Ömer İslâmiyet'in kabulünden sonra böyle cahiliye

dönemi adetlerin devam edemeyeceğini Kıptîlere anlatmış, bunun ardından nehrin kabarması için Allah’a dua etmiş ve dua neticesinde nehrin kabarmasıyla metin son bulmuştur.

Atâ Bey’in İktitâf’ın ilk kısmına *ilmin* ve *fünûnun* kaynağının Doğu olduğu düşüncesinin vurgulandığı *Bir Nutuk* adını taşıyan metni ilâve etmiştir.

“İki yüz sene gelinceye kadar hakikat-ı keyfiyyeti ve eczâ-yı terkibîyyesi anlaşılamayan bir çok şeylerin keşfini mevcub ve bir çok sanayiîni icadına bais olmuş olan fenn-i kimya ile ameliyyat, kimyayiye-yi muhterat Arap’tan olduğu gibi ilm-i cebiri de onlar vuzû etmişlerdir...”

Araplar hayvanat, nebatat, maadin ve ihcar-ı ulemâlarına muteallik pek çok kitaplar da telif etmişlerdir. Mûsikîde bile ilerlemişler idi. Kağıdın evvelâ Çinlilerden alınarak harirden ve sonra pamuk zirâatinin intişarıyla pamuktan ve ketenden imâli, barutun ilk istimâli, taharri-i kible-i şerîfe maksadıyla pusulanın icadı bu kavim-i necibe nisbet olunmaktadır... Sonra ulûm ve fûnûn Avrupa kıtasına geçip hele bir yüz seneden biri pek ziyâde eylemiştir...”

(İktitâf, 1902:101-103).

Atâ Bey, İktitâf’a koyduğu bu metinde, ilmin önce Araplarda başladığını daha sonra Avrupa kıtasında ilerleme kaydettiğini ve kaydedeceğini, bu ilmin ve fûnûnun gelişerek devam ettiğini ve bütün insanlara ait evrensel bir değer taşıdığını belirten ifadelerle rastlanmaktadır.

Atâ Bey’in hem eserinin mukaddimesinde hem de *Mütâlaa-i Âsâr* başlığı taşıyan makalesinde değindiği *çalışmak* konusu İktitâf’taki metin konularının başında gelir. Atâ Bey İktitâf’ın içinde yer alan kendisinin yazdığı düşünülen metinlerde ve Hammer Tarihi tercümesi, Usûl-i İntihâb, Güft ü Şinid, Tercüme-i Manzûme eserlerinin ve çevirilerinin mukaddimelerinde hep çalışmanın önemine değinmiş ve bunu vurgulamıştır. İktitâf’ın ilk kısmına dahil ettiği “*Lüzûm-ı Sa’y ü Amel*” başlığı taşıyan metinde çalışmanın önemine, helâl olarak para kazanmanın getireceği faydaya, bir toplumun üyesi olan insanların ancak çalıştıkları takdirde beraberce refah ve medenî bir hayat sürebileceklerine, sadece beden gücüyle çalışarak hayatını devam ettirenlerle zihin güçleriyle beden güçlerini birleştirip çalışanların hayatları arasında fark olacağını belirten kaptan-kayıkçı, hamal- saatçi örneklerine değinilmiştir. Ayrıca metinde;

“...Refah-ı hâl istihsali arzusunda bulunanları sa’y ü amellerinin kadir ve kıymetini artırmaya, yani sanatlarının ıslahıyla ziyade istifade eylemeye çalışıp ötesini takdir-i Hayy-ı Kâdire havâle etmelidirler. Yoksa “Ben babamdan yahut

ustamdan böyle gördüm, böyle yaparım” diyerek ale-l-amyâ çalışıp ihtiraat-ı cedideye sarf-ı efkâr etmez ise ömrü oldukça gece gündüz çalışsa babasından, ustasından ziyade mütemeddi olamayacağı muhakkaktır...”

(İktitâf, 1902:108-112).

paragrafıyla çalışmanın bir yenileğe imza atmazsa hiçbir şey ifade etmeyeceğinden de bahsedilmiştir.

Atâ Bey öğrencileri kâinât konusunda ontolojik açıdan düşünmeye yönelten parçaları da eserine dahil etmiştir. Kâinât ve yaratılış konusunda tefekküre yönelten bir parça olan *Eşyada Cüst ü Cû-yi Hakikat*’te kâinâtta yer alan dağları, toprakları, suları, çiçekleri ve gökyüzünü yaratan hakkında tefekkür edilmiş ve bu yaratıcının Allah olduğu sonucuna varılmış ve O’na şükredilerek metin sonlandırılmıştır.

Atâ Bey İktitâf’ın ilk kısmını sonlandırırken kitabın mukaddimesinde de bahsettiği nazmın nesre tahvîli konusuna çok önem vermiş, öğrencilerin nazmı nesre nasıl çevireceklerini gösteren örnek parçaları da eserine dahil etmiştir. Atâ Bey, nazmı nesre tahvîl etmenin önemini şu satırlarla anlatmıştır:

“Âsâr-ı manzûmenin nesre tahvîli heveskerân inşâyâ pek faydalıdır. Okunulmuş hatta ezberlenmiş olan manzûmelerde ihtimâl ki birçok kelime ve terkiplerin manâ kuvvetleri tamamıyla anlaşılmamıştır. Bir nazım nesre tahvîl edilmek istenilince evvelce anlaşılmamış olan kelime ve terkipler kendilerini nazar-ı dikkate arz ederler. Her türlü efkârın sûret-i ifadesi de öğrenilmiş olur. Fayda ve azimesinin mebnî bazı esatize bile âsâr-ı manzûme-i belâğanın nesre tahvîliyle iştigal eylemişlerdir.”

(İktitâf, 1902: 127).

Atâ Bey nazmı nesre tahvîl etmenin anlamı bilinmeyen kelimelerin anlamlarının bilinmesini ve eserin anafikrinin ortaya çıkmasını sağlaması için önemli olduğunu vurgulamıştır.

Atâ Bey nazmı nesre tahvîl etmenin iki yolla mümkün olacağını ifade eder. Birinci yolun *takdim ü te’hîr* edilmiş kelimeleri yerli yerine getirerek nazmın kelimesi kelimesine *taklit* yoluyla tahvîl edilmesidir. İkinci yolu ise *meâlen taklit* olarak tanımlayan Atâ Bey bu yolu, nazmın ifade ettiği manâyı nesre uygun bir şekle getirmek olarak ifade eder. Atâ Bey nazmın nesre tahvîlinin en iyi bu yolla yapılabileceğini; tahvîl edilecek nazmın meâlinin yazıya geçirilmesinin bu açıdan önemli olduğunu vurgular. Atâ Bey anlattığı bu bilgilerin nasıl uygulandığını gösteren örnek metinler eklemiştir. Ancak bu noktada Atâ Bey’in öğrencilere nazmın nesre nasıl tahvîl edeceğini bir örnek üzerinde göstermesi Türk edebiyatı eğitiminin niteliği konusunda olumlu izler taşımaktadır; fakat Atâ Bey nazmın nesre tahvîlinin öğrenciler

tarafından bir uygulama-alıştırma olarak yapılması için örnek metin koymaması dikkat çekicidir.

Atâ Bey'in metin tamamlama tekniğiyle öğrenciye yazma eğitimi vermesi döneminin hiçbir edebiyat ders kitabında görülen bir eğitim değildir. Bu açıdan İktitâf bir ilktir.

6.1.2. İktitâf'ın İkinci Kısımının Analizi

İktitâf'ın ikinci kısmı Galatasaray Sultânîsi'nin âlî kısmında dördüncü sınıftan beşinci sınıfa geçen öğrenciler için hazırlanmıştır.

İktitâf'ın ikinci kısmında Atâ Bey, birinci kısımda mevcut olan eser seçimi anlayışını korumuştur. Atâ Bey ilk kısımda olduğu gibi bu kısma da *Tazarru'*, *Na't-ı Şerîf* ve *Sitâyîş-i Hazret-i Padişâh* şiirleri ile başlamıştır.

İktitâf'ın bu kısmına da Recaizâde Mahmut Ekrem'in, Muallim Naci'nin ve Tevfik Fikret'in şiirleri dahil edilerek dönemin güncel şiir anlayışları bu yolla kitapta yerini bulmuştur. Ayrıca seçilen metinlere bakıldığında Türk ve İslâm tarihiyle ilgili metinlere rastlandığı görülür. Atâ Bey'in, *Bilâl-i Habeşî*, *Kâdisiye*, *İmâm-ı Ali'nin Bir Münâcâtı* gibi doğrudan İslâm tarihi ile ilgili metinlerin dışında, Arap edebiyatı tarihiyle ilgili *Fıkarât-ı Edebiyye* başlıklı bir metni de bu kısma eklediği ettiği görülür.

İktitâf'ın ikinci kısmı metin bağlamında ilk kısımdaki metinlerden daha farklı bir çizgidedir. Bu metinlerin konularının da çok farklı olması İktitâf'ın bu kısmının dikkat çekici bir özelliğidir; çünkü eserin bu kısmında güzel sanatlardan zirâat ve ticâret konulu metinlere kadar pek çok farklı konuyu barındıran metinler yer almıştır. Dolayısıyla Atâ Bey'in metin seçimine öğrencileri hem estetik açıdan hem de aktüallite açısından geliştirmeyi hedeflediği açıktır. Örneğin bu kısımda yer alan *Kâtib Çelebi*, *Keşfü'z-Zünûn* metinleri bu bağlamda öğrencileri hem tarih hakkında hem de dünya bilgisi hakkında bilgi sahibi olmak amacıyla araştırmaya sevk eden metinlerdir. Yine aynı amaçlarla İktitâf'a dahil edildiği düşünülen *Tayerân Hevamm* metni öğrencilerin aktüalliteye ait ilgisini çekebilecek bir nitelik taşımaktadır.

Atâ Bey bu kısımda da ilk kısımda olduğu gibi Türk ve İslâm tarihine hizmet etmiş kişilerin biyografilerini İktitâf'a dahil etmiştir. Bu kısımda Atâ Bey, öğrencilerin bilmelerini istediği ismi Türk-İslâm coğrafyasında yetişmiş *Kâtib Çelebi* ve bir diğerini İslâm tarihinin önemli bir ismi olan *Bilâl-i Habeşî* olarak belirlemiştir. *Kâtib Çelebi* başlıklı metinde Kâtib Çelebi'nin çalışma sistemi ve eserleri üzerinde durulmuştur. *Bilâl-i Habeşî* metninde Bilâl-i Habeşî'nin İslamiyet için öneminden ve kısaca hayatından bahsedilmiştir. Atâ Bey'in İktitâf'a aldığı İslâm tarihiyle ilgili metin

sadece Bilâl-i Habeşî ile sınırlı değildir. Kendisinin kaleme aldığı ve Kâdisiye Savaşı'nın anlatıldığı *Kâdisiye* adlı metinde Atâ Bey'in savaşın bütün ayrıntılarını anlatması onun Osmanlı tarihi kadar İslâm tarihine de vâkıf olduğunun bir göstergesidir. Ayrıca İslâm halifelerinden Hz. Ali'nin bir münâcâtı da İktitâf'ın bu kısmında yer alan metinlerdendir. Atâ Bey'in bu kısma dahil ettiği bir başka metin Türk tarihindedir. *Kosova Muhârebesi* başlığı taşıyan bu metnin altına *Târîh-i Devlet-i Osmâniyye'den* notu düşülerek bu metnin Abdurrahman Şeref Bey'den alındığı belirtilmiştir.

Atâ Bey İktitâf'ın bu kısmına da Nef'î'den ve Nedîm'den birer kasîde almıştır. Buna ek olarak Nâbî'nin *Hayriyye*'sinden de bir bölüm eklemiştir. Atâ Bey'in bu bölüme *Lisânımız* makalesinde *şî'r-i Osmânî'nin en büyük şâiri* olarak nitelendirdiği Seyyid Vehbî'ye ait bir kasîde de dahil etmiştir. Bu kasîde hakkında söyleyecekleri olduğundan kasîdenin bitimine *Mülâhaza-i Muktetîf* başlıklı bir metin eklemiştir. Metinde Naci'nin *Esâmî*'sinde, Sultan III. Ahmed Çeşmesi üzerine düşülen *Besmele ile iç suyu Hân-ı Ahmed'e eyle dua* tarihinden yola çıkarak Vehbî'nin, tarihi *Aç Besmele ile iç suyu Hân-ı Ahmed'e eyle dua* şekline getirdiği ve bu vezin ve kafiye de bir kasîde yazdığı belirtilir. Naci, şairin bu kasîdesinin de tarih ile beraber çeşmeye nakşolunduğunu ifade eder. Muktetîf, Naci'den naklettiği bu olayın, 18. yüzyıl klâsik şiirdeki tezâhürünü anlatmaya başlar. Atâ Bey, Vehbî'nin tarihe *Aç* kelimesini eklemesiyle mısranın *Müstefilün Müstefilün Müstefilün Müstefilün* veznine intikal ederek bir musammat yazdığını ve bu musammatı da *pek lâtif* olarak gördüğünü ifade eder. Aynı çeşme için 18. yüzyıl şairlerinden Arpaemînzâde Sâmi'nin de bir kasîde yazdığını belirtir ve her iki kasîdenin matlânı karşılaştırarak Vehbî'yi daha yetkin bulur. Böyle bir kasîdenin yazılmasının o dönemin şairlerine teklif edildiğini belirten Atâ Bey, muâsır olan Nedîm'in bu kasîde yarışına müdâhil olmadığını da satırlarına ekler. Kendine has bir üslûbu olduğu için Nedîm'i istisna addeden Atâ Bey, Nedîm'in Vehbî'nin bulunduğu sahada da üstün olmasının gerekmediğini, zaten döneminde fikrin ifadesi bağlamında her kelimeyi *şevk ve şataret* ile tasvîr etme ayrıcalığının kendinde olduğunu belirtir.

II. Meşrûtiyet öncesinde Fransız eğitim sisteminin hayata hazırlayan girişken bireyler yetiştirememesinin dönemin aydınlarınca yavaş yavaş eleştirilmeye başlanması dönemin eğitim sistemi üzerine aydınları düşünmeye itmiştir. Bu yolda yapılan tartışmalar özellikle II. Meşrûtiyet döneminde meyvesini vermiş ve eğitim sistemine öncekinden farklı bir boyut kazandırılmaya çalışılmıştır. Atâ Bey bu

tartışmaları yakından takip eden bir edebiyat öğretmeni olarak zaman zaman güncellediği İktitâf'a döneminin güncel konularını içeren metinleri almıştır. Bu türden metinler özellikle ticâret ve zirâat konulu metinler olup Atâ Bey bu metinlere İktitâf'ta yer vermiştir. İktitâf'ın ikinci kısmında yer alan *Zirâat ve Ticâret* başlıklı metinde genel olarak zirâat ve ticâret ile uğraşmanın övüldüğü bir metindir hatta zirâat ve ticâret okulundan çıkan bir öğrenciye tek engelin ölüm olacağından bahsedilmiştir. Atâ Bey bu metni *Bir Kitabı Takrîz* notuyla eserine dahil etmiştir. Zirâat ve ticâret bu metinde öyle övülmüştür ki zirâati fen, ticâreti ise bir ilim olarak tanımlamıştır:

“Şiir fikirdir. Zirâat ve ticâret faaliyetidir. Fikir her yerde satılmaz. Fiil her yerde geçer. Bir kitap daima anlaşılmaz. Bir tarla daima anlaşılır. Erbâb-ı tetkik zirâatle ticârete o kadar ehemmiyyet vermiştir ki bugün zirâate fen, ticârete ilm ıtlak olunur. Bu fen ve ilmin kütüb-i ketb ve mekâtibi vardır. O kitapları okuyan, o kitaplardan çıkan mevcûdatı mütâlaa eder. Mütâlaası da her nazarda hem nefesine, ailesine fâide-bahş olur hem ebnâ-yi cinsine.”

(İktitâf, 1902: 62)

İktitâf'ın ilk kısmındaki didaktizm ikinci kısımda yerini dünya bilgisi, Türk ve İslam tarihi bilgilerini içeren daha yoğun metinlere bırakmıştır. İlk kısımda yer alan *Muhâvere-i Hikemiyye*, *Mülâhazât-ı Münevvia*, *Âdâb-ı Musâhabet Hakkında Franklin'in Vesâyâsı*, *İstihzâ* gibi didaktik metinlerin ikinci bölümde olmadığı görülür. Bu metinlerin yerini, ikinci kısımda öğrencileri şiir, resim, mûsikî gibi güzel sanatlarla tanıştıran içerik olarak daha yoğun metinlere bıraktığı görülmüştür. Bu metinlerin içinde Atâ Bey'in şiire daha fazla önem verdiği İktitâf'a dahil ettiği *Şiirin Mâhiyyeti ve Hakîkati*, *Şiirin Zuhûru*, *Tenkid* ve *Fasâhat Belâgat* metinlerinden anlaşılmaktadır. *Şiirin Mâhiyyeti ve Hakîkati* metninde şiirin niçin güzel sanatlar içine dahil edildiği açıklanarak şiir tanımlanmış; ardından *Şiirin Zuhûru* metninde şiirin nasıl doğduğu sorusuna cevap aranmış; *Tenkid*'te güzel sanatların tenkidindeki maksadın ne olduğu açıklanmış; *Fasâhat Belâgat*'ta fasih ve belîğ sözün bir şiirdeki ve bir *fikr-i edebiyedeki* manâsı üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla birbirleriyle ilgili olan bu metinleri okuyup ve değerlendiren öğrenciler önce şiirin güzel sanatlar içindeki yerini bilecek, ardından şiirin ne olmadığı hakkında bir düşünceye varıp onun sınırlarını çizecek, daha sonra güzel sanatlara ve özellikle edebiyata bir eleştiri getirebilecek ve son olarak da *fikr-i edebiyeyi* hangi sûrette nasıl söyleyeceğinin farkına varacaktır. Atâ Bey'in İktitâf'a aldığı güzel sanatlar konulu metinler şiirle de sınırlı değildir. Atâ Bey *Mûsikî* ve *Resim* başlıklı metinleri de İktitâf'a dahil ederek güzel sanatların diğer

halkalarını da tamamlamamıştır. Atâ Bey'in güzel sanatlar hakkındaki bütün bu metinleri tesâdüfen bir araya getirmediği açıktır. Atâ Bey İktitâf'ta ilk kısımda öğrencileri bütün metin türlerine ısındırmış ikinci kısımda ise metinlerin sözcüksel ve edebî boyutlarına güzel sanatlar ekseninde giriş yapmış ve bu bağlamda şiiri ve edebiyatı güzel sanatlar olarak değerlendirmiştir. Atâ Bey bu metinler sayesinde öğrencilere özellikle güzel sanatlar noktasında ve özellikle şiir konusunda bir bakış açısı kazandırmayı hedeflemiştir.

Atâ Bey, ilk kısımda olduğu gibi çalışmanın önemine dikkat çeken bir parçayı bu kısma almıştır. *Maârif* başlığı taşıyan bu metinde çalışmanın ve tefekkürün önemi vurgulanmıştır.

Atâ Bey ilk kısmın sonunda yer verdiği nazmın nesre nasıl tahvîl edildiğini göstermiş; ancak öğrencilere öğrendiklerini uygulayabilecekleri alıştırma metinleri vermemiştir. Atâ Bey ikinci kısmın sonunda “*Bu Cüz-i Münderecâtta Nesre Tahvîli En Münâsip Olan Manzûmeler*” başlığı altında ikinci kısımda yer alan *Şâm-ı Garîbân*, *Kırmızı Merkuclar*, *Münâcât*, *Kamis-i Yusuf* şiirlerini nazmın nesre tahvîli konusunda öğrenciler için uygun alıştırma örnekleri olarak vermiştir.

6.1.3. İktitâf'ın Üçüncü Kısımının Analizi

İktitâf'ın ikinci kısmı Galatasaray Sultânîsi'nin âlî kısmında beşinci sınıftan altıncı sınıfa geçen öğrenciler için hazırlanmıştır. Atâ Bey (h.1318), İktitâf'ın şimdiye kadar neşrolunan üç kısmının bir cilt teşekkül ettiğini eserinin son sayfasında belirtmiştir. Atâ Bey İktitâf'ı sultânînin dördüncü, beşinci ve altıncı âlî sınıfları için hazırladığından bu üç kısmı bir cilt olarak addetmiştir. Kitabın bu sayfasında bir kısmın daha tertip edileceğini de belirtmiştir.

Atâ Bey İktitâf'ın bu kısmına da birinci ve ikinci kısımların başlangıcında olduğu gibi münâcât, na't ve II. Abdülhamîd'e yazılmış bir sitâyîş ile başlamıştır. Atâ Bey İktitâf'ın bu kısmını Muallim Naci'ye ait bir münâcât ile başlatmıştır. Münâcât'ta geçmeyen *Erteng* kelimesinin parçanın sonunda tanımlandığı görülmüş ve metnin aslında olan bu kelimenin İktitâf'ta olmayan:

“*Temâsil-i erteng-i pür- hikmetindir*

Kerim ü kerem-dîde, mazlûm ü zâlim”

beytinde geçtiği tespit edilmiştir. Atâ Bey'in bu durumu farkedememiş olması dikkat çeken bir durumdur; çünkü İktitâf'ta yapılan yazım ve noktalama yanlışlıklarını

bölümlerin sonunda bir tablo yardımıyla satır ve sayfa göstererek düzelten Atâ Bey bu durumu gözden kaçırmıştır.

Atâ Bey bu kısımda da adeti bozmamış Nefî’den ve Nedîm’den birer kasîdeyi bu kısma dahil etmiştir. Atâ Bey bunlar dışında “*Mütekaddimîn şuarâdan bazı musâri’ ve ebyattır ki tayîn-i vezin ile husûl-i mümârese için iktitâf olundu.*” ifadesiyle Şeyh Galib’ten, Nedîm’den, Fıtnat Hanım’dan, Enderûnlu Vâsıf’tan, Ragıb Paşa’dan, İzzet Molla’dan ve diğer şairlerin mısralarından ve beyitlerinden alıntı yapmıştır.

İktitâf’ın üçüncü kısmı içerdiği metinler neticesinde ikinci kısımdaki metinlerin devamı olduğu anlaşılır. Öğrenci, ilk kısımdaki metin türlerine ait bilgilerini ikinci kısımdaki estetik anlayışa ve güzel sanatlara ait kazandığı bilgi birikimiyle birleştirmiş ve bu iki kısmın sonunda özellikle edebiyata, şiire ve sanata karşı donanımlı hâle gelmişti. Bu durumdan yola çıkılarak Atâ Bey, üçüncü kısımda öğrencilere edebî bilgiler vermeye devam etmiş; artık öğrencilerin bu edebî ve sanatsal bilgileri kullanarak yeni bir şeyler oluşturma çabalarına girmelerini istemiştir. Bu bağlamda Atâ Bey’in bu düşüncesi doğrultusunda İktitâf’ın üçüncü kısmına dahil edilen metinler dikkat çekicidir. Bu metinlerden ilki *Hüsn-i Tabîat*’tır. Makalede, “*âsâr-ı fennîyyedeki güzelliği, sahihliği, hüsn-i tenâsübü vesâir meziyyetleri hakkıyla hissetmek iktidârı, yani fen duygusunun en ince ve mükemmel sûreti*” olarak tanımlanırken hüsn-i tabîat, insanın estetik zevk ve duygularının fenle birleşimi şeklinde ifade edilmiştir. Doğuştan bu estetik zevke sahip olunduğunun, dolayısıyla herkesin bu zevk ve duygu hissine mâlik olamayacağını, böylece bu fenni de icrâ edemeyeceğinin ifade edildiği makalede, hüsn-i tabîatı anlamının ve geliştirmenin mümkün olabileceğinden de bahsedilmiştir. Söz konusu bu mümkünâtın gerçekleşmesi için akla ve fen tahsiline çok ihtiyaç duyulduğu ve sadece estetik güzellikle bir eserin meydana getirilemeyeceğini o eserin meydana getirilmesi için fen ilmine de sahip olmanın gerekliliği belirtilmiştir:

“...Ressam resmettiği şekillerde bunların tavrında, duruşunda, kullandığı renklerde, o şekilleri toplayıp tertip etmesinde, umûmuna ve her birine beyan etmek istediği fikre münasebet aldırmaya mecburdur. Kendi eserine bu yolda bir yakışık vermedikçe hüsn-i tabîat sahibi denilemez.”

(İktitâf, 1902: 8-15).

Fennin sadece tabiatı taklit etmekten çok başka bir şey olduğu ve fen sahibinin de mâlik olduğu istidâtı geliştirmek için çalışmaya ihtiyaç duyduğu şu satırlarla anlatılır:

“Fakat fen sahibi de o iktidarı hâiz olmak için hem ona doğuştan az çok mâlik olmak, hem de onu mütâlâa ve tahsil ile ikmal etmek şarttır. Zirâ her ne kadar yaratılışından hüsn-i tabîata mâlik olsa görme, çalışma ve öğrenme ile her hâlde tabîatını ıslah eder. O sayede hüner sahibi olabilir.”

(İktitâf, 1902: 8-15).

Makale, sadece yeteneğin veya sadece estetik zevkin hüsn-i tabîatı anlamak ve icrâ etmek için yeterli olmadığını ortaya koymuştur. Hüsn-i tabîatı icrâ edebilmek için hem estetiğin hem de fennin olması gerektiği ve mükemmel eserler oluşturabilmenin şartının bu olduğu da makalede ifade edilmiştir.

İktitâf'ın bu kısmında da şiir ile ilgili bir makale yer almıştır; ancak ikinci kısımdaki şiir ile ilgili makaleler, şiir ile ilgili genel bilgi veren; şiirin ne olduğu hakkında yazılmış makalelerdir. Üçüncü kısımdaki şiir ile ilgili makale, Atâ Bey'e ait ve *Lisânımız* makalesinin belli noktalarda devamı sayılabilecek nitelikte olan *Eş'ârımız Hakkında Bazı Mülâhazât*'tır. Bu makalenin başlığından da anlaşılacağı üzere, makale Türk şiiriyle ilgilidir. *Lisânımız* makalesinde olduğu gibi Türkçe'ye mahsus bir şiir dilinin olmadığını ifade eden Atâ Bey, İran şairlerinin taklit edilmesi sonucu oluşan şiir dilini de kullanılan mazmunlar üzerinden eleştirir. Şiir dilinin akla ve mantığa sığmayan, mübalağalı gereksiz birtakım ifadelerle doldurulmasına karşı çıkar. Bu makalesinde de Nef'î'yi akıl dışı mübalağaları kullanması nedeniyle eleştirir. Atâ Bey, birazda nüktedân üslûbuyla Nef'î -bu şairlerin içinde Nedîm ve Nâbî'yi de sayar- gibi şâirlerin bu şiirleri yazdıkları sırada akıl sahibi bir eleştirmenle karşılaşmadıkları için bu mübalağalı ifadeleri daha ileri boyutlarda kullanmaya devam ettiklerinden bahseder ve bu durumun sorumlusu olarak da yine Nef'î'yi gösterir. Şairlerin geliştirdikleri bu üslûbu sadece insanlar için kullanmadıklarını hayvanlar ve mekanlar için de kullandıklarını belirten Atâ Bey bu düşüncesine Nef'î'nin bir atı tasvîr ettiği:

*“Hırâm-ı dil-keşi dünyayı meftûn ettiği yetmez,
Felekler de melekler de mülâzımdır temâşâyâ.
Bırak âsâ-ı zeminden ger-azimet işte eflâke
Eder sür'atte sebkât tîr-ı ah arş-ı peymaye.
Yedisinde güzâr eylerdi nem-nâk olmadan pâyı
Yolu düşse eğer yel gibi gâh-ı heft deryâyâ.”*

(İktitâf, 1902: 55)

bu beyitlerini kaynak gösterir. Benzer şekilde Nedîm'in bir mevki' için yazdığı:

“Hey ne feyz-i câvidandır ki olur sırr u sehi
Sürseler bir katre âbın nâvenk-i peykânına!”

(İktitâf, 1902: 52)

bu beyiti de aynı nedenlerden ötürü yakışıksız görür. Atâ Bey Enîsü'l Uşşak'tan şairlerin ağız, göz, kirpik, gamze, boy ve saç hakkında kullandıkları mazmunlardan da makalesine alıntı yapmıştır. Enîsü'l Uşşak'ta sıralanan mazmunların onda birini gerçek addetmeyen Atâ Bey, bu mazmunları kullanan şairlerin tasvîr ettiklerini de *gulyabanî* olarak nitelendirir. Bir şairin okuyanları kendine hayran bırakacak derecede güzel şiir yazmasının yolunu gereksiz mübalağalı ifadeleri kullanmamasına bağlayan Atâ Bey, şairin her şeyden önce bir fikir temelinde şiir yazmasını doğru bulur. Makalede şairin bir fikri uygun teşbihâtla ifade etmesine değinilmiş; ancak söyleyiş güzelliğinin şiirdeki fikrin önüne geçmemesinin önemi vurgulanmıştır. Bu makale, Tanzimat edebiyatıyla beraber başlayan yeni bir şiir dili oluşturma düşüncesinin bir yansıması olarak görülebilir; çünkü makalede divân şiirinin dili eleştirilmiştir. Bu makaleyle öğrencilerin “Neden divân şiiri dili eleştiriliyor?” sorusuna bir cevap verdikleri düşünülür.

Üçüncü kısımda ikinci kısımdaki gibi estetiğe önem verilmiş ve bu kısımda da özellikle şiirdeki estetiği tanımlayan bir makaleye yer verilmiştir. *Âsâr-ı Edebîyyede Güzellik* adını taşıyan ve Atâ Bey'in yazdığı düşünülen bu makalede güzel bir şiirin üç farklı katmandan oluştuğu ifade edilmiştir. Bunların ilki *mahâsin-i fikriyye*, *bedâyi-i hayâliyye* ve *sünûhât-i kalbiyye*'dir. Makaleye göre şiir bir fikir içermelidir ve tefekküre yöneltmelidir; şiirin, özgün ve estetik bir dünyası olmalıdır; son olarak da ruha hitap etmelidir, duyguları ve sezgileri harekete geçirmelidir. Bir şiir bu üç şartı sağladığı zaman güzeldir. Ayrıca makalede iki farklı şiir örneği verilmiş; manânın daha kolay farkedildiği ve düşünce içeren şiir daha güzel bulunmuştur. Bu makale ile hem *Lisânımız*'a hem de *Eş'ârımız Hakkında Bazı Mülâhazât*'a gönderme yapan Atâ Bey, bir şiirde olması gerekenleri fikir, hayal ve his olarak tanımlamıştır. Bu makalesinde fikre hitap eden şiire Nâbî'nin şiirini, hayale hitap eden şiire Nefî'nin şiirini; hisse hitap eden şiire ise Nedîm'in şiirini örnek verir. Ancak Nedîm'in şiirini anlaşıldığı için hepsinden daha evlâ bulur. Atâ Bey bu makaleyle ikinci kısımda verdiği şiirle ve estetikle ilgili bilgileri bu kısımda bir üst boyuta taşıyarak şiir yazarken dikkat edilmesi gerekenleri bu makalelerle öğrenciye anlatmıştır.

Atâ Bey'in bu kısma dahil ettiği diğer bir metin ise “*Üslûp*”tür. Atâ Bey'in yazdığı düşünülen bu makale “*Hüsni Tabiat*” makalesinin bir devamı niteliğini taşımakta ve üslûbu hem fen açısından hem de estetik sanatlar açısından değerlendirmektedir. Makalede bir şairin, bir mimarın, bir yazarın, bir ressamın ve bir bestekârın icrâ ettikleri sanata ve ortaya koydukları ürüne kendi tarzlarına özgü bir şeyler katacakları ve bu sanatı ve ürünü kendi tabiatlarına, birimkilerine göre yorumlayacakları anlatılır. Makale, üslûp hakkında geniş bilgiler vermiş ve üslûbu evrensel boyutlarıyla anlatmıştır. Makalede güzel sanatlarla uğraşanların bir üslûp geliştirmesi gerektiğine dikkat çekilmiş, üslûbun sanatçıyı eşsiz kıldığının altı çizilmiştir.

Üçüncü kısımda da ilk ve ikinci kısımdaki gibi İslâm tarihi içerikli metinler bu kısımlara göre kısmen daha az yer almıştır. Bu kısımda İslâm tarihiyle ilgili *Hutbe-i Peygamber* ve *Ömer bin Hattab* isimli iki metin yer almaktadır. *Hutbe-i Peygamber*'de Hz. Peygamberin Kuba mescidinde beraberindekilere okuduğu hutbenin bir kısmı yer almaktadır. *Ömer bin Hattab*'ta Hz. Ömer'in nasıl müslüman olduğu anlatılmıştır.

İktitâf'ın bu kısmında da diğer kısımlarda olduğu gibi çalışmanın ve ilim tahsil etmenin önemini vurgulayan “*Çalışmak*” başlığı taşıyan bir metin yer almıştır.

İktitâf'ın üçüncü bölümünün en dikkat çekici parçalarından biri olduğu düşünülen *Terbiye-i Benâtin Ehemmiyyeti* metninde kızların eğitime dikkat çekilmiştir. Ancak metinde, kızların eğitimi aile eğitimiyle özdeşleştirilmiş; ailede çocuğun eğitimiyle kadın ilgilendiği için kadının iyi nesiller yetiştirmekle yükümlü olduğu vurgulanmıştır. Yaratışları zayıf olduğu için erkeklerin uğraştıkları siyaset, felsefe ve riyâziyye gibi ilimleri tahsil yerine el ve ev işleriyle uğraşmalarının onlar için daha uygun olduğu belirtilmiş, öyle ki kadının kendisine gerekli olmayan bilgilerin tahsiliyle uğraşmasının gereksiz olduğu ifade edilmiştir.

“*Bir hânenin matlub sûrette idaresi, bir zevcin istihsâl-i refâhiyyeti, etfâlin lâıkiyla terbiyesi az mühim işlerden değildir. Fazilet ricâle lâzım olduğu kadar nisvâna da lâzımdır. Erkeğin terbiyece noksanı esasen vâlidesinin noksan terbiyesinden ileri geldiğine şüphe mi var?*”

(İktitâf, 1902: 91-92)

Bu metindeki düşünceleri İktitâf'ın yazıldığı dünya ile ilişkilendirmek mümkündür; ancak İktitâf'ın ilk basıldığı 1890'lı yıllardan çok önce 1860'lı ve 1870'li yıllarda

açılan kız ilkokullarının, sultânîlerinin ve darülmuaallimâtın o dönemdeki hakim dünya görüşünü değiştiremediği bu parçadan açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Atâ Bey bu kısma hanım yazarlardan Mihrünnisâ Hâmid'in *Benimle İshak* şiirini de dahil etmiştir. Mihrünnisâ Hâmid, İktitâf'ın 1902 yılı baskısında metni olan tek hanım yazardır. Buna ek olarak Atâ Bey İktitâf'a Fıtnat Hanım'dan da bir şiir dahil etmiştir.

Atâ Bey üçüncü kısımda öğrencilerin özellikle ufuklarını genişletecek ve onları özellikle şiir konusunda yazmaya itecek metinleri dahil etmiştir.

6.1.4. İktitâf'ın Dördüncü Kısımının Analizi

Maârif Nezareti'nin 1869 yılında yayımladığı nizamnâme ile devletin il merkezlerinde açılması öngörülen sultânîler açılmamış; bunlar yerine sonradan kurulan ve rüşdiye ile birlikte yedi yıllık eğitim-öğretim veren idâdîler ise II. Meşrûtiyet dönemine kadar sultânîlerin eğitim bağlamında yerlerini almışlardır. Üç yıllık rüşdiye eğitimine ek olarak dört yıl daha eğitim veren yedi yıllık idâdîler, İktitâf'ın yazıldığı dönemde edebiyat eğitiminin verildiği okullardır. İktitâf'ın idâdîlerde de okutulmasında bir sakınca görülmemesi Atâ Bey'e eserini güncelleme fırsatı vermiştir. Söz konusu güncellemeyle üç kısımdan mürekkep olan esere son olarak bir dördüncü kısmın da eklenmesiyle eser, idâdîlerin son dört yılında *Türkçe Kırâat, Lûgat ve İmlâ Kavâid-i Osmâniyye ve Kırâat, Usûl-i İnşâ ve Kitâbet, Edebiyat ve ahlâk* dersleri için uygun hâle getirilmiş bir ders kitabı olma özelliği göstermiştir.

İktitâf'ın son kısmı ağırlıklı olarak şiir metinleri içerir. Atâ Bey ilk kısımdan beri tevhîd, na't ve II. Abdülhamîd'e yazılan şitâyîş düzenine riâyet ederek dördüncü kısmı da bu düzenle başlatmıştır. Dördüncü kısımda daha çok Hz. Peygamberi anlatan na'tler, mirâc hadisesini anlatan mirâciyeler, Osmanlı padişahları için yazılmış kasîdeler yer almıştır. Kasîdelerde bu kısımda yine Nef'î ve Şeyh Galib görülmektedir. Bu kısımda "*Hüsn-i Hulk*" adında İmâm-ı Gazâlî tarafından yazılan bir metne yer verilmiştir.

Atâ Bey ilk kısımda öğrencilere hem ahlâkî, hem de temel edebî bilgiler içeren metinler dahil etmiştir. Bu metinleri ikinci kısımda güzel sanatlar, estetik ve şiir konulu metinler almıştır. Üçüncü kısımda ise güzel sanatların alanını daraltıp sadece şiir ve estetik bağlamında bilgiler içeren metinlerden alıntı yapmıştır. Birinci kısımdan beri aşama aşama güzel sanatlar, edebiyat ve şiir alanlarında okuma yapan öğrenciler dördüncü kısımda ise şiire bir bakış açısı kazanmış olarak yaklaşacak ve bu kısımda

yer alan şiirleri duyuş, anlayış, üslûp bakımından değerlendirebileceklerdir. Atâ Bey'in öğrenciler için çizmiş olduğu bu yol haritası onları Türk edebiyatı hakkında bir fikir sahibi yapacak; bir taraftan onların okumaya karşı olan isteklerini kamçılayacak dier taraftan da onları yaşadıkları dünyanın birer parçası hâline getirecektir. Bugün bile zevkle ve heyecanla okunan bu metinler o günün dünyasının daha iyi anlaşılmasına fırsat veren güncel metinlerdir. İktitâf, bir dili öğretmen o dille yazılmış en güzel eserleri okutmaktan geçtiğini ispat eden bir Türk dili ve edebiyatı ders kitabıdır. İktitâf, öğrencilere vermek istediği mesajlarla onlara okuma zevki ve alışkanlığı kazandırmayı vaad eden de bir ders kitabıdır. Atâ Bey'in yaşadığı dönemde devletin çeşitli kademelerinde, şehirlerinde, okullarında hizmet etmesi onun bitmek bilmeyen çalışma aşkı seçtiği metinlerin niteliğinden anlaşılacakla beraber, öğrencileri hem edebî açıdan, hem estetik açıdan hem de entelektüel açıdan belirli bir kademeye de çıkarmayı da amaçlamaktadır. Bunun için bu değerli ders kitabı yazıldığı dönemden yıllar sonra bile çeşitli okullarda okutulmuştur. İktitâf Atâ Bey'in makalelerini de içermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu üretken edebiyat öğretmeni, yaşadığı dönemdeki hiçbir gelişmeye kulak tıkamamış ve bildiği her ne varsa onu paylaşmak adına elindeki bütün imkanları değerlendirmiştir. Bunu bazen bir gazetede, bazen bir dergide, bazen yazdığı veya çevirdiği kitapların mukaddimelerinde yapmıştır. İktitâf'ı yazma amacı da budur: Bildiklerini herkesle paylaşmak.

7. BİR TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERS KİTABI OLARAK İKTİTÂF

İktitâf sadece içinde iki yüz kadar eseri barındıran bir ders kitabı değildir. İktitâf öğrencilere okuma zevkini aşılayan, onları sadece tarih, din, dünya ve edebiyat bilgileri bağlamında geliştirmeyi amaçlayan bir ders kitabı da değildir. Eserin ilk kısmı Galatasaray Sultânîsi'nin dördüncü sınıfı için; ikinci kısmı beşinci sınıfı için; üçüncü kısmı ise altıncı sınıfı için *Mükemmel Türkçe Kitâbet ve İnşâ, Kırâat ve Ezber* derslerinde okutulmak için yazılmıştır. II. Abdülhamîd döneminde böyle isimlendirilen dersler, II. Meşrûtiyet döneminde *Lisân-ı Osmânî, Edebiyat-ı Osmânî* şeklinde isimlendirilmiştir. Sultânîlerin söz konusu derslerinde okutulan İktitâf, idâdîlerin *Türkçe Kırâat, Lûgat ve İmlâ, Kavâid-i Osmâniyye ve Kırâat, Usûl-i İnşâ ve Kitâbet, Edebiyat ve ahlâk* derslerinde II. Abdülhamîd döneminde okutulurken, II. Meşrûtiyet döneminde dersler *Türkçe* adı altında birleştirilmiş ve İktitâf bu derslerde okutulmaya devam etmiştir. Atâ Bey başlangıçta üç kısımdan ibaret hazırladığı İktitâf'ın, idâdîlerde de okutulmasında bir sakınca görülmemesi üzerine dördüncü kısmı hazırlamıştır. Bu durum Atâ Bey'in eserini dönemin ders programlarına uygun hâle getirmek için güncellediğini göstermektedir.

İktitâf Nezaret'in hazırladığı Türk dili ve edebiyatı dersi müfredatlarına uygunluk göstermektedir. Kitabın hazırlandığı dönemdeki Türkçe ve edebiyat dersi anlayışı, dersin içinde öğrenciye kırâat, ezber, imlâ, inşâ, lûgat ve edebiyat tarihi eğitimlerinin verilmesini öngörüyordu. İktitâf'a bakıldığında, bu eğitimlerin her birinin ayrı ayrı tek bir kitapta verilebileceği görülür. Ayrıca sadece yukarıda verilen eğitimlerin değil metin tamamlama tekniğiyle ve nazmı nesre dönüştürme tekniğiyle döneminde hazırlanan hiçbir kitapta yer almayan yazma eğitiminin de bu yollarla verilmesini sağlar.

Atâ Bey, eserin bütün kısımlarında yer alan metinlerin altında öğretmene ve öğrenciye yardımcı olabileceğini düşündüğü lûgat bilgileri ve nahive ait bilgiler vermiştir. Ayrıca, o metin bir şiirse o şiirlerin altına şiirin hangi vezinde yazıldığını da eklemiştir.

Örneğin eserin ilk kısmında yer alan *Sitâyîş-i Hazret-i Padişâh* adlı metnin altında;

“Ey âftâb-ı hâver-i şevket, bu şân ile
Âfâka saç mahşere dek ol ziyâ-nisâr.

*Sensin o nûr-ı âzâm Hak kim nazîrini
Ömründe görmemiş, göremez çeşm rûzgâr.*

*Bir şehsuvârsın ki mülûk-i cihân eder
Bûs-i rikâb-ı şa'ş'a'a barekle iftihâr.*

*Billâh ayn-ı alemi sensin eden karîr,
Kılsın fîrûğ adlini Allah ber-karâr.*

(Bahr-i Muzârî': Mef'ûlû/ Fâilâtü/ Mefâilü/ Fâilün)

Hâver: Maşrık.

Dek: Değîn, kadar. Gerek "Dek" ve gerek "Değîn" nazma mahsustur.

Bûs: Öpme.

Rikâb: Üzengi.

Karîr: Ruşen, parlak, aydın (Göz hakkında)."

(İktitâf, 1902: 18).

Atâ Bey yukarıda olduğu gibi İktitâf'ta yer alan bütün metinleri böyle değerlendirmiş, metinlerde yer alan gerekli gördüğü, öğrenci ve öğretmene yardımcı olabileceğini düşündüğü kelimelerin anlamlarını vermiştir. Yukarıdaki metinde Atâ Bey bir şiiri değerlendirmiş kelimelerin anlamlarını açık ve anlaşılır bir biçimde vermiştir. Atâ Bey sadece kelimelerin anlamlarını izah etmekle de yetinmeyerek şiirde geçen parlak mânâsına gelen *karîr* kelimesinin anlamını verdikten sonra şiirde hangi anlam boyutu içinde değerlendirildiğini de belirtmiştir. Atâ Bey'in İktitâf'ı bu açıdan ilktir. Diğer ders kitaplarında belâgat, kavâid ya da edebiyat tarihi hakkında bilgiler verilmiş; kitaplara dahil edilen metinlerdeki kelimeler açıklanmamıştır. Ayrıca Atâ Bey sözcüğün metin bağlamındaki anlamını vererek eserine sıradan bir sözlük dahil etmekten de kaçınmıştır.

*"Revzen-i dîdeye ziyâ senden,
Ravza-i sîneye safâ senden!
Şâhid-i sayfa zîb ü feresinden,
Hüsrev-i subha tâc-ı zer senden!"*

...

(İktitâf, 1902: 2).

Yukarıdaki metinde geçen *şâhid* sözcüğünün anlamını metin bitiminde tanık olarak vermemiştir. Sözcüğün anlamını bağlam doğrultusunda veren Atâ Bey sözcüğü *güzel* olarak tanımlamıştır.

Atâ Bey, metinlerin altlarına yerleştirdiği lûgat bölümlerinde açıkladığı kelimelere ait kendi bilgilerini de eklemiştir; ancak kelimenin manâsının tam olarak anlaşılması için Kâmûs'taki anlamını da vermiştir:

“Ümmü Hânî: İmâm-ı Ali Kerîmullah veche hazretlerinin kız kardeşleri künyesidir. Müşârün-ileyhânın isimleri Fâhite'dir. Hazret-i peygamber sallallahü- aleyhi- vessellem Miraç'a Ümmü Hânî hânesinde bulundukları bir gece teşrîf buyurmuşlar idi. Hânî lâfzının manâsını Kâmûs Tercümesi şöyle kaydediyor: El-hânî : hâdim ve hizmetkâr manâsınadır. İbn-i Asr'ın beyânına göre i'tâ' manâsına olan hâne lâfzından mâ'huzdur. Gûya ki mahdûmuna nefsi i'tâ' eylemiştir.”

(Mi'râciyye: 48).

“Musammat: Bu kasîde-i tarihîyyede görüldüğü üzere her beyti dörde münkasım olup dördüncüdeki kafiye-i beyitten başka diğer üç cüzünde de kafiye-i mahsûsa bulunan nazım.”

(Kasîde-i Tarihiyye: 99).

Atâ Bey, kelimelerin anlamlarına ilişkin bilgileri sadece metin sonlarına eklememiştir. Açıklamayı gerekli gördüğü yerde sayfa altına dipnot vererek, kelimenin kullanıldığı yeri, anlamını belirtmiştir:

“...Tâbende gurre sanma ol cüft-i zer-nigârı...”

(Bir Kasr Vafında : 75).

Yukarıdaki mısra da cüft sözcüğünden sonra *“Cüft'ten maksat kemerdir.”* şeklinde bir dipnot vermiştir.

*“...Eşyada çok etmezem tefekkür,
Senden banadır hemîn tahayyür! ...”*

(Tevhîd ü Temcîd-i Bârî: 18).

Yukarıdaki mısralarda geçen *etmezem* ve *tahayyür* kelimelerine dipnot verilmiş ve *etmezem* kelimesi *“Etmem, bizim şivemizce mehcûr.”* şeklinde açıklanmış; *tahayyür* kelimesi ise *“Bana hayret ancak sendendir. Bizim şivemize göre “Bana sendendir.” yahut “Sendendir bana.” demektir.”* olarak açıklanmıştır. Benzer bir şekilde Atâ Bey, ikinci kısımdaki *Münâcât* şiirinin bu beytinin ikinci mısrasındaki *“can u gönlümle”* terkîbine dipnot verilmiştir:

“...*Vahdet-i zâtına aklımca şehâdet lâzım*
Can u gönümle münâcât-ı ibâdet lâzım...”

(Münâcât: 89).

Atâ Bey bu dipnotta “*Biri Fârisî ya Arabî, diğeri Türkî olan iki kelime arasındaki vav-i âtf mefzûl ve meftûh olmalıdır. Binâberîn Câ -nu- gönümle okumak câiz değildir. Can ve gönümle okumak mümkün ise de bu da şîveye muhâlif düştüğünden bi-z-zarûre evvelki sûrette okunur. Canımla gönümle denilebilmeli idi. Mehcûrdur.*” açıklamada bulunmuş söz konusu terkîbin okunuşuna dair bu cümleleri söylemiştir.

Atâ Bey’in dipnot verdiği açıklamaların bazılarının altına *Muktetîf* notu düştüğü de görülmüştür. İktitâf’ın üçüncü kısmında yer alan *Hüsn-i Tabîat* makalesinde Atâ Bey *Fünûn-i nefîse* terkîbine verdiği dipnotta “*İş bu makalenin ahz olduğu “Fünûn-i Nefîse Târihî Medhâli” istilâhınca sanâyi’-i nefîse ve sanâyi’-i bediâ manâsında istimâl olmuştur.(Muktetîf)*” şeklinde açıklamada bulunmuştur. Benzer durum “Şiirin Zuhûru” metninde *nutuk* kelimesine dipnot verilerek yapılmıştır:

“*Nutuk: “Hayvan-ı Natık” tarifinde olduğu üzere idrak-i külliyyat manâsını da havî ve bu nutuk bi-t-tab’ şiiirden mukaddem ise de burada kelâm, söz manâsıyla irâd olunmuştur. (Muktetîf)*”

Atâ Bey sadece metinde geçen bir kelimeyi açıklamak adına metin altına dipnot vermemiştir; metnin daha iyi anlaşılması yolunda metni açıklayan dipnotlar da vermiştir. *Keşfü’z- Zünûn*’da kitapların yazarlarının bilinmediği konusuna şu satırlarla açıklık getirmiştir:

“*Kudemâ-yı müellifin şimdiki gibi kitabın üzerine isimlerini yazmazlardı. Bazı kitapların mukaddimesinde mûnderic bulunursa da ekserisinde mûnderic değildir. Bundan dolayıdır ki birçok eserin müellifleri meçhul, meşkûn kalmıştır. (Muktetîf)*”

(Kâtib Çelebi: 28).

Atâ Bey kelimelerin manâlarını verirken bazen bu bilgiyi nereden aldığını da parantez içinde göstermiştir:

“*Nakr: Taşa oymacılıkla yazı yazmak (Tercüme-i Kâmûs) yazı her türlü nakış manâsıyla alınmalıdır.*”

(Resim: 86).

Atâ Bey bu açıklamaları yaparken hiçbir kelimenin manâsının anlaşılmasından geçilmesini istememiş, öğrencilerin anlayamayacaklarını düşündüğü kelimeleri

açıklama yoluna gitmiştir. Atâ Bey bu düşüncelerle “*edince*” kelimesini bile açıklama gereği duymuştur:

“*Edince: Şimdiki lisâna göre “Edinceye kadar” demektir.*”

(Suhan: 40).

İktitâf, metinde geçen kelimelerin anlamları dışında kelimenin sarf ve nahiv bilgilerini de içeren bir ders kitabıdır. Atâ Bey dönemindeki kavâid ders kitaplarında olduğu gibi Arapça ve Farsçanın kurallarını vermeye gerek duymamıştır. Sadece sözcüğün doğru yazılmasına ve doğru okunmasına yardımcı olabilecek bilgiler vermiştir. Atâ Bey metinlerin altına kelimenin nahvine ait bilgiler de ilâve etmiştir:

Hevamm: (Mim’in müşeddesiyle, Hame’nin cemidir. Yılan, akrep gibi muhavvef olan haşerat-ı arz.

Sitâre: Kevkeb. (Kesr-i Sin ile)

Keşte: (Kâf-ı mazmûme ile) maktûl.

Sahbâ: Al, (Ashab)ın müennesi, mey-i sahbâ. Müennes semâi olan hamrâ sıfat olmak itibarıyla müennes kullanılır. Ekseriya mevsûfun hazfiyla müsta’meldir.

Kuba: (Kaf’ın zammesiyle) Medine-i Münevvere’ye karîb bir mahal.

Hücnet: (Zamm-ı ha ile) ayıp, kusur.

Türkçenin daha kolay nasıl öğretileceğinin Tanzimat’tan itibaren tartışılan bir konu olduğu önceki bölümlerde ifade edilmiştir. Bu konunun bir boyutunu oluşturan Arap harflerinin ıslah edilmesinin düşünülmesi, Türkçenin öğretiminin bu yolla daha kolay yapılacağına dair bir anlayışın gelişmesine yol açmıştır. Arap harflerinin ıslahı konusunda çeşitli fikirler ortaya atılmış ve bu fikirlerden belki de en fazla kabul görüleni harflerin ayrılarak yazılması fikri olmuştur. Özellikle II. Meşrûtiyet’ten sonra hız kazanan bu fikir, Dr. İsmail Hakkı Bey’in çıkardığı Teceddüd Gazetesi ile huruf-ı munfasıla olarak yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu düşünce Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Islahat-ı Maliye Komisyonu Azasından Ata Bey ve Recâizade Mahmut Ekrem tarafından kabul görmüş ve ilk iş olarak söz konusu heyet adına Recaizâde Mahmut Ekrem’in kaleme aldığı bir davet-nâme ile devrin ileri gelenleri Darülfünûn’da yapılacak toplantıya çağırılmıştır (Akçay, 2007: 4). Atâ Bey’in Islah-ı Huruf Cemiyeti’nin içinde yer alarak, harflerin ayrılması yönünde bir fikir beyan etmesi Arap harflerinin Türkçenin öğretimi konusunda bir sorun teşkil ettiğini düşünmesindendir. Bu nedenle İktitâf’ta harflerin nasıl yazılması gerektiği konusunda

öğrencileri bilgilendirmesi, onun Türkçe konusundaki hassasiyetini ortaya koyar. Atâ Bey, öğrencilerde kelimelerin hem anlamıyla hem de yazılışıyla ilgili bilgi vermesi onun dilin anlamlı bir şekilde öğretilmesi için ne kadar titiz davrandığının da bir kanıtıdır.

Atâ Bey İktitâf'ta yer alan metinlerin altlarına hem vezin hem de lûgat yolunda açıklamalar vermiştir. Ayrıca gerekli gördüğü yerlerde dipnot vererek kendi bilgilerini de hem öğrenciyle hem de öğretmenle paylaşmıştır. Atâ Bey'in İktitâf'ı sadece Türk dili ve edebiyatı derslerinde kullanılan bir ders kitabı olarak görmediği açıktır. İktitâf'ta yer alan metinlerde geçen kelimelere ait manâ bilgileri ve şiirlerin vezinleri ile ilgili bilgiler, eseri hem öğretmene hem de öğrenciye yol göstermesi açısından da programlamıştır. Bu açıdan İktitâf bir reh-nümâ olarak da düşünülebilir.

Atâ Bey her kısmın sonuna “*Tevsî' Olunacak Mevzûlar*” başlığı taşıyan daha çok günlük yaşamla ilgili metinler ilâve etmiştir. Atâ Bey bu metinlerden eserin mukaddimesinde şöyle bahseder:

“İş bu kısım-ı evvelde nazmın nesre sûret-i tahvîli hakkında bazı tarîfât-i kayd ve zeyl-i kitaba şâkirdân tarafından tevsî' olunmak üzere yirmi beş kadar mâl-i numûneleri ilâve olunduğu gibi aksâm-ı âtide dahi o yolda numûneler bulundurulmak musammemdir.”

(İktitâf, 1902: 4).

Atâ Bey'in mukaddimesinde de geçtiği gibi “*Tevsî' Olunacak Mevzûlar*” adı altında her kısmın sonuna eklediği bu metinlerin, öğrenciler tarafından genişletilmesini istediğini ifade eder.

Atâ Bey söz konusu metin parçalarını sınıf iklimini rahatlatmak, öğretmen ile öğrenciler arasındaki diyalogu artırmak, öğrencilerin herhangi bir konuda kendi düşüncelerini rahatça ifade etmelerini sağlamak, onların fikrî dünyalarını genişletmek ve en önemlisi de öğrencilere dillerini doğru kullanarak yazı yazma eğitimi vermektir. İktitâf öğrencilerin, Türkçe ile yazılmış en güzel edebî metinler yoluyla okuma eğitimini almalarını; bu okuma eğitiminin devamında sözcüklerin hem manâ dairelerine girmelerine hem de sözcüğün yapısına ilişkin bilgi edinmelerine; ayrıca bütün bunları edinirken onların yazma eğitimiyle de tanışmalarını öngören bir Türk dili ve edebiyatı ders kitabıdır. İktitâf, dil eğitimi bağlamında öğrencinin alması gereken okuma ve yazma eğitimini birlikte vermeyi amaçlar. Selim Sâbit'in okuma ve yazma eğitimini ibtidâî kademede beraber vermesi; Atâ Bey'i aynı uygulamayı ortaöğretim düzeyinde vermesi açısından önemli kılar. Atâ Bey İktitâf'ta öğrencilere

metin tamamlama tekniğiyle yazma eğitimi vermeyi amaçlamıştır. Atâ Bey'in "*Tevsî' Olunacak Mevzûlar*" başlığını taşıyan ve her kısmın sonunda bulunan metin parçalarıyla yapmayı istediği; öğrencinin bu metinleri tamamlayarak dili doğru ve düzgün kullanmayı öğrenmesi ve böylece yazma eğitimini almasıdır. Atâ Bey metin tamamlama tekniğini kullanmalarını istediği öğrencileri bazen yönlendirmiş bazen de sadece olayı kurgulamış, öğrenciyi yönlendirmemiştir. Bu metin parçalarının yukarıdaki maksadı sadece öğrenciyle ilgilidir; ancak bu metin parçalarının ve eserin başka bir maksadı da öğretmene dersi nasıl işleyeceği yönünde yol göstermesidir. Aşağıdaki örneklerde dersi işleyen Türk dili ve edebiyatı öğretmeninin bu metinler yoluyla derse nasıl bir yön vermesi gerektiği parantez içlerinde yer alan, öğretmene hitaben yazılmış izâhâtlarla verilmiştir:

"DENİZ

Denizde evvel nasıl seyahat edilirdi? Şimdiki sefâinin envâi. (Muallim Efendi tafsîlât-i şifâhîyye i'tâ' edecektir.)"

(İktitâf, 1902: 149).

Atâ Bey, yukarıdaki metin parçasında öğrencilerin hangi konuda bir yazı yazacakları belirtmiştir. Parantez içinde verilen açıklama öğretmenin ne yapacağını belirtmektedir. Atâ Bey, resmî bir üslup kullanarak ifadesini tamamlar. İktitâf'ın bu bölümlerinde Atâ Bey'in muhatabı öğrenci ve öğretmendir. Dolayısıyla Atâ Bey bu bölümlerde çoklukla ikinci çoğul şahsa göre çekimlenmiş eylemler kullanmıştır:

"USÛL-İ MÛTÂLAA HAKKINDA VESÂYÂ

Mütâlaadan hakkıyla istifâde etmek ne sûretle mümkün olacağına dair eski şâkirdândan birinin istifsârına cevâben bir muallim tarafından mektup yazacaksınız: Yavaş yavaş okumalı, hiçbir cümleyi, bir kelimeyi manâsını anlamaksızın geçmemeli, kelâmın hâvî olduğu eskârı tetkik etmeli, ondan sonra da zihninde hulâsa etmeli."

(İktitâf, 1902:124).

"MEKTUP

Bir mektubu dâhilen ve hâricen tasvîr edeceksiniz."

(İktitâf, 1902:124)

İktitâf'ın bu kısmında öğrencilerin kıssadan hisse alabilecekleri küçük hikâyeler de bulunur:

“YALANCININ EVİ YANMIŞ KİMSE İNANMAMIŞ

Bir köylü karye ahâlisini “Yangın var” diye aldatır, kendileriyle istihzâ ederdi. Bu saniyeyi birkaç defa tekrar etti. Birgün hakikaten kendisinin hanesi tutuştu. Bağırıp çağırdı, kimse itimat etmedi. Harik kesb-i şiddet edinceye kadar etfâsına gelen olmadığından yalancı hânesiz kaldı. Hânenin etrafa itsali olmadığından başkaları münzarar olmadılar.”

(İktitâf, 1902: 141).

“NE GÜZEL NASÎHÂT

İngiltere’nin bir fabrikasında ameleden bir delikanlı yine ameleden bir kız ile izdivâca talip olur.

Erkek müstaid, çalışkan; bir kusuru var: İşret ediyor. Düşünüyor ki acaba kız muvâfakat edecek mi? Muvâfakat ediyor, fakat izdivâcın ertesi günü izâh edeceği bir şartın şimdiden kabulüne söz veriliyorsa. Delikanlı söz veriyor. Kız her gün kendisine bir şişe bira parası verilmesini istiyor. – Beraber içelim. – Hayır, sen parasını vereceksin.

Delikanlı pek şaşırmaksızın işrete devam eder.

Altı ay sonra, bir yortu günü. Herkes mesirelere gidiyor. Delikanlı diyor ki: Bir araba tutacak paramız olsa! Zevce bir avuç para getirip önüne koyuyor. – Nerede buldun bu paraları? – Her gün içtiğim biralardır.

Delikanlı işretten vazgeçer.”

(İktitâf, 1902: 104-105).

Atâ Bey bazı metinleri yarım bırakarak öğrencilerin metni tamamlamalarını istemiştir. Metin tamamlama dil eğitimi bağlamında, öğrencilerin pek çok beceriyi kazanmaları için önem arz eder. Bu beceriler arasında dili düzgün kullanmak, cümleler arasındaki bağlamsal ilişkiyi dilbilgisel ve anlamsal boyutlarda doğru kurmak, verilen kurmaca metni hayal gücüne ve dünya bilgisine dayanarak yeniden oluşturmak sayılabilir. Atâ Bey’in bugün bile dil öğretimi bağlamında önemi yeni farkedilen metin tamamlama tekniğine İktitâf’ta yer vermesi, onun dil eğitiminin daha iyi nasıl yapılabileceği üzerine düşünmesinin bir sonucudur. Öğrencilerin İktitâf’ta yer alan metinlerde verilen edebiyat, dil ve estetik temelli metinlerle dilin nasıl kullanılacağına ilişkin bilgi birikimine sahip olmaları, onların tamamlamaları gereken metinlerle karşılaştıklarında bu bilgileri pratiğe dökmelerine imkan vermiş ve onları yazma eğitimiyle tanıştırmıştır. Metin tamamlama tekniğinin dönemin edebiyat ders kitaplarında yer almaması onun bu yönüyle de kendi alanında tek olduğunun göstergesidir.

“HAYVANAT BİLE İNSANLARI SA’YA TEŞVİK EDİYOR

Çocuklar derse çalışacakları zaman kendilerini eziyet içinde görürler. Oyunu mürecceh bulurlar. Hâlbuki hayvanât bile bizi sa’ye teşvik ediyor. Karıncanın hâli, arının, kuşun yuva yapmakla iştigâli. Örümcek de muttasıl uğraşıyor. Bu hâlde bütün mahlûkat insanlara diyor ki...”

(İktitâf, 1902:145)

“İNSAN MESÛDİYYETİNİ BİLMEK İÇİN MADÛNUNA BAKMALIDIR

Bir fabrikada iki amele var. İkisi de bir derecede kazanıyorlar. Biri daima muzdarip: Çünkü fabrika hesabını göz önüne alır. (Kendi kendine mülâhazâtı) İkincisi mesut: Çünkü kendisi kadar ücret alamayanları, hastalık sebebiyle çalışamayanları, iş bulamayanları düşünüyor...”

(İktitâf, 1902:140).

Atâ Bey bu bölüme de zirâati ve ticâreti teşvik eden metinler eklemiştir:

“OĞLUNDAN BABAYA MEKTUP

Dersaadet Mekteb-i İdâdiyyesi’nde bir efendiye pederi o mektepten sonra ne yapmak arzusunda bulunduğunu suâl etmiş. Zirâati faziletkerâne bir iştigal bulduğundan, ailesinde de miktar-i kâfî arazi bulunduğundan, memleketimiz en ziyade zirâate sâlih olmakla bu yolda pek çok hizmet edilebileceğinden bahis ile Halkalı Mektebi’nde tahsilden sonra memleketine avdet ile malûmâtı tatbik ederek hem ailesine, hem de o taraf erbâb-ı zirâatine nâfi olmak arzusunda bulunduğuna dair bir cevap yazıyor.”

(İktitâf, 1902:124).

“ZİRÂAT

Hâl-i ibtidâide olan akvâm yalnız kara ve denizde sayd ile tayîş ettikleri cihetle maişetleri mahdûd idi. Zirâat bu maişete vüs’at vermiştir. Zirâatin medeniyetçe müstelzim olduğu fevâid.”

(İktitâf, 1902:128)

Atâ Bey bu kısma öğrencilerin ilgisini çekebilecek konuları da içeren metinler dahil etmiştir:

“HAYAT SİGORTASI

Vilâyât ahâlisinden gazetelerde hayat sigortası tabîrine dikkat etmiş bir adam sefâin-i ticâriyye, eşyâ-yı ticâriyye, ebniyye sigortasını biliyorsa da hayat sigortasını anlayamadığından bahis ile bunun ne demek olduğunu sizden sual etmiş olduğundan hayat sigortasının müstenid olduğu hesaplarla sûret-i muâmelesine ve bunun fevâidine dair bir cevap yazacaksınız”.

(İktitâf, 1902:121)

“FİLİN ZEKÂSÎ

Fil zeki bir hayvandır. Hintliler umûr-i beytiyyede istihdâm ederler. Bir gün bir filin sahibi kazganını tamîr ettirmek üzere hayvana tahmîl ile kazgancıya gönderir. Fil kazganı yaptırıp geri getirir. Sahibi kazganın akmakta olduğunu görür, file gösteririr, tekrar gönderir. Fil yolda kazganı doldurup kazgancının başına tutar. Kazgancı bu defa güzel tamîr eder.”

(İktitâf, 1902: 145).

Eser, sadece bir reh-nümâ özelliği de taşımaz. Atâ Bey’in öğrenciler için kurguladığı veya sadece bir soruya cevap vermelerini istediği, çoklukla da kıssadan hisse alınabilecek metinlerin yer aldığı “*Tevsî’ Olunacak Mevzûlar*” başlığı altındaki metinler aynı zamanda İktitâf’ın alıştırma bölümlerini oluşturur. Bu metin parçaları öğrencilerin yazma yeteneklerini geliştirmeleri amacıyla da düzenlendiği yukarıda belirtilmiştir. Bu metin parçalarının konuları çeşitlilik göstermektedir. Atâ Bey öğrencilere hem ahlâkî hem güncel hem de öğrencileri ilgilendiren; öğrenci hayatıyla ilgili metinler vermiştir.

Atâ Bey aşağıdaki metinlerde bir konuyu kısaca kurgulayarak bu konuyla ilgili öğrencilerden bir yazı yazmalarını istemiştir. Dolayısıyla İktitâf bu yönden öğrencilerin verilen bu alıştırma yapabilecekleri, öğrendiklerini uygulayabilecekleri yardımcı bir ders kitabıdır:

“HASET, GIPTA

Birincisinin mezmûm, ikincisinin makbul olduğuna dair mütâlaât.”

(İktitâf, 1902: 142).

“EKMEK NASIL YAPILIR?

Buğdayı kemâle gelince biçerler, demet yaparlar, harmanda döverler. Ambara korlar. Köylü buğdayı değirmene götürüp öğütür. Zevcesi hamur yapar. Bir taraftan da fırın ısınır. Bir saat sonra çıkarılır. Ekmek yapılmış bulunur. (Muallim Efendi şifâhen i’tâ-yi tafsîlât edecektir.)”

(İktitâf, 1902: 143).

“MEKTUP

İmtihân-ı husûsiyyeye girmek üzere olan bir efendi tarafından netice-i imtihanından endişenân ise de çalışmakta olduğuna, hangi derslerde suhûlet ve hangilerinde suûbet bulunduğu, en ziyade hangi bahislerin suâlinden korktuğuna dair bir şehirde bulunan biraderine cevabnâme.”

(İktitâf, 1902: 153).

Atâ Bey'in İktitâf'ı, öğrencilerin yazma ve okuma konusunda öğrendiklerini pekiştirebileceği alıştırmaları ve bu yolla yazılmış metinleri içeren yardımcı bir ders kitabıdır. Ayrıca İktitâf, öğretmenlerin ders esnasında neler yapacağını anlatması açısından da bir öğretmen yardımcı kitabı (reh-nümâ) olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Atâ Bey kitabını sınıflara göre tedricî hazırlaması kitabın “*Tevsî' Olunacak Mevzûlar*” bölümünde de kendini göstermiştir. Pedagoji bilgisini kitabın her bölümüne yansıtan Atâ Bey, kitabın ilk kısmının sonunda yer alan metin parçaları diğer bölümlere göre daha az karmaşık ve daha az kurgusaldır. Atâ Bey ilk kısmın sonundaki metinlerde öğrencilerden sadece bir durum betimlemesi yapmalarını istemiştir. Diğer kısımların sonundaki bölümler, sınıf düzeyine göre karmaşıklaşmış ve daha ayrıntılı olarak kurgulanmış; son bölümde Atâ Bey öğrencilerden dilekçe gibi resmî yazıları yazmalarını istemiştir. Eğitimdeki *basitten karmaşığa* ilkesinin tam olarak yansıma bulduğu bir ders kitabı olan İktitâf modern eğitim yöntemlerini de bu bağlamda Türk dili ve edebiyatı eğitime uygulamış bir ders kitabıdır. Okuma, yazma, alıştırma etkinlikleriyle pek çok kitabı da içinde barındıran İktitâf, Türk dili ve edebiyatı derslerinin niteliğini bu açılardan belirlediği için önemli bir ders kitabıdır. Kitabın hem II. Meşrûtiyet öncesi dönemde hem de sonrası dönemde çok sayıda baskısının olmasının nedeni böyle açıklanabilir.

Çalışmanın bu bölümünde İktitâf'ın II. Meşrûtiyet öncesi dönemdeki 1902 yılına ait baskısı metin seçimi, içerik ve öngördüğü Türk dili ve edebiyatı eğitimi açısından değerlendirilmiştir. Argıt (2004), Tanzimat ve Cumhuriyet dönemi arasındaki okuma kitaplarında yer alan metinlerin konularını şöyle sınıflandırmıştır: Tabiat, aile, coğrafya, tarih, sağlık, estetik, eğitim, din ve ahlâk, zirâat, ticâret ve yeni kavramlar. İktitâf'ta yer alan metinlerin konularına dikkat edildiğinde Argıt'ın tespiti bu konuda dikkat çekicidir; çünkü İktitâf'ta yer alan metinlerin birçoğu da tabiat, aile, Türk ve İslâm tarihi, din ve ahlâk, estetik, zirâat, ticâret, sanat ve edebiyat konulu metinlerdir.

İktitâf'ın II. Meşrûtiyet dönemi baskısında göze çarpan dikkat çekici durum kitaba dahil edilen metinlerin kime ait olduğunun belirtilmemesidir. Dönemin siyasî durumu göz önüne alındığında bu durumun Atâ Bey'in eserinin yasaklanmaması için aldığı bir tedbir olarak görülebilir. Atâ Bey İkdâm gazetesinde neşredilen “*Memâlik-i Osmâniyye'de Sansürün Tarihi*” makalesinde sansür bürokrasisinin gelişimini şöyle anlatır:

“Meclis-i Maârif’in bu işe (sansür) yetişemeyeceği anlaşılacak, ayrıca bir Encümen-i Teftîş ve Muayene teşkil olundu. Encümen’e bir vesîle-i mâişet verilmesi matlûb olan kimselerden de bazıları memur edildiğinden imzası gittikçe artıyordu. Zühtü Paşa merhûmun zaman-ı nezaretinde Encümen-i Teftîş ve Muayene’nin tetkikat ve hazfîyâtı kâfi görülmeyerek bizzat Nâzır Paşa’nın riyasetinde ikinci bir tetkik komisyonu teşkîl olundu. Üç yüz yirmi senelerinden sonra matbuat idaresi kitap sansürüne de temdîd-i dest-i müdahale etti. Kitaplar evvelâ Encümen-i Teftîş ve Muayene’den, derece-i sâniyede Maârif Nazırı’nın riyasetindeki komisyondan derece-i sâlisede matbuat idaresinden tetkik edildikten sonra basılabiliyordu.”

İkdam, 10 Kânûn-ı sâni 1335

Atâ Bey yukarıdaki gibi özetlediği sansür bürokrasisinin bazı kelimeleri de yasakladığını aynı yazıda şöyle ifade eder:

“Birçok kelimeler var idi ki onları yazmak memnû idi: Hürriyet, meşrutiyet, kanûn-i esâsî, Mithat Paşa, Kemâl Bey, Ziyâ Paşa, Ebüzziyâ Tevfik Bey... ve sâire ve sâire...”

Atâ Bey yukarıda saydığı *memnû* kelimeleri İktitâf’ın II. Meşrûtiyet öncesi 1902 baskısında kullanmamıştır; ancak Namık Kemâl’e ait Sâlahaddin Eyyûbî ve Kaniye Muhâsarası gibi metinlerden alıntı yapmıştır. Benzer şekilde İktitâf’ın 1898 (h.1316) yılı baskısına da Namık Kemâl’e ait yukarıdaki metinleri dahil eden; ancak İktitâf’ın bu baskısında metinlerin yazarlarını fihriste ekleyen Atâ Bey, Namık Kemâl’in ismini fihriste eklememiştir.

Atâ Bey, sansür bürokrasisinin elinden İktitâf’ın da geçtiğini İkdam (1335)’da şu satırlarla anlatır:

“Encümen-i Teftîş ve Muayene âzâsından bir zât İktitâf’ta Naci’nin *Kebûter manzûmesindeki*;

“Hürrüm diyerek uçarsın amma”

mısraını:

“Pervaz ederek uçarsın amma”

sûretine tahvîl etmişti. Büsbütün hazfa mecbûr oldum.”

Atâ Bey, Encümen-i Teftîş ve Muayene komisyonunun İktitâf’a da bir müdahalede bulunduğunu ifade etmiştir. Atâ Bey’in bu söylediklerine dayanarak ya manzûmeyi kitaba hiç almadığı ya da manzûmeden sadece bu mısraları çıkardığı düşünülmüştür. Nitekim eserin 1898 yılındaki baskısında bu manzûmeye hiç yer verilmemiştir. İktitâf’ın çalışmada değerlendirilen 1902 baskısında Muallim Naci’nin *Kebûter*

manzûmesi yer almaktadır; ancak manzûmenin tamamı esere dahil edilmemiştir. Yukarıda geçen mısralar bu açıdan İktitâf'ta geçmemektedir.

İktitâf'ın II. Meşrûtiyet öncesi dönemdeki 1902 baskısı aslında yazıldığı döneme tanıklık eden bir ders kitabı olduğunu ortaya koyar. Dönemin siyasî durumunun İktitâf'a yansıdığı açıktır. Bu açıdan bakıldığında Atâ Bey'in İktitâf'ın her kısmına önce Allah'ı ve peygamberi öven tevhid, münâcât, tazarru', na't gibi şiir metinlerinin ardından II. Abdülhamîd'e yazılan sitâyîşlerin gelmesi; eserin bu üçlemeyle başlaması elbette bir tesadüf olarak addolunamaz.

Atâ Bey'in pedagoji, bilgisi hazırladığı edebiyat ders kitabı İktitâf'a yansımıştır. İktitâf felsefesi olan bir Türk edebiyatı ders kitabıdır. Metinlerle öğrencilere verilmek istenen bir mesajın varlığı; dönemin devlet adamı yetiştiren en önemli okullarından birinde ders kitabı olarak okutulan İktitâf'ı bu bağlamda daha önemli hâle getirmektedir. Dönemin siyasî panoramasında artık önemini yitiren Osmanlıcılık İktitâf'ta yer alan metinlerde işlenmeyen bir konudur. Bunun yerine II. Meşrûtiyet dönemi öncesinde yavaş yavaş sivrilen Ümmetçilik politikası İktitâf'ta yer alan metinlerin altmetinlerinde kendini sıkça gösterir. Şöyle ki bu metinlerin bir çoğu Arapların ne kadar iyi bir ahlâka sahip olduğunu vurgular niteliktedir. Hatta İktitâf'ta yer alan bir parça tam da bu konu üzerinedir:

“ARAPLARIN MEKÂRİM-İ AHLÂKINDAN BİR
NUMÛNE

Endülüs Araplarda iken bir İspanyol delikanlısı bir Arap gencini öldürüp derdest olunmamak için firar eyledi. Bir bahçeye girip sahibi olan Arap'a arz-ı hâl ile dehâlet etti. Sahib-i hâne katili bahçe ortasında bir köşke ihfa eyledi. Bir saat sonra bir tanecik olan oğlunun bir İspanyol canibinden idam edildiğini haber aldı, hakikati anladı. Bir odaya çekilerek ağladı. İspanyol'u kaçırmak üzere gece yarısı yanına gitti. İspanyol'a maktulün oğlu olduğunu ifade edince katil korktu. Sahib-i hâne verdiği sözden nükûl etmeyeceğini ifade ve intikamını Cenâb-ı Hakk'a havâle ederek hemen firar etmesini ihtâr etti ve teshîl gösterdi.”

(İktitâf, 1902: 151).

Yukarıdaki metnin dışında özellikle İslâm tarihinden birçok metin alınmış ve Hz. Peygamberin, halifelerin hayatlarından sıkça alıntı yapılmıştır. Söz konusu bu metinlerin altmetinlerinde İslâmiyet vurgulanmış ve Araplara sınırları İslâmiyet ile çizilen bir çerçevede bakılması gerektiği anlaşılmıştır. Bu metinlere ek olarak Türk tarihini de anlatan metinlere yer verilmiştir. Özellikle padişahları ve Türk tarihine emeği geçmiş şahısları anlatan metinler bazen biyografi türünde bazen tahkiyeli olarak

anlatılmıştır. Bu durumu II. Meşrûtiyet dönemi öncesinde ayak seslerinin çok az işitildiği Türkçülük siyasetiyle ilişkilendirmek bu dönem için manâsızdır.

Fransız eğitim anlayışının becerikli bir insan yetiştiremediğinin düşünülmesi ve o dönemdeki okulların Tanzimat'tan beri Bâb-ı Alî'ye memur yetiştirme misyonu taşıması II. Meşrûtiyet dönemi öncesinin en çok tartışılan eğitimsel konuları olmuştur. Atâ Bey aktüaliteyi takip eden bir edebiyat öğretmeni olarak oluşturduğu İktitâf'a bu konularla ilgili metinler de dahil etmiştir. Örneğin İktitâf'ta yer alan metinlerin öğrenciyi açıkça zirâatle ve ticâretle uğraşmaya güdülediği açıktır. Bu durum II. Meşrûtiyet öncesinde bir fikir olarak kalmış olsa da özellikle II. Meşrûtiyet ile birlikte daha özgür çıkmaya başlayan sesler, eğitim sisteminin Anglosakson eğitim temelinde değiştirilmesini önermiş ve o dönemde memur olmaya kilitlenen bir öğrenci yetiştirme anlayışı bu bağlamda değişmeye başlamıştır.

8. II. MEŞRÛTİYET DÖNEMİNDE İKTİTÂF

Çalışmanın bu bölümünde İktitâf'ın II. Meşrûtiyet'in ilânından sonraki 1912 (h.1330) baskısı değerlendirilecektir. Bu değerlendirme, İktitâf'ın bu baskısının, II. Abdülhamîd dönemindeki İktitâf (1902) ile metin seçiminin ve dersin örgütlenişinin karşılaştırmalı olarak ele alınmasıyla yapılacaktır.

II. Meşrûtiyet'in ilânıyla İttihat ve Terakkî'nin eğitim politikası ekseninde okul müfredatları değiştirilmiş ve mevcut ders kitapları yeniden yazılmış veya bu doğrultuda düzenlenmiştir. II. Abdülhamîd döneminde devranılan eğitim sisteminin eksiklikleri giderilmeye, daha merkezî bir hâle getirilmeye çalışılmıştır (Alkan, 2008: 17). Devletin yaşadığı siyasal süreç içinde etkisini kaybeden Ümmetçilik fikri yerini bu dönemde Türk milliyetçiliğine bırakmıştır. Dolayısıyla bu bağlamda ders kitaplarının başlangıcında yer alan Allah, peygamber ve padişah üçlemesinin yansması tevhi'd, na't, sitâyîşler ders kitaplarında yer almamaya başlamıştır. Fransız devriminin ilkeleri İttihat ve Terakkî Cemiyeti ile Meşrûtiyet'in de kutsal değerleri olduğundan özgürlük, eşitlik, kardeşlik ve adalet kavramları öncelikle ve en çok işlenen temalar arasında yer almıştır (Alkan, 2008: 63). Benzer şekilde vatan ve millet sevgisi ve bunların uğrunda fedakârlık yapmanın gerekliliği gibi konularda işlenmiştir.

Ders kitaplarında vatan, millet, anayasa, meclis, seçim, yasa, mahkeme gibi kurumlar kutsallaştırılmakta, lâik/katılımcı yurttaş kültürü aktarılmaya çalışılmaktadır (Alkan, 2008:18).

Tab'-ı nevîn notuyla 1912 yılında basılan II. Meşrûtiyet dönemi İktitâf, Mehmet Atâ Bey'in *Tecdid-i İktitâf* yazısıyla başlamaktadır. Yazıda Atâ Bey, İktitâf'ın yazılış emrini Mekteb-i Sultânî'nin müdürü Abdurrahman Şeref Bey'den aldığını belirtmiş ve yine İktitâf'ı bir *mecmûa-i intihâb* olarak tanımlamıştır. Atâ Bey, bu yazısında İktitâf'ın ilk baskılarına değinmiş; bu baskılarda matbuat dairesinin teftişini nedeniyle İktitâf'a aldığı metinlerin yazarlarının isimlerini belirtmediğini itiraf etmiştir. Tab'-ı nevîn notuyla yeniden bastığı İktitâf'ı o günün tarihinden (h.1329) üç sene evvel gözden geçirdiği, "...birçoğu daha münâsib olanlarıyla tebdil edilerek..."metinleri yeniden düzenlediği ve eserini ancak böyle tekemmüle yaklaştırabildiğini ifade etmiştir. Atâ Bey ayrıca İktitâf'ın gördüğü rağbete de dikkat çekmiştir:

"İktitâf-ı âsârda 'İyi yazmak bize ve bizim fikrimizde bulunanlara münhasırdır.' mesleğine değil, terbiye-i fikriyye ve

maneviyyeye hadim her türlü güzel eserlerin intihâbına hizmet olunmuş ve tekemmülât-ı hâzıra-i lisâniyemizi a'dâd eden eslâfın âsârına nazar-ı istihkar ile bakılmamıştır. Kitaplarını her sûretle bî-tarafâne intihâb eden mekteplerce nâil olduğu rağbetten dolayı İktitâf müteşekkirdir.”

(İktitâf, 1912: 2-4)

Atâ Bey bu yazısında II. Meşrûtiyet öncesi dönemle II. Meşrûtiyet'in ilânından sonraki dönemi karşılaştırmış, İktitâf'ın II. Meşrûtiyet öncesi baskılarını, o dönemde uygulanan sansürden dolayı tekemmüle erişememiş olarak nitelendirmiştir. İktitâf'ın ancak II. Meşrûtiyet'in ilânıyla beraber tekemmüle eriştiğini de satırlarına eklemiştir.

Atâ Bey, İktitâf'ın çalışmada değerlendirilen 1912 baskısında *Tecdîd-i İktitâf* yazısından sonra eserin asıl kısmına geçmeden önce kûfî yazıyla Namık Kemal'e ait bir kıt'ayı paylaşmıştır:

“Marifet Hakk'ın ecell-i sübhânîsidir.

İzzetin hâmîsidir, ma'muriyyetin bânîsidir,

Daim eyler zahîr ü bâtında taklîb-i umûr

Sanki ahkâm-i şüûnun sâni'-i sânîsidir.

Kemâl”

(İktitâf, 1912: 5).

Atâ Bey'in tarihçi kimliğiyle ve eğitime ilişkin yazılarıyla İktitâf'ın bütün baskılarında yer verdiği Namık Kemâl, yukarıdaki kıt'asıyla II. Meşrûtiyet sonrası İktitâf'ın açılış metni olmuştur. Atâ Bey'in yaşadığı dönemi veya tanık olduklarını kendine göre yorumlayarak II. Meşrûtiyet'in ilânına rağmen birtakım şeylerin değişmemiş olduğunu görmesi, İktitâf'ı korumaya devam etmesinin nedeni olmuştur. Hatta bu değişmeyen durumların İktitâf'a zarar vereceği düşüncesiyle hareket etmesi, niçin bu kıt'ayı kûfî yazıyla kitaba dahil ettiğinin ve niçin kitabın bu baskısında da Namık Kemâl'in bir kasîdesine yer vermediğinin de cevabı olmuştur. Namık Kemâl'in Türk dili hakkındaki düşüncelerine benzer düşüncelere sahip olan Atâ Bey, Kemâl'i beğenir ve bunun için de ondan vazgeçemez. Kemâl'in çalışmaya ve eğitime verdiği değere de aynı ölçüde yaklaştığından Atâ Bey, Kemâl'in bu kıt'asını kitabının açılış metni yapmıştır. Her ne kadar bu baskının mukaddimesinde tekemmüle ulaşmış bir İktitâf'tan bahsetse de Atâ Bey'in hâlâ temkinli davrandığı açıktır.

İktitâf'ın II. Meşrûtiyet sonrası dönemdeki baskısı diğer İktitâf'lar gibi, Atâ Bey'in bir eserin nasıl değerlendirilmesi gerektiğini ifade ettiği “*Mütâlaa-i Âsâr*” makalesiyle başlamıştır.

İktitâf'ın 1912 baskısı, bir münâcâtla başlamıştır. Münâcât'ın ardından eserde bir na't yer almıştır; ancak İktitâf'ın 1902 yılındaki baskısında na'tın ardından II. Abdülhamîd'e yazılmış bir sitâyiş yer alırken; 1912 baskısında herhangi bir sitâyiş yer almamıştır. İktitâf'ın bu baskısında Atâ Bey, metinleri hangi yazarlardan veya şairlerden aldığını belirtmiştir. Atâ Bey eserin bu baskısına, İktitâf'ın önceki baskılarında yer alan; *Kur'an-ı Kerim, Yâd-ı Sabavet, Hasan'ın Gazâsı, Mezâristan, Salâhaddin Eyyûbî, Bir Şehit Oğlunun Lisanından, Pederin Verdiği Cevab-i Cemîl, Çelebi Sultan Mehmed Han-ı Evvel Hazretleri, Bir Nutuk, Bir Hikaye-i Târihiyye, Ömer'in Çocukluğu'ndan, Kamîs-i Yusuf, Kâdisiye, Anadolu Hisarı'nda Mezarlık, Kırmızı Merkublar, Hutbe-i Peygamber, Benimle İshak, Elvâh Tabiatından, Verin Zavallılara, Çalışmak, Bulutlar, Bir Kasr Vâsfında, Tazarru', İyilik, Bilâl-i Habeşî, Nazmın Nesre Tahvîli* isimli metinleri dahil etmiştir. İktitâf'ın 1912 baskısında yer alan diğer metinler ise; *Müşâfehe-i Hikemiye, Nasihat, Çalışmanın Lüzûmu, Bir Ta'ziyet-nâme, Kitâbe-i Seng-i Mezar, Eşek ile Tilki, Anadolu'dan Bir Ses yahut Cenge Giderken, Normandi'nin Garkı, Söz, Biri Tuz Diğeri Sünger Hamalı İki Eşek, Musa Bin Nasîr, Çocuklara Nutuk, Hazret-i Yusuf'un İstigasesi yahut Zindandan Bir Sadâ, Sa'y, Lady Macbeth'in Nedâmeti, Elsine, Altûn, Takvîm, İlim, Tevsî Olunacak Mevzûlar (Babaya Mektup, Yalancının Evi Yanmış Kimse İnanmamış, Hayvanât Bile İnsanları Sa'ya Teşvîk Ediyor, Hased- Gıpta, Çalışkan- Tembel, Ekmek Nasıl Yapılır? Ticâret Mekâtibesi, Kardeşe Mektup, Filin Zekâsı, Küçük Bir Kabahatin Büyük Bir Neticesi, İyiliğin Mükâfâtı, Bugünün İşini Yarına Bırakma, Ticâret Mekâtibesi, At İstiridye Yermiş, Deniz, Yine Deniz, Vazifesi Uğrunda Fedâ-yı Nefs Eden Bir Me'mur, İstigâl-i Beyhûde, Bir Eser-i Mürüvvet, Arapların Mekârim-i Ahlâkından Bir Numûne, Yalancının Mahcûbiyyeti, Cümlelerin Maksûdu Bir Ammâ Rivâyet Muhtelif, Hilekârlığın Encâmı, Kardeş Mektubu, Şâyân-ı Tahsîn Bir Hareket) İfâde-i Muktetîf'tir.*

Atâ Bey'in İktitâf'ın 1912 baskısına istibdat döneminde yasaklanan kelimeleri dahil ettiği görülür; çünkü bu İktitâf'a Ebüzziyâ Tevfîk'ten *Müşâfehe-i Hikemiye*, Namık Kemâl'den *Salâhaddin Eyyûbî* metinlerini dahil etmiş; ancak diğer İktitâf'lardan farklı olarak fihristte Namık Kemâl ismini gizlememiştir.

Atâ Bey'in hem II. Abdülhamîd döneminde hem de II. Meşrûtiyet sonrası dönemde İktitâf'a dahil ettiği metinlerin çok farklı olmadığı görülür. Atâ Bey'in, 1912 baskısına eserin metinlerinin bulunduğu bölüme ve tevsî'olunacak mevzûlar bölümüne önceki İktitâf'larda kullandığı metinleri dahil etmiştir. Bu durum İktitâf'ı, çizgisi olan

bir Türk dili ve edebiyatı ders kitabı olarak daha sağlam kılmıştır. Atâ Bey'in *Tecdîd-i İktitâf* yazısında 1912 yılı basımı İktitâf'ı, *tekemmüle yaklaşabilmiş* olarak tanımlaması, diğer İktitâf'ların yazıldıkları dönemdeki çeşitli sansür uygulamaları neticesinde Atâ Bey'in bu İktitâf'lardaki metin seçiminde özgür davranmadığı bu satırlarla da kanıtlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında Atâ Bey'in eserini *tekemmüle yaklaşabilmiş* olarak tanımlaması, onun özgürce metin seçimi yapabilmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Atâ Bey'in eserinin 1912 yılı baskısına önceki İktitâf'larda olmayan farklı metinleri dahil ettiği görülür. Bu metinlerin ilki Shakespeare'in bir trajedisi *Macbeth*'ten alınan bir bölümdür. *Lady Macbeth'in Nedâmeti* başlıklı bu alıntılama, İktitâf'ın bir tiyatro eserini ihtivâ etmesi bakımından bir ilktir. İktitâf'ta yer alan başka bir ilk ise La Fontaine'den alınan fabllardır. Bu fablların ilki çevirisi Şinâsi tarafından yapılan *Eşek ile Tilki*, diğeri, çevirisi Recaizâde Mahmut Ekrem Bey tarafından yapılan *Biri Tuz Diğeri Sünger Hamalı İki Eşek*'tir. Atâ Bey'in İktitâf'a öncekilerden farklı olarak bir tiyatro eserini ve bir fabl dahil etmesi, bir Türk dili ve edebiyatı ders kitabı olan İktitâf'ı farklı metin türlerini içermesi bakımından daha kapsamlı kılmıştır.

II. Meşrûtiyet öncesi dönemde İktitâf'taki şiir metinlerini ağırlıklı olarak, din büyükleri için yazılan tevhîd, na't, münâcât; Osmanlı padişahları için yazılan kaside ve sitâyîşler oluşturmuştur. İktitâf bu dönemde şiir ağırlıklıdır. Ayrıca bu dönemdeki İktitâf'ta İslâm ve Türk tarihiyle ilgili metinlere sıkça yer verilmiştir. Çerçevesi genel olarak şiir ve tarih metinleriyle çizilen İktitâf'a Atâ Bey biyografi, eleştiri, sohbet, makale, deneme, gezi yazısı, hatıra, hikâye, roman gibi metin türlerini sınırlı da olsa dahil etmiştir. İktitâf'ın 1912 baskısında da aynı metinlere rastlamak mümkündür; ancak 1912 baskısının çerçevesi ne İslâm ve Türk tarihi metinleridir ne de kaside gibi şiir türleridir. Aslında İktitâf bu metin türlerini de içinde barındırmakla beraber yönünü biraz daha yeniye çevirmiş; tiyatro ve fabl gibi türleri de içermiştir.

Atâ Bey İktitâf'ın 1912 yılı baskısına II. Meşrûtiyet öncesinde olduğu gibi Victor Hugo'dan yapılan çevirileri dahil etmiştir. Bu çeviriler *Normandi'nin Garkı*, *Çocuklara Nutuk*'tur.

İktitâf'ın daha önceki baskılarına ek olarak 1912 yılı baskısında Mehmet Emin Yurdakul'un *Anadolu'dan Bir Ses yahut Cenge Giderken* şiiri yer almıştır. Bu durumu dönemin siyasî iklimiyle açıklamak mümkündür; ancak Atâ Bey eserinin bu baskısını Balkan Savaşları'nın yaşandığı yıllarda gerçekleştirmiştir. Bu şiirin İktitâf'ın II. Meşrûtiyet dönemi baskısında yer almasının iki farklı açıklaması olabilir: birincisi

öğrencileri güncel şiir anlayışından haberdâr etmek; ikincisi o günlerde hızlı bir biçimde gelişen Türkçülük politikasını yayma düşüncesidir. Ancak İktitâf'ın bu baskısında Türkçülük politikası yapıldığı söylenemez; çünkü kitapta yer alan Türkçülükle ilgili tek metin bu şiirdir.

Atâ Bey İktitâf'ın 1912 yılı baskısına da hanım yazarlardan metin eklemiştir. İktitâf'ın çalışmada ele alınan 1902 yılı baskısının üçüncü kısmına Mihrünnisâ Hâmid'ten *Benimle İshak* şiirini dahil eden Atâ Bey, eserinin 1912 yılı baskısına da Nigâr Hanım'dan *Takvîm* şiirini dahil etmiştir.

Atâ Bey, İktitâf'ın 1912 yılı baskısında da metinlerin altına lûgat ve nahive ait bilgileri ve şiirlerin altlarında yer alan bölüme de vezinlerini yerleştirmiştir. Bu bilgiler, İktitâf'ın 1902 yılı baskısında yer alan metinlerdeki lûgât ve nahive ait bilgilerle ve vezin bilgileriyle benzerlik göstermektedir.

İktitâf'ı bir “*mecmûa-i intihâb*” olarak tanımlayan Atâ Bey, bu “*mecmûa-i intihâb*”ı; içinde yer alan metinlerin altlarına öğretmene ve öğrenciye yardımcı olacağını düşündüğü lûgat ve nahiv yolunda izâhâtlar vererek, her kısmın sonuna öğrencinin yazma eğitimi de almasını sağlayan uygulama metinleri ekleyerek, öğretmene de öğrenciye bu yazma eğitimini nasıl vereceğini açıklayarak programladığı bu ders kitabını hem uygulama hem alıştırma hem de bir rehnümâ olarak düzenlemiştir. Kitabın bu düzenini II. Meşrûtiyet öncesi ve sonrası dönemde de değiştirmeyen Atâ Bey bu açılardan kitabını istikrarlı kılmıştır. Kitap II. Meşrûtiyet öncesi ve sonrası dönemde metin bazında değişikliğe uğramış, ilk formundan bir şey kaybetmemiştir. Sadece oluşturulduğu dönemdeki siyasî ve sosyal çalkantılardan etkilenmiş ve bu durumlardan zarar görmemek adına metin seçimine ve bu metinlerin neler gözetilerek kitapta yer alacağına dikkat edilmiştir. Üretken bir kişiliği olan Atâ Bey eseri İktitâf'ı da zamana ve şartlara göre değiştirmiş ve eserinin söz konusu geçici çalkantılar içinde yıpranmaması ve zarar görmemesi için elinden geleni yapmıştır.

SONUÇ

İlk basımı 1895'te yapılan dönemin idâdîlerinde ve sultânîlerinde edebiyat ders kitabı olarak kullanılan Mehmet Atâ Bey'in İktitâf'ı hakkında Türk dili ve edebiyatı eğitimi ile ilgili şimdiye kadar bir çalışma yapılmamıştır. Döneminin önemli bir devlet adamı, mütercimi, muharriri ve edebiyat öğretmeni olan Mehmet Atâ Bey'i anlatmak, Türk dili ve edebiyatı eğitiminin II. Abdülhamîd ve II. Meşrûtiyet dönemlerinde nasıl yapıldığı konusunda eseri İktitâf'ı değerlendirmek, bu çalışmanın çıkış noktasıdır.

II. Abdülhamîd ve II. Meşrûtiyet döneminin Türk dili ve edebiyatı eğitiminin bir parçası olan Kırâat dersleri için bu dönemlerde ders materyali olarak kullanılan ders kitapları Maârif Nezaret'nin öngördüğü ders programlarına mutâbık kalınarak ibtidâî, rüşdî, idâdî, sultânî düzeyinde yazılmıştır. Bu ders kitaplarından biri olan, dönemin Türk dili ve edebiyatı eğitiminin nitelikli olması için idâdî ve sultânî ders programlarına uygun olarak yazılan dolayısıyla bu okullarda okutulan İktitâf, bu bağlamda önem kazanmaktadır.

Çalışmanın bulgular ve yorum bölümünde İktitâf'ın II. Abdülhamîd dönemi 1902 basımında ve II. Meşrûtiyet sonrası 1912 basımında yer alan metinler değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonucu şu neticelere ulaşılmıştır:

1. Atâ Bey eseri İktitâf'ı hem döneminde hem de döneminden yıllar sonra okullarda okutulan, dönemin edebî anlayışına ve eğitimsel yönüne bağlı kalan bir ders kitabı olarak, bütüncül bir bakış açısıyla hazırlamıştır. İktitâf, Galatasaray Sultânîsi'nin *Kısm-ı âlî* eğitimini içeren üç yıllık döneminde *Mükemmel Türkçe kitâbet ve inşâ*' dersi için dersin öğretmeni Atâ Bey tarafından hazırlanmış bir ders kitabıdır. Atâ Bey'in de belirttiği gibi önceleri sultânînin âlî sınıfları için hazırlanan bir kitapken daha sonra dönemin idâdîlerinde de okutulmasına izin verilmiş ve böylece kitap dört kısım olarak Nezaret tarafından tekrar bastırılmıştır.

2. İktitâf her bakımdan II. Abdülhamîd döneminin yansımalarının bulunduğu bir ders kitabıdır; ancak onu döneminin diğer Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarından ayıran en önemli özellik, dönemine göre yeni sayılabilecek pedagoji teknikleriyle dili öğretme metodudur. Dönemindeki diğer Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarından farklı olarak İktitâf ile hem okuma hem de yazma eğitimi verilmiştir. Kitaptaki metinleri sınıf kademelerine göre basitten karmaşığa doğru sıralayan Atâ Bey bu düşüncesiyle de modern eğitim tekniklerinin ilk defa Türk dili ve edebiyatı eğitiminde kullanılmasını sağlamıştır. Dolayısıyla bu durum, İktitâf'ın ilk kısmından son kısmına

kadar seçilen metinlerin üslûbunun tedricî olarak ağırlaşmasıyla; yazma alıştırmalarında öğrenciden istenilenlerin benzer şekilde ilk kısımdan son kısma daha karmaşık ve daha kurgusal bir özellik teşkil etmeleriyle açıklanır. Bütün bunlar İktitâf'ta Atâ Bey'in pedagoji bilgisini Türk dili ve edebiyatı eğitimine yansıtmasıyla ilgilidir.

3. İktitâf imanlı, vatanperver, hem Türk tarihini hem de İslâm tarihini bilen, entelektüel, ilim sahibi, becerikli (ticârete ve zirâate vâkıf), çalışmayı seven, çağın getirdiklerine uyum sağlayan; ayrıca Türk dili ve edebiyatı eğitimi açısından bir edebî ürünü tanıyan, değerlendiren bireyler için ve bu niteliklere sahip bireylere yeni ufuklar kazandırmak için hazırlanmış bir Türk edebiyatı ders kitabıdır.

4. İktitâf dört kısımdan oluşan ve iki yüz metni içeren bir ders kitabıdır. Atâ Bey'in ilk kısımda öğrencilerin edebiyat eğitimi bağlamında edinmelerini istediği nitelikler, onların edebî metinleri doğru örneklerle tanımaları ve bu metinler yoluyla edebiyatı sevmeleridir. Eserin ilk bölümüne Atâ Bey edebî terimlerle yüklü metinler koymamıştır. Atâ Bey'in ilk bölüme dahil ettiği metinlerden öğrencilerin sadece metin türlerinin farkına, bu metinleri okuyarak varmaları gerektiğine inandığı görülür. Bu durum Atâ Bey'in sadece İktitâf'ın ilk kısmına dahil ettiği şiirden, sohbet ve biyografiye kadar geniş bir yelpazede ele aldığı metin türlerinden anlaşılmıştır. Ayrıca eğitimdeki basitten karmaşığa ilkesi kitabın her bölümüne yansıtıldığı için İktitâf'ın bu bölümü, diğer bölümlere göre daha sade eserleri içerir.

5. Atâ Bey İktitâf'ın ikinci kısmında metinlerin edebî boyutlarına güzel sanatlar ekseninde giriş yapmış ve bu bağlamda şiiri ve edebiyatı güzel sanatların içinde değerlendirmiştir. Atâ Bey bu metinler sayesinde öğrencilere güzel sanatlar hakkında ve bunlardan özellikle şiir konusunda bir bakış açısı kazandırmayı hedeflemiştir. Dolayısıyla öğrencileri şiir, resim, mûsikî gibi güzel sanatlarla tanıştıran Atâ Bey'in, bu kısma içerik olarak daha yoğun metinleri dahil ettiği görülmüştür. Bu yoğun metinleri okuyup ve değerlendiren öğrenciler önce şiirin güzel sanatlar içindeki yerini bilecek, ardından şiirin ne olmadığı hakkında bir düşünceye varıp onun sınırlarını çizecek, daha sonra güzel sanatlara ve özellikle edebiyata bir eleştiri getirebilecek; son olarak da düşüncesini edebî olarak hangi sûrette nasıl söyleyeceğinin farkına varacaktır.

6. İktitâf'ın üçüncü kısmına sadece şiir ve estetik konulu metinler dahil eden Atâ Bey, dördüncü kısma çoklukla şiir metinleri ilâve etmiştir. Öğrencilerin üçüncü

kısımda şiire nasıl bakacakları konusunda bilgi sahibi olmaları, dördüncü kısımda verilen her çeşit şiir türüyle bu bilgilerini pekiştirmelerini sağlamıştır.

7. Atâ Bey ilk kısımda öğrencilere hem ahlâkî, hem de temel edebî bilgiler içeren metinler dahil etmiştir. Bu metinleri ikinci kısımda güzel sanatlar, estetik ve şiir konulu metinler almıştır. Üçüncü kısımda ise güzel sanatların alanını daraltıp sadece şiir ve estetik bağlamında bilgiler içeren metinlerden alıntı yapmıştır. Birinci kısımdan beri aşama aşama güzel sanatlar, edebiyat ve şiir alanlarında okuma yapan öğrenciler dördüncü kısımda ise şiire bir bakış açısı kazanmış olarak yaklaşacak ve bu kısımda yer alan şiirleri duyuş, anlayış, üslûp bakımından değerlendirebileceklerdir. Atâ Bey'in öğrenciler için çizmiş olduğu bu yol haritası onları Türk edebiyatı hakkında bir fikir sahibi yapacak; bir taraftan onların okumaya karşı olan isteklerini kamçılayacak diğer taraftan da onları yaşadıkları dünyanın birer parçası hâline getirecektir.

8. İktitâf, bir dili öğretmenin o dille yazılmış en güzel eserleri okutmaktan geçtiğini ispat eden bir Türk dili ve edebiyatı ders kitabıdır. İktitâf, öğrencilere vermek istediği mesajlarla onlara okuma zevki ve alışkanlığı kazandırmayı vaad eden de bir ders kitabıdır.

9. Atâ Bey, eserin bütün kısımlarında yer alan metinlerin altında öğretmene ve öğrenciye yardımcı olabileceğini düşündüğü lûgat bilgileri ve nahive ait bilgiler vermiştir. Atâ Bey söz konusu metinlerin altına ilâve ettiği lûgat bilgilerini kelimenin en yaygın kullanımı şeklinde vermemiş; bu kelimenin bağlamsal anlamını vermiştir. Atâ Bey kelimelerin bağlamsal anlamlarını vermenin ötesinde bir de o kelimenin nasıl yazılacağına ve nasıl okunacağına ilişkin bilgileri de vermiştir. Atâ Bey'in Islahat-ı Hurûfiye Komisyonu içinde bulunması sebebiyle Türkçenin doğru öğretilmesi konusunda hayli kafa yorduğu bu ders kitabından da anlaşılmaktadır. Çünkü Atâ Bey kelimenin anlamını verdikten sonra kelimelerin doğru yazılması ve okunması hususunda öğrenciyi bilgilendirmiştir. Ayrıca, o metin bir şiirse o şiirlerin altına şiirin hangi vezinde yazıldığını da eklemiştir. Atâ Bey gerekli gördüğü yerlerde dipnot vererek kendi bilgilerini de hem öğrenciyle hem de öğretmenle paylaşmıştır. Atâ Bey'in İktitâf'ı sadece Türk dili ve edebiyatı derslerinde kullanılan bir ders kitabı olarak görmediği açıktır. İktitâf'ta yer alan metinlere ait lûgat bilgileri ve şiirlerin vezinleri ile ilgili bilgiler, eseri hem öğretmene hem de öğrenciye yol göstermesi açısından da programlamıştır. Bu açıdan İktitâf bir rehnümâ olarak da düşünülebilir.

10. Atâ Bey İktitâf'ı o kadar kompleks bir kitap olarak düşünmüştür ki öğrenciler bu Türk dili ve edebiyatı ders kitabında sadece okuma alışkanlığı

kazanmayacaklar; aynı zamanda öğrenciler hem metinlerde anlamını bilemedikleri kelimelere doğrudan ve kolaylıkla ulaşmış olacaklar hem de kelimelerin nahiv bilgilerini de edinmiş olacaklardır.

11. Atâ Bey her kısmın sonuna “*Tevsî’ Olunacak Mevzûlar*” başlıklı kısa metin parçaları eklemiştir. Atâ Bey söz konusu metin parçalarını sınıf iklimini rahatlatmak, öğretmen ile öğrenciler arasındaki diyalogu artırmak, öğrencilerin herhangi bir konuda kendi düşüncelerini rahatça ifade etmelerini sağlamak, onların fikrî dünyalarını genişletmek ve en önemlisi de öğrencilere yazma eğitimi vermek için İktitâf’a dahil etmiştir. Metin tamamlama tekniğinin kullanıldığı İktitâf’ta Atâ Bey, öğrencilerin doğru yazmalarını sağlaması amacıyla bu metinlere yer vermiştir. Metinler çoklukla didaktik konuludur; ancak öğrencilerin dikkatini çekebilecek güncel hayatla ilgili metinleri de Atâ Bey kitabın bu bölümüne dahil etmiştir. Atâ Bey’in kurguladığı metinlerin de yer aldığı bu bölümlerde, Atâ Bey sınıf kademelerini gözetmiş ve öğrencilere uygun metinleri bölümlere eklemiştir. İktitâf öğrencilerin, Türkçe ile yazılmış en güzel edebî metinler yoluyla okuma eğitimini almalarını; bu okuma eğitiminin devamında kelimeleri doğru yazmak için kelimelerin dilbilgisel dünyalarına girmelerini; ayrıca bütün bunları edinirken onların yazma eğitimiyle de tanışmalarını öngören bir Türk dili ve edebiyatı ders kitabıdır.

12. İktitâf Atâ Bey’in makalelerini de içermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu üretken Edebiyat öğretmeni, yaşadığı dönemdeki hiçbir gelişmeye kulak tıkamamış ve bildiği her ne varsa onu paylaşmak adına elindeki bütün imkanları değerlendirmiştir. Bunu bazen bir gazetede, bazen bir mecmûada, bazen yazdığı veya çevirdiği kitapların ön sözünde yapmıştır. İktitâf’ı yazma amacı da budur: Bildiklerini herkesle paylaşmak.

13. İktitâf’ın bütün kısımlarına İslâm tarihi ve medeniyeti konulu metinler dahil eden Atâ Bey’in öğrencilerde oluşturmak istediği düşünce ilmin ve fennin kaynağının Batı değil, Doğu olduğu düşüncesidir. Öğrencilerde bu fikrin oluşması Osmanlı Devleti’nin o günkü siyasî koşullarına bir gönderme olarak düşünülebilir. Eserin ilk basıldığı 1890’lı yıllar Osmanlı Devleti’nde Osmanlıcılık politikasının değer kaybettiği Türkçülük ve Ümmetçilik politikalarının hız kazandığı yıllardır. Dolayısıyla özellikle peygamberin, halifelerin, padişahların, Türk büyüklerinin hayatlarını içeren bu türden metinlerin İktitâf’a bilinçli olarak dahil edildiği söylenebilir.

14. Atâ Bey'in II. Meşrûtiyet öncesi dönemdeki İktitâf'larda yasaklanan bazı kelimeleri kullanmadığı; ancak İktitâf'ın 1912 baskısına önceki dönemlerde yasaklanan kelimeleri dahil ettiği görülür.

15. Atâ Bey'in II. Meşrûtiyet öncesi ve sonrası dönemde İktitâf'a dahil ettiği metinlerin çok farklı olmadığı görülür; ancak II. Meşrûtiyet öncesi İktitâf ağırlıklı olarak şiir metinleri içerirken, II. Meşrûtiyet sonrası İktitâf, daha az şiir metinleri içerir. II. Meşrûtiyet sonrası İktitâf'ta bu şiir metinlerinin yerini yabancı yazarlardan yapılan çeviriler almıştır. Atâ Bey'in, 1912 baskısına eserin metinlerinin bulunduğu bölüme ve *tevsî'olunacak mevzûlar* bölümüne önceki İktitâf'larda kullandığı metinleri de dahil ettiği tespit edilmiştir. Bu durum İktitâf'ı, çizgisi ve misyonu olan bir Türk dili ve edebiyatı ders kitabı olarak daha sağlam kılmıştır.

16. Atâ Bey'in *Tecdîd-i İktitâf* yazısında 1912 yılı basımı İktitâf'ı, *tekemmüle yaklaşılmış* olarak tanımlaması, diğer İktitâf'ların yazıldıkları dönemdeki çeşitli sansür uygulamaları neticesinde metin seçiminde özgür davranmadığı bu satırlarla da kanıtlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında Atâ Bey'in eserini *tekemmüle yaklaşılmış* olarak tanımlaması, onun özgürce metin seçimi yapabilmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Atâ Bey'in eserinin 1912 yılı basımı önceki İktitâf'larda olmayan farklı metinleri içermektedir.

Atâ Bey pek çok açıdan istikrarlı kıldığı eseri İktitâf'ı öğrenciler için faydalı olarak düşündüğü eserleri birleştirdiği bir ders kitabı olarak görmüştür. Bu çalışma bu yönüyle Atâ Bey ve İktitâf'ı Türk dili ve edebiyatı eğitimi tarihi içine dahil etmeyi hedeflemiştir.

İKTİTÂF'IN LÂTİN HARFLERİNE AKTARIMI

İKTİTÂF

Mekteb-i Sultânî ile Mekâtib-i İdâdî'de tadrîs olunmaktadır.

* * *

Mehmed Atâ

* * *

Eslâf ve muâsırının en güzel âsâr-ı manzûme ve mensûresinden iki yüz kadarını havî olarak dört kısım üzerine müretteb mecmûa-i intihâbtır. Her eserin zîrine izâh-ı manâ yolunda lûgat ve nahive ait fevâid-i ilâve ve manzûmâtın vezinleri irâe olunmuş ve her kısmın nihayetine tevsi' olunacak mealler derc edilmiştir.

* * *

(Tab'-ı Sâlis)

Maârif Nezaret-i Celîlesinin ve Matbuât-ı Dâhiliye Müdîriyyet-i Âliyesinin ruhsatı ile tab' olunmuştur.

İstanbul

Asaduryan Şirket-i Mürettibiyye Matbaası-- Bab-ı Âlî Caddesi'nde numara 35

TAB'-I EVVELİN MUKADDİMESİ

Unvân-i meâlî nişân-ı hazret-i veliyy-i ni'met-i a'zamîye mensûbiyyetle vâyedâr-ı iftihâr-ı bî-gâyet olan Mekteb-i Sultânî'nin üçüncüden altıncıya kadar olan sınıflarında kırâat olunmak üzere bir mecmûa-i intihâb tertibi, cânib-i alî-i müdîriyyetten taraf-ı âcizâneme havâle buyurulmasına binâen üçüncü sınıf için bu kısım vücuda getirildiği gibi dördüncü sınıfa ait olan kısmın ekser münderecâtı intihâb ve istihzâr olunduğu cihetle bi-lutfihî'l kerîm hemân onun da tab'ına ibtidâr olunacak ve aksâm-ı sâire peyderpey neşredilecektir.

Müteallimînin derecât-ı tâhsili ile mütenâsib olmak üzere intihâbda fikir ve üslûpça en sade eserlerden başlanılarak tedricî riâyet olunmak istenilmiştir. Bu maksada tamâmiyle riâyet edilememiş ise lisanımızın şimdiki hâline muvâfık olmak üzere her iki manâsıyla edebiyattan addolunacak âsârın husûsan gâyet sade yazılmış olanları ne kadar az olduğu düşünüldüğü hâlde bu babta mâzûr görülürüm. Maa-hazâ hüsn-i intihâb bir büyük iktidara mevkuf olduğu hâlde muktetîf bu iktidara mâlik olmadığını itiraf eder. Erbâb-ı iktidârın himmeti ile bu türlü intihâb mecmûaları tekessür ettiği zaman elbette maksada daha ziyade takarrub edilmiş olur.

Müteallimînin lûgat kitabına müracaat etmesini îcab edeceği mülâhaza olunan kelimât her eserin zîrinde istimâl olundukları mevkî itibarıyla îzah ve bazı fevâid-i lûgaviyye ve nahviyye ilâve olunduğu gibi manzûmâtın vezin ve bahirleri kezâlik zîrlerine işaret edilmiştir. Ancak meselâ bahr-i hafîften olan bir manzûme için:

“*Feilâtün (fâilâtün) /mefâilün /feilün*”

vezni gösterilmiş olup bunun “Birinci cüzü hem *feilâtün* hem de *fâilâtün* olabilir.” demek olduğu esnâ-yi tâlimde izâh olunacağı tabîidir.

İş bu kısım-ı evvelde nazmın nesre sûret-i tahvîli hakkında bazı tarîfâtı kayd ve zeyl-i kitaba şakirdan tarafından tevsî' olunmak üzere yirmi beş kadar meâl numûneleri ilâve olunduğu gibi aksâm-ı âtîde dahi o yolda numûneler bulundurulmak musammemdir.

İktitâf, müntesibîn-i edeb taraflarından bir numûne-i edebiyât olmak üzere mütâlaa olunabilir. Ancak bir Numûne ile İktitâf arasında şu fark vardır ki bu; Numûne-i Edebiyat-ı Osmâniyye olsaydı sâir lisanların edebiyatından tercüme sûretiyle vücuda gelmiş olan eserlerden intihâb olunmamak lâzım gelirdi. Arzu edenler asıllarıyla tatbîk ederek sûret-i tercümeden dahi müstefid olmak için İktitâf'ta âsâr-ı mütercimenin de bulundurulması tecvîz olundu.

Münderecâtı âsâr-ı eslâf ve muasırından iktitâf olunduğu içindir ki "İktitâf" ismiyle tevsîm kılınmıştır. Lisânca tezyîd-i mâlûmât ve ifade-i efkârca tevsî'-i iktidar için bu **misillü** intihâb mecmûalarının ne kadar fâide-âver olduğu muhtac-ı beyan değildir.

Kitapta âsâr-ı acizânemden birkaç makaleye tesadûf olunur, bunların birincisi "Mütâlaa-i Âsâr" unvanı ile makaledir ki fevâid-i mütâlaayı irâe etmek için derci muktezâ görünmüştür. Diğerlerinden sarf-ı nazar olursa belki evlâ olurdu. Lâkin birkaç varakpâre üzerinde olsun ibka-yı nâma çalışmak bir arzu-yı tabîîdir. Buna başka türlü muvaffak olamayan Muktetîf'in şu vech ile yani pek kıymetsiz olan bir iki eserini âsâr-ı ber-küzîde arasına karıştırmak tarîkiyle istihsâl-i maksada çalışması ma'füvv görülmek me'mûldür.

İktitâf, hizmet-i tertibiyyesi itibarıyla ne kadar nâçiz olursa olsun- sahibine göre şâyân-ı mefharet olmakla aksâm-ı sâirenin de ikmâli için Cenâb-ı Rabb-i müsteândan istidâ-yı muvaffakiyyet eder ve her zaman gâyet hâlisane bir sûrette tezkâr ile tezyîn-i lisân eylediğimiz dua-yı devâm-ı ömr-i iclâl Hazret-i Hilâfetpenâhîyi tekrar ile hitam-i kelâm eylerim.

Fî gurre-i Cemâziyel evvel 1313

Mekteb-i Sultânî Edebiyât-ı Osmânî Muallimi

Mehmed Atâ

Tab'-ı Sanîye derc edilmişti:

Mekteb-i Sultânî için tertîb ve üç kısmı neşrolunmuş olan iş bu “İktitâf” mecmûa-i müntehabâtı ahiren Mekâtib-i İdâdî'ye için derci kabul buyurulduğundan evvelce tasmiîn olunmuş olduğu vechile dört kısım olmak üzere def'a-i sâniye olarak tab'ına ibtidâr olunmuştur.

Münderecâtından mümkün olduğu kadar tadrîce daha ziyade riâyet maksadıyla bu defa bazı âsâr takdim ve te'yîr ve bazıları daha münâsebet görülenlerle tebdîl edilmiş ve izâh-ı manâ yolunda lûgat ve nahive ait fevâid ve nihayetindeki meal numûneleri teksîr olunmuştur.

Fî 10 Cemâziyel âhir 1318.

Dârülfünûn-i Şâhâne ve Mekteb-i Sultânî

Edebiyat-ı Osmânî Muallimi

Mehmed Atâ.

İKTİTÂF

BİRİNCİ KISIM

Manzûm ve Mensûr Elli Kadar Eseri Hâvîdir.

MÜTÂLAA-İ ÂSÂR

Güzel yazmak her şeyden evvel istidâd-ı tabîîye menûttur. Lâkin istidâd sa'ya mukarin olursa revnak bulur, aksi hâlinde söner mahvolur. Bir demir parçası toprak altında kaldıkça ne olabilir? Bir hüner-ver ise onu seyf-i sârim yapar. Güzel yazamayanların içinde en büyük edibler kadar mâlik-i istidâd iken bu istidâda inbisât vermedikleri için o derekede kalmış olanlar pek çoktur.

İstidâd-ı beyâna inbisât verecek şeylerin birincisi mütâlaadır. Fünûn-i edebiyye tederisindeki lüzûm derkâr ise de yalnız bu tederîs ile edib olmak mümkün değildir. İyi mimar olmak isteyen kırk sene tahsîl-i fen ile iştigal etmiş olsun, büyük mimarların eser-i mahâretleri olan o ebniyye-i âliyeyi görmedikçe maksadına vâsıl olamaz. Büyük ediblerin, büyük şairlerin âsâr-ı bedîası da heveskerân edib için o ebniyye-i âliye hükmündedir. Bir fenn-i mimarî şâkirdi Ayasofya, Süleymaniye, Nur-i Osmâniyye Cami-i şerifleri gibi zekânın en âlî tabakâtından numûne-nümâ-yi meâli olan binaları gördükçe marifetinde vüs'at bulur. Güzel yazmak arzusunda bulunanlar da güzel yazılmış eserleri mütâlaa ettikçe fikirleri sânihât-i ulviyye ile mâl-â-mâl olur ve ifade-i efkâra iktidarlara tezayüd eyler.

Üdebâdan bir zât mütâlaanın takdir ve tefehhüm fevâidi için yazdığı bir makalede “Nebat topraktan hayat bulur; su ile terâvet ve kuvvet kesb eder; çiçeklerini açan, meyvelerini hâl-i kemâle îsal eden de güneştir. Bir nevreste-i irfan için toprak, su, güneş hep mütâlaadır.” zemininde beyân-ı efkâr eylemiştir. Bir fidan da en lâtif meyveler yetiştirmeye ne derece istidâd olursa olsun topraksız, susuz, güneşsiz ne mahsûl verebilir?

Üdebânın hemen cümlesi eser-i kalem belâgatları olarak lisandan lisana intikâl eden bedâyi'-i edebi mütâlaa sayesinde vücuda getirmişlerdir. O bedâyi' nazar-ı im'ândan geçirildikçe nefiste bir incizâb hâsıl olmamak mümkün değildir. İnsan o incizâb ile kendisi de öyle bir şeyi vücuda getirmek arzusunda bulunur. Nihayet tanzîre kalkışır. Bu yolda muvaffak olanlar nadir bulunursa da herhâlde şurası hakikattir ki o incizâb ile o heves ile daire-i iktidar tevsî' etmiş olur.

Ancak mütâlaada nazar-ı dikkate alınacak bazı ahvâl vardır: Hüsn-i intihâb şart-ı evveldir. Mütâlaa olunan eserler husûsâ zaman-ı şebabda ilk okunacak olanlar insanın fikrinde muntabı' olur. Fikirde güzel şeyler muntabı' olmalı ki güzel şeyler vücuda gelsin. “Mütâlaa insanın gıda-yı maneviyyesidir.” İnsan gıda-yı maddîyyesini

sıhhat-ı bedenîyyesine muvâfık sûrette intihâb etmek lâzım geldiği gibi gıda-yı manevîyyesi de sıhhat-ı fikriyyesine muvâfık olmalıdır. Bir tıfl-ı nevsâle yalnız süt verildiği gibi heveskerân-i edib de ilk mütâlaalarını tekmîl-i manevî emrinde süt kadar fâideli şeylere hazır etmelidir.

Mazhar-ı intihâb olacak kitap az olsa da beis yoktur. Fâidesi meşuk bir çok kitap okumaktan ise rehber-i fikir ve vicdan olacak bir eseri bir çok kereler okumak elbette evlâdır.

Sânien mütâlaa bir kitabın sahifelerini - kuvve-i mefkûre büsbütün başka bir şeyle meşgul olduğu hâlde – çevirip durmak değildir. Hatta mevzûane mübhem olarak kesb-i vukuf etmek üzere bir ederek dikkatle okumak da değildir. O sûrette okumalı ki hiçbir kelime manâsı anlaşılmaksızın geçilmemeli. On beş yirmi kelimenin içinde manâsı bilinmeyen bir kelimeye karine ile bir manâ verilir. Bakalım bu doğru mudur? Böyle manâsı tahmîn ile bulunan bir kelimeyi sonra yanlış istimâl etmek muhâtarası da vardır. Bir lûgata ilk tesadûf olundu mu, mutlaka manâsını tahkîk etmek lâzımdır. Maa-hazâ kelimâtın manâsını tahkîk ve tayîn etmek de kâfi olmaz. Cümlelerin, kelimenin, fikranın mütâlaa olunan şey ne ise onun hey’et-i mecmûasını anlamalı, bir manzarayı bir levhaya nakşeder gibi hatıraya almalıdır. O hâlde ki “Şu okuduğunuz şey ne idi?” denilince meâlini serâpâ takrîr edebilmelidir. Bir sahifeyi bu yolda mütâlaa etmek yüz sahifeyi gözden geçirmekten daha fâidelidir.

Üdebâdan biri manzûr-ı nazar-ı im’ânı olan âsâr-ı belîğayı tarîf eylediğimiz vech ile mütâlaa etmekle de kanâat etmeyip hülâsalarını bir mecmûaya kayıt ile bunların tekrarında nihayetsiz bir zevk marifet-i hüsn ettiğini ifade etmiştir. İnsan işte bu türlü mesai ile edib olabilir.

1

TEVHÎD

İlahî, padişâhlar padişâhı;
 Ne hayret-bahştır sun'un İlahî!
 Ne kudrettir eden icâd-i ikâd
 Semâvât ü zemîni, mihr ü mâhî!
 Ne kudrettir eden cevî-i hevâyı
 Nice yüz bin cihânın cîlve-gâhı!
 Cihanı lâhzada bin kere yok var
 Ederdin hikmetin olsaydı lâhı.
 İlahî, varlığında cümle eşya
 Ederken yek-zebân arz-ı güvâhı
 Kabul etmez bunu aklım ki olsun
 Vücûdunda edenler iştibâhı.
 Seni tehlîl için, takdîs içindir,
 Nevâ-yı erganûn, bang-i ilâhî.
 Sürûd u nevha-i şevkindir ancak
 Eder lebrîz deyr ü hânîkahı
 Senin izninle tâ'ir gökte mürgân
 Senin izninle sâbih yemde mâhî,
 Senin lütfunla cârîdir evâmîr,
 Senin havfinla merîdir nevâhî.
 Ne hikmettir ki bir akl-ı selîmî
 Tutup yıllarca inkâr üzre gâhî,
 Kemâl-i meskenetle ettirirsin
 Olurken ref'i dest-i özl hâhî!
 İnâyâtın- ki halka nev-be-nevdir-
 Kabul etmez biri hadd ü tenâhî.
 Hîred tahkîk-i âsârında vâlih;
 Nazar-ı teftîş-i esrârında sâhî.
 Hîred bir lem'adır senden beşerde;
 Nasıl kühün muhit olsun kemâhî?

Değildir hasılı âsâr-ı sun'un
O şeylerden ki mümkün iktinâhı!

(Bahr-i Hezec: Mefâilün/ Mefâilün/ Feûlun)

İkâd: Yakmak.

Cevv: Sema boşluğu.

Lâhî: Lehv edici, manâsız şeyler yapıcı.

Güvahî: Şahitlik.

Erganûn: Bir büyük çalgı, org.

Bang-i ilâhî: Takdis ve temcîd-i Hudâ'ya müteallik mekteplerde okunur manzûme sesi. İlâhî, tavsiyen mevzû'u diğer şeylerden ibaret bazı manzûmelere de ıtlâk olunur.

Deyr: Mânâsız.

Hânikah: Tekke.

Sâbih: Suda yüzen.

Mâhî: Balık.

Evâmir: Yapılması lâzım gelen şeyler.

Nevâhî: Yapılmasından ictinâb edilmesi lâzım gelen şeyler.

Hired: Akıl.

Vâlih: Hayran.

Sâhî: Sehv edici.

İktinâh: Bir şeyin günahını, hakikatını araştırma.

2

NA'T-I ŞERÎF

Berk vurdu cemâlinden ümmî-i yetîmin
 En şa'şâ'alı feyz-i Hüdâvend-i hikmetin.
 Bir ders-i edeb verdi ki ashâb-ı zekâyâ
 Hayret verir âsârı fuhûl-i hükemâyâ.
 Bir nûr-ı mübîndir ki bu tâbişgeh-i envâr
 Bir mislini olsun edemez tâ ebed izhâr.
 Hem sûreti, hem sîreti olmakla mükemmel
 Şâyeste görülmüştür ona pâye-i evvel.
 Fahr etmelisin ey şeref-i nâ-mütenâhî,
 Zîrâ sana mazhardır o mahbûb-i ilâhî.

(Bahr-i Hezec: Mefûlu/ Mefâîlün/ Mefâîlün/ Feûlun)

Fuhûl-i hükemâ: Hükemânın en muktedir olanları.
 Tâbişgeh-i envâr: Dünyadan kinâyê.
 Sîret: Meslek, gidiş.

3

SÎTÂYİŞ-İ HAZRET-İ PADİŞÂH

Ey âftâb- hâver-i şevket, bu şân ile
Âfâka subh-ı mahşere dek ol ziyâ-nisâr.

Sensin o nûr-ı azam-ı Hakk kim nazîrini
Ömründe görmemiş, göremez çeşm-i rûzgâr.

Bir şehsuvârsın ki mülûk-i cihân eder
Bûs-i rikâb-ı şa'şâ'a-yı bârınla iftihâr.

Billâh ayn-ı âlemi sensin eden karîr,
Kılsın fûrûğ-i adlini Allah ber-karâr.

(Bahr-i Muzârî': Mefûlû/ Fâilâtü/ Mefâîlû/ Fâilün)

Hâver: Maşrık.

Dek: Değın, kadar. Gerek “dek” ve gerek “değın” nazma mahsustur.

Bûs: Öpme.

Rikâb: Üzengi.

Karîr: Ruşen, parlak, aydın (göz hakkında).

OKUMAK YAZMAK

Okuyup yazmak ilmini ve daha doğrusu sanatını öğrenmek büyük bir şey değildir. Lâkin bundan hâsıl olan faide pek büyüktür. Dilsiz ve sağır bir adam ile kuvve-i sâmia ve nâtıkası yerinde olan bir adam beyninde ne kadar fark var ise okuyup yazmak bilmeyen adam ile bunu bilen arasında dahi o kadar fark vardır; ve belki bunların beynindeki fark daha büyüktür. Çünkü dilsiz birtakım işaretler ile lisânın îfâ edeceği vazifeyi îfâ edebilir; ve o işaretler sağıra da meram anlatabilir; halbuki okuyup yazmak bilmeyen adam bunu bilenlerin bununla gördükleri işleri hiçbir vech ile îfâ edemez.

İnsan kuvve-i nâtıkasıyla, yani istediğini sözle ifade edebilmek kuvvetiyle sâir hayvanlardan fark ve temyiz olunur; meramını anlatabilmek için ise insanın elinde iki vasıta vardır: biri bir nimet-i tabîyye ve mevhibe-i ilâhiyye olan nutuk ve diğeri bir âlet-i sun'îyye olan yazıdır. Yazı nutkun tasvîrinden başka bir şey değil ise de nutkun kendisinden daha ziyade iş görür ve daha ziyade işe yarar; nutuk ile yalnız karşımızda bulunanlara meramımızı anlatabildiğimiz hâlde yazı ile maksadımızı bizden mekânen ve zamanen uzak bulunanlara dahi anlatmaya muktediriz; söylediğimiz şeyi yanımızda bulunan bir veya birkaç kişi tarafından işitilerek bir saniyede uçup mahvolur; ve işitenlerle beraber söyleyen dahi onu unuttur; geçer; yazdığımız söz ise kürre-i arzın tâ öbür tarafında bulunan ve bugün vücutları olmayıp birkaç yüz veya birkaç bin sene sonra gelecek olan adamlar tarafından dahi okunulabilir. Okumak bilmeyen adam bir başka adamın âdî sözlerine muhtaç olur; okumak bilen adam ise konuşmak için adam aramaya muhtaç olmayıp eline birkaç yaprak kağıttan ibaret bir kitap aldığı gibi dünyanın en büyük hükemâsıyla, yüzler ve binlerce seneler evvel gelip geçmiş meşhur adamlarla konuşur ve söz ile ifhâm-i mahall nice şeyler öğrenir, nice malûmat kesb eder.

Binâenaleyh okuyup yazmak bilmeyen adam mücerred nutka mâlik olduğu için sâir hayvanlardan bi-t-temeyyüz insan dinlemeye müstahak ise okuyup yazmak bile adam için “insan” unvanının mâfevkinde bir unvan bulmak iktizâ eder. Ulûm ve fûnûn-i mütenevvîa teallüm ve iktisâbına muvaffak olamayıp yalnız tahrîren ifade-i meram etmeye ve tahrîren ifade olunmuş bir maksadı anlamaya muktedir olan adamların dahi bundan mahrum olanlardan pek çok farkları vardır. Okuyup yazmak sanatı kâffe-i ulûm ve fûnûnun tahsiline âlet ve vasıta olduğu gibi hadd-i zâtında dahi

ziyadesiyle lâzım ve nâfi bir sanat ve belki insanın kuvâ-yı tabîiyyesini tazif eder bir sihirdir.

Bunun için nev'î beşerden hiçbir ferdin okuyup yazmak sanatından mahrum bırakılması câiz değildir. Körler ile sağır ve dilsizlerin de okuyup yazmak sanatından mahrum bırakılması tecvîz olunmayarak körler için kabartma yazı ile mahsus kitaplar basıldığı gibi sağır ve dilsizlere dahi harfler el parmaklarının muhtelif vaziyetler ile anlattırılarak yazılı olan her şeyin meâlini anlamak ve yazı ile meramlarını anlatmak kuvveti kesb ettirilir. Gerek körler ve gerek sağır ve dilsizler için her memlekette mahsus kitaplar vardır. Kolsuz adamlar da ayakla veya dişle yazı yazmaya alıştırılır. Ya böyle bir noksan tabîiyyesi olamayan bir adamın okuyup yazmak sanatına rağbet etmemesi nasıl tecvîz olunabilir?

Nutk: İdrakın külliyat manâsına olduğu gibi söz söylemek manâsında da istimâl olunur. İnsanın tarîf-i mantıkîsi olan “hayvan-ı nâtık” birinci manâ itibar olunmuştur. Ancak bazı müdekkikîn-i müteahhirîn insanı hayvanat-ı sâireden söz söylemek, yani elfaz-ı mevzûa ile ifade ve istifâde-i meram etmek hassasıyla tefrîk ederler. Bu makalede o fikre itibar ile nutkun manâ-yı sânîsi manzûr olduğu anlaşılmaktadır.

5

MUHÂVERE-İ HİKEMİYE

-Ne ile iştigâl etmelidir?

İktisâb-i dânişe verişle.

-Dânişi ne maksatla iktisâb etmelidir?

Fıkr-i vahîm olan fıkr-i cehâletten halâs olmak maksadıyla.

-İnsan kendini tanıttırmak için tarik-i eslem nedir?

Ziya-yı marifetle izâe-i zât-ı sıfât.

-İnsan makbûl-i Hudâ olduğunu nasıl idrak eder?

Hevesâtını mağlup etmekle.

-Kimin hakkında huşûnet üzere bulunmak tecvîz olunur?

Yalnız insan kendi nefsi hakkında.

-Nedir ol şey ki bir mahale ekilmiş olduğu halde mahsûlû mahall-i ahirde idrak edilmiş olsun?

Dünyada edilen hasenât ve seyyiât ki semerâtı ahirette iktitâf olunur.

-Ef'âlin en seyyi' nedir?

Talîme muktedir olduğu hâlde muhtac-ı talîm olanlardan, ihtiyacı var iken muallimînden kendini uzak tutmak.

-İhsân-ı ef'âl nedir?

Maddî ve manevî muhtac-ı imdad olanların muâvenetine şitâb etmek.

-Hürmete şâyân olmayanlar kimdir?

Süfehâ.

-Bir fena dostundan tevakkiye çare nedir?

-Kendisinin muhtaç olduğu şeyi ondan istemek. Eğer ketm ederse dostluğu ca'lîdir.

-Dostluğu takviye eden nedir?

Hazır olmayan bir dosttan edilecek istifade.

-Dostluğu yıkan nedir?

-Yekdiğerden edilen istikrâz. Âkil demiştir ki: İstikrâzın dostluğa nispeti makasın kumaşa nispeti gibidir.

-Taâmdan ne zaman el çekmelidir?

İştah mevcut iken.

-Sıhhatı taâmdan ziyâde muhâfaza eden nedir?

Üç şey: Libas-ı tâhir, istimâl-i ıtrıyyat, ziyâret-i ahab.

-Âmme-i enâma makbul olan nedir?

Salâh ve iffet.

-İffet ile şükran-ı nimetten hangisi tercih olunur?

İffet olmayınca şükran-ı nimet olamaz.

-Sanâiyinin en muvâfık kanûn-i tabîat olanı hangisidir?

Zirâat.

-Misafiri nasıl kabul etmelidir?

Evvelâ taltîf, bade halisâne musahabet etmelidir.

-Ganînin mükellef olduğu vazife nedir?

Muhtacına ikram.

-Zeki kimdir?

Eşyanın hakikatini taharrî eden.

-Gençler için hangi hâlde bulunmak evlâdır?

Tevâzu ve iffette.

-Basr-ı hakikat nedir?

Zekânın reviiyyet-i maneviyyesi.

-İffet nedir?

Kanun ile fezâil ahlâkın ikisine birden muvâfık olan şeyleri kabul.

6

MÜLÂHAZÂT-İ MÜNEVVİA

Mülâhazât hikmet-i nisâb sade ve muhtasar yazılmış birer kitap demektir.

Mülâhaza cila-yı ezhânı tevfir eder, riyâzet kuvâ-yı ebdânı tekessür ettiği gibi.

Ef'âl akvâlden daha sadıktır.

Abd kul ile kalbe, mabud ise kalp ile kula hükmeder.

Kendine hürmet et ki kimse yanında mahcûb olmayasın.

Şükran-ı nimet bir vicdan-i pakın birinci derecede muhtaç-ı aleyhidir.

İnsaniyyet ve merhamet ebedî ve gayr-i mahdûd bir borçtur.

Sahihen büyük bir kalp içinde vücudu lâbüdd olan hüsn-i şükrandır.

Hakayık-ı eşyayı iyi bilmek için tefâsili bilmek lâzımdır. Mademki tefâsil hakayık-ı eşya gayr-ı mütenâhidir; vukuf- u malûmatımız daima sathî ve gayr-ı mükemmel bulunmak zaruridir.

İnsan daima mâfevkini düşünmekle fakir, mâdunuyle hâlini muvazenede ganîdir.

Can sıkıntısına eğlenceden daha emin sûrette karşı gelecek şey meşguliyettir.

Tabiat kütüb-ü hikemiyye içinde vücud-i vacibi en vuzuh beyan eden bir kitab-ı hakayık-ı meşhundur.

Güzel söylemek için az söylemelidir.

Daima çok bilen az, az bilen çok söyler.

Erbab-ı ihtiyaca verilen şeyler Cenab-ı Hakka emanet olunmuş hükmündedir ki yine bir gün ashabına rücûat eder.

Say ve amel refahiyetin mader-i velevidir.

Lisân aza-yı insandan bir uzuvdur ki ona nazaran etba-ı vücudun, hükemâ dahi ruhun emrazını keşf ve teferrus ederler.

Vücud-i vacib: Vücudu sururi olan zat-ı ecell ve akdes, Allah.

Hakayık-ı meşhun: Hakikatlerle dolu.

Refahiyet: (Ye müşedded değildir.) Esbab-i maişetçe vüsat.

7

KUZU

Bilmem Şu kuzu neden gam almış?
 Her nâlesi kalbe dağ-zendir.
 Feryâd ederek koşar nedendir?
 Sütsüz mü, refiksiz mi kalmış?

Ey süt kuzusu nedir bu nâliŐ?
 Kim oldu sebep bu infiâle?
 Mâder vererek sana nevâle
 Pehlûsunu etmiyor mu bâliş?

Ümit iledir bukâ-yı etfâl,
 Süt vermede bî-emel mi mader?
 Herkes bir ümide hizmet eyler,
 Ümit iledir cihanda her hâl!

Sen olmasan ey hayâl-i ümit
 Kabil midir izdiyâd-ı ömrüm?
 Sâyendedir imtidâd-ı ömrüm,
 Binler yaşa ey nihâl-ı ümit!

Gel gel! Kucağımda eyle ârâm!
 Amma seni vâliden de bekler.
 Beyhûde mi çektiği emekler?
 KoÇ koÇ! Onu bari eyle hoş-kâm!

Zannım memeyi dehâna aldı,
 Zira iŐitilmez oldu efgân.
 Șâd eyledi derdmendi derman,
 Feryâd edecek daha ne kaldı?

Zânûların eylemiş nihâda

Teshil rıza' için zemîne.
 Pistandaki şîr-i şekerine
 Fıtrat onu eylemiş fütâde.

Eyler memeyi başıyla tehzîz,
 Dünbâle ise hemîşe cünbân;
 Doymaz bunu seyre çeşm-i insan.
 Yârab bu ne vaz' -ı hikmet-amûz!

Seyret şu telaşı, bak şu şevke,
 Şâdi-i dem-i visâldir bu!
 Ey körpe kuzu! Ne haldir bu!
 El'gıpta şu halete, şu zevke!

(Bahr-i Hezec: Mefûlu/ Mefâilün/ Mefâilün/Feûlün)

Her nâlesi kalbe dağ-zendir: Her iniltisi kalbe kızgın demir sokuluyor gibi tesir etmektedir.

Nevâle: Yiyecek, içecek.

Pehlû: Bedenin iki yanından her biri.

Bâliş: Yastık.

Nihâl: Dal.

Hoş-kâm: (*Kâf-ı Arabî* ile) Memnun, şad.

Rıza': Süt emme.

Pistan: Meme.

Tehzîz: Titretmek.

Dünbâle:Kuyruk

El'gıpta: Buna reşk olunur, bizde de bulunması arzu olunur.

ÂDÂB-I MUSÂHABET HAKKINDA FRANKLİN'İN VESÂYÂSÎ

Sohbette sabırsızlık etme! Başkası söylerken sözünü kesme! Aherin hatasını meydana koymaktan ise zarifâne itiraz ile tashîh eyle! Umur-i zatıya ve beytiyeye dair bahis açma! Huzzârdan nâkısü'l azâ bulunanları, velev imâ tarikıyla olsun, vesile-i hande istihzâ eyleme! Muhattabına bâis-i hacâlet ve senin için bilâhire mûcib-i nedamet olacak sözlerde teenniye elden bırakma!

Mükâlemeye havadan bahs ile bedi etme! Bir şeyi tarif eylediğin zaman bazı elfâzı tekrar etmeyi itiyad edinme! Huzzârın malûmat ve dirayetçe en pest derecede bulunanlarını pîş-i nazardan ayırmayarak bahseyleyeceğin mevâdı onların idrak ve izanlarının ihata eyleyebileceği sûrette söyle! Bâ-husûs, anlayamayacak olanlara ulûm ve fûnûndan bahsetme! Bağırarak söyleme, çünkü rıfk ile söylenen sözde büyük bir kuvvet ve tesîr vardır.

Esna-yı mükâlemede mütekellimin sözlerine kulak vermeyip de bade “ Ne buyurdunuz?” yollar suallerle onu söylediğini tekrara mecbur etme! Mükâlemede hilâf-ı edeb ve terbiyye kelimât-ı müstehcene istimâl eyleme! Lakırdı arasına ecnebî lisanından kelimât veyahut mustalah elfaz ve ibarât karıştırmak, bu yolda tefevvühât allamelenmek demek olmakla ancak seni gülünç etmek için işe yarar.

Huzzârdan biriyle sûret-i mahsûsada musâhabet etme, zirâ her biri kendileri hakkında bir sû-i niyyete haml ile cümlesinin nefretine sebep olur.

Huzzârdan biri hakikaten mucîb-i hande bir tefevvühte bulunsa bile gülüp de kailini tahcîl etme. Belki kail bilmeyerek söylemiş veyahut söyledikten sonra farkına varıp da pişman olmuştur. Adam bozmak, adam istihzâ etmek, kendini bozdurmak, istihzâ ettirmek için ahere yol göstermektir, çünkü sen de insan olduğun için – ne kadar mükemmel olsan- fevkinde daha mükemmeli bulunmak muhtemel ve senin de şâyân-ı istihzâ bir kusurda bulunmamlığın mukarrerdir.

Musâhabet: Birlikte bulunarak konuşma.

İmâ: Kol veya fiilen işaret etme.

Pest : Aşağı.

Rıfk: Mülâyemet, şiddetsizlik.

9

HASAN'IN GAZASI

Uzakta şöyle beş on köhne dam, beş on bacadan
İbaret, eski fakat şâirâne, asûde,
Yeşil bir ormana hem-sâye küçük bir belde...

Ağaçların arasından ufuk sararmakta;
Küşâde-sîne bulutlarla süslenen gökten
Leb-i vedâ-i nehârın zemîne bûse-fiken.

Sağında bir kuru hendek, solunda bir çalılık
Şu ince yol— ki açılmış geniş adımlarla—
Bir âsiyâba olur müntehî sapınca sola...

Bu yol bugün daha bir saat once mahşerdi:
Büyük küçük ne kadar halkı varsa köyceğizin
- Başında bir iki pîr-i imâmedâr güzin-

Tahaşşüd eyledi teşyî için gönülleri,
O kahraman, o gazanfer yürekli efrâdı;
Bu muhterem vatanın ber-güzîde evlâdı

Küşâde bir alemin al temevvücâtında
Bir ibtisâm-i zafer, şanlı bir seher görerek,
- Kiminde bir yatağan, bazısında bir değnek,-

Hudûda, harbe, o meydân-ı kâr u zâra kadar
Yorulmadan gidecekler, yorulmadan... Hatta
Yorulmadan edecekler cinâna istilâ.

“Cinâna, cennet ü didâra bî melal ü tarab
 “Kavuşmak... Ah, bu her gün nasib olur şey mi?
 “Gazâ, gazâ, bize Hakk’ın ne mutlu bir keremi!

“Evet, yiğitler, evet...Siz feda-yı nefis ediniz;
 “Huda yolunda feda-yı hayat eden ölmez...
 “Kadınlar, ağlamayın; cenge her giden ölmez..!

Diyordu vak’ ü salâbetle muhterem bir pîr;
 Bu nutuk sanki bir âvaze-i semavîdi,
 Bütün yürekleri müstagrık-ı sükûn etti.

Sükûn içinde veda ettiler çocuklarına
 O sâl-i dîde pederler, rahim valideler;
 Döküldü bir iki mahfî sirişk-i hasret- eser;

Ve bir ketîbe-i raksân sûr neş’e gibi
 Gönüllüler yola doğruldu, hande-kâr ümit;
 Alınlarında fûrûzan eşia-i hurşîd.

*

Hasan, o kaç gecedir tarlasında kalmıştı,
 Bugün gelip de haberdar olunca işlerden:
 “Bütün gönüllü yazılmış bizimkiler, bir ben

“Köyün yabancısı, bir ben uzak o devletten!

“Ne sandılar beni, bir torba ot kadar cansız!
 “ Köyün çocukları hep cenge gitsin oynasarak,
 “Kadın mıdır ki Hasan o da bekleyip yatacak?...”

Demiş, ve kimseye sezdirmeden dağarcığını?
 Omuzlayıp yola düşmüştü, pür-neşât-i merâm...

Hasan genişleterek muttasıl adımlarını,
Dönüp dönüp bakıyor arkasında bî-hareket
Uzaklaşan köye; nagâh bir leb-i hasret

Gülümsüyor, o zaman bir soğuk, hayalî el
Tutup çevirmek için sanki zorluyor başını
Hasan, zavallı, silerken yeniyle gözyaşını

Birer birer geçiyor pîş-i iştîyâkından
Güzel nişanlısı, kardeşleriyle validesi;
Değirmenin ona “Dön Dön!...” diyor yavaşça sesi.

Fakat o dönmeyecek; bak, şu karşı dağlardan
Esen hava ne kadar şanlı müjdeler veriyor!...
Hayali pîşine bir levha-i zafer seriyor:

Köy arkadaşları, hep ellerinde martiniler,
Atılmış on kişi yüzlerce düşmanın payına
Sürüp, kırıp gidiyor..... Sanki bir avuç iğne

Hasancığın deliyor ince ince her yanı
“Niçin? Diyordu niçin?... Ben çolak mı hasta mıyım...?”
Bu infial onu koşturdu öyle birkaç adım.

Namazgâhın önünden geçerken irkilerek
Durup hemen iki rek’at namaz edâ etti;
Kapandı secdeye, sûzişli bir duâ etti.

Yüzünde şimdi bir ümit-i münbasit gülüyor;
Omuzda torbacığı, sağ elinde bir değnek,
Hasan Çavuş gidiyor cenge türkü söyleyerek!

Kızıl şeritlere müstağrak; işte on gündür
 Hasan tüfek taşıyor; her adımda: Bir... iki... üç...
 Bu bir terâne ki dilden düşürmek artık güç!

Silah oyunları zaten köyünde bildiği şey;
 Nizâm-perver, itaatli, ten-dürüst, çevik,
 Kanında var yiğidin belli işte askerlik.

Hasan bu on günü pek neşesiz geçirmişti:
 O istiyordu ki serhade vasıl olduğu gün
 Emeli gözleri bir cenk, bir duman görsün.

Silah omuzda, gezer dağda gâh bir başına:
 Bütün tetikliği üstünde; hasm önünde gibi;
 --Görünse çeşmine düşman ah Yarabbi!..

Bu arzu onu meşgûf-i hasret ettikçe
 Görürdü tozlu, müşevveş, âcib rüyâlar;
 İçinde rengi bozuk bî-hudut simâlar...

Nihayet işte adû, işte harb... Dağlarda
 Süyûl-i ateş-i hûn dalga dalga çalkanıyor;
 Barut dumanları altında her taraf mosmor.

“Şu karşı sırtı da dönmek nasip olursa bugün,
 “Yarın şehirdeyiz artık, diyordu zabitler;
 “Fakat hücûma dayanmaz, yoruldu pek asker...”

O gün Hasan bölüğün tâ önünde on saat
 Bilâ-tevakkuf avuçlarla kurşun atmıştı;
 Nedir gazâ?...Bunu görmüş, bu zevki tatmıştı.

Sabah olup da hücum emri, müjde-i zaferi
 Bütün taburlara ismâ edince, her yandan
 Hurûşa başladı bir nehir-i âteşin-cereyân

Yiğitlerin çoğu—şiddetle düşmanın tepeden
 Zemine döktüğü nîrân, içinde--- hande-genân
 Şehit olup düşüyor; cümlesinde şevk-i cinân

Bir inhimâk-ı şehadetle an-be-an meşhûd.
 Adû bu savleti gördükçe sanki imrenerek
 Bütün kuvve-i hayâtiyle istiyor yürümek;

Fakat bizimkilerin satvet-i muhâcemesi
 Bırakmıyor ki atılsın o bir adım ileri...
 Duyuldu bizde nihayet zafer terâneleri!

Hasan'dı bayrağı rekz eyleyen o gün tepeye;
 Zavallı, tabyaya birlikte yaklaşırlarken
 Şehit olan çavuşun dest-i raşe-i nâkinden

O şanlı râyeti kapmış, düşürmemişti yere;
 Fakat ne çare ki bir kurşunuyla hasm-ı zebun
 Düşürdü hake o şîr-i gazâyı, garka-i hûn.

Hasan bu hâle inanmazdı: Bir cılız kurşun
 Demir vücudunu sersin hadid-i ihmâle!
 Bakıp bakıp yarasından akan dem-i âle?

Gülümsüyordu soğuk bir sükûn-i vahşetle,
 Önünde şimdi bütün heybetiyle bir ordu
 Parıldıyor, bir uğultuyla ortalık memlû

Zavallı yâreli, harbin safâlı vaktinde
Tenezzül eyledi bir sedyenin ianetine
Demin huşû' ve mezelletle pâ-y-i savletine

Mesîr olan tepeden ordugâha inmek için
Hazin nazarları etrafa şevke-rîz-i fütûr,
Fakat bugünkü gazâsıyla müftehir, mağrur!..

Uzakta köy üç ay evvelki vaz'-ı sâfiyla
Günûde ormanın ağuş-i lerzedârında;
Biraz soluk çalılıklar yolun kenarında;

Hava biraz daha rakid, sema biraz daha boş;
Dumanlar ortada güçlûkle eyliyor pervâz;
Hülâsa yaz, Hasan'ın pek ziyade sevdiği yaz.

O şimdi yarasının aks-i tâb-dârı gibi
Gurûba karşı güneş sînesinde berk-efşan
Madalyanın lemâtıyla sanki dalgalanan

Nigâh-ı şevk-i tufûlânesiyle, müstagrık,
Köyün likâ-yı hamûşunda bir peyam arıyor;
Bir âşnâ-yî-i dîrîne bir selam arıyor.

Ve bir madalyalı gazi mehâbetiyle vâkur,
Ağır ağır yürüyor... Nâgehan tevakkufla
Fezaya fırlatıyor bir nigâh-ı pür şule.

Bu şanlı avdeti gûyâ selamlıyor öteden;
Değirmenin açılan kollarında bir şefkat;
Ağaçların eğilen dallarında bir hürmet...
12 Haziran 1313

(Bahr-i Müctes: Mefâilün/ Fâilatün/ Mefâilün/ Fâilün)

Hemsaye: Komşu

Nehar: Gündüz

Âsyâb: Değirmen.

İmamedar: Sarıklı.

Gazanfer: Arslan.

Kâr u zâr: Gaga.

Cinân (*Cim*'in kesresiyle). Cennetler (Fetha ile) Kalb.

Vakıa: Vakar, temkin.

Ketîbe: Ordu.

Süyûl: Seller.

Hurûş: Coşma.

Sâil: Hücüm edici, saldırgan.

Satvet: Kuvvet-i şedide.

Raşenâk: Titrek.

Râyet: Sancak.

Hadîd: Bir seyyarenin medarında o noktadır ki seyyare-i mezkûre orada iken arza en karib bulunur.

Mukabil: Uç. (Apogée, Périgée).

Mehîb: (*Mim*'in fethasıyla) Heybetli, korkunç.

Gunûde: Uyumuş.

ŞEFKAT-I MADERÂNE

Bir fakir köylü oduncu vefat etmiş, bir zevcesiyle iki çocuğu kalmış idi. Gayretli vâlide çocuklarıyla kendisinin esbab-ı maîşetini tedârik etmek için kocasının gördüğü işi uhde eyledi.

Kadıncağz ormanda odun kesmekle uğraştığı müddetçe henüz memede olan bir çocuğunu bir kenara çalılıklardan tertîp ettiği hâbgâhtaistirâhata yatırdı. Lâkin nuhbe-i ömrü beraber olmayan bir vâlide müddet-i gaybûbetini ne kadar temdîd edebiliyor? Bir saat ona bir asır gelir. Belki çocuk uyanıp tenhalıktan tevhiş etmiştir! Belki zayıf kollarını meme vermek için hazırlanmış zannettiği annesine doğru uzatıyor, feryad-ı masumânesiyle memelerini taharri ediyor!

Vâlide bu mülâhazalarla düçar-i helecan oldukça çocuğunun yanına şıtab ve hevab-i nuşîn içinde bulunduğunu görerek busişleriyle def-i ıstırap ederdi.

Yine böyle bir gün koşup geldiği sırada evladının hâbgâh-ı safasına garip bir mahalde ağzını olanca vüsatiyle açmış, gözleri fırl fırl döner korkunç bir kurt gördü. O dakikada vücudunu serapa bir ölüm soğukluğu istilâ eyledi. Acaba vahşi canavar tıfl-ı hâbîdeyi pençe-i hırsında pare pare etmiş mi idi? Bereket versin ki çocuğun tatlı sedası henüz hayat- ı selamette olduğunu ifham eyledi.

Fakat bu sesi işiten kurt işte şimdi masumun üzerine hücum edecek. Kadın—evladının yırtıcı bir hayvanın pençeleri, dişleri arasına düşmek üzere olduğunu gören-- - bir vâlidenin, kendinde bulacağı kuvvet-i fevkalâde ile düşmanıya yavrusunun arasına atılarak vücudunu bahâdırane evladına siper etti. Kurt hemen desteres olmak üzere bulunduğu şikarına böyle nâ-gehânî bir müdafaa zuhûr ettiğini görünce bir mücessem-i vahşet kesilerek vâlideye hücum eyledi. İkisinin arasında bir mücadeledir başladı. Kadın kurdun vücudunda açtığı yaralardan kuvvet-i kaybetmekle düşüp kalacağı esnada idi ki elbisesi altında bir bıçak bulunduğunu hatır ile demirin sivri ucunu canavarın tâ kalbine sokmaya muvaffak oldu. Kurt acı acı bağırarak yıkıldı. Fakat ne kadar gayret -i kuvveti varsa sarf etmiş olan mader de oraya yığılıverdi.

Zavallı vâlide düştüğü dakikada “Aman evladımı kurtarınız!” diye bir seda-yı istimdât ile feryat edebilmişti. Bu avaz ormanda bulunan oduncuların sâmia-i dikkatinde tanîn-i endaz olduğundan koşup geldiler. Bîçareyi kana müstağrik gördüler. Vâlidesinin, kendisini muhafaza için ne denli tehlikeye atılmış, ne hâle gelmiş olduğunu bilmeyen tıfl - ı nevsale ise tatlı uykusuna dalıp gitmişti.

Oduncular valideyle evladını köyde kulübelerine kadar götürdüler, kadına iâde-i hayat ettirebilmek için akıllarına gelen tedbirlerin cümlesini yaptılar. Faydasız imdat! Zavallı kadın aynıyle meyyit gibi donup kalmıştı.

Kadıncağızdan kat'-ı ümit olunduğu sırada çocuğun terâvet-i masumâneye numûne olan gül yüzünü vâlidenin muncemid çehresi üzerine koymayı tefekkür ettiler. Derhal vücudunda hafif bir hareket, yüzünde bir reng-i hayat görüldü. Gözlerini açtı, velhâne etrafına nigerân olmaya başladı. Çocuğunu tanıdı, ağıuş-i şefkatine doğru çıktı. Çehresinde, gözlerinde nümâyan olan alâim-i ihtisâsât canavarın hayal-i müthiş ile meşgul olduğunu gösteriyordu. Lâkin çocuğunu afiyette bulunca o korkunç hatırayı tebîd ile kuvâ-yı zihniyyesini toplayarak Hâlik'ına ifâ-yı vazife-i tahmîd eyledi.

Hâbgâh: Uyuyacak mahal.

Tevhîş : Ürkme.

Nuşin : Tatlı.

Hâbîde: Uyumuş.

Bahâdır: Yiğit.

Velhâne: Şaşkın.

Nigerân: Bakıcı,bakan.

RESSAM RAFAEL

Ressam-ı meşhur Rafael hastalanıp kuvâsına fevkalâde bir zayıf gelince son nefesinin yaklaşmakta olduğunu görmesiyle hayat-ı sûrîyeyi terk etmezden evvel bir daha resimhanesine girerek evvelce başlamış olduğu güzel bir resmi dest-i raşedârıyla ikmâl eylemek istemiş idi.

En ziyade sevdiği şâkirdânından birinin omzuna dayanarak güç hâliyle yerinden kalkıp resimhaneye doğru aheste aheste yürümeye başladı. Biraz sonra kendisini resimhanesinde buldu.

Hazin hazin etrafına bakınırken birtakım yeni başlanmış resimler arasında ikmâl etmek istediği levha-i nadireyi görünce üzerine bir baygınlık gelip ağlayarak istinatgâhı olan şâkirdinin kucağına yığılıverdi.

Gözler kapalı, beniz uçmuş, vücutta hiç hareket yok! Şu hâline nazaran maşûka-i fikri olan levhanın karşısında hasret-i muvaffakiyyetle can vermiş zannolunurdu.

Resimhaneyi hazin bir sükût istilâ eyledi. Bu hâl ile bir iki dakika geçtikten sonra ressamda hareket görüldü. Çehresine birdenbire bir reng-i ateşin geldi. Gözlerinde bir nur-i nev-zuhûr parlamaya başladı. Bir tavr-ı mütecellidâne ile “Henüz ressamım!...” diyerek fırçasını isteyip levhaya yaklaştı. Şâkirdânından biri fırçayı eline verdi, diğeri de boya getirdi. Musavver-i muciz-nümâ o hâl-i rikkat-efza ile resmin birkaç yerine dokundu. Levhada başka bir manzara-ı nazar-rübâ peyda oldu.

Vaktâ ki resmin zevke muvâfık bir hâl-i kemale geldiğini görüp şad oldu. Gözleri karardı, elleri titredi, fırçası düştü. Kendisini yatağına naklettiler. Sûrethane-i dehre veda eyledi.

12

İSTİHZÂ

İstihzâ denilen şey efâî-i helâhil-feşâna benzer bir sıfât-ı muzırredir. Halk yılandan nasıl ihtiraz ederse müstehziden dahi öyle ihtiraz eder.

Müstehzi ile akrabası bile ülfet etmekten memnun olmaz. Âdâb-ı insaniyyeye riayetle me'lûf olan zevâtan mürekkeb bir meclise bir müstehzî o mecliste bulunanların cümlesi “Bize hengâm-i bîdârîde kâbus-i elem bastı” diyerek sıklet-i müzayaka-i kalbiyyeye mübtelâ olup müstehzî kalkıp gitmedikçe şu hâlden kurtulamazlar.

Müstehzîler bu sıfâtın ismini mizah ve lâtife koyup kendilerini latifeci zannederler. Halbuki (lâtife) ve (mizah), mukabilinde bulunan kimse ondan müteessif ve müteessir olmaktan başka münbasit bile olmak lâzım gelen muameledir; (istihzâ) ise bir adamın istisgar ve tahfirine delâlet eder.

Müstehzîler gözlerine ilişen adamla eğlenmek isteyip şu muamelelerini kimse anlamaz zannına zâhib olurlar. Keklikler kar yağdığı vakit kendilerini avcılara göstermemek için başlarını kara sokup ayaklarını hariçte bırakarak artık avcı kendilerini görmez kıyas ederler. Lâkin avcılar geldiğinde kolay kolay ayaklarından tutup götürürler. İşte müstehzîler dahi böyledir. Onların istihzâsını herkes pek kolay anlar.

Müstehzîler her kime rast gelseler meziyyet-i insaniyyesine riayet etmeyip zevk çıkarmak için istihzâ etmekle kendi haklarında kulûb-i ammeye nakarat verirler.

İstihzâ hem ind-Allah, hem de ind-el-nas ne derece mezmûm ve makdûh olduğunu bilenler bu hâli irtikab etmezler. İstihzâyâ mutad olan kimse meselâ bir adamın azâ-yı vücudundan biriyle istihzâ ederse akıbet kendisi de o hâle giriftar olduğu ve başkasının fakr-i hâminden dolayı istihzâ eden sefalet hâl içinde can verdiği tecrübe olunmuştur.

Hilkat ve sûretçe bizden farkı olmayan ve sâni’-i hakîkînin eser-i âlfî olan bir nüsha-i kübrânın zatını veya ahvâlini istihzâ etmek de asla felâh olmayıp istihzâ edilen adamın halkından havfedenler buna cesaret edemeyeceklerinde şüphe yoktur.

İnsan ve hayvan ve gün ve mekan bir sâni’-i mutlakın eser-i sun’u olup bayağı bir şahsın bile göstereceği bir eser bile tahkir ve tezyîf ile bakılsa o şahsa ne kadar dokunacağı ve nefesine ne mertebe ağır geleceği malum iken sâni’-i mümtaz-i ilâhi ve

eşref-i mahlûkat kibriyâ-penâhî olan insanı mevki-i istihzâya koymak sâni'in sun'una itirazdan başka manâya hâmil kabul eder şey değildir.

Efât: Engerek yılanı.

Helâhil: Semm-i katil.

Kâbus: Ağırılık.

Mizah: (*Mim*'in zammesiyle) Eğlence, şaka.

Mu'tad: (Bu sîgadaki kelimeler -yerine göre- ism-i fâil, ism-i mef'ûl, ve bir mu'tad terkinde olduğu vech ile mastar *Mim*'i olabilir. Burada ism-i fâildir.) Alışan, alışkın.

KANİJE MUHÂSARASI'NDAN

Husumeyn arasında bu keşakeş devam etmekte iken kalenin barutu tükenmek derecesine gelmekle Gazi Hasan Paşa merhumu nihayet derecede telaş almış ve o kadar mekanetiyle beraber bu babda rast geldiği mutemetlerinden tedbir istemeye başlamış idi. Kale dizdârı keyfiyyeti haber alınca merhumun huzuruna giderek cephanede düşman zamanından kalma bir hayli güherçile ve kibrit mevcut olduğunu ve bunlardan kaleye kıyamete kadar kifayet edecek barut yapılabileceğini haber vermekle asker arasında barut yapmak bilir adam taharrisine başlandı. Hemen o gün beşinci ağa blokunda bulunan yeniçerilerden Uzun Ahmet meydana çıkararak acemi oğlanı iken barut destegâhında hizmet ettiği cihetle o işte melekesi olduğunu ve kibrit ile güherçile mevcut olunca, fındık veya söğüt ağacından kömür yakılarak onunla barut imâl etmek kabil olacağını haber verdi. Kalenin etrafı ise tamamıyla söğütlük idi. Hemen Gazi-i Merhumun emir üzerine Uzun Ahmet mahiyetine lüzumu kadar adam tayin olundu. Bunlar kütükten havan peyda ettiler. Kömür yaktılar, her gün kaleye lüzumu olan barutu yetiştirmeye başladılar.

Faizî der ki:²

“Kanije Muhâsarası sahihan misli görülmemiş bir garibe-i rüzgar idi. Barut gailisi henüz bertaraf olmuş idi ki Paşa’nın kilercilik hizmetinde bulunan Handan ve Kenan nâmında bulunan iki delikanlı bir gece kaleden fîrar ederek düşman arasına duhûlet eylediler. Bu haber kalede şayi olunca şimdiye kadar edilen tedabirin kâffesi semeresiz kalacağı ve köleler kalenin hâlini tamamıyla düşmana haber vereceklerinden adanın kaleyi muhâsarada sebat ve ısrarı kat kat ziyadeleşeceği vehleten hatırları tahdiş etmekle herkese bir yeis-i tam müstevli olmuş idi. Ümerâ-yı asakir birer, ikişer toplanarak cemiyetle Paşa-i Mücahid’in meclisine gittiler, gönüllerine düşen havf ve telaşı kemâl -sûz u güdazla beyan ettiler. Paşa-yı Gazi ber-mu’tad yine hiç fütür getirmeksizin yalnız “Ben onun çaresini bulurum” vaad-ı muhtasar-ı ile def’i telaş eyledi.

“Meğer biz akıbet-kâre muntazır olup dururken Paşa geçit tarafına mutemetlerinden birkaç kişi irsal ile iki esir tutturmuş. Fakir hazır olduğum hâlde esirleri celb ile “Bizim taraftan ordunuza iki adam gönderilmiş idi. Ne söylediler? Ne

² Kanije müellifi Faizi’nin ifadesini telhis eylemiştir.

hâldedirler? Doğrusunu beyan ederseniz size zeval yoktur.” yollu istintaka başladı. Esirler giden delikanlıların imparatorun huzuruna çıktıklarından ve kalede biraz asker var ise de zahire pek azaldığından ve muhâsara da devam olduğu halde suhûletle feth-i müyesser olacağını söylediklerinden bahsettiler. Bunun üzerine Paşa eliyle idamlarını işaret etti. Meğer daha evvelce Kara Ömer Ağa’ya talimat-ı mahsusa vermiş imiş. Mümâileyh esirleri “Ben öldürüm” diyerek celladın elinden alır, memur olduğu üzere, “Ben de sizdenim. Bundan evvel ele giren üserâyı dahi ben kurtarmış idim. Sizi de cellat elinden kurtarmak için aldım. Paşa köleleri mahsus kaçırdı. Maksudı kalenin zahiresizliğine ve asker azlığına imparatoru ikna ederek ordunuzu bu kış burada alıkoymaktır. Serdar ile haberleştiler. Havalar bozulduğu gibi onlar Zigetvar tarafından hücum edecek. Paşa kaleden çıkacak, sizi iki ateş arasında bırakacaklar, haberiniz olsun! Bu kalede koca bir ordu ile bir yıllık zahire, muhimmat mevcuttur. Macarlar dahi Türk askeriyle müttefiktir. Her gece nöbetle kalenin imdadına bin kişi gönderiyorlar.” Diyerek ber-mu’tad ellerine biraz has ekmek vererek gûyâ hafıyyen salıverir.

“Esirler orduya gidedursun, Paşa-yı müdebbir serdara şu mealde bir arıza yazar:

“Bade’el elkâb... Bundan ikdam gönderdiğim maruzatta asker ve zahiremizin kesretini ve barutumuz biraz azalmış ise de düşmandan kalan kibrit ve güherçile onun dahi imâline çare bulduğumuzu beyan etmiştim. Macarlarla ittifak ettik. Onlarla haberleşerek tayin olunacak vakit-i münasipte ordu-yi hümâyûnun bu tarafa gelmesine karar verildi. Vasıta-i muhabere olmak için küçükten beri evlat gibi büyüüttüğüm Handan ve Kenan bendelerini firari sûretinde içlerine gönderdim. İmparatora kendilerinin babalarının dinine avdet ettiklerini, kalede zahire ve asker olmadığını, hasılı beğendiği yalanı söyleyecekler ve Macarların ey ve kararını taraf-ı acizaneme beyan eyleyeceklerdir. Düşmanı inandırmalarına ümitvârım. Hemen zat-ı vâlâ-yı serdar-ı ekremîleri vakt-ı merhunda yetişmeye müheyyâ bulunuz! İlerde Handan ve Kenan’dan ne haber alır isem arz ederm. Bâkî ferman...”

“ Mektub-u yed-i emin icraatı hükmünde olan mücahid-i meşhur Karapeçe’yi celp ile düşman ordusunun göze görünecek bir yere bırakmasını emreyleyler.

“ Kaleden Ömer Ağa’nın koyuverdiği esirler macerayı imparatora naklettikleri sırada Karapeçe’nin dahi hemen o gece tebdil-i kıyafet orduya girerek Matyos’un çadırı civarına bıraktığı mektup-i mahut, imparator huzuruna getirilmekle rivâyet-i vakıa ile meal-i mektup birbirini teyit edince kölelerin casus olduklarına düşman

indinde hiç şüphe kalmaz. “Kalede bir adam barut yaparmış sahih midir?” diye sorarlar. Çocuklar sıhhatini itiraf etmekle imparator “ Ya siz kalede barut yoktur demiş idiniz, ne için geldiğiniz anlaşıldı” sözüyle ikisini dahi idam ettirir.

“Bir sabah-ı mevsim-i fakir, Ömer Ağa ile beraber huzurdan düşmanın hâlini seyrederken metrise doğru birkaç kişi geldiler, manzaramıza iki baş diktiler, düşmanın bu gafletini görünce kalede bulunan sair mücahitlerle beraber bi- ihtiyar gülüştük ve gayreti tedbirine muadil ve tek başına bir orduya mukabil olan öyle bir düstur-i kârdanın refakatine düştüğümüz için Cenâb-ı Hakk’a büyük şükürler ve Paşa Merhuma kemâl-i hulûs ile dualar eyledik.”

Keşakeş: Çekişme. Münazara.

Dizdar: Kale muhafızı.

Vehleten: İşin ibtidasından.

Sûz-ı Güdâz: Yanıp yakılma.

Yemin: Sol mukabili olan sağ. (Yerine göre *kısım* manâsına gelir.)

Macera: Cereyan etmiş, vuku bulmuş olan hâl-i vuku.

14

“HAYRİYYE”DEN

Ey sehî serv-i hıyâbân-ı şuhûd
Nev hırâmânda-i bostan-ı vücûd

Alemin meşgalesinden akdem
Budur insana ehemmm ü elzem

Edip encâm-ı umûrun tedbîr
Eyleye hâne-i dînin tamîr

Etti endâze-i hikmette kıyâm
Penc erkân-ı bina-yı İslâm

Bu bina içre olan rahattır
Taşrası pâ-zede-i âfettir

Bu bina dâhilidir bağ-ı nâim
Hârici nâhiye-i nâr-ı câhim

Dâhili ehl-i hidâyettir hep
Hârici ehl-i gavâyettir hep

Olma gerden-keş-i fermân- Ganî
Her ne emretti ise eyle onu

Mümine hilât-ı dindir kat kat
Vâcibat ü sünnen ü mendûbat

Sırrı var her birinin hikmeti var
Hasra gelmez nice hasiyyeti var

Eylemiş Hazret-i Vehhâb-ı Kerîm

Her birin vâsıta-ı lûtf-i azim

Hak ganîdir senin amalinden
Yine sensin yiyecek malından

Sehî: Doğru. Maddiyâta mahsustur.

Hıyâbân: Bahçe yolu.

Hırâmende: Salıncı.

Encâm: Akıbet, nihayet, son.

Bağ-ı nâim: Cennet.

Gavâyet: (*Gayn*'ın fethasıyla) tarik-i dalâlete sapmak.

Vâcibat: Yapılması lüzumî- Şer'en farz derecesinde olmayarak- sabit olan şeyler.

Sünnen: Hazret-i Resûl-i Ekrem'in ihyanen terk ile beraber muvâzabet buyurdıkları ef'âl.

Mendûbat: Şer'en terki câiz olmakla beraber yapılması râcih olanlar fiiller.

TEDMÜR HARABELERİ'Nİ ZİYARET

Geçenlerde Diyarbakır taraflarında bulunduğum hâlde Şam-ı Şerif'e azimetim lâzım gelmiş olduğundan Avrupa lisanlarında (Palmira) diye maruf olan Tedmür Harabeleri'nin şöhret-i şâyiasını ve Avrupalı seyyahların bu harabelerdeki âsâr-ı atîkayı temâşâ etmek için ne kadar uzak mesafelerden ihtiyâr-i meşâkk sefer ettiklerini tahattür ederek ben dahi oraları görmeyi arzu ettim ve Halep tarikını terk ile her türlü metâib-i müşkilâtı göze aldırıp Tedmür yolunu ihtiyâr eyledim.

Tedmür, Şam-ı Şerif ile Zor sancağının merkezi olan Deyr kazası arasındaki mesafenin vasatında Cebel-i Safa-i Dürzi denilen silsile-i cibalin münteha-yı şarkîsında kâin bir eski şehir-i kaledir ki Asi Cibali'nin eteğinde bir mürtefi bir mevkiye tesadüf eylemiştir. Cevânib-i erbaası bir sur ile mahsur ve fakat şimdi gerek şehir-i kalesinin, gerek surun yalnız harabesi münzevirdir.

İş bu sur medeniyet-i kadîmenin fenn-i mimarideki iktidar-ı kemâlini irâe edecek bir eser olduğu kaleyle şehir arasında Avrupa'nın şimdiki umûmî sergilerine mümessil cism-i tarihlerin rivâyeti vech ile hendesâtın ve Avrupa beyninde bir merkez-i ticaret-i bendergâh-ı kadim olduğu anlaşılan bir daire cismiye'nin âsâr-ı bâkîsi câlib-i nazar-ı dikkat ve ibrettir.

Bu daire ve sayebeş yüzü mütecâviz mermer amudlar üzerine mübtenîdir. Şark tarafında diğerlerinden daha büyük olarak somaki taştan dört murabba amud görülmekte olduğundan burası serginin medhâli olmak lâzım gelir. Dairenin ortasında yekpare mermerden on altı küçük daire kapısı münzevir olmakla bundan da serginin birçok devâiri havî olduğu anlaşılır.

Daire-i mezkûrenin hakikaten hayret-âver olan taksimat ve tertibatını tarif edebilmek pek uzun tafsilata muhtaç olup hele ortasında bir metre umkunda ve vaktiyle iki milyon nüfusu bulunan Tedmür şehrini idare edecek sûrette vücuda getirilmiş olan su cetveli bedayi fevkalâdeden addolunur.

Surun etraf-ı erbaasında bulunan dört büyük kale dahi acâib-i alem-i idâdına dahil olacak âsâr-ı cisimedendir.

Şehir derûnunda yüz yirmi metre kadar mürtefi bir mabet vardır. Bunun şark tarafında yine o irtifada on iki kat yekpare mermer direk görünmektedir. Bunların oraya nasıl getirilip nasıl rekiz olundukları hakikaten veleh-resân ve görmeyenler buna inanmamış olsalar şâyândır. İş bu direkler – rekiz olundukları zamandan bu vakte

kadar nice asır mürûr etmiş olduğu hâlde- alan kemâl-i metânetle rehin-i istikrar ve enzâr-ı nazar-ı câlib havf-ı haşyet-i bî-şümârdır.

Zikrolunan mabedin bir köşesini şimdiki ahâli câmi-i şerif ittihaz etmiş olduklarından bu dîr harap vakit vakit ezan-ı Muhammedî ile şerefyâb olmaktadır.

Avrupalılar şehrin ve mu'riz-i kalenin resimlerini buradan alıyorlar.

Hariç surda dairenin garb-ı cenûbisinde altışar tabaka üzerine murabba "ehram"lar yüz elli metre irtifâındadır. Bunlar tabaka tabakadır. Tabakalar altıya balığ olup tavanları beyaz mermerdendir. Üzerlerinde yağlı boya ile nakış günagün musavverdir. Etrafta dahi mermerden kezâlik tasavvur bî-hesap ile menkûş kemerler ve bu kemerlerin arasında tabaka tabaka kabirler vardır.

Ecnebî seyyahları – derûnlarındaki mumyaları almak üzere- bu tabakaları yıktırıp harap etmişlerdir. Bu makule âsâr-ı kadîmeyi seyir ve temaşaya rağbet göstermeye bir diyecek yok ise de bu sûretle tahribi şâyân-ı takbîh olsa gerektir.

Şehrin garb-i cenubunda Cebel-i Safa eteğinde bir mağara vardır ki bu da kasırların tarz-ı mimarisinde tabaka tabaka yapılmış ve pek muntazam ve oymalı taşlarla müzeyyen bulunmuş olduğu anlaşılmaktadır. Rivayet-i vakaya göre kasırlar medfûn-i ekâbir, bu mağara makber-i avâm olmak lâzım gelir. Mağaradan dahi birçok âsâr-ı nefise ihraç ile Avrupa'ya naklolunduğu mervîdir.

Şu verdiğim malûmat fihrist kabilinden bir şey olup insana baktıkça veleh ve hayret getirmekte medeniyet-i kadîmenin vaktiyle süllem-i terakkiyâtın derece-i bâlâterînine vasıl olduğunu tasdik etmekte bulunan bu âsâr-ı kadîme ve cisimenin layık olduğu derecede tarifi mutlaka musavver bir büyük seyahatnâme tahrîrine vabeste ve lisanımızda buranın ahvâline dair bir şey yazılmaması cidden teessüfe şâyestedir.

(Bir mektuptan telhîs ile Sabah Gazetesi'ne derc olunmuş idi.)

Tedmür: *Ta'*nın fethası, *Ze'*nin sükûnu, *mim'*in zammesiyledir.

Amud: Direk.

Haşyet: (*Ha* ve *Ye'*nin fethaları ve *Şin'*in sükûnuyladır.) tazîm ile karışık korku.

Dîr: Kilise, manastır.

Ehrâm : Şekli malum hendesîye ıtlak olunur. *Hiremin* cem'i ise de müfred makamında istimâl olunmaktadır.

Süllem: (*Sin'*in zammesi ve *Lam'*in teşdîd ve fethasıyla). Merdiven

İSTANBUL'UN MUHÂSARA VE FETHİ

Bir dereceye kadar âsâr-ı bakiyyesinden dahi anlaşıldığı üzere İstanbul'un derya-ı Haliç ile muhat olan cihetleri yalnız bir duvar ve kara tarafı çifte duvar ve yüzer kadîm umkunda çifte hendek ve mutad kalelerle mahfuz idi. Memleket müsellese yakın bir şey olarak üç köşesinde istihkamet-i cesime var idi. Ordu-yi hümayûnun sağ cenahı olan yüz bin piyade Yedi Kule karşısını ve sol koldan olan elli bin kişi Balat Kapısı hizasını nokta-i istinat etmiş ve Zağnos Paşa biraz askerle Galata üzerlerini ordugâh eylemişti.

Fatih Hazretleri ise on beş bin yeniçeri ile büyük ordunun merkezinde berkarar idi. Deniz tarafından on sekiz sefineyle dört yüz kadar kadirga hasr-ı hussâr ve nakl-i mühimmâta memur olmuştu.

Vaktâ ki muhâsara başladı, bir taraftan İslam ordusundan edilen ateşin şiddeti ve bir taraftan Fatih'in tertîb-i mahsûsuyla yapılan metris ve sıçan yollarının sanatı asker-i islamiyyeyi daima bir sedd-i muhâfaza altında tuttuğundan Rumlar def-i sâilden bütün bütün meyus olarak tecrübe-i tâlî sûretinde kaleden harice şiddetli hücum ettiler ve fakat asker-i Muhammediye ölümden korkar veya hücumdan kaçır takımdan olmadığı için bir iki hamle eder etmez hasımlarının darb-ı dest-i kahramaniyyesine mukâvemet edemeyeceklerini teyakkun ederek ric'ata mecbur oldular.

Her ne kadar şehrin suya muttasıl olan cihetleri yalın kat bir duvar ile muhat ise de Haliç'in güzergâhı o zamanlarca kesr-i mahall bir zincir ile mesdûd olduğu gibi Langa Bostanı ve Kadirga bir liman olarak etrafı dahi hendek ve kalelerle müstahkem idi.

Binâenaleyh harekât Harbiye'nin kara cihetinden idaresinde daha ziyade suhûlet görülmekle üç büyük toplar evvelâ Eğrikapı karşısına vaz' edilmiş ve fakat orası imparator tarafından müceddeden tahakküm olunmak cihetiyle edilen atışların istenildiği derece tesîri görülemediğinden merkez muhâceme Topkapı karşısına naklolunmuştu.

Bir şey ki yenidir, ne kadar mahir ellerden çıkmış olsa yine onda kemâl mümkün olamaz. Bu kabilden olarak esliha-i nâriyye dahi vâkıâ Fatih gibi bir mevcud-i muktedîrin yed-i mahâretine düşmüş ve hayli ilerlemişti, ancak yine birtakım büyük nokâyisten halâs olamadı. Hatta en büyük topun bir defa doldurulup

atılması iki saate tevakkuf ettiği için günde ancak sekiz kere istimâl olunabiliyordu. Bununla beraber ziyade kızmasını mene dahi imkan bulunamadığından bir gün doldurulurken parelendi.

Bu hadise ise Fatih'in kuvve-i icâdiyesine bir fırsat zuhûr-i dehâ itâ etmekle verdiği emir üzerine diğer iki büyük toplar her atıldıkça zeytinyağıyla yıkanmaya başlanmış ve bu sûretle muayyen oldukları maksatta hatırsızca istimâlleri kabul olmuştur. Hazret-i Padişâhın fetanet ve ihtiyatı İstanbul'un fethi gibi bir emr-i azîmi daha tecrübesi görülmemiş bir vasıtanın tesirine hazır edemediği cihetle muhâsaraya birçok mancınıklar dahi getirmiş ve içine oklu ve tüfekli asker ve düştüğü yerde ateş alarak etrafı ihrâk eder bir nev'i ecza ile memlû şişeler vaz'î ile kale üzerine sevk olunmak üzere tekerlekle yürür dört kale yaptırmış idi.

Bunlardan başka Yunan lisânında "Kişverküşa" manâsına bir isim ile yad olunur bir alet daha imâl ettirmişti ki bu da müteaddit tekerlek üzerinde hareket ederdi ve etrafı hâricen ve dâhilen daima yaş tutulur üç kat meşin ile mahfuz olarak üzerinde dahi içindeki askeri muhafaza için süt-re-i sur şeklinde şeyler mevcut idi.

Cihet-i sefelesinde şehre karşı açılır dört kapı olarak derûnu ise hendeği doldurmak için odun vesâir eşya ile memlû idi. Bir de hamal olduğu askerin kale müstahfızlarıyla karşı karşıya harp edebilmelerine hizmet için birtakım atma köprüleri dahi var idi.

Bir gece bu kale-i seyyare Topkapısı üzerine sevk olunarak orada bulunan burcu harap etti.

Fakat İmparatorun gösterdiği fevkalâde ikdamlar sayesinde Romalılar harap olan yerleri sabaha bırakmasızın termîn ettikten başka petrol şişeleriyle "Kişverküşa" dahi ihrak ettiler.

Muhâsara bu hâl üzere iken İstanbul'un iânesine memur olduğu hâlde bir aydan beri muhâlefet-i hava cihetiyle Marmara Denizi'ni geçemeyen on beş kadar sefinenin gelmekte olduğu görülünce Donanma-yı Hümayûn'dan bir yüz eli kadar büyük ve küçük gemiler bunlara sedd-i rah olmak istediler.

Hazret-i Padişâh bu hengâmeyi temâşâ için sâhil-i bahre inmişti. Düşman gemileri cesim ve topları mükemmel ve tâifeleri sanatlarında mahir olduktan başka devlet-i alîye dahi o zamana kadar donanmaya hiç ehemmiyet vermemiş ve hatta mevcut olan gemilerin cümlesi İstanbul'un fethi teşebbüsâtı süresinde Fatih'in emriyle yaptırılmıştı. Onların da kaptanlık makamında olan Baltaoğlu'nun maharetsizliği

münasebetiyle inşaları kâidesiz ve su kesimleri az olduğu gibi içlerinde dahi lüzûmu kadar top ve tâifesinde denize alışık adam yok idi.

Bu hâl ile muhârebe ibtidâ eder etmez rû-yi deryâyı düşmanın her türlü mermiyatı kaplamış ve bâ-husûs nefit şişelerinin döktüğü ateş su üzerinde yüzmeye başlamış olduğundan bu suûbet âb ile ateşin temâşâ-yı imtizâcından askerce hâsıl olan dehşet Sefâin-i Osmâniyye'yi gûyâ hayretten donmuş gibi bütün bütün hareketten alıkoymuştu. Yalnız dalgaların sevkiyle iki gemi yerlerinden oynadı. Onlar da birbirlerine çarparak ateş aldılar.

Hazret-i Fatih nefsindeki marifet ve askerindeki mekârim ahlâka güvenip elde olan ufak bir devletle bütün Avrupa'ya meydan okumuşken donanmasının, yirmide biri makamında bulunan birkaç sefineyle uğraşamadığını görünce galeyân-i hiddetle serâpâ bir ateşpare-i gazap kesilerek hemen berk-i cihan gibi süvar olduğu küheylan ile denize atıldı. Bu temâşânın tesiriyle donanmaya fevkalâde bir gayret geldiğinden düşman gemileri üzerine bir şiddetli hücum daha icra olundu. Fakat galebe Sefâin-i Osmâniyye'nin kesreti ve fedakarâne gayretiyle hasmın mahâreti beyninde mütereddit iken Rumlara müsait ve gayet kuvvetli bir rüzgâr zuhûr etmekle zikrolunan beş sefine donanmanın arasından kemâl-i süratle güzâr ettiler.

Bu sürede mahsurlar dahi Sirkeci ile Galata arasında olan zinciri gevşettiklerinden birbirine müteakip Haliç'e dâhil oldular.

Hazret-i Fatih teşebbüsâtında sebat eyledi. Ama bâlâda tarif olunan "Kışverküşa"nın yanmış olduğu ve donanmanın düşman gemilerini men edememesi ve bunca himmetlerle imâl ettirdiği büyük toplara bile istihkâmet-i mevcudunun mukavemet edememesi kendini de biraz endişeye düşürmüştü.

Böyle suûbet-i hengâmelerinde acizenin kârı fütûr eâlinin ise taharri olduğundan Fatih bir zaman Haliç'in zincirini kırmaya çare aradıktan ve ondan dahi meyus olduktan sonra yine en büyük muayyeni olan kuvve-i ilim ve irfânının kerâmetine müracaatla tavk-ı beşerin hâricinde görünecek bir tedbîrin ihtiyarına kalkışarak haritalarını bizzât tertîp ettiği bir tarik üzerinden Dolmabahçe'den Kasımpaşa'ya kadar bir kızak inşa ettirdi ve intihâp ettiği yetmiş kadar sefinenin yelkenlerini küşad ettirerek ve Galata tarafından ne kadar insan ve hayvan var ise nakil hizmetine tayin eyleyerek bir gecenin içinde bin türlü ikdâmât ile cümlesini birden Haliç'e inzâl ettirdi.

Mahsurlar böyle dağları taşları deryâya tahvîl eder yolda bir harikanın temâşasıyla bi-t-tab' mübteli oldukları hayretten kurtulunca sefâin ve orduyu yakmaya kalkıştılar, bu yolda birkaç kere pek fedakarâne hücumlar da ettiler.

Fatih ise Galata'dan karşıya şimdiki sallar tarzında birbirine merbut variller üzerinden asker geçecek ve top kaldıracabilecek bir de köprü inşa ettirmeye başladı.

Rumlar köprünün hitamından sonra yine ihrak teşebbüsünü tekrar ettiler.

Nihayet zincirin dâhilinde ve muhafazası hizmetinde mevcut olan yirmi beş kadar gemiler tarafından Sefâin-i Osmâniyye ile köprüye bir zarar îrâs etmek tasavvurunda oldukları haber alınmakla Fatih Haliç'te olan filonun emniyeti için Rum gemilerinin ihrakını azim eylediler. Ancak şimdiki Beyoğlu'nun bulunduğu mevkîde olan Zağnos Paşa ordusundan başka bir yerden bunları topa tutmak kabil değildi.

Oradan atılacak güller ise bi-z-zarûre Galata'nın istihkâmet ve ebniyesine dokunacağından ve halbuki Galata Cenevizlerin elinde bulunarak onlar da ahd-ı padişâhîde olduklarından fırka-i bahriyyemizi mevcut olan toplarla düşmanın tasallutundan vikayeye imkân bulunamadı.

Fatih ki her muhâtarada bir üstat ve her ihtiyaçta bir vesile-i icat bulmak hasâisinden idi, bu mahzurun defî için yine kenz-lâ-yüfnâ irfanına müracaatla tertîb ettiği hesap üzerine mukavves gülle-i âsâr birtakım toplar yaptırmak tedbîrini buldu ve bu topların biriyle bizzât nişan alarak ikinci güllede bir Rum sefinesini gark eyledi.

İşte Hazret-i Padişâhın Haliç'teki sefâin ve köprüyü muhafaza için fi'le çıkardığı bu ihtirâ şimdi topçuluk fenninin en mühim erkânına esas olmuştur.

Bahren bu teşebbüsat ile iştigal olunduğu sırada kara tarafından kalenin dört burcu tahrip edildi ve Asker-i Osmâniyye'nin gayret-i fedakarânesiyle hendeğin hemen neseфі dolduruldu. Fakat duvarlarda güzâra kabil birer hane açılmadı. Çünkü duvarların resanet-i fevkalâdesi cihetiyle atılan güllerin tesiri yıkmak değil, delmekten ibaret idi. Nihayet Padişâh Topkapı'yla Edirnekapısı beyinde tensip ettiği bir duvarı adi toplardan birkaç batarya ile beş on gün bir hat üzerine döve döve gevşettikten sonra büyük toplara ateş verilmesini emretmekle yanardağ patlamış gibi bir tarrâka-i kıyamet-nümûn ile dağ parçası büyüklüğünde atılan güllerin birbirini müteakip birer mücessem zelzele gibi vürûdu duvarı yerle yeksan etmişti.

Bunun üzerine Fatih İmparator'a bir kere daha kalenin teslimini teklif ettiğinden ve yine cevap ret olduktan sonra muhâcemeyi ferman eyledi. Fakat o gün yine fetih müyesser olamadı. Açılan rahnenin hasım tarafından termîmine meydan

kalmamak için Hazret-i Padişâh her taraftan meşalelerle ve hatta mızrakların ucuna varıncaya mumlar yaktırarak muhârebeden el çekmedi.

Ordu-yi hümâyûn kesret-i ziyâdan bir hâle gelmişti ki ertesi gün zuhûruna intizar olunan fethin hemen o geceden şehrayînine başlanmış zannolunurdu. Sabah olunca Hazret-i Padişâh bir mutat askerine istishap ile muhâcemeyi küşat eyledi. Bu hengâme-i kıyamet-âşûb birkaç saat devam ettikten sonra Asker-i Osmâniyye'nin karadan, Haliç'ten gösterdiği gayret-i fevkalâde sayesinde kale fetholundu. Cenevizler elinde bulunan Galata ile Rumlarda kalmış olan Silivri ve Boğados ise şehrin zaptını müteakip istimân eyledi. Hazret-i Padişâh İstanbul'a bir alay muzafferiyetle duhûl ederek Eski Saray'a nüzûl etti.

Taykın : Şüphesiz anlamak.

Mancınık: Muhârebat-i atıkada ağır mermiyatı uzak mesafelere düşürmek için istimâl olunan bir makina.

Tüfek: “tuf!” edecek şey olmasına göre iştikaka nazarla fişek gibi bu da tüfek yazılmak lazım gelir.

Sütire : Örtü.

Termîm: Tamir.

Cihan: Sıçrayıcı. Kürre-i Arz, alem manâsına olan *cihan* bu kelimedden başka bir şey değildir. Fakat lisanımızda o manâda *Cim*'in kesresiyle mana-yı lâğvîsinde *Cim*'in fethasıyla, istimâl olunur.

Tavk: Takat, kudret.

Tarrâka: Çatırtı.

BİR ESER-İ MÜRÜVVET

Geçen teşrîn-i evvel evâsıtında... ye sekiz on saat mesafede vâkıa olup merkez kaza olan kasabasında gece yarısı yangın vuku bulmuştu. Harîk zuhûr eden hane halkının feryatlarını işiten, şiddetle vezân olan cenup rüzgarının sû-yi âsmâna îlâ etmekte olduğu alevleri gören komşuların o taraflarca mutâd olduğu üzere attıkları birkaç el silah memûrîn-i hükûmet ile beraber ahalîden bir iki yüz kişiyi imdada şitâbân etmişti.

Ateş zuhûr ettiği haneden başka ittisâlındaki haneyi de sardı. Bunların ikisi de küçük şeyler olduğu gibi her iki taraftan diğer hanelere ittisâlleri olmadığından onlar yandıktan sonra sönecek idi. Fakat toplanmış olan halk bir manzara-i dil-hırâş karşısında bulundular: Harîk birinci hanenin merdiven tarafından zuhûr etmiş olduğu için derûnundakileri tahlîs-i cana muvaffak olabilmış idiler. İkinci hanenin ise evvelâ kapısı ve merdiven tarafı yanmaya başlamıştı. İkinci tabakasının bir penceresinde- dört yaşında bir çocuğu der-âğuş etmiş- bir kadın görülüyordu. Biçârenin çehresinde nümâyân olan âsâr-ı heyecan tasvire gelmez. Ya o zavallı çocuk! Bir levh-i ateşin içinde manzûr olan vech-i nurânîsi ne kadar dil-rubâ, o çehre-i masûmiyyetin teheyyücâtı ne kadar rûşenâ idi! Valide olanca sesiyle, evzâiyle muttasıl istimdat ediyordu. Bir kadın ile bir çocuğun ateşler içinde kalacağını görmekten kim müteessir olmaz? Husûsîyle bir sene mukaddem dul kalmış ve kendisiyle çocuğunu bir kasabada işe yarayabilecek el işleriyle geçindirmekte bulunmuş olan bu kadın kasabanın numûne-i iffet nisvanından olduğundan herkesin ihtirâmına mazhar olmuştu. Yürekləri parçalayacak bir felaket îka' edeceğinden hiç de haberi olmayan ateş gittikçe tevessü ediyordu. Bir iki dakika sonra valideden de, çocuktan da remâdtan başka bir şey kalmayacak idi. Bu manzarayı görmekte bulunanlar beht ve ıztıraptan mürekkep bir hâl içinde idiler. Bu zavallıları kurtarmalı? Fakat nasıl? Haneye girmek mümkün değil. Bir küçük kasabada ne türlü edevât-i tahlîsiye bulunabilir? Bir merdiven aramalı, onu arayıp bulmaya vakit müsait mi?..... O sırada bir savt-i bülend işitildi: Hakîkaten erbâb-i insaniyyetten olan Kaymakam Efendi “Bu iki kişiyi kurtarana bin kuruş vereceğim!” diyordu. Halk arasından bir delikanlı ileri geldi. Birinci tabakanın penceresine, oradan da bir maharet ve sürat-i hârikülâde ile duvarlara tırmanarak ikinci katın penceresine çıktı. Bir ân-ı gayr-i münkasımdan sonra validenin – delikanlının epeyce uzun olan kırmızı kuşağına bağlanmış olduğu hâlde—âğuş-ı şefkatindeki

çocuk ile beraber aşağıya sarkıtıldığı görüldü. Senelerce riyâzet-i bedeniyye talim etmiş kadar çâlâk olan delikanlı çıktığı gibi inmekte güçlük görmedi. Gûyâ bu iki mahlûku pençe-i hasârından kaçırmış olduğu için tezyîd-i şiddet eden ateş ise bir saniye sonra haneyi kâmilten ihâta etmişti.

Bu delikanlı ebnâ-yi cinsinden iki kişiyi bir mevt hâinden kurtarmak için nefisini muhâtara eylemiş idi. Bu herhâlde bir hareket-i memdûhadır. Fakat niçin para vaat olunmaksızın meydana çıkmadı? Bir eser-i mürüvvetin zuhûru para kadar hasîs bir şeye mi menûl olmalıdır? Hükümde acûl olmayan... mevki’-i harîka henüz gelmiş ve kaymakamın sözlerini belki hiç işitmemiş olan delikanlı mevûd olan akça o dakika kendisine verilmek istenilince gayet tabîî bir tavırla “Bu kadın ile çocuğu paraya daha muhtaçtır.” diyerek çekilip gitti.

Vezân: Esici.

Dil-hırâş: (*Ha*’nın fethasıyla) Gönül tırmalayıcı, gönül parçalayıcı. Remâd-i ateş külü.

Beht: Medhûşluk, mütahayyirlik. (*Be*’nin fethasıyla ve *He*’nin sukûnü ve fethasıyla)

Çâlâk: Serî-ül- hareke, çevik.

Hasîs: İltifata şâyân olmayan, (Yerine göre *cimri* manâsına gelir.)

18

SİTÂYİŞ-İ HAZRET-İ PADİŞÂH
KASİDE

Zâtınla senin ey meh garây-i hilâfet,
Fahr etmededir rütbe-i âlâ hilâfet.
Zâtınla senin subh u mesa tâk-i zührede
Rahşan oluyor pertev-i tuğrâ hilâfet.
Hâmende der-hoşendedir iklîl-i necâbet,
Şâyeste sana taht-ı mualla hilâfet.
Cephende fûrûzan olan envâr ile daim
Bir şu'şu'adır Tûr-u tecellâ hilâfet.
Olmakta ayân sâye-i dest görmekte
Manâ-yı münir yed-i beyzâ hilâfet.
Evsâfını tezeyyin eder envâr-i mealî,
Âlî-i himemin eyledi âlâ hilâfet.
Osmanlıların etmededir şanı teâlâ
Sayende şerefyâb olalı cây hilâfet.
Mahsud-i nücüm olsa sezâ mihr-i felekten
Parlak görünür zühre-i zehrâ hilâfet.
Her asra mürecceh tutulur asr-ı Hâmîdî,
Ol asr-ı güzîndir şeref-efzâ hilâfet.
Bir padişahın bende-i fermanberiyiz kim
Âraste zâtıyla secâyâ hilâfet.
Ol padişahın mihr vücuduyla cihâna
Rûşen-âver olur târem-i mina hilâfet.
Ol padişahın musahef-i rûynunda hemîşe
Berk vurmadaır ayet-i kübrâ hilâfet.
Ol padişahın rûz-u cülûsuyla beraber
Etti lem'an nûr-ı sema hilâfet.
Şâhân-ı cihan içre nazırı bulunur mu?
Bir tanedir ol kevkeb-i pirây hilâfet.
Şâbâş okur efkârine kânun-ı adalet,
Hayran olur edvârına mana-yı hilâfet.

Hep himmet-i şahanesi âsayiše masruf,
 Fâruk gibi kılmada icrâ-yı hilâfet.
 Unvân-ı mülükânesidir muhhi-i devlet;
 Binler yaşasın, eyledi ihya-yı hilâfet.
 Vasfinda kalem her ne kadar eylese ıtrâ
 Şâyestedir ol maadelet ârâ-yı hilâfet.
 Îfâ-yı deha ile hemen sıdk eyle Vasfî
 Mümkün değil ihsâ-yı müzayâ hilâfet.
 Ârâyış-ı gülzâr-ı cihan olsun, İlâhi,
 Ta haşre kadar gülben-i rânâ hilâfet.

(Bahr-i Hezec: Mefûlû/ Mefâîlû/ Mefâîlû/ Faûlün)

Tâk: Kemerli bina.

İklîl: Taç.

Tûr: Hazret-i Musa'ya tecelli-i İlâhi vakıa olan dağ, Tûr-u Sînâ.

Yed-i Beyzâ: Hazret-i Musa'nın izhâr buyurdukları mucize-i malûme.

Şâbâş: Tehsin, aferin.

Itrâ: Medhte mübalağa.

İhsâ: Tadât, sayma.

ÖMER'İN ÇOCUKLUĞU'NDAN

Pederin kırk altı yaşında olduğu hâlde, irtihâlinde, ben tahminen sekiz yaşında idim. Kıyafeti hala gözümün önündedir: Orta boylu, geniş omuzlu, kavi'ül bünye, büyücek çehre, değirmi çehreli, kalınca kara kaşlı, ela gözlü, irice kara bıyıklı, beyaz tenli, mehibüs'simâ.

Başına giydiği büyük Tunus fesinin üzerine büyücek bir yemeni sarar. Geniş göğsünü güççe kaplayabilen kaytan ve sırma işlemeli çuha yelekteki düğmelerin kısmı-ı küllisi yaz kış çözükle bulunur. Yeleğin üzerindeki sade çuha saltanın kolları biraz kısadır. İri dolgun bilekleri daima göze çarpar. Belinde, âlâsından, zemini beyaz çiçekli bir Acem şalı görülür. Bunun sarı zeminli bir eşi de omzunda yahut kolunda bulunur. Beldeki şalın içinde mestur olan, muhafazalı, iri, Çurci Piryol saatin, sırma örme işlemeli, ortası düğmeli kösteğini yeleğin kısm-ı âlisindeki düğmelerin birine ilıştırir. Dizlerinden bir parça aşağı inmekte olan çuha şalvarın alt taraflarını beyaz Ahıska tozlukları setretmiştir. Ayakları Galata-kârî, az üstlü, zarif kırmızı yemenilere alışktır.

Üzerinde eski değil, rengi tagayyür etmiş bir şey bulunmaz. Pek yakışıklı dolgun vücutlu bir Osmanlıdır. Bununla beraber şişman denilecek bir halde değildir. İstanbul'da doğmuş büyümüş, fakat kendisini bilmeyenler İstanbullu zannetmezler. Saraçhane halkından Ali Bey'i tanıyanlar henüz az değildir.

Ahlâkına dair de birkaç söz söyleyeyim:

Terbiyeli bir İslam ehl-i beyti içinde yetişmiş, hüsnü'l hulka bir adamın kalb-i hissiyatı nasıl olur? Pederin kalb-i hissiyatı da işte öyledir. Kimseye fenalık etmemiştir. Fakat pek çok kimselere iyilik etmiştir. Doğruluk, mertlik, kendisine pederi Ahmet Ağa'dan mevrustur. Biraz hadîd görünür. Lakin nâbemahal hiddet etmez. Gazabını tahrik eden hususat mutlaka terbiye-i İslamîyeye, insaniyete yakışmayacak şeylerdir. Yüreği aile muhabbetiyle meşhun olmakla beraber hiç bir vakit şımartıcı muamelede bulunmadığından hane halkı te'sir-i heybeti tahtında bulunur. Bu te'sir, dövüp sövmek gibi bazı esbâb ile hasıl olmamıştır. Kendisinin halinden tabii bir surette vücuda gelmiştir. Dünyada kimseye muhtaç olmamak kadar bahtiyarlık olamayacağına kani olduğundan, işleriyle meşgul olmayı pek sever.

Pederin irtihâlinde birkaç bin kuruş alacağı bulunmakla beraber yalnız altmış kuruş kadar vereceği çıktı.

Vefat edeli, bir hafta kadar olmuştu. Bir sabah dülger kıyafetinde bir Hristiyan evin kapısını çalıyordu. “Nedir?” denildi. Müteessirâne bir tavırla o kadar alacağı olduğunu söyledi. Derhal parasını vererek “Hakkını helâl et” dediler. Adamcağızın gözleri doldu. Birkaç ay mukaddem evin bahçe cihetine biro da ilave edildiği sırada merhumun pek çok insaniyetini gördüğünü itiraf etti. “Helal olsun” diyerek gitti. İyi adama herkes acır. Bahtiyar addolunmasın mı o insan ki gaybubeti milletdaşı olmayanları da müteessir eder?

Birdenbire validenin gözlerinden yaş boşandı. Birader ile bende ise o vakitler her şeyden ziyade ağlamaya kabiliyet vardı. Binâenaleyh biz de o anda valide ile hemhâl olduk. Mâtem teceddüd etti. Bir de valide “Ah benim yetim kalan evladım!” diye beni tutup bağrına basmasın mı? Bütün bütün bittim! İşte o zaman üçümüz birden bir surette ağlaştık ki Cenab-ı Hak ile bizden gayri herkesin nazarından nihan olan bu manzara-i heyecan derya-yı merhamet-i ilâhiyeyi elbette hurûşan etmiştir. Evet, hiç şüphe etmem! Niçin ketmedeyim? Şu satırları yazarken yine ağlıyorum. Belki de o zaman bu kadar ağlamamışımdır.

Ey mevt-i hayat-ı hâlikı! Hakikaten o hazin ağlayışlarımıza mı merhamet ettin de bizi sonradan dahi bunca in’âmâtına lâıyk gördün? Bizim makbul-ı bargâh-ı celalin olacak nemiz var? İstersen yaparsın. Mukteza-yı hikmetin olmak üzere pederini elinden aldığın biçare bir yetimi ölünceye kadar hatta öldükten sonra da mesud etmek için feyz-i kabûlüne layık olacak surette ağlatırsın! Sana intisabın en büyük medarı yine senin kemâl-i kudretine karşı izhar olunan kemâl-i acz imiş!... Otuz senedir nazar-ı itimadım bu nokta-i istinad üzeredir. Diyorlar ki bir damla gözyaşı mucib-i saadet-i ebediye olabilir.

Pederin koç, koyun beslemek merakı olduğundan, duvarları serâser latif asmalarla müzeyyen olduğu halde zemininde bir kiraz ağacıyla iki yahut üç vişne fidanından başka bir ley bulunmayan bahçeye mevsiminde arpa ekerdi. Birgün yalnızca bahçeye çıktım. Ekilen arpa bir karıştan ziyadece büyümüş zemine letafet vermişti. Temâşâ ile meşgulken ağaşıdan biraderin sesini işittim. Diyordu ki:

- Ömer! Bak bu keçi yavrusuna! Ne kadar güzel!

Ben:

- Gerçek mi ağabey?

Diye izhar-ı teşevvuk ettim. Merdivenden de acele inmeye başladım. O aralık birader kucağında parlak siyah tüylü bir oğlak olduğu halde zuhûr ederek:

- İnme! İnme! İşte getiriyorum.

Dedi. Ben de ne sevinç!

Biraderle şu kelimeleri teâtî eyledik:

- Bunu nerede buldun ağabey?

- Varna'dan dayım yollamış. Bir tavukçu dükkana getirdi. Babam da bana "Al şunu eve götürüver." Dedi.

- Bana mı yollamış?

- Sana ya! Ben oğlağı ne yapayım?

- Kuzum ağabeyciğim, benim kucağıma ver!

- Sen kaldıramazsın.

Birader son cümleyi söyler söylemez oğlağı arpanın içine salıverdi. Ben hemen koştum. Sevmeye başladım. Yavrucak pek cüz'i otladıktan sonra yeşillik içinde yan üstüne yatıverdi. Yorulmuş mu, yoksa orası zevkine gitti anlayamadın. Oğlak o kadar sebük- ruh mahluk pek az bulunur. Duruşu, bakışı bir hoşuma gitti ki tarif edemem. Hemen ben de yanına yatarak tekrar okşamaya başladım. Bu manzara-ı mâsumâne göz önünden gider şeyler midir?... O şirin hayvancağız bana nice günler arkadaş oldu.

Mehibüs'simâ: Çehresi heybetli.

Hüsni'l hulk: Yaratılışı, fitratı güzel.

Meşhun: Dolu olan.

Serâser: Baştan başa.

Sebük- ruh: Hafif ruhlar.

20

MEZÂRİSTÂN

Hezârân ye's ve hüzne gark eder efkâr-ı inzârı
 Sükût-âmîz bir kabrin nihânı nâle ve zârı.
 O bir manzûmedir mu'ciz, ki meftûn eyler efkârı;
 İşitmez dinleyen, seyreyleyen anlar o eş'ârı;
 Sükûtu bir mezarın bir derin feryattır müthiş!

+ +

+

Mezâristânı istilâ eden samt-i sükûnettir,
 Sükûnet pür-gırîv ve nâledir.... Bilmem ne hâlettir;
 Ki her bir nâle bir fikre mükemmel ders-i hikmettir.
 Ne hikmettir? O kim zulmetli bir nur-i hakîkattir.
 Sükûtu bir mezarın bir derin feryattır müthiş!

+ +

+

Görüp bir seng-i câmid bî-lisândır sanma, ey insan!
 Onun vardır ilâhî bir lisânı, kim olur hayran
 Dem-i hiddette, istiğrâkta gûş eyleyen vicdân.
 Saçar fevvâre-âsâ nâle her ser-i mezâristân.
 Sükûtu bir mezarın bir derin feryattır müthiş!

(Bahr-i Hezec: Mefâîlün/ Mefâîlün/ Mefâîlün/ Mefâîlün)

Samt: susma. (Sükût ile fark şu vech ileddir: Sükût: Terk-i tekellüm, Samt: Bi-l-iktidâr terk-i tekellüm, sükût, susma, samt: müddet-i medîde sükût. Böyle bir fark muteber olmayan mahalde müterâdifen” Samt ve sükût” istimâl olunursa biri haşvdır.)

Gırîv: Feryat.

Nâle: İnilti.

Zâr: Yanık yanık ağlama.

Fevvâre: fıskiye.

SALÂHADDÎN EYYÛBÎ

Salâhaddîn Eyyûbî bu müteaddid muvaffakiyyetlerden sonra düşmanı tâ kalbinden vurmak niyetiyle askerini cem ederek Kudüs-i Şerîf üzerine azîmetle evvel-i emrde merhamet fitriyyesi hükmünce öyle bir belde-i mübâreği âfât-ı muhâsaradan hıfz için gayet müsait birçok şerâit arzıyla memleket halkını istimâna teşvik ettiyse de yeni fethettiği yerlerden Kudüs’e pek çok muhacir gelmekle memlekette eli silah tutan altmış bin kadar adam peyda olunduğundan bunlar Papazların teşvikiyle Kudüs’ü muhâfaza uğrunda son damlasına varıncaya kadar kanlarını îsâr etmeye karar verdiler ve teklîfât-i vâkıya cevap ret ile mukâbele ederek ehl-i salîbin meşâhîr ümerâsından Baliyan nâm-ı zâtın riyâsetinde muhârebeye azm ettiler.

Bu hâl üzerine Salâhaddîn çaresiz muhâsaraya ibtidâr ile evvelâ kalenin cânib-i şarkîsini ve bade cânib-i şimâlisini muhâcematına hedef ederek karşısında olan duvarlar altına lağım kazdırmaya başlayınca mahsurlardan kendine güvenenler edevât ve imâlât muhâsarayı tahrîp için harice birkaç defa hücum gösterdiler ise de cümlesinde mağlubiyyet-i kâmile ile ric’attan başka bir şey yapamadılar ve akıbet aczlerini idrak ederek istimâna başladılar.

Fakat Salâhaddîn mukaddemâ imânı teklif etmiş iken reddettiklerine münfail olduğundan bu defa mes’ûllerine müsâadededen istinkâf ile” Siz Kudüs’ü zaptettiğiniz zaman ehl-i İslâma ne yaptınızsa ben de size o muameleyi edeceğim” cevabıyla sefirleri iade etmişti.

Maamâfih Baliyan, Salâhaddîn’in seciyye-i şefkat ve âtîfeti öyle ârızî bir gazapla zâil olacak mertebelerden âlî olduğunu bildiği cihetle muhâsaranın on üçüncü günü bizzât kaleden hurûc ile hasm-ı kerîminin ihsanına ilticâ ederek mahsurlardan her erkek için on, her kadın için beş, her çocuk için iki altın vermek üzere cümlesinin sâlimen istedikleri yere azimeti ve fakat bu bedeli vermeyenlerin esareti şartıyla kalenin miftâhını kabul ettirdi.

Salâhaddîn düşman-ı mağlubuna merhameti o derece ileri götürmüştür ki şehirde mevcut olan mîrî akçesinin bile bedel için sarfına muvâfakat göstermiş ve Patrik kaleden çıkarken büyük kilisenin hazine-değer derecede kıymettâr olan tezyînâtı beraber götürdüğünü müşâhede edip de elinden almak isteyen askerleri şiddetle men eylemiştir.

Tarafeynin ahlâkını gösterecek vakayidendir ki Patrik altın ve gümüş gibi zehârif-i dünyeviyyeyi kilise edevâtından olduğu için eşya-yı mukaddes hükmüne koyarak evlâd-ı maneviyyesinden addetmesi lâzım gelen on üç bin kadar hem-mezhebinin serbestisinden aziz tuttuğu hâlde Salâhaddîn'in biraderi kendilerine dînen ve hâlen düşman iken yine felaketlerine merhamet ederek içlerinden birazının bedellerinin itâ ile esaretten tahlîsine kalkıştı. Salâhaddîn bu muâmele-i kerimâneyi istima' edince böyle bir şefkat-i muhsînede müsâbakatına fevkalâde tahassür-keş olmuş ve ganimet galibiyetinin zekatı olmak üzere fidyelerini itâdan aciz olan esrânın cümlesini birden azat ederek o yolda dahi rüchân-i fazâilini ispat eylemiştir.

Îsar: Bezl, sahâvetkârâne.

İstimân: Aman dilemek.

Zehârif: "Zuhrûf"un cemi; zât-ı uhrevîye nispetle şâyân-ı itibâr olmayan dünya ziynetleri.

22

BİR ŞEHİT OĞLUNUN LİSÂNINDAN

Beni senden ayırdı cevr-i felek;
 Ah, sad ah mihribân pederim!
 Âl ü etfâlini düşünmeyerek
 Arsa-i harbe can atan pederim!

Sen şehâdetle kâmrân ama
 Bizi hicranla sine-çâk ettin;
 Sen o devletle şâd-mân ama
 Bizi firkatle derd-nâk ettin.

Hep şehit olmayı kurardın sen,
 Akıbet nâil-i merâm oldun;
 Ar ederek yatakta ölmekten;
 Havâhişin üzere şadkâm oldun

Bulunaydım yanında subh u mesa;
 Eyleyeydim sana bu canı siper;
 Kavrayaydım elimle bî-perva
 Göğsüne kurşun eyledikçe gûzar.

Ederek sonra na'sını bir düş
 Böyle son hizmetini edeydim edâ;
 Eşk çeşmimde göstereydim hurûş,
 Koparaydım acıklı vâveylâ.

(Bahr-i Hafîf: Feilâtün (Fâilâtün)/ Mefâilün/ Feilün)

Şadkâm: Memnun, sevinmiş (*Kâm Kâf-ı Arabî* iledir ki *Kâf-ı Fârisî* ile adım manâsınadır. Bu manâ ile şimdi yeni üslûbumuzda müsta'mel değildir.)

23

PEDERİN VERDİĞİ CEVÂB-I CEMÎL

Yeter ey meyve-i canân oğlum
 Böyle mağlûb âh u zâr olma!
 Kahramanzâde kahraman oğlum,
 Bu kadar zar u eşk-bâr olma!

Ben vuruldum fakat ciğerparem
 Ebedan olmadım desem câiz;
 Yaralandım, ağır idi yaram,
 Fakat âzurde olmadım hergiz.

Kafesten şikest olunca hemen
 Doğruca oldum âsmân-pervaz;

 Karşıma çıktı hurrem ü handan

Bir alay kudsiyân arş-ı taraz

Fırka fırka firişte-gân kirâm
 Cenab-ı Hakk'tan etti istikbâl,
 Fevc fevc asfiyâ-yı kuds makam
 Tehenniyet resmen ettiler ikmâl.

Zîb sine olan cerihalarım
 Her biri bir sitare-i rahşan,
 Bağ-ı firdevste hıram ederim,
 Olur etrafıma ziyâ-efşân.

Bana karşı melâik-i rahmet
 Her zaman bezl-i ihtirâm eyler;
 “Nikmet oldu mübeddel-i nimet”
 Diyerek arz-ı ibtisâm eyler.

Lezzet-i şehit ömr-i zehr-i âlud

Aldatır mı hiç ehl-i insafı?
 Lezzet daimi ise maksut
 Meleğin bir tebessümü kâfî.

Şimdi encâmını saadetin
 Bulup oldum hemen saadetmend,
 Vasfı mümkün değil bu hâletin
 Şu kadar söylerim ki ey ferzend:

Manzaram geniş behişt-i berîn,
 Mevkiim kurb-ı İzid müteâl.
 Cilvegahım rıyaz-ı illiyyin,
 Hâbgâhım sürâdikat-i celâl.

Bizim sohbette nağme-i perdâzım
 Andeliban-ı gülşen melekût,
 Zikr ü tesbihte hem âvâzım
 Sebz-i pûşan hatta lâhevt.

Hem-dem bar-gâh-ı izzette
 Hep şehîdân rûz-ı aşûrâ;
 Mihmânım simât-ı cennette;
 Mizbânımda seydü's-şühedâ.

Gıpta eyler şevkime her an
 Nâz-perverdgân huld-i berîn.
 Edemem ben sana bu hâli beyan
 Oku mushaftan âyet (Ferihîne)

Es-selâ ey mücâhidîn gazâ
 Siz de bu devleti edin derdest!
 Eylesin tâ ki mest-i câm bekâ
 Sizi de sâkiyân bezm-i elest

Şühedâ-yı cihada şeyvenle
 Esef etmek değil tarik-i sevâb;
 Onları Fatihâ ile şâd eyle;
 Duy ki (Tûbâ lehum ve hüsnü meâb)

(Bahr-i Hafîf: Feilâtün (Fâilâtün)/ Mefâilün/ Feilün)

Âzurde: İncitilmiş.

Arş-ı taraz: (Vasıf terkibi) Arşa ziynet veren.

Hergiz: Asala. Sitare. (*Sin*'in kesresiyle) Kevkeb.

Îzid: Hudâ, Tanrı.

Sürâdikat: Serâ-perde muarrebi olan sürâdıkın cem'i.

Simât: (*Sin*'in kesresiyle)

Mizbân: Konak sahibi.

Şeyven: Matem.

ÇELEBİ SULTAN MEHMED HAN-I EVVEL HAZRETLERİ

Bu zât hanedân-ı saltanat-ı Osmânî'nin en büyük ricâlindendir. Eğer ihyâ-yı dûdmân-ı Osmânî maksud-i ilâhi olmasaydı cenâb-i kadri mutlak fazâil-i kemâlât-ı beşeriyyeyi bir zâtta cem ederek öyle bir hengâme-i fetrette bu devlete bahş ve ihsan etmezdi. Halîm ve selâmet-i rıfk ve mülâyemetle şecâat ve celâdet ve vakar ve mehâbet gibi ahlâk-ı mütekabile ol nadire-i vücutta müctemi idi. Müdevverü'l vech, çatık kaşlı, uzun kirpikli- gayet beyaz ve yumuşak tenli, endamı nazik, hüsn-i melâhatte yekta bir nev-civân, ama bazusu misal-i şîr-i jiyan bir kahraman idi. Nigâhında lem'an-ı gazanferâne ile ahu letâfeti ve muâmelesinde çelebi nevâzişiyle pehlivan mehâbeti birbirine karışmış, halîm ve cesur, mükerrem ve vakur, adalet ve salâbetle mütehallî, min küll-il-vücûh yegâne-i zaman idi. Germiyanzâde'nin kızı Devletşah Hatun'dan sâha-i zîb âlem-i şühûd olmasına nazaran Ankara vakasında nihayet yirmi yaşında bulunup o sinn-i şebâbta gavâil hükûmeti azm-i merdâne ile derûhte ederek ahir ömrüne kadar yirmi dört muhârebede hazır ve kırka karîb yara ile müteessir olmuştur. Esâsen kavî olan bünye-i vücudu böyle avâriz-ı şedîde ile külliyyen harâb ve düçâr-ı za'f olarak ekser evkatı hastalıkla geçmiş iken hiçbir zaman uğraşmaktan fariğ olamamıştır. Vâkıâ hizmetini Yavuz Sultan Selim'in veya hemnâmı olan Fatih Sultan Mehmet Han-ı sâninin icraât-i cihangirâneleri yanında pek sönük görünürse de ahvâl-i umûmiyye nazar-ı itibara alındığı takdirde kadren daha âlîdir. Çünkü buhran ve teşettüt içinde bulunduğu devleti tâkat-güzar mihnet ve meşakkatlerle mersa-yi selâmete îsâl eylediğinden elhak Bâni-i Sâni-i Sultan'dır. Necm-i ikbal ve celâl-i deha hengâm-ı şebâbında fûrûzân olmakla Ankara vakasından sonra Amasya ve Tokat havâlisinde ef'al ve harekâtında nümâyân olan meâsir-i saff-derâneye Timur bile meftûn olarak kızını vermeyi teklif etmiş ve fakat şehzade muvâfakat ve emniyet etmeyip bilâhire Zülkadriye hâkiminin girmesini tezevvüc buyurmuştur. Meşâgıl-i azimeleri arasında pek çok hayrat ve müberrate dahi muvaffak olmuştur. Bursa'daki cami şerifleri fenn-i mimarî-i Osmanî'nin bir yadigâr-i kıymettârıdır. Haremine surre irsâli ahd-i hümâyûnlarında itiyât edilmiş ve Frenk müverrihlerinin rivâyetlerine nazaran zaman sultanlarında ilk defa olarak Venedikliler ile deniz muhârebesi vukû bulunduğu gibi düvel-i nusarâ nezdine dahi ibtidâ süferâ-yı Osmanîyye gönderilmiştir.

Müdevverü'l vech: Toparlık çehreli.

Mütehallî: Ziyetlenmiş olan.

Teşettüt: Dağılma.

Mersa: Liman.

Müberraât: Meberreler. (*Mim*'in fethasıyla) Hayırlı işler, ebniyye-i hayriyye.

25

VELİYY-İ NÎ'MET-İ BÎ-MİNNETİMİZ PADIŞÂHIMIZ EFENDİMİZ
HAZRETLERİNİN RÛZ-İ CÛLÛS FEYZ-İ EFRÛZ-İ HÜMÂYÛN-İ
MÛLÛKÂNELERİ SENE-İ DEVRİYYESİNİ TEBCÎLEN TANZİM OLUNAN
KASÎDEDİR.

Bugünkü mazhar-ı feyz-i bülend Mevlâdır
Ulvî-i payesi tasvîrden müberrâdır
Bugün o rûz-ı bihîndir ki feyz-i tavsîfî
Gönülde hâiz tesîr-i şevk-i rânâdır
Bugün o ıyd-ı safâdır ki lutf-i tesîri
Samim-i kalb temennâ-kâm bahşâdır
Arûs-kâm leb-i arzû-yi tâli'den
Zuhûr-ı davet-ağuş için muheyyâdır
Harîm-i canda emel şimdi zevke nâz eyler
O sanki bir Meh-i Ken'an, bu bir Züleyhâdır
Neşât ü neşve enîs-i muhâfel tevkir
Melâl ü gussa bütün kâinâta rüsvâdır
Bu âb u tâb ferehtir ki ehl-i dünyadan
Behiştîyâne kadar gâye-i temennâdır
Fürûğ-ı ziynetine müstağrık oldu hep âfâk
Şu heyetiyle zemin çarh içinde yektâdır.
Nedir bu coşuş nûr-ı tecelli-i ikbâl
Nedir bu vecd ü saadet ki cezbe-i efzâdır
Cihan bir ayîne sed hezâr aks olmuş
Ki her yerinde cemâl-i sefâ hüveydâdır
Kalırsa bâsıra hayretle çok mu bî-âram
Ne semte baksa müzeyyen, ne görse zîbâdır
Sabahı, şammı gönül nerden eylesin tefrîk
Bu subh u şamm târeb birbirinden âlâdır
Sığar mı âlem eflâke cân serverinden
Dem-i cülûs şehenşâh dâd-ı fermâdır
O padişâh muazzam ki nâm-ı zîşânı

Muhabbet-âver şekl-i güzîn tuğrâdır
 Kemâl-i rıfatı vüs'at-nümâ arş-ı berîn
 Şekve ü setveti hem paye-i seryâdır
 Mâl-i mücmel-i âmâl zey şevâhidinin
 Cihânı lutf ile, adl ü keremle ihyâdır
 Umûr-ı aleme reyiyle intizam verir
 Yed-i giyâseti nizâm hâl-i dünyadır
 Teeyyüt eyledi asrında şınevket-i İslâm
 Fûrûğ-u din-i Hudâ şimdi pür tecellâdır
 Kılar avâlimi sîrâb merhamet her dem
 Muhit-i lütfi ki vüs'atte ruşen-i deryâdır
 Kemâl-i himmeti meşâta refah enâm
 Zamanı şahid-i ikbâl nâsa mücellâdır
 Rıyaz-ı mülküne bir kişver-i latîf değil
 Behişt-i ni'met-i umran denilse ihrâdır
 Şu anda işte o sultan-ı ma'deletkârın
 Duası vâsıl-ı sem'i cihan bâlâdır
 Cenâb-ı Hakk onu tahtında eylesin dâim
 Ki zât-ı akdesi lûtf-i celîl-i mevlâdır
 Devam-ı devleti ümmetçe tâ dem-i mahşere
 Ehemm- i atıfet vahib-el atâyâdır.

Ümmet-i İslamiyye'nin tahsîl-i ulûma tergib ve teşvîk emrinde Kur'an-ı Kerim'in havî olduğu âyât-i beyânât, lisân-ı mu'ciz-i beyân-ı peygamberîden şerefîdâr olan ehadis-i şerefîyye-i hikmet-i âyât cümlelerinin malûmudur. Basr-ı kadim ahâlisiyle eski Yunanlılardan sonra ilmin kaderini, meziyyet ve şerefini takdir eden Araplardır. Hülefâ-yi Abbasî'den Harun-er-Reşid ve Memûn zamanlarında ulûm ve fûnûna gösterilen rağbet dâhil-i havza-i hükümetleri olan mahallerde el-hâletü hâzihi müellifat-i celîle ve âsâr-ı mutebere-i ilmiyyeleriyle müftehir olduğumuz birçok zevât-ı meşhûreyi yetiştirmiştir. İspanya Arapları ise birtakım akvâm-ı vahşinin galeyânıyla Romalıların inhilâl-i hükümetlerinden sonra o havâlinin birkaç yüz seneler mütevârî-i sehab-ı nâdânî olduğu ve ulûm ve fûnûndan eser kalmadığı bir vakitte – bayağı unutulmak derecesine gelmiş olan – ilm-i tabîî-i ihyâ ve fenn-i cerrahîyi yeniden ihtiraa etmişlerdir. İki yüz sene gelinceye kadar hakikat-i keyfiyyeti ve eczâyı terkîbîyyesi anlaşılamayan bir çok şeylerin keşfini mevcûb ve birçok sanayiîin icadına bâis olmuş olan fenn-i kimyâ ile ameliyyat, kimyâ-yı muhtereât Araptan olduğu gibi ilm-i cebiri de onlar vuzû etmişlerdir, Keldanilerden intikâl eden ilm-i heyet onların zamanında hayli terakki eylemiştir. Hatta nisf'ün-nehâr dairesini mesaha etmek üzere Memûn Halife zamanında mahsûsan ulemâ tayin olunduğu rivâyât-ı mevsukadandır. Araplar hayvanat, nebatat, maadin ve ahcâr ilimlerine müteallik pek çok kitaplar da telif etmişlerdir. Mûsikîde bile ilerlemişler idi. Kağıdın evvelâ Çinlilerden alınarak harîrden ve sonra pamuk zirâatinin intişarıyla pamuktan ve ketenden imâli, barutun ilk istimâli, taharri-i kible-i şerîfe maksadıyla pusulanın icadı bu kavim-i necibe nisbet olunmaktadır.

Sonra ulûm ve fûnûn Avrupa kıtasına geçip hele bir yüz seneden beri pek ziyade eylemiştir. Şu terakki sayesinde ki zamanımızda hayret bahş ukul nice muhtereât-i ucube görülmektedir. Asrımızı ibtidâ-yi hilkatten bu ana kadar mürûr eden âsâra gıpta- fermâ eden vapur, telgraf, elektrik gibi bedâyi hep hikmet-i tabîîyyenin terakkisiyle vücûda gelmiş âsâr-ı celîledendir. Marifet-i hakayık-ı eşya idrâk-ı beşerden mestur olup hakikat-ı mükevvenâta kesb-i vukuf müstehîl ise de fûnûn terakki ettikçe kudret ve azamet ilâhînin ne kadar büyük olduğu bir kat daha tezahür etmektedir. Zallâm ve cehl içinde kalan efrad-ı beşer meşhûdâtına nazar ile iktifâ eylediklerinden azamet-i Hâlikü'l mükevvenâtı idrak edemeyip meselâ şu

bulduğumuz kürre-i arza nice milyon seneler bade olan sevâbit ve seyyârât-ı bîaddatı pek garip zannederler. Ashâb-ı marifet ise bir çok ahvâl-i felekîyye ve arzîyyeye kesb-i vukuf ederek kudret-i bî-pâyân-ı müteâl karşısında ser-be-zemîn aciz ve ibtihâl olurlar. Fünûn bu hâl-i terakkide devam eder ise bugün nazar-ı istiğrâb ile bakmakta olduğumuz muhtereât ilerde adî kalarak kuvveden fiile îsâli muhâl addolunan nice tasavvurât-ı fenniyyenin sâha-i icraya konulacağı anlaşılmaktadır.

Galeyân: Kaynamak.

Sehâb: Bulut. (Fi-l-asl cemdir. Lisân-ı Osmânî’de müfred ve cem makamında istimâl olunur.)

Müstehîl: Mümkün olmayan.

Sevâbit: Müstakırr-ı mahsûsunda devran eden ve ziyâsı bizzât olan ecrâm-ı semaviyye.

Seyyârât: Güneşin etrafında dönen ecrâm.

BİR HİKÂYE-İ TARİHİYYE

Bu kıta-i nefisede şems-i Hudâ-yı islamiyyet işrâk edeli ancak bir sene olmuş idi; Ahâli-i Kıbtî, Serdar-ı Hazret-i Ömer bin el As'a mürâcaat ettiler:

- Ya Serdar Nil'e karşı bizce eskiden kalma bir adet vardır; buna riâyet edilmedikçe nehrin suyu yükselmez, çöl sulanmaz, mahsûlât-ı zirâiyye idrak olunmaz.

Cenâb-ı Serdar bu adeti istîzâh buyurdu; Kıptîler izâh ettiler:

- Baounah mah kıptîsinin on üçüncü günü genç ve güzel bir bâkiri cebren ebeveyninden alır, bir gelin kıyafetiyle tezyîn eder, Nil'in bir mevki'-i muayyenine atarız.

Serdar cevaben:

- İslamiyyetin duhûlünden sonra bu adet cereyân edemez, dedi. Fakat günler geçiyor, bir cilde-i kudret olmak üzere baharın tabaka-i mâiyyesi yükselmüyordu. O zaman Serdar, Hazret-i Ömer Faruk'a (r.a.) mürâcaat etti; karşılık bir mektup aldı ki şu meâlî havî idi:

“Bismillahirrahmanirrahim. Ömer bin Hattab tarafından Nil-i mübâreke:

Eğer şimdiye kadar senin cereyânın kendi ihtiyârınla vâki ise tatîl-i cereyân et; yok eğer Cenâb-ı Hâlık-ı a'zamın evâmîr-i münîfesine tabîi isen Hazret-i Allahü ekberin zât-ı kibriyâ-penâhından senin feyezân-ı tamını tazarru ve niyaz ederiz.”

Ömer bin As bu nâme-i muhteremi kemâl-i tevkir ve tebcil ile Nil'e ilka etti. Hemen ertesi gün nehir kabarmaya başlayarak on altı zirâ' kadar yükseldi ki bu irtifa kemâl-i feyezân idi. Buna karşı Kıptîler lâl-i hayret kaldılar. Bade-mâ ilka-yi bâkir râsimesi tatil olundu. Suya kadın şeklinde tahtadan biçilmiş bir şey atılmaya karar verildi. Bu karar hâlâ ber-devâm-ı cereyândır.

28

ÇİÇEK

Yeni açmış şukûfe-i ranâ
 Nasıl etmez zamana istiğna?
 Sanki bir lem'-yî letâfettir
 Ya ki bir mevc-i terâvettir!
 Lem'a amma ki renk renk-i bahâ
 Mevca amma ki hand hand safâ.
 Okunur cebhesinden kudret-i Hak,
 Görünür sînesinde nûr-ı şafak.
 Nâz ile gâh ihtizâz eyler
 Hüsn ile âfitâba nâz eyler.
 Cezbe-i hüsnüne olup hayran
 Aşıkâne sürûd eder mürgân.
 Bûs edip destini nesîm-i seher
 Nefha-ı lutfunu tavakku eder.

(Bahr-i Hafîf: Fâilâtün (Feilâtün)/ Mefâilün/ Fâlün)

Terâvet: Tazelik.

Cebhe: Alın. (Cebîn cebhenin iki tarafındaki mahallerdir. Cebhe bir, cebîn iki olur. Fakat cebîn alın manâsına istimâl olunmaktadır.)

İhtizâz: Hafîf sallanma.

Cezbe: Ruhun heyecana gelmesi.

Nesim: Güzel ve latif esen rüzgâr.

Nefha: Rayıha (*Ha* ile *nefh* üfürme manâsınadır)

Tevakku: Umma.

Eşref-i mahlûkat olan insan -nereden gelip nereye gittiğini idrakten aciz olduğu hâlde – her türlü ulûm ve maâriften bîhaber ve medâr-ı taayüş ve istirâhatı olacak mal ü menâlden tehî-dest olarak sâha-i vücûd olur. Nîk ve bedi, beyaz ve sevâdı fark ve temeyyüz edinceye kadar ağuş-ı peder ve maderden neşve-nümâ bulunduktan sonra sene ilerledikçe fitrat-ı zâtıyyesinde mevcûd olan amâl ve metâlib birer birer sır-nümâ-yi zuhûr olarak mâye-i taayüş ve telezzüzü olan birçok şeylerin tedarik ve istihsâline mübâşeret eder. Ancak bunların ekserisine bil-suhûle desteres olmayacağından matlubu olan eşyanın hiçbirine mâlik ve mutasarrıf olmayıp sıfır-ül-yed olarak dünyaya gelmiş olduğunu ol vakit his ile derya-yı fikr-i hayrete dalar. Fakat bir taraftan tecrübe ve malûmatının noksanından, diğer taraftan içinde bulunduğu insanların suverî ve manevî tâbi' olduğundan kavânîn-i tabîiyyenin ahkâm-ı hâriciyesi meçhul olmasından dolayı bâzâr-ı alemde tedavül eden nukud-ı manevîyyeye ehemmiyyet vermeyerek vücudunu sarfa âğaz eder.

İhtiyacât-i cismâniyye ve ruhâniyyemizi dâfi' olmak üzere başkalarının yed-i tasarrufunda gördüğümüz şeylerin kâffesi sa'y ve amel ile vücuda gelmiş olduğundan ahz ve istimâli kezâlik sa'y ve amele mevkuftur ki işte o nukud-ı maneviyye bundan ibarettir.

Bir memleket ahâlisi beyninde cereyân eden muamelât dâdustâd sûrette akçe-i ıtlak bulunan zer ü sîm meskûkat ile icra olunur ise de hakîkatte işbu nukud-ı maneviyyeden tehi olduğu hâlde hevaicinin tahsîl ve tedarikinde muvaffak olamaz.

Şimdi hevâic-i zarûriyyemizin istihsâli emrinde insanlara lâzım olan “Sa'y ü Amel” yoksa meskûkat câriyye değildir. Çünkü meskûkat mücerred sa'y ü amel mukabilinde kazanılmış bir sermaye demek olduğundan harc olunup bittiğinde başkasının tahsîli ve mutlaka sa'y ve amele muhtaç olduğu ve efrad-ı beşerin sa'y ü amelsiz refah-ı hâl istihsâl etmesi mümkün olamayacağı kazâyâ-yi müslimedendir. İnsan mehdten lahde kadar envâi ihtiyacata mazhar olup bunların def'-i emrinde sarf mâ-hasal iktidar etmesi lâzımeden ise de kuvâ-yi cismaniyye ve ruhaniyyesine takviyet vermedikçe maksadına desteres olamaz. Niçin bir hamal bir saatçi kadar, bir kayıkçı bir kaptan kadar sanatından mütemeddi olamıyor? Çünkü birincilerin sanatları yalnız kuvve-i bedeniyye ile husûl-pezir olup ikincilerin sanatları ise kuvve-i

bedeniyye ve akliyyenin birbirine inzimâliyle hâsıl olduğundan bunların bi'l-tabîi öbürlerinden ziyade faide-mend olmaları iktizâ eder.

Refah-ı hâl istihsâli arzusunda bulunanları sa'y ve amellerinin kadr ü kıymetini artırmaya, yani sanatlarının ıslahıyla ziyade istifade eylemeye çalışıp ötesini takdir-i Hayy-ı Kâdire havâle etmelidirler. Yoksa “Ben babamdan yahut ustamdan böyle gördüm, böyle yaparım” diyerek ale-l-amyâ çalışıp ihtiraat-ı cedîdeye sarf-ı efkâr etmez ise ömrü oldukça gece gündüz çalışsa babasından, ustasından ziyade mütemeddi olamayacağı muhakkaktır.

Ahz ü i'tâ bir memleket ahâlisini yekdiğerine rapteder bir münâsebet-i kuvvîye tahaddüsî ve bu veche ile medeniyet ve ma'muriyyetin tevsî' ve terakkisini müstelzim olduğundan meşrûiyyeti ve erbab-ı kâr ve kesbin ind-Allah makbuliyyeti derkardır.

Fevaid tarafını müeddî olan ticaret-i ale-l-umûm meşrû' olduğu misillü bunun hilâfında vukua gelen her nev'i kâr ve kesb nâ-meşrû'dur. Çünkü bir hamal bir yük nakliyle aldığı ücretten istifade edip bu sürede yük sahibinin dahi işi görüleceğinden tarafeyn mütemetti-i müstefid olur. Fakat bir sarık serikat ettiği eşyadan dolayı ba'z-ı mertebe emek sarf etse de sarıkın şu menfaati diğerrinin mazeretiyle husula gelmiş olmasıyla evvelkisi helâl ve ikincisi haramdır.

Elhâsıl insanın arak-ı cebîn ile geçinmesi maksad-ı ilâhi iktizâsından olduğundan hiçbir şahsın bila-özü şer'i hemcinsine el açması ve kendisi beyhûde izâa-i evkat ile sairlerin kedd-i yemîn kazanılmış şey ile ta'yîş eylemesi caiz olmayacağı misillü hevaic-i zarûriyyesinden madud olmayan mevâdın istihsâli için lâzım gelen kefâlet ve zahmetten arâz ve bu veche ile huzûzât-ı meşruadan nefsinin mahrum eylemesi dahi âdâb-ı medeniyetçe revâ görülemez. Zirâ insan azâsından bulunduğu kavmin hâiz olduğu derece-i medeniyetinden az çok mütemetti olup bunun o dereceye vusûlü ise hemcinsinin ve hemşehrilerinin sa'y ve himmetiyle husûla geldiğinden buna mukabil gerek kendisine, gerek muassırlarına tevsî' idare-i medeniyetine hizmet eylemek müteretteb-i zımmet-i fütuvvet ve bu cihetle hevaic-i gayri zarûriyye tahsili emrinde düşer olacağı külfet ve meşakkatın terakki-i medeniyet ve ma'mûriyyete vesile olacağını bilerek bundan istinkâf eylemesi mukteza-yı vezâif-i insaniyettir.

Beyandan müstânidir ki bir şeyin iştirâsı arzu olunduğunda kıymet ve hakikiyyesi ve revâc vakti bilinmez ise bu işte zararlı çıkılmak aaleb-i ihtimâlâtır. İşte bu kabilden olarak içinde bulunduğumuz bâzâr-ı alemde dakika bedkika serzede-i zuhûr olan ef'al ve muamelât –ki hep dad ü sitedten ibarettir- malûmat üzerine hâl ve

akid olunamazsa ashab mütezarrer olacağından iştibâh yoktur. Bu sûrette melhûz olan mazeretin men'i ve kavv'i yalnız istimdâd-ı Hudâ-dâd ile mümkün olamayıp fitrat-ı insaniyyede mezkur olan kuva-yı maneviyyenin terbiyesiyle husûla gelir. Bir hâlet-i maneviyyeye mütevakıftır. İşbu hâlet vasıtasıyla herkes daire-i vası' ve iktidardan hariç görünen muazzamât-ı umûra muvaffak olarak hem kendileri nâil-i merâm olurlar, hem de bu vesile ile benevîlerine hizmet ederler.

Menâl: Nâil olunacak olan şey.

Sıfır-ül-yed: Eli boş. (*Sıfır* kelimesinde *Fe* sakindir.)

Hevâic: Hacetler. Muhtaç olunacak şeyler.

Bâl: Hatır, gönül; fırağ-ı bâl: Gönülün kederden hâlî olması. (Arabî'dir. Farisî olan *bal* kanat manasınadır)

Küşe: Zaviye, bucak. (Fasihi Kaf-ı Fârisî ile. Fakat lisânımızda Kaf-ı Arabî ile istimâli tamîm etmiş gibidir.)

Hayy: Diri. (Esmâ-yı Hüsnâ'dandır.)

Ale-l-amyâ: Körükörüne.

Arak: (*Ayn*'ın ve *Ra*'nın fethasıyla.) Ter.

Kedd: (*Kaf*'ın fethasıyla) Meşakkat, arak-ı cebin, kedd-i yemin alın teri, el emeği.

İ'râz: Yüz çevirme. (İf'al bâbında).

Fütuvvet: Mürüvvet, civanmerdanlık.

Muazzamât: Muazzamât-ı umûr, büyük işler. (Muazzam, *Zı*'nın fethasıyla teşeddütsüz mükerrerrem veznindedir: *Tedbîr-i mu'zamât-ı umûr-ı cihan için, yakmıştı şem'i fikreti berces-i nüktedân*. Bâkî)

30

GAZİ-İ ERTUĞRUL BEY MANZÜMESİ'NDEN

Bak şu nehrin³ cûş-nümâ reftârına,
 Ademin cûşuş verir efkârına.
 Bir büyük nehrin hırâm-ı dilgeşî
 Gark-ı hüsn eyler dil-deryâveşi
 Hem mükeddir hem sefa-engiz olur,
 Zevki bir hüzn-ü server-amîz olur.
 Asya'nın âb-ı rûy-ı daimi,
 Hâk-i atşân Irak'ın hâdemi.
 Gah feyyâzane bir tuğyân eder,
 Geçtiği sahraları reyyân eder.
 Câbecâ mamurdur sahilleri,
 Nil-i sâni addolunsa var yeri.
 Dicle'yi sevmiş koşar dildârına,
 Dicle de aşık onun didârına.
 Akıbet-i yarıyla hem- ağuş olur,
 Busîş-i nehireyn cûş-a-cûş olur.
 Seyrine doymaz o hâlin dideler,
 Şevki aynıyle görür gammedideler.
 "El'Cezîre" şanlı bir mahbûbedir,
 Türlü tezeyyinat ile mahsubedir,
 Hak demiş suret verince hilkata:
 "Ey tabiat al nigâh-ı dikkate,
 Aşkın izhâr et o garra-yı dilbere.
 Gerçi yoktur ihtiyacı zeyvere,
 Ziyet-i mahsusa ver cenibeynine,
 Al iki bazu-yu simin beynine!"
 (Bahr-i Remel: Fâilâtün Fâilâtün Fâilün)
 Reftâr: Salınarak yürüme.

³ Fırat.

Cûşuş: Kaynayış.

Hırâm: Eda ile yürüme.

Deryâveş: Derya gibi.

Hurûşan: Coşkun.

Atşân: Susuz.

Irak: Bağdat tarafları.

Reyyân: Suyu kanmış.

El'Cezîre: Dicle ve Fırat arası.

Garra: Ak, beyaz, parlak.

Cenibeyn: İki yan.

Sîmîn: Gümüş gibi.

KUR'AN-I KERÎM

Kur'an-ı Kerîm ne kelâm-ı manzûmedir, ne de kelâm-ı mensûredir, iki kısmın haricinde bir kelâm-ı lâtifedir, ve serâpâ fasîh ve belîğdir ve cümle ayet-i kerîme belâgatça bir derecede olmayıp bazısının bazısına nispetle belâgatça derecesi daha âlâdır; fakat cümlesi mu'cizedir, yani mislini vücûda getirmekten insan acizdir.

İbtidâ-yı emirde bülega-yı Arap ayet-i Kur'ani'yeyi bazı eş'ar ile muvâzene ve mukâyase eylediler. Nihayet hiçbirine ve belki beşer sözüne benzemediğini anladılar. Fakat Muallakat-ı Seb'a yine Kâbe duvarında asılı durup ara sıra okunur ve fasâhat ve belâgat bahsinde lisâna alınır idi. Tabakât-ı belâgatın en âlî derecesinde bulunan ayet-i kerîmeden (*Yâ erdubleîy mâeki veyâ semâu ...*) ayet-i kerîmesi nâzil olacak bülegaya pek ziyade tesir oldu, şöyle ki iliklerine işledi.

O vakit İmrü'l Kays'ın kız kardeşi sağ idi. O ayet-i kerîmeyi işittiğinde de "Artık kimsenin bir diyeceği kalmadı, kardeşimin şiiri dahi meydan-ı iftiharda duramaz." diyerek vardı, İmrü'l Kays'ın kasîdesini Kâbe duvarından indirdi. Onun alt tarafındaki muallakata hiçbir diyecek kalmadığından onlar dahi birer birer indirildi.

Artık meydan-ı iftihar ve iştiharda yalnız Kur'an-ı Kerîm kaldı ve belâgat-i Kur'an'iyenin tesîratıyla bil-cümle fusahâ ve bülega mebhût mülzim oldu.

Olacak: Olunca demektir. Bugünkü üslûba göre olacak mehcûrdur.

Muallakat-ı seb'a : Zuhûr-i İslamdan evvelki Arap şâirlerinin en güzel eserleri olan yedi kasîdedir.

İmrü'l Kays : Muallakat-ı Seb'adan birincisinin nazmı olan şâir.

32

CEDD-İ EMCED HAZRET-İ ŞEHENŞÂH SULTAN AHMED HAN-I
EVVEL HAZRETLERİ VASFINDA BİR KASÎDEDEN

Bârek-Allâh, zihî âtîfet-i Rabbânî
Ki şeh-i âleme olmuş ezeli erzânî.

Ma'delet-pîşe, hudâvend-i serîr-i haşmet
İftihâr-ı kerem ü himmet-i âlişânî.

Hâris-i memleket ü dîn ü medâr-ı İslâm,
Mazhar-ı mekremet ü mevhibet-i sübhânî.

O hudâvend-i Ömer-adl ü Alî-sîret kim
Buldu zâtıyla şeref silsile-i Osmânî.

Hayradır niyeti her demde aceb mi olsa
Böyle bir câmi'-i hoş-tarh u latîfe-bânî⁴?

Habbezâ ma'bed-i pür-feyz-i mukaddes ki bulur
Anda bir secde kılan mağfîret-i Rahmânî.

Eyledi kadrini ol câmi'-i vâlâ ber-ter,
Hasılı oldu du'a hirmeni at meydânî.

(Bahr-i Remel: Feilâtün (Fâilâtün)/ Feilâtün/ Feilâtün/ Feilün)

Zihî: Edat-ı taaccüb; ne güzel!

Hâris: Muhâfaza eden.

Pîşe: Âdet.

Mekremet: (*Mim*'in fethası, *Ra*'nın zammesiyle) İzzet, şeref.

Habbezâ: Ne kadar güzel, ne kadar sevimli.

⁴ Nazar-ârâ-yı iftihâr olan büyük camii şerif. Bed: 8 Şevval 1018, Hitâm: 4 Cemâzî-yel-evvel 1026 mısraı olduğu "aceb mi" tabiri şimdi mehcûrdur.

Vani köyündeki yalının hamam dairesi tutuşup yandığı gün herkes telâş içinde... Mükedder bir hâlde iken ben ne kadar sevinmiş idim! Çünkü bizim yangında İcadiye'den toplar atılmış idi.

Yine o yalıda iken tufanı andırırçasına yağın yağmurdan her tarafı seller basarak ve helecan içinde olduğu bir gün ben ne derece bahtiyar olmuş idim!.. Çünkü harem dairesi havalisini bir havz-ı vesî hâline getiren sular üzerinde kayık yüzdürmek benim için âsân olmuş idi.

Yine o yalıda iken bir kış iki arşına yakın kar yağdığından yolların münsedd olduğu ve husûsiyle fırınların ekmek çıkaramadığı bâdiresiyle herkes beht ve dehşet içinde bulunduğu gün ben ne kadar hoşlanmış idim!.. Çünkü evde ne kadar adam var ise cümlesinin bahçeden sokak kapısına kadar olan uzunca bir yolu açmak için sabahtan akşama değin uğraşmaları benim için şâyân-ı hayret bir temâşâ vücûda getirmişti.

Yine o yalıda iken bir gün validemle Paşa Bahçesi'nde o zamanlar mevcut olan billur fabrikasına denizden gidiyorduk. Bir hayli ilerledikten sonra birdenbire hava karardı.. Müteakiben dehşetli bir yağmur başladı.. Biz kayık içinde idik.. Sığınacak bir yer bulamadık.. Fena hâlde ılandık.. Zaten fabrikaya da az bir mesafe kalmıştı.. Oraya çıkıldı.. Validem ve yanında bulunanlar bu yağmurdan pek çok müteessif oldukları hâlde bilâkis ben pek memnun olmuşum!.. Çünkü onların bir tarafta korunmak kaydında bulunmaları fabrikanın bahçesinde öteye beriye atılmış renk renk billur çubuk yığınlarının güneşe karşı bin türlü elvan içinde parıl parıl yandığını doya doya seyr-i temâşâ ile anlamaya benim için meydan vermemişti!

Yine o yalıda iken bir gün hamama sokmuşlardı.. Hamamdan çıktıktan sonra bir aralık iskeleye indim.. İskelenin bir tarafında bir deniz havuzu vardı.. Oraya boyalı tenekeden mamûl kalemdânımı evvelce düşürmüş idim... Kalemdân nazarıma tesadüf etti... Havuz bir arşın kadar derinlikte ve bir ciheti daha ziyade sığ idi. Kalemdânı bir değnekler ite ite havuzun sığ olan cihetine getirmek için uğraşmaya başladım.. İskeleye ise boyanmak üzere bir sandal çekilmiş.. Ben bir tarafta uğraşıp dururken sandalın desteğine çarpmışım.. Sandal o tarafa doğru yattığı gibi beni iterek havuzun içine düşürüverdi.. Derhal haykırmaya başladım.. Geldiler.. Beni çıkardılar.. Tekrar soydular.. Hamama soktular.. Azarladılar... Ağlamaya başladım.. Bu aralık

kalemdânımı da çıkarmışlar.. Getirdiler, bana verdiler... Derhal teessürüm zâil oldu... Sevindim... Her şeyi unuttum. Ertesi sabah uykudan uyandığımda o kalemdânı baş yastığımın üzerinde bulmuştum.

Böyle bir ömr-i pürsafâ içinde iken de ara sıra pek mahzun oluşum vardı ki o da en çok dadımın beni uyutmak için titrek ve nağmeli bir sesle Çerkez türküleri söylediği zamanlarda vâki' olurdu. Ama o zamanlar başıma yorganı çeker.. Sâkit sâkit ağlardım. Ruhum o teessür yaşlarıyla alem letâif-i menâma süzülür giderdi. Ertesi gün uykudan gözlerimi açtığım zaman gönlümü envâr-ı şevk ile yine dopdolu bulurdum!

Bazen düşünür, muhasebe-i ömür ederim...Sevâbık-ı hayatımın tahattür ettiğim kadarını gözümün önünde imrâra başlarım.. Her devre-i ömrü diğerleriyle muvâzeneye kalkışırım... Neticesinde bir insan için oldukça mesudiyyete mukarın olan veya oldukça keder ve ıztırdan salim olarak geçen zaman hayatın yalnız sabâvetten ibaret olduğuna gerçekten kâil olurum. Bunu pek çok kişiden böyle işittim... Bunu pek çok kitapta böyle okudum... Demek ki bu bir hakikattir. Niçin böyledir acaba?

Galiba bu, şu hâlden neş'et ediyor: Çünkü hâl-i sabâvette daire-i idrak gayetle mahdûd oluyor. Tezayüd-i sinn ile beraber bir taraftan kuva-yı zihniyyenin nisâbını bulması.. Bir taraftan malûmat ve meşhûdat ve tecâribin tevessü ve tekessür etmesi insanda birtakım mülâhazât ve muhâkemât ve infîâlâtâ bâdî oluyor. Fikrin inbisâtı.. Kalbin huzur ve saffeti muhtell olarak insan dağdağadan kurtulamıyor. Yoksa bir adam biraz daha az düşünse .. Biraz daha az bilse.. Biraz daha az görse şüphe yok ki biraz daha ziyade masûnü'l-gavâil olurdu. Bunu alem-i bedâvette yaşayanların hâllerinden de istidlâl ediyorum.

Ah! Ey alem-i insaniyyetin büyük büyük sabîleri olan bahtiyar sahrâ-nişînler! Sizin saadetinize gıpta ederim. Siz o saadete lâıksınız.. Çünkü bilâd-ı mütemeddine ahâlisinin envâ-i mesâvîsiyle âlûde olmayan nezâhet ahlâkınızla ben sizi insaniyyetten ziyade melekûte karîb görürüm...

Münsedd: Kapanmış.

Badire: Apansızın zuhûra gelen.

A'vam: (âm)ın cem'i, seneler, yıllar.

Nisab: Hadd-i kifâye.

Mesâvî: (sû'ün) cem'i kötülükler, fenalıklar.

34

ANADOLU HİSARINDA MEZARLIK

Bu sükût belîğ ve hüzn-i fasîh

Hutbe-i bî-makal ruhânî,

San'at-i kudreti eder tavzîh!

Bu ne ulvî cihan-i nurânî,

Ne neşât-i safâ-yı vicdanî

* * *

Bu ne vahşet içinde ünsiyyet

Bu ne zulmet içinde nûr-i bekâ!

Bu fezâ-yı semâda, bin hayret,

Nice bin afitâb-i fîkr-ârâ

Yağdırır nûr-i hey'etinde safâ

* * *

Taş değil, gördüğün o seng-i harâb

Şâir-i mu'ciz-i tabîattır.

Ne belîğane eylemekte hitâb!

Sanki bir bir nüsha-i fasâhattır;

Mütehaccir misâl-i ibrettir.

* * *

Her giyah zemîni başka zeban,

Her avc-u hakî bir diğer alem,

Her varak bin kitab ile yeksan!

Bu füyûzâtı fîkr edip her dem

Mütehayyir mi kalmasın⁵ âdem?

* * *

Uğradıkça sâbâ bu firdevse

Geçemez der akab-ı safâsından;

Başlayıp her şukûfe-yi lemse

⁵ Bu mısra manzûmenin ilk neşrinde "Nasıl hayrette kalmasın âdem?" sûretinde idi. Bu tertibe göre "Nasıl" kelimesinin "nesi" okunması veya "Hayret" lafzındaki *Ha* harfinin ondan evvelki *Lâm* harfine vasledilmesi lâzım geleceği hakkında vâki' olan itiraz üzerine nâzım-i merhum sûret-i hâzırâyı ihtiyar etmiştir. Ancak bu da manâ-yi maksudu ifadeye kâfi değildir.

Bir terâvet alır temasından,
Hisse almak diler hevasından.

* * *

Ne kadar nazlı nazlı gitmededir,
Hele bir atf-ı dikkat et dereye!
O da ilân-i hayret etmededir,
Sanki meftûn gibi bu makbereye;
Göksu hasret çeker meşcereye.

* * *

Serviler ihtizaz ettikçe
Nağme-i dîlfîrîb olur peydâ;
Ebediyyet içinde gittikçe
Gaib olur mevc-zen olup o sadâ;
O ne kudsî heva, ne tatlı nevâ!

(Bahr-i Hafîf): Feilâtûn (Fâilâtûn)/ Mefâilûn/ Feilûn)

Yeksan: Bir gibi.

Temas: Değmek, dokunmak.

HAZRET-İ FATİH

Fatih orta boylu, kalın kemikli, omuzlarının arası vâsi' cisminin cihet-i ulyâsı bacaklarından uzun, yüksek ve mukavvas kaşlı, çehresi beyaz üzerine gayet ateşin bir reng-i al ile müzeyyen, saçları sakalı siyah ve tabîî karışık ve ön tarafa mâil bir zât idi. Ancak şemâilinin en ziyade şâyân-ı dikkat olan cihetleri cebhesinin vüs'at ve sâfîyeti, şâhâne gözlerinin parlaklığı ve daimi sûrette hareketiyle küçük, gayet kırmızı dehânı idi ki bu alâim ile gûya mizâcında olan fart-ı zeka, hiddet-i nazar, merhamet-i celîle ile mümtezic mekânî ahlâk istidâd-i harb gibi hasâil-i azîmenin delâil-i bâhiresi simâsına nakşolunmuştu.

Dünyada belki hiçbir mütemeddin kavim yoktur ki edebiyatında Fatih'in tarih veya tercüme-i hâline dâir birçok kitaplar, risâleler ve ahlâk veya if'aline müteallik hikâyeler bulunmasın. Çünkü padişahın ahd-i saltanatı bezm-i devletçe ber-güzel nevbahâr-i kemâl olduğu gibi devr-i insaniyyetçe dahi bir büyük fasl-ı teâlî olmuştur. Şu cihetlerle ki İstanbul'un fethi mütebâyin iki fenn-i harbin tertibât ve edevâtıyla rim-i silah için ulûm-i bâzûya, kahr-i hasm için barikâ-i efkârı vücuda muayyen edecek kadar irfanı ve karada gemi yürütecek mertebe-i gayreti cem' ettikten başka binlerce seneler hâkim-i âlem olmuş bir kavme diğer bir cihangir kavmi halef ve dünyanın bir kıtasında carî olan bir mezhebin merkezini diğer bir kıtasında mer'î olan diğer bir dine kürsî-i hilâfet etmekle kurûn-ı vustâ denilen devirleri hatmetmiş ve İstanbul İslam eline geçtikten sonra garba hicret eden Rumlar Avrupalıların – Endülüs'e olan münâsebetleri sayesinde- henüz zevk almaya başladıkları maârif ve edebiyatta üstat olmuştur. Bu sebepten dolayıdır ki Fatih a'sâr-ı ahîrenin sahibi addolunur.

Mukavvas: Kavislenmiş, yay gibi.

Şemâil: Eşkal.

Dehân: (*Dal*'ın fethasıyla) ağız.

Barikâ: Şemsin parıltısı.

Endülüs: *Dal*'ın fethası ve *Lam*'ın zammesiyledir.

36

EŞYADA CÜST Ü CÜ-Yİ HAKÎKAT

Olanlar feyz-yâb-ı itilâ âsâr-ı kudretten

Alırlar hisse-i ibret temâşâ-yı tabîatten!⁶

Bazen gökyüzüne nazar ederim, onun o elvan-ı müşâ'sa' ve mütenevviyası, âleme neşr-i envâr eden kevâkibi, - pertev-i muhât olduğum eşyayı bana ıyân eden – o şems-i tâbânı temâşâ ettikçe meftun ve mütehayyer olarak bu şeyler kimin eseri olduğunu kendi kendime şu sûretle suâle başlarım:

Bu kubbe-i fasihe-i semâyı kim inşâ eyledi? Ad ve ihsâya gelmeyen o kanâdili oraya ta'lik etti? Şu'sualarını o derece uzak mesafelerden bize kadar isâl eden kevâkib hangi sâni'in eseridir? Onlara o kadar intizam tahtında seyir ve hareketi talim eden kimdir? Güneşi tenevvir-i âleme, ifâza-i arza me'mur eden kimdir?

Ey yüce dağlar! Size böyle tarh-i esâs üstüvar eden, sizi böyle bulutlara kadar yükselten kimdir? Sizi o sebz ve hurrem ormanlarla, o meyve-dar ağaçlarla, o bin türlü nafi'-i nebatât ile, o rengin mütenevvia çiçeklerle tezyîn eden kimdir? Şevahiğinizi karlar, buzlar altında setreden, arzı ervâ ve ihyâ edici o menba'ları, her tarafa feyz ve bereket ve hayat bahşeyeceği o nehirleri sînenizde nebeân ve cereyân ettiren kimdir?

Ey güzel çiçekler! Bu ziyneti, bu ârayışı size kim bahşeyledi? Sizin bu letâfet-i dîlfirîbinizi husûla getiren bir avuç toprak, birkaç damla sudan mı ibarettir? Tefrîh-i meşamm eden o revâiyih-i tayyibeyi nereden buldunuz? Tenvîr enzâr eden o elvân-ı gûnâ-gûnu size kim ihsân eyledi?

Ey toprakları, suları şenlendiren mahlûkat! Hilkatinize, hayatınıza, tabîatınıza muvaffak olan ve kuvve-i idrak-ı beşeri düçâr-ı hayret ve istiğrâb eden o bin türlü havâss-ı acîbeniz kimin atıyyesidir?

Akıl ve idrakı güm-geşte-i hayret eden bu garâibi düşündükten sonra bir aralık kendimi tahatturle ser-efrâz-ı mahlûkat olan nevi' beşerin hilkat ve mahiyyetini teemmüle başlarım. Bu sırada dahi muhayyir-i ukûl nice havârik fevc fevc pîş-i nazar-ı ibretime gelir, gönlümü müteessir eyler. Sübhân-Allah! Bir avuç toprak o derece

⁶ Bahr-i Hezec: Mefâîlün/ Mefâîlün/ Mefâîlün/ Mefâîlün

muntazam vücuda nasıl tahavvül etti? Nasıl oluyor ki o vücuttan bir uzuv kendisini muhît olan eşyayı görüyor? Bir diğeri etrafında husûla gelen esvâtı işliyor? Bir üçüncüsü havayı ta'tîr eden revâiyih-i tayyibeden müstefîd oluyor? Efkârımızı, arzularımızı hem nev'imiz arasında tamamiyle anlayıp anlatmak kabiliyet-girân kıymetini bize kim ihsân etti? Hâlâ en büyük bir nimet olan fikir ve nazarı – ki kâffe-i eşyayı mizân-i dikkate vurmaya, aralarındaki rabt ve münasebeti taharrîye, bu sûretle yeniden yeniye birçok malûmat ve kavâid istihsâline elhâsıl beşerîyyetimizi ispata medârdır- nereden bulduk?

Ey Rabb-ül-erbâb olan zât-ı İlâhi! Hakâyıkı nâ-kabul-i idrak olan bu nice meâsir-i hârikayı teemmül edip de bunlar bütün senin eser-i sun'-i kudretin olduğunu nasıl fehmetmeyeyim? O eşya içinde senin hikmeti, azameti, adaleti – ki mahlûkatın ve husûsen nev'i beşerin mesudiyyetine sebep ve illettir- nasıl müşâhede etmeyeyim? Evet Allah'ım bu kâinat ve onda meşhûd olan âsâr hayat ve harekât ve sekenât ezelde rahmet-rîz sudûr olan fermân-ı kudret-i beyân “Künfeyekün” nla cilve-nümâ-yı vücûd ve şühûd oldu!

Müşa'sa': Şu'su'alı, parlak.

Fasîhe: Fasahâtli, geniş.

Şevâhik: Şahikalar, tepeler.

Ervâ: Sulama.

Meşamm: Kuvve-i şâmmenin mevkii, burnun içi.

Hârîka: Yırtıcı, yırtan, hark adet eden demek olan hârîk lâfzının müennesi. (“Öbür hârîka edebtir.” gibi cümlelerde işaret insana ise âhirindeki *Tâ* alâmet-i teennüs olmayıp mübalağa ifade eder; bir keyfîyyete ise *Tâ* teennüstür. Lûgat-i sahîden hülâsa.)

37

KIRLANGIÇ

Keyfince uçarsın ey pîristû
 Her yerde, be bahtiyarlık bu!
 Bizden olarak gehi mübâid
 Olmaktasın âsmâna sâid
 Birdenbire geh nüzûl edersin
 Irmaklara müftekir değilsin
 Bârâna da muntazır değilsin
 Biz görmekteyiz uzak sehâbı
 Sen onda gider içersin âbı
 Pâyâna erince gül zamanı
 Tebdîl ediyorsun âşiyânı
 Tekrar bahar olunca peydâ
 Mehcûr olur âşiyân-ı sermâ,
 Eyler seni hâhiş-i tabî
 Ârayış-ı lâne-i rebî'i.
 Gönlüm de senin mûmâsilindir
 Zannetme ki sâde mâilindir
 Pervâzda itilâsı vardır
 Yok, yok! Ona kainat dardır.
 Yüksekleri seyredip dururken,
 Bâlâ-yı felekte çerh vururken.
 Nâgâh olarak zemîne nâzil,
 Birlikte olur seninle câil.

(Bahr-i Hezec: Mefûlû/ Mefâilün/ Faûlün)

Pîristû: (*Pe*'nin kesresiyle). Kırlangıç.

Mübâid: Uzaklaşıcı.

Sâid: Suûd edici, yukarı doğru çıkıcı.

Pervâz: Uçma.

Câil: Cevelân edici, dolaşıcı.

38

EVSÂF-I CEMÎLE-İ ECDÂD-İ HAZRET-İ ŞEHENŞÂH

Ey şehenşâh-ı kerem-güster ü dâniş-perver,
Sâye-i lûtf-i Hudâ, pertev-i envâr-ı ezel,

Hâk-i pâyinle olur çeşm-i cihân-neyn rûşen;
Gerd-i râhunla bulur âyîne-i cân saykal.

Eyledi keşf ile izhâr-ı kerâmet keremin,
Etdi müşkillerimiz hâce-i ihsânın hal.

Kime kim rehber ola bedraka-i ihsânın
Yoluna karşı tutar şem’-i hidâyet meş’al.

Gerçi kâmillere âlemde nihâyet yoktur,
Minnet Allâh’a seni cümleden etmiş ekmel.

Der-geh-i Hakk’a niyâz eyleyelim ey (Bâkî)
Cümleden devlet-i sultâna duadır efdal.

Ola vasfınla müzeyyen safahât-ı eyyâm
Dola medhinle kütüb-hâne-i edyân u milel

Hâris-i memleket ü devlet ü ikbâlîm ola
Mâlikü’l-mülk Hudâvend-i cihân ‘azze ve cel.
(Bahr-i Remel: Feilâtün(Fâilâtün)/ Feilâtün/ Feilâtün/ Feilün)

Şehenşâh: Fi-l-asl “şâh şâhân”dır. Kâide-i mahsûsası vech ile takdim ve ta’hir ile “şâhân(e)şâh” olmuştur. *Eliflerin* cümlesi yahut bazısı hazfolunabilir. Bu kelime eğerce lisân-ı Arabî’ye birinci “*Ha*”nın kesresiyle naklölünmüş ise lisân-ı Osmânî’de Fârisî’de olduğu gibi harf-i mezkûrun fethasıyla okunmak müreccih görünür.

Gerd: (“*Kâf-ı Fârisînin*” fethasıyla) Toz.

Saykal: Cilâ.

Bedraka: (*Ra*'nın fethasıyla) Kılavuz.

Safahât: Safhalar, bir şeyin yüzleri.

NAZMIN NESRE TAHVÎLİ

Mevzun ve mukaffî olarak söylenilen söze “Nazım” vezinsiz kafiyesiz olarak söylenilen söze “Nesir” denilir.

Âsâr-ı manzûmenin nesre tahvîli heveskerân inşâyâ pek faydalıdır. Okunulmuş hatta ezberlenmiş olan manzûmelerde ihtimâl ki birçok kelime ve terkiplerin manâ kuvvetleri tamamıyla anlaşılmamıştır. Bir nazım nesre tahvîl edilmek istenilince evvelce anlaşılmamış olan kelime ve terkipler kendilerini nazar-ı dikkate arz ederler. Her türlü efkârın sûret-i ifadesi de öğrenilmiş olur. Faide-i azîmesine mebnî bazı esatize bile âsâr-ı manzûme-i belâğanın nesre tahvîliyle iştilal eylemişlerdir. Nazmın nesre tahvîline “Hall” tabir olunduğu vardır, nitekim mensur bir sözün nazım edilişine de “Akd” denilir.

Nazmın nesre tahvîli, tabir-i ahir ile “Hall” suver-i müteaddide ile vâkî olur.

Birisi aynen taklittir ki vezin ve kafiye zarûriyyetinden dolayı takdîm ü te’hîr edilmiş olan kelimâtı yerli yerine vaz’ ederek lâfzı lâfzına tahvîl etmekten ibarettir.

“Her zerresinde başka lisân-ı fasîh ile

Îlân eder vücûd-i Hudâ’yı bu kâinât”

Beyiti şu sûretçe böyle *hâl* olunur:

“Bu kâinât her zerresinde başka lisân-ı fasîh ile vücûd-i Hudâ’yı ilân eder.”

Bir de bu sûret-i hâlde:

“Ey âftab-ı hâver şevket bu şân ile

Afâka subh-ı mahşere dek ziya-nisâr”

Muallim Nâci- Sitâyîş-i Hazret-i Padişâh

Beytinde olduğu vech ile “kader” manâsında istimâl olunmuş olan “dek” lâfzı gibi nazma mahsus olan kelimât tebdîl olunur.

Bu türlü tahvîl bir ibarede takdim ü te’hîr olunmuş kelimâtı yerli yerine vaz’a ve nazma muhtass kelimâtı tayin ile tebdile kudret iktisâb edilmiş olduğunu gösterebilir. Yoksa fikr-i nazmın tamamıyla anlaşılmış, onu yeniden terkipler ve ifadeye muktedir bulunmuş olduğunu ispat edemez. Binâenaleyh bunun faidesi de pek mahdûddur.

Hallin diğer bir sûreti de meâlen taklittir ki nazmın ifade ettiği manâyı ahz ile nesre daha münâsip olan bir kalıba ifrâğ eylemektir. İşte bizim tavsiye edeceğimiz daima bu yoldaki tahvildir. Bunun usûlü: Hall olunacak şeyi iki üç defa kemâl-i dikkatle okuyup meâlini hıfzederek bade onu bir arkadaşına, yahut pederi huzurunda,

muallim nezdinde nakleder gibi yazmaktır. Bu ifadeden anlaşılacağı üzere elfâz aynen olunmadıktan başka “Hane” yerine “ev”, “söz” yerine “suhan”, “valide” yerine “mader” gibi kelimâtın mukabilleri yazılmakla da iktifâ olunacak değildir. Hall sûretiyle vücuda gelecek yazı nazımdan büsbütün başka olacaktır.

Numûne olmak üzere şu nazmı o yolda nesre tahvîl edeceğiz:

HOROZ VE İNCİ

Serseri bir horoz hane-i harab
Uğrular her nasılsa bir dürr-nâb
Gösterip bir kuyumcuya güheri
Der ki: “Zannım ziyadedir değeri?
Bulabilsem biraz darı ama
Görülürdü işim daha âlâ!”

BİR KİTÂB-I NEFÎSE BİR CAHİL

Oldu irsen -kaza bu ya- nâil
Cari sahafa arz edip eseri
Dedi: “Zannım çok olmalı hüneri;
Veren olsa fakat beş on mangır
Bence on kere bundan âlâdır!”

(Bahr-i Hafîf: Feilâtün (Fâilâtün)/ Mefâilün/ Feûlün)

HOROZ İLE İNCİ -CAHİL İLE KİTAP

Bir horoz çöplükte eşinip durmakta iken gayet güzel bir inci bulmuştu. Bir kuyumcuya götürdü. Kuyumcu incinin büyüklüğüne, müddevirliğine, düzlüğüne atf-ı nazar-ı hayret etmekte olduğu sırada horoz öte taraftan “Hâyli kıymetli bir şey olmak gerektir, fakat birkaç darı tanesi bulabilmiş olsam daha ziyade işe yarar.” demekte idi. Kadrini bilmeyenler elinde de en güzel kitap horoz eline düşmüş inci gibidir. Horoz aklında olan bir cahil vaktiyle miras-ı peder olarak kıymetli bir kitaba nâil olmuştu. Komşusu olan bir sahafa götürüp iraye eyledi. Sahaf kitabın nadir bulunur bir eser olduğunu anlayıp “Bunu şunun elinden almak pek güç olacaktır!” diye düşünmekte iken mirashâr “Bu kitabın hâyli faydası olmak gerektir. Fakat ben ne yapacağım? Birkaç kuruş verecek olsalar elbette o paraları almak daha iyidir.” Yolunda ilân-ı hamâkat eyledi.

Nâb: Safî, hâlis.

Nefis: Rağbet olunur derece güzel.

TEVSÎ' OLUNACAK MEVZÛLAR

1

MEKTUP

Tatil zamanı ebeveyni ile birlikte imrâr ederek Mekteb-i Sultanîye'ye avdet etmiş olan bir efendiden Dersaadet'e vaslına derslere bed olunduğuna dair pederine mektup.

2

YALANCININ EVİ YANMIŞ KİMSE İNANMAMIŞ

Bir köylü karye ahalisini “Yangın var” diye aldatır, kendileriyle istihzâ ederdi. Bu saniyeyi birkaç defa tekrar etti. Birgün hakikaten kendisinin hanesi tutuştu. Bağırıp çağırdı, kimse itimat etmedi. Harik kesb-i şiddet edinceye kadar itfâ'sına gelen olmadığından yalancı hanesiz kaldı. Hanenin etrafa ittisali olmadığından başkaları mutazarrır olmadılar.

3

HAYVANAT BİLE İNSANLARI SA'YA TEŞVÎK EDİYOR

Çocuklar derse çalışacakları zaman kendilerini eziyet içinde görürler. Oyunu müreccih bulurlar. Hâlbuki hayvanât bile bizi sa'ya teşvik ediyor. Karıncanın hâli, arının, kuşun yuva yapmakla iştigâli. Örümcek de muttasıl uğraşüyor. Bu hâlde bütün mahlûkat insanlara diyor ki...

4

HASET, GIPTA

Birincisinin mezmûm, ikincisinin makbul olduğuna dair mütâlaât.

5

ÇALIŞKAN, TEMBEL

Bir mekteb-i rüşdiyyede biri çalışır, diğeri çalışmaz iki şâkird. Çalışan her gün ki dersini istihzâr ediyor, çalışmayan “İmtihân zamanına çok vakit var.” diyor. İmtihânda birincisi terfî'-i sınıf ediyor, nâil-i mükâfât oluyor, ikincisi sınıfta kalıyor. Her ikisinin hânelerine avdetlerindeki hâli.

6

EKMEK NASIL YAPILIR?

Buğdayı kemâle gelince biçerler, demet yaparlar, harmanda döverler. Ambara korlar. Köylü buğdayı değirmene götürüp öğütür. Zevcesi hamur yapar. Bir taraftan da fırın ısınır. Bir saat sonra çıkarılır. Ekmek yapılmış bulunur.

(Muallim Efendi şifâhen i'tâ-yi tafsîlât edecektir.)

7

MEKTUP

Bir çiftlik sahibi bu senenin mahsulünden nefis olarak şu kadar buğdayı ve şu kadar arpası olduğundan tâlib ise fiyat bildirmesine ve numûnelerini gönderdiğine dair öteden beri alışveriş ettiği bir tacire mektup yazacak. Tacir de fiyat ve şurût beyanıyla cevap verecektir.

8

MEKTUP

Mekteb-i Sultânî şakirdanından bir efendi küçük biraderinin mekteb-i ibtidâiyyeden çıkıp mekteb-i rüşdiyyeye dahil olması üzerine derslerine dikkat, muallimlerine hürmet etmesine, refikâsıyla güzel geçinmesine, iyilerini taklide çalışıp bedhuy olanları varsa onlardan ictinâb eylemesine dair mektup yazacaktır.

9

FİLİN ZEKÂSI

Fil zeki bir hayvandır. Hintliler umûr-i beytiyyede istihdâm ederler. Bir gün bir filin sahibi kazganını tamîr ettirmek üzere hayvana tahmîl ile kazgancıya gönderir. Fil kazganı yaptırıp geri getirir. Sahibi kazganın akmakta olduğunu görür, file gösteririr, tekrar gönderir. Fil yolda kazganı doldurup kazgancının başına tutar. Kazgancı bu defa güzel tamîr eder.

10

SİGARA- YANGIN

Bir çocuk sigaraya alışmış idi. Odada gizlice sigarasını yakmış, elinde sigara pencereden bakıyordu. Yanındaki kağıt, kitaplar pamuk minder yanmaya başladı. Çocuk söndürmeye çalışıyordu. Güç hâl ile odadan çıkabildi. Aşağıda meşgul olan

validesi gelmiş ise de iş işten geçmişti. Yirmi dakika sonra hane de, eşya da muhterik oldu. Çocuk nâdim oldu.

11

İYİLİĞİN MÜKÂFÂTI

Esnaftan çocuğu olmayan fakir bir adam beş altı yaşında kimsesiz bir çocuğu bulur. Hanesine getirir. Zevce de memnun olur. (Zevcesiyle mükâleme ettirilecek.) Çocuğu kendi evlatları gibi terbiye ederler. Çocuk on beş on altı yaşında iken istihsâl-i ruhsat ederek biriktirmiş olduğu birkaç yüz kuruş ile uzakça bir beldeye gider. Bir tacire yazıcılıktan başlayıp kesb-i servet ederek on sene sonra avdetiyle muztarr bulunan o fakir ve fakriyyeyi terfih eyler.

12

TEMBELLİK

.... köyünde Veli Dayı tembel. Tarlayı sürme zamanı gelmiş. Tehîrin mazeretini biliyor, düşünüyor, mutlaka yarın işe başlayacak. Ertesi sabah tahattür ediyor ki civarda panayır var. Bir günden ne olur? Ertesi günü yorgun. Öbür gün hava fena, daha ertesi günü kasabada düğün var imiş. Bir iki gün daha ... Bir iki gün daha ... vakit geçer. Yalnız bir gün tehîr neticesi olmak üzere o sene iki dönüm tarla elden çıkar.

13

TİCARET MEKÂTİBESİ

Konya tüccarından Mehmet Efendi yirmi seneden beri ticaret ettiğinden ve intizâm-i muamelât ve itibarına dair üç tâcirden aldığı şehadetnameyi leff eyledikten bahis ile satıldıkça parasını göndermek üzere yirmi bin kuruşluk eşya irsâli için Kara Mürsel Fabrikası'na mektup yazıyor. (Teklifinin kabulü fabrikaca nafi' olacağına dair delâil lâzıme îrad edecektir.) Rub'ını peşin gönderirse teklifi el-memnûniyye kabul olunacağına dair cevap. (Bu sûreti muhakkak gösterecek esbab îrad olunacaktır.)

14

AT İSTİRİDYE YER İMİŞ

Bir İngiliz siyahî bir misafirhaneye gelir. Hava soğuk, salonda yer bulamaz. Misafirhane sahibine atı için bir düzine istiridye ister, herkes temâşâ etmek üzere ahıra

iner. Misafirhane sahibi avdet edip atın istiridyeye yemediğini beyân eder. Bir güzel yer bulmuş olan İngiliz kendisi ekl eder.

(İngiliz istiridyeyi ısmarladığı ve misafirhane sahibinin avdet ettiği zaman her ikisi mükâleme ettirilecektir.)

15

DENİZ

Deniz nedir? Cezir ve med. Sevahilin ahvâli. Deniz mahlûkatı; bunlardan insanların istifadesi. Deniz avcıları. Deniz akvâmı rabteder, kıta't-ı muhtelif arasında ticarete vasıta olur, akvâma birbiriyle kesb-i münasebet ettirir. (Muallim Efendi tarafından tafsîlât-ı şifâhîye i'tâ olunacaktır.)

16

DENİZ

Denizde evvel nasıl seyahat edilirdi? Şimdiki sefâinin envai.(Muallim Efendi tafsîlât-ı şifâhîye i'tâ edecektir.)

17

VAZİFESİ UĞRUNDA FEDÂ-YI NEFS EDEN BİR MEMUR

1310 senesi mevsim-i seyfinde Amerika ormanlarında harîk vukû buldu. Haftalarca devam edip birçok köyleri, kasabaları, şehirleri yaktı. Bir kasabanın etrafı harîk ihata ediyordu. Ahâlisi için yegâne çare-i selâmet telgrafla bir demiryol katari istemek idi. Halbuki telgrafhane yanmaya başlamıştı. Telgraf memuru içeri girdi, telgrafhane büsbütün yandı. Yirmi dakika sonra bir tren geldi.

18

İŞTİGÂL-İ BEYHÛDE

Küberâdan birinin huzuruna bir şahıs gelerek fevkâlade bir hüner arz edeceğini söyler. Müsaade olunur. Bir çuvaldız çıkarıp diker. Üç beş adım öteden yüz tane iğneyi birer birer atarak çuvaldızın gözünden geçirir. O zât bu hüneri kaç senede tahsîl ettiğini sual eder. Şu kadar sene çalışmış. Yüz değnek vurdurduktan sonra yüz altın verir.

Netice: Demek ki faidesi olabilecek hünerlerle iştigâl etmeli.

19

BİR ESER-İ MÜRÜVVET

Bin tarihleri ekâbirinden bir zâtın kıymetdâr bir saat var idi. Konağına gelenlerin cümlesini huzuruna kabul ettiğinden bir şahıs saati çalmıştı. Çarşıya götürüp satmak istedi. Saati buldular, o zâtın huzuruna getirdiler. (Sârıkın mahcûbiyyeti tasvîr olunacaktır.) Saatin sahibi bunu bahşetmiş bulunduğunu ifade etti. Sârık bu muameleden fevkâlade müteessir olarak tehzîb-i ahlâk eyledi.

20

ARAPLARIN MEKÂRİM-İ AHLÂKINDAN BİR NUMÛNE

Endülüs Araplarda iken bir İspanyol delikanlısı bir Arap gencini öldürüp derdest olunmamak için firar eyledi. Bir bahçeye girip sahibi olan Arap'a arz-ı hâl ile dehâlet etti. Sâhib-i hâne katili bahçe ortasında bir köşke ihfa eyledi. Bir saat sonra bir tanecik olan oğlunun bir İspanyol canibinden idam edildiğini haber aldı, hakîkati anladı. Bir odaya çekilerek ağladı. İspanyol'u kaçırmak üzere gece yarısı yanına gitti. İspanyol'a maktulün oğlu olduğunu ifade edince katil korktu. Sâhib-i hâne verdiği sözden nükûl etmeyeceğini ifade ve intikamını Cenâb-ı Hakk'a havâle ederek hemen firâr etmesini ihtâr etti ve teshîl gösterdi.

21

YALANCININ MAHCÛBİYYETİ

Bir çiftlik sahibinin oğluna akrabasından biri tarafından birkaç oyuncak hediye olunmuştu. Bunlarla oynadığı, sevincini tasvir. Babası birgün zahire satmak üzere kasabaya gidecek idi. Oyuncaklar kayboldu. Çocuk aradı, bulamadı; ağlamaya başladı. Babası kasabadan avdetine kadar buğdayı küreklemesini emretti. Çocuk akşama kadar kırlarda oyun ile vakit geçirdi. Pederinin avdetinde emrini ifa' eylediğini ifade etti. Peder oyuncakları suâl etti. Bulamadığını söyledi. Babası çocuk ile beraber ambara giderek buğdayı karıştırınca oyuncak meydana çıktı.

Çocuğun hâli tasvir olunacak. Çocuk bir daha yalan söylememeye azmeyledi.

22

HİLEKÂRLIĞIN ENCÂMI

Bir sütçünün sekiz on koyunu vardı. Bunlardan aldığı süte su katardı. Bir adam bu hâle vakıf olarak nasihat etti. Dinlettiremedi. (İkisi mükâleme ettirilecektir.)

Birgün bir sel geldi, koyunları otlamakta oldukları sırttan alıp nehre götürdü. Sütçü telaş ve feryada başladı. Nasih süte kattığı suların biriktirip koyunları götürdüğünü söyledi. (Kezâlik mükâleme ettirilecektir.)

23

MEKTUP

İmtihan-ı husûsiyyeye girmek üzere olan bir efendi tarafından netice-i imtihandan endişen an ise de çalışmak da olduğuna, hangi derslerde suhûlet ve hangilerinde suûbet bulunduğuna, en ziyade hangi bahislerin suâlinden korktuğuna dair bir şehirde bulunan biraderine cevapnâme.

24

ŞÂYÂN-İ TAHSÎN BİR HAREKET

Boğaziçi vapurlarından biri iskeleden ayrılmak üzere iken vapura atlamak isteyen bir delikanlı denize düştü. Herkeste hâsıl olan endişe tasvir olunacaktır. Bir adam hemen soyunup denize atılarak delikanlıyı kurtardı. Bu adamın hareketi tahsîn olunacaktır.

En ziyade kelimât-ı Fârisîdeki Arabî ve Fârisî Kaf'lar iltibası mevcub olduğundan Kaf-ı Farîsi *Kef* sûretinde tertîp olunmuştur.

BİRİNCİ KISMIN SONU

FİHRİST

SAHİFE

TAB’I-EVVELİN MUKADDİMESİ	3
MÜTÂLAA-İ ÂSÂR	11
1. TEVHÎD	15
2. NA’T-I ŞERÎF	17
3. SÎTÂYİŞ-İ HAZRET-İ PADİŞÂH	18
4. OKUMAK YAZMAK	19
5. MUHÂVERE-İ HİKEMİYYE	22
6. MÜLÂHAZÂT-I MÜTENEVVİA	25
7. KUZU	28
8. ÂDÂB-I MUSÂHABET HAKKINDA FRANKLİN’İN VESÂYÂSI	31
9. HASAN’IN GAZÂSI	33
10. ŞEFKAT-I MADERÂNE	42
11. RESSAM RAFAEL	45
12. İSTİHZÂ	47
13. KANİJE MUHÂSARASI’NDAN	50
14. HAYRİYYE’DEN	55
15. TEDMÜR HARABELERİ’Nİ ZİYARET	57
16. İSTANBUL’UN MUHÂSARA VE FETHİ	61
17. BİR ESER-İ MÜRÜVVET	70
18. SÎTÂYİŞ-İ HAZRET-İ PADİŞÂH	74
19. ÖMER’İN ÇOCUKLUĞU’NDAN	77
20. MEZÂRİSTÂN	83
21. SALÂHADDİN EYYÛBÎ	85
22. BİR ŞEHİT OĞLUNUN LİSÂNINDAN	88
23. PEDERİN VERDİĞİ CEVAB-İ CEMÎL	90
24. ÇELEBÎ SULTAN MEHMED HAN-I EVVEL HAZRETLERİ	94
25. VELİYY-NÎMET-İ BÎ-MİNNETİMİZ PADİŞÂHIMIZ EFENDİMİZ HAZRETLERİNİN RÛZ-İ CÛLÛS FEYZ-İ EFRÛZ-İ HÜMÂYÛN-I MÛLÛKÂNELERİ SENE-İ DEVRİYYESİNİ TEBCÎLEN TANZİM OLUNAN KASÎDE	97
26. BİR NUTUK	101
27. BİR HİKAYE-İ TÂRİHİYYE	104

28. ÇİÇEK	106
29. LÜZÛM-İ SA'Y Ü AMEL	108
30. GÂZİ-Yİ ERTUĞRUL BEY MANZÛMESİ'NDEN	114
31. KUR'AN-I KERİM	116
32. CEDD-İ EMCED HAZRET-İ ŞEHENŞÂH SULTAN AHMED HAN-I EVVEL HAZRETLERİ VASFINDA BİR KASÎDEDEN	118
33. YÂD-I SABAVET	120
34. ANADOLU HİSARİ'NDA MEZARLIK	125
35. HAZRET-İ FATİH	127
36. EŞYADA CÛST Ü CÛ-Yİ HAKÎKAT	130
37. KIRLANGIÇ	133
38. EVSÂF-I CEMÎLE-İ ECDÂD-I HAZRET-İ ŞEHENŞAHÎ	135
39. NAZMIN NESRE TAHVÎLİ	137
40. TEVSÎ' OLUNACAK MEVZÛLAR	141

İKTİTÂF

İKİNCİ KISIM

Manzûm ve Mensûr Kırk Kadar Eseri Hâvîdir.

1

TAZARRU

Ey güşâyende-i hazâin cûd,
 Nakş-ı peyvend-i kâr-gâh-i vücûd!
 Hâlik-ül halk, bâ'is-ül emvât,
 Alim-ül gayb, sâmi-ül esvât!
 Hayy ü Kayyûm ü Kâdir ü Kâhir,
 Evvel-i evvel, âhir-i âhir!
 İlm-i efrâz âlem-i melekût,
 Meş'al-i efrûz târem-i ceberût
 “Şâhid-Allah”⁷ güvâh-i ma'rifetin,
 “Vahdehu lâ şerike leh” sıfatın.
 İbtidâ ki senin bidâyet yok,
 Ennihâ ki senin nihâyet yok.
 Nakş-ı bend vücûd yok gayrın,
 Müstehakk-i sücûd yok ayrın.
 Revzen-i dîdeye ziyâsından,
 Ravza-i sîneye safâsından!
 Şâhid-i sayfa zîb ü fer senden,
 Hüsrev-i subha tâc-ı zer senden!
 Kible-i rûh âsitâne gider,
 Dil-i mecrûhumuz hizâne gider!

(Bahr-i Hafîf: Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâilün/ Fa'lün)

Hâlik-ül halk: Mahlûkatı yaratan.
 Bâis-ül mevât: Ölülerini ahirette diriltten.
 Kayyûm: Ezelî, kadîm, kâim-i bizâtih.
 Melekût: İzz ve azamet. (Melek alemi zâhirde, melekût alemi bâtında istimâl olunur.)
 Ceberût: Kebir, azamet, büyüklük.
 Revzen: Pencere.

⁷ “Allah'tan başka bir mabûd olmadığına zât-ı ulûhiyyeti, melâike-i kirâm, ashâb-ı ilm-i kâim-i bil'adl olarak şâhittirler.” Meâl-i âlîsinde olan ayet-i kerîmeye işaretir. (Muktetîf)

Ravza: Bahçe.

Şâhid: Güzel.

Hüsrev: İran mülük kadîmesinden biri, hükümdar.

Âsitâne: Eşik.

Hizâne: (*Ha'* nın kesresiyle) hazine.

2

NA'T-I ŞERÎF

Ey şâhid-i bezm-i leyl-i isrâ
 Nâ'leynine ferş-i arş-ı âlâ
 Görmüş mü sana cihan içinde
 Gerdûn-i hezâr-dîde hem-tâ?
 Sinn-i bedr-i tamâmı kimse görmez,
 Gözlerde eğerçe var bu sevdâ.
 Hüsünle müzeyyen ehl-i sûret,
 Halkınla müşerref ehl-i manâ.
 Vasfinda ukul-i hulk âciz,
 İlminde cehûl-i kalb dânâ.
 Ayîne-i vech Rabb-i âlem
 Mecnûa-i fazl âl-i âdem

(Bahr-i Hezec: Mefûlû/ Mefâîlün/ Faûlün)

“Âlâ, manâ” Bir edat ilhâk olunmadıkça *Ye* ile yazılır. Ancak - bu misâli diğer kelimeler gibi – *Elif* kafiyesinde istimâl olunmadıkça *Ye* ile yazılmak mutâd olduğundan burada o itiyada mebnî *Elif* ile tahrîr olunmuştur.

3

SÎTÂYİŞ-İ HAZRET-İ PADİŞÂH

Zıll-ı Hakk-ı pâdşâh-ı zîşânın
 Mülküne lûtfidir müfîz hayât
 Bunca âsâr, bunca tesîsât,
 Mahz-ı ihsânıdır o sultanın.
 Yaraşır dense ahd-i iclâli,
 Milletin devr-i feyz-i ikbâli.

Mütevâzı, kerîm, bende-nevvâr,
 Müteverri, rahîm, dâd-âver.
 Kadir-dân, mültefit, sûtûde-eser,
 Ehl-i perver, zeki, sühan-perdâz,
 Nâm-ver, kâm-bîn, hümâyûn-i baht,
 Tac-dâr, vakur, darü't-taht.

Nâmı Abdülhamîd-i sânidir,
 Zeyl-i unvan Şevket-i Gâzi.
 Olmada devletin mühim-sâzi
 Cedd ü ikdâmı bî-müdânîdir.
 Eylesin çok zaman Cenâb-ı Hudâ
 Taht-ı âlîsine şeref-bahşâ.

(Bahr-i Hafîf: Feilâtûn (Fâilâtûn) / Mefâilûn/ Fa'lûn)

ŞİİRİN MÂHİYYETİ VE HAKİKATİ

Şiiri tamamıyla tavsîf ve tarif etmek zannolunduğu kadar kolay değildir. Mevzûn ve mukaffî söze şiir demek şiirin ve şuarânın kadrini pek aşağıya tenzil etmektir; nice mevzûn ve mukaffî sözler şiir unvanına müstahakk olmaktan pek uzak ve nice vezinsiz, kafyesiz sözler be-hakkı şiir unvanına lâyıktır.

Şiire doğru bir tarif aradığımız hâlde vezin ve kafiye gibi kuyûdtan sarf-i nazarla evsâf-ı hakîkiyye ve maneviyyesine riâyet etmemiz iktizâ eder. Bu hâlde diyebiliriz ki: Ressam tabîatin ecsâm ve manzaralarını tersim ettiği gibi şair dahi efkâr ve hissiyyât-i beşerîyyeyi ve ahvâl ve vakayi'-i mütenevviayı tasvir eder. Ressam birtakım hatlar ve boyalarla mücessem bir manzara irâe ettiği gibi şair dahi birtakım sözlerle insanın fikr-i kalbini adeta teşrîh ederek kâffe-i kâinat ve dakâyıkıyla tasvir eder ve yahut uzak bir yerde ve nice asırlar evvel cereyân etmiş vukûat ve ahvâli insanın gözü önüne getirerek mücessem sûrette gösterir. Şâir manevî bir ressamdır. Ressam bir kağıdın, bir muşammanın, bir duvarın üzerine boyalarla birtakım ecsâm tasvir ettiği hâlde şair Cenâb-ı Hakk'ın nev'i beşere en büyük mevhibesi olan sözle nice hissiyyat-i dakâika, nice efkâr-i âliye, nice ahvâl-i tabîyye tasvir eder. Ressamın aleti fırçası şairin aleti ise dili ve daha doğrusu fikr-i kalbidir. İnsan tabîatin taklidine meyyâldir, daima tabîatin bir manzarasını veya bir hâlini taklit etmeye çalışır ve taklide muvaffak olduğunu gördüğünde ziyadesiyle memnûn ve mahzûz olur. O memnûniyyet, o haz manevî ve âli haz ve memnûniyyettir. “Haz” tabirini hissiyyât-i cismâniyyede ve “Memnûniyyet” tabirini menâfi-i âdiyye-i maddiyyede istimâl etmeye alışmış olduğumuzdan insanın gayet güzel bir resim gördüğü veya gayet güzel bir şiir işittiği vakit hissettiği hâli “Haz ve Memnûniyyet” tabiriyle ifade edemez. O pek âli ve manevî bir hâldir, bir vecd ve heyecan hâlidir; ruh dediğimiz bir bahr-i dâhilînin ya bir galeyân-ı fevkalâde bir sükûnet-i letâfeti kesb etmesidir. Elhâsıl ressamın maddeten tasvir ettiğini şiir mânen tasvir ettiğinden ve ressamın göz tarikiyle insanın kalbine verdiği tesiri şiir kulak tarikiyle ilka ettiğinden şiirin resim ile müşâbiheti olduğu gibi diğer taraftan dahi mûsikî ile olan münâsebeti malûm olmakla şiir edebiyata mensûp olduğu hâlde “Sanâyi-i nâzike”⁸ sırasında dahi zikrolunabilir. Şiirin sanâyi-i nazîkeden fenn-i mimârî ile de müşâbiheti iddia olunabilir, şair sözden

⁸ Beaux-arts: Sanâyi-i nefise, sanâyi-i bedîf.

ibaret bir bina tesis eder ki o söz birkaç harfe, birkaç yaprak kağıda dayanarak dünya durdukça bâkî kalır.

MAÂRİF

İnsan - ki Hallâk-i cihanın eşref-i mahlûkat olarak ahsen-i takvîm üzere yarattığı bir mevcûd-i fanîdir- İstikmâl-i şeref-i insaniyyet için daima çalışmak mecbûriyyetindedir. Çünkü insan hamur tıynetinde müstekinn olan cevher-i kabiliyyeti celâllendirmek için mutlaka sa'ya muhtaçtır.

Türkçe çalışmak demek olan bu sa'ydan da maksat yalnız sedd-i selme-i cû' için nân-pâre taharrî ve tedârikinden ibaret değildir. Eğer çalışmak mecbûriyyeti yalnız bu noktaya inhisâr etmiş olsaydı o hâlde hayvan ile insan arasında pek de fark olmamak lâzım gelirdi. Çünkü hayvan da o cüst ü cûda insana müşâriktir.

Tekrîm-i İlâhının muktezâsı olarak mahlûkat-i sâire-i zebûn nice teshîri olan beşer şân-ı âdemîyyesini zemin-i pest-i tenperverîde bulmakla değil bilâkis yüksele yüksele asmân-i irfan-ı âlâya irtika ile melekûtleri hayran-ı kemâl etmekle muhâfaza eyler ki bunun için selim-i itilâ maârifdir.

Maârif bir hurşîd-i nevvâr-i feyz-i âsârdır. Cüst ü cû-yi hakâyıkta kendisinden istifade edenler marifetullah'a kadar yol bulurlar. "İrfan-ı âlî" dediğimiz de budur.

Allah'ın kudreti ve azameti, dinin lüzûm ve ehemmiyyeti, şeriatın hakikat ve hikmeti ancak maârif sayesinde takdir olunabilir.

Müstekinn: Mazmur, saklı.

Selme: (Gurfe vezninde) Rahne, gedik.

6

TASVİR⁹

Seyreyle şu levh-i nâzenini:
 Gûya bürünür behište sahrâ!
 Fikr et şu hayâl-ı nev zemîni,
 Gördün mü bu yolda şi'r-i garrâ?
 Gûş et şu terâne-i hazîni:
 Üstad ne sanat etmiş icrâ!
 Nisbet bunu diğere hatâdır,
 Mensûb-i ileyh ona Hudâdır.

*

Her nakış-ı bedî' hayret endûd
 Bir cilvesidir Cenâb-ı Hakk'ın!
 Her şi'r-i belîğ-i hikmet- âlûd
 Bir nüktesidir kitab-ı Hakk'ın!
 Her lahn-ı latîf-i rikkat- efzûd
 Bir nağmesidir rebab-ı Hakk'ın!
 Hep tab'a safa veren bedayi'
 Yarabbi; sana değil mi rucü?

*

Şânınla azimsin ki olmuş
 Her zerreye münatıf cemâlin.
 Allâm-i hakimsin ki olmuş
 Her zerrede münceli mâ'lin.
 Hallâk-ı kerîmsin ki olmuş
 Her zerrede müntabı celâlin.
 Nurunla sen olmasan nümâyân
 Zulmette kalırdı hep bu ekvan!

*

Eşyada tenâsül ve tevâlûd

⁹ On üç on dört yaşında bir köylü kızın ve ihtimâl ki bir kız çocuğunun yeni doğmuş bir kuzuyu kucağında tutup sevdiğini ve kuzunun anası da müştakâne ve hâifâne yavrusuna hasr-ı nazar ederek hasr-ı nazar ederek dehân-güşâ feryat olduğunu irâe eder bir resim için söylenmiştir.

Hükm-i cereyân-ı hikmetindir.
 Fıtratta temayül-ü teveddud
 Feyz-i sereyân-ı rahmetindir.
 Âlemde şu muttasıl teceddüd
 Hep sun'î kemâl-i kudretindir.
 Sübhâneke ey müessir-i küll!
 Sübhâneke ey müdebbir-i küll!

*

Mevlûd neden harîs mâder?
 Mâder ne için esir-i nevzâd?
 Âya ne safâ bulup da duhter
 Olmuş kuzusuyla ünse mutad?
 Ferman-ı muhabbete serâser
 Fıtrat neden oldu böyle munkad?
 Yarab sana doğru fikr-i ilâ
 Etmez mi bu cenneti temâşâ?

*

Cennetten uçup semaya bir hur
 Burc-ı hamale tekâbül etmiş.
 Yahut ki düşüp zemîne bir nûr
 Kız sûretine temessül etmiş.
 Bir nazlı kuzu olunca manzur
 Âmizîşîne temâyül etmiş.
 Göğsünde tutup o nev-i hayatı;
 Eyler şu zemînde iltifâtı:

*

Ey körpe kuzu vefâ-güzîn ol!
 Kaçma o kadar seni sevenden.
 Terk eyle tevahhuşu, emin ol,
 Gelmez sana bir hasar benden.
 Çık sineme, çık da dil-nişîn ol.
 Kes râğbetini biraz çemenden.
 Gehvâre sana kucağım olsun,
 Balın serin yanağım olsun!

*

Ey münis can nedir bu efgan?
 İncitti mi kollarım vücudun?
 Nevhanle derunum oldu suzan
 Ateşli midir senin sürûdun
 Gönlümde melâl eder nümayan
 Sakin nazar-ı keder-nümûdun
 Bî-zâr mısın muhabbetimden,
 Rencide misin hararetimden?

*

Artar helecan-ı kalb-i zârım
 Tuttukça seni cînânım üzere.
 Bûs etmede kalmaz ihtiyarım
 Sürdükçe yüzün dehanım üzere.
 “Me! Me!” deyişin alır kararım.
 Geldikçe bu söz lisanım üzere.
 Sinem ne olurdu sütle dolsa,
 Irza’ına iktidarım olsa!

*

Irza’ına çare yoksa bari
 Hemşiren olup seninle gezsem!
 Bilmem ki neden bu mihr-i sârî?
 Bilmem ki neden bu şevk-i mülhem
 Ettirmez idim enîn ü zârı
 Olsaydım eğer seninle hem-dem!
 Mader fakat istemez ayırmak,
 İster seni kendisi kayırmak.

*

Ey mâder-i mihriban, ne dersin?
 Hiç kalmadı mı firaka takat?
 Feryada niçin kıyam edersin?
 Halinde aman nedir o haşyet?
 Sabr et, kuzunu alır gidersin.
 Havf u helecan bulur nihayet.

Hep ayş u safada adet üzere
Geçsin gününüz saadet üzere.

*

Kandır şu garibi şîr-i nâba
Gezdir derelerde şad-kam et.
Firkatle düşürme ıstıraba,
Asayiş-i bâlin iltizam et.
Emniyetin olmasın kilâba
Hıfzında onun sen ihtimâm et.

(Bahr-i Hezec: Mefûlü/ Mefâîlün/ Faûlün)

Lahn: Kâide-i mûsikıyyeye tevîkan tertib olunmuş savt, ezgi.

Rebab: (*Ra*'nın fethasıyla) Kemençe.

Allâm: Ziyade bilgisi olan Cenâb-ı Hakk. Malûmat sahibi insanlara allâme denilir; Hallâm sıfatı Allah'a mahsustur.

Ekvan: Avalim-i vücüt.

Münkad: İnkıyad eden, mutî.

Burc-i Hamel: Medâr-i arzın münkasım olduğu on iki burçtan biridir ki ondaki kevaibin şekli mecmûa-i hame, yani kuzuya teşbih olunmuştur. (Hamel *Ha*'nın ve *Mim*'in fethalarıyladır.)

Gehvâre: Beşik.

Balin: Yastık.

Nevhe: Feryad.

Mihr: (*Mim*'in kesresiyle, Fârisî) Muhabbet, sevgi.

7

EVSÂF-I CEMİLE-İ ECDÂD-I ŞEHENŞÂHÎ

Kanuni Sultan Süleyman Han Hazretlerinin Tenzilen Tanzim ve Hatt-ı Hümâyûnlarıyla Tahrir Buyurdukları Bir Gazelin Vasfındaki Kıt'adan:

Cihân-ı ma'delet kân-ı mürüvvet,
Penâh-ı mülk ü millet nusratü'd-dîn;

Şeh-i âdil Süleymân Hân-ı Gâzî,
Muizzü'd-devlet sultânü's-selâtin

Ne hoş kıldı görün¹⁰ âsâr-ı lutfi
Cihân-ı sûret ü manâyı tezyîn!

Verip fazl u kemâli husrevâne
Maânî mülküne tertîb ü âyîn

Yine nazm eylemiş bir ıkd-ı gevher;
Eder bin kere Hassân görse tahsîn.

Misâl-i hurde-i pîrûze hattı,
Mücellâ safhası bir levh-i sîmîn;

Beyâzı gurre-i subh-ı saâdet,
Sevâdı sürme-i çeşm-i cihân-beyyin,

Sevâd-ı hatt içinde noktalardan
Şeb-i târik içinde şekl-i Pervîn.

Egerçi noktadır sûretde anlar,
Velî manâ yüzünde hâl-i müşğîn.

¹⁰ Lisânın hâl-i hazırına göre "Bakın" demektir.

Edâsı selsebîl-i bâg-ı Rıdvân
Hurûfî ravzadan gelmiş reyâhîn

Ne deryâdır bu şiirin bahri yâ Rab
Ki ondan kâinât olmuş güher-çîn

(Bahr-i Hezec: Mefâîlün/ Mefâîlün/ Faûlün)

Akd: Gerdanlık.

Hasan: Şair peygamber.

Pîrûze: Firuze. (Piruze dediğimiz mavi taş)

Pervîn: Ülker.

Reyâhîn: Fesleğen manasına olan (Reyhan)'ın cem'i.

8

ŞÂM-I GARÎBÂN

Geh bir ovada sefer güzînim;
 Bîgânesi şâh-ı sâye-perver;
 Geh bir leb-i cûda hoş nişînim,
 Perverdesi bîd-i sâye-güster.

Cûlar gibi sû- be- sû revândır,
 Bilmem ne zaman mukîm olur dil?
 Nakkâd-ı garâib-i cihândır,
 Hikmet görerek hakim olur dil.

Gâhi çıkıyor be vakıf-ı dîh-hâh,
 Bir şehir-i cesîme şâh-rahım;
 Akşam oluyor da olmuyor gâh,
 Bir karye müsâdîf nigâhım,

Esnâ-yı seferde çeşm-i imân,
 Gördükçe mevâkı-ı latîfe;
 Bulmaz mı tabiatta insan;
 Bir hâhîş-i celse-i hafîfe?

Bir dağ eteğinde şöyle durdum:
 Çekmişti kenâra şems-i kûhsâr;
 Sevdim o güzel yeri otudum,
 Teşkîl ediyordu bir çemenzâr.

Düşmüştü şevâhık-ı cibâlin,
 Tâ nısf-ı fezâyâ dek zılâli;
 Hâlâ o cibâlin, ol zılâlin,
 Pîş-i nizârımdadır hayali.

Eylerdi güzergehin zer-endûd,
 Yer yer görünen ziya-yı mevvac;
 Âheste revîşle zıll-ı memdûd,
 Bir yandan onu ederdi târâc.

Ettikçe lâfetin temâşâ
 “Kalsın— der idim— o hâl-i câvid”
 Çok sürmedi ol nezâre hayfâ,
 Gittikçe azaldı nûr-ı hurşîd.

Tenha bırakıp beni nihayet,
 Mihr oldu nihân, sular karardı;
 Etrafını kaplayınca zulmet,
 Seyyâh-ı garib fikre vardı.

Mahfuf-ı gam oldu şâd gönlüm,
 Ebr altına girdi âf-tâbım;
 Yârânını etti yâd gönlüm,
 Oldu mütezâid ıztırabım.

Çoktan beri dil misâl-i sayyâd
 Âvâre-i deşt-i ibtilâdır,
 Var mı acaba beni eden yâd?
 Yârân dediğim de bî-vefâdır.

Tenhâ mı seyahatim, değildir,
 Var bir de refik-i ter-zebânım,
 Güftârı güzîde tab-ı nadir.
 Kimdir? Kalem-i dakika-dânım!

Kalsam ne zaman hazin-i bî-yâr,
 Tenşît-i dile inâyet eyler;
 Verdikçe dimağa hiddet efkâr,
 Ben söylerim, ol kitabet eyler.

Fahr-i acemânenen masûndur;
 İbrâz-ı hakikat etmek ister;
 Bilmekse garaz ne erganundur,
 Elhânına dikkat etmek ister.

(Bahr-i Hezec: Mefûlû/ Mefâîlün/ Faûlün)

Bîd: Söğüt Ağacı.

Nakkâd: Hâlis akçayı zayıfından; iyi fikri, iyi sözü kötüsünden tefrîk eden.

Karye: Köy. (*Ra*'nın sükûnu ve *Ye*'nin fethasıyladır. *Ra*'nın kesresi ve *Ye*'nin teşeddütü ile okumak galat-ı fahiştir. İsm-i mensubîde *Kaf*'ın fethasıyla "Kari"dir.

Karyenin cem'i mücerred halinde *Ye* ile "*Karya*" yazılır: Mustafa gibi.)

Zer-endûd: Altın yaldızlı.

Târâc: Yağma.

Câvid: Bâkî.

Mahfuf: Etrafı kuşatılmış.

Deşt: Sahrâ.

Ter-zebân: Bir üslûb-i teyn üzere ifade-i efkâr eden.

KEŞFÜ'Z- ZÜNÛN

“Keşfü'z-Zünûn an Esâmü'l-Kütübî ve'l-Fünûn” Kâtib Çelebi merhumun enfes âsârı olup on birinci asır hicri evâsıtında lisân-ı Arabî üzere te'lif olunmuştur.

Keşfu'z- Zünûn, müellifinin zamanına gelinceye kadar beyn es-selâm talîm ve taallûm olunan bil-cümle ulûm ve fûnûnun hurûf-i muceme sırasıyla mevzûat ve bazı mesâil-i garibesıyla gayâtını, isimleriyle müelliflerinin nâm ve şöhret ve mahall-i velâdet ve târih-i vefatlarını, kitabın nerede te'lif edilmiş olduğunu ve kaç bâb veya fasıl üzere müretteb bulunduğunu ve birçoklarının kelimât-i iftitâhîsini gösterir bir eser-i nâfidir.

Kitâb-i mebhas-i anı bir mukaddime ile metn-i aslıdan mürekebtir. Beş bâb üzere müretteb olan mukaddimede müellif âlemin tarifiyle ahvâl ve mâhiyyetinden ve muteber akvâle göre tasnif ve taksîmiyle keyfiyyet zuhûrundan bahseder.

Metn-i aslîya gelince: Bunda Kâtib Çelebi merhum üç yüzü mütecâviz ulûm ve fûnûndan bahsetmiş ve cemîan 14501 esâmî-i kitap ve fûnûn ile 9512 müellif veya şerh ismi zikr ve tadâd eylemiştir.

Kâtib Çelebi merhum bu kadar malûmât-i vâsiayı cem' etmek ve böyle bir büyük cilt kitap vücûda getirebilmek için Dersaadet'te ve memuriyetiyle Anadolu, Bağdat, Halep, Irakeyn, Suriye kıtalarında bulunduğu ve ifâ-yı fârize-i Hac niyetiyle hatta Hicâz'a gittiği esnada uğradığı kütüphanelerde ve payıtaht-ı saltanat-ı seniyyede sahaf esnafı yedinde tesadûf ettiği nice bin cilt kitabı birer birer nazar-ı tetkikinden geçirmiş ve bu tetkike 1032 tarihinden bed ile hemen târih vefatı olan 1068 senesine pek yakın bir müddete kadar otuz sene devam eylemiştir.

Mevlânâ-yı merhum bu kadarla da iktifâ etmemiştir: Dâye-i medeniyet olan sanat-ı tabâat canib-i şarkta ma'lûm olmamasına mebnî teksîr-i kitap maddesi hattatların kuvvet ve himmetlerine kalmış bir şey olmasıyla ekser kitâb-i fenniyyenin nüshaları pek mahdûd ve adeta bazı ashâb-ı irfânın husûsî kütüphanelerine münhasır bulunmuş idi. İşte her bulunduğu mahâlin ehl-i maârifîyle görüşerek bunların sohbet-i ilimlerinden istifâde etmeyi mutâd edinmiş olan Kâtib Çelebi merhum Dersaadet ve sâir bilâd-ı İslâmîyyede âvâze-i sît ve şöhretlerini işittiği meşâhir ulemânın nezdine giderek musâhabetleriyle telzîz-i dimağ eylediği sırada her birinin cem' etmiş olduğu kitâb-i nâdireyi gözden geçirmeyi de hiçbir vakit elden bırakmamıştır. Bu sebebe mebnîdir ki Keşfü'z-Zünûn'da ekseriya mevcut

kütüphanelerin hiç birinde bulunmayan nice âsâra ve bilhâssa bir kitabın muhtelif muhtelif şerhlerine tesadüf olunur ki müşârün-ileyhin bu malûmâtı nereden aldığı bi-t-tab bilinemediği cihetle bu husûs ekseriyyetle hayreti mûcib olur.

Doğrusu, Keşfü’z- Zünûn öyle bir eserdir ki eskidikçe kıymet ve ehemmiyyeti izdiyâd bulur. Bugünkü gün müderrise nişîn olan talebe ulûmdan bed ile tâlim ve tedrise memur olan ulemâ-yı zü-l-ihirâme veyahut müellifât-i kadîmenin tetkikatıyla meşgul bulunan zevât-ı kirama varıncaya kadar her sahib-i fennin Keşfü’z- Zünûn’a olan ihtiyacı tariften müstagnîdir. Bir kitabın isminde veya müellifinde veyahut târih-i telifinde şüphe eden veyahut eline geçen bir kitabın müellifi kim olduğunu¹¹ taharrî eyleyen kimse acaba Keşfü’z- Zünûn’dan başka nereye mürâcaat edebilir?

Ale-l-husûs takdîme adet olduğu üzere ekser kitapların isimleri müsemmalarına delâlet etmeyecek sûrette vaz’ edilmiş bulunduğundan bunların yalnız isimlerini işitmek veya görmekle neden bahis bulundukları anlaşılamayacağı tabîidir.

Binâenaleyh lisân-ı Fârisî üzere yazılmış bir “Tuhfetü’l Süleymanî” nin fenn-i heyete, Arapçada tahrîr edilmiş “Mürûc Ez-Zeheb”in târihine, “Harîdet el-Fikr Cerîdet el- Dürer”in zîce ve Türkçe kaleme alınmış bir “Tuhfetü’l Mahmûdî”nin maâdine dair bir kitâp olduğu Keşfü’z-Zünûn’a mürâcaat edilmedikçe nasıl bilinebilir?

İşte bu sebebe mebnîdir ki telifât-i kadîmenin tetkikiyle meşgul olan Avrupa ulemâsı Keşfü’z-Zünûn’nun ehemmiyyetini en evvel takdir ederek bundan altmış sene evvel Lâtinceye tercüme etmişler ve bu tercümeyi metn-i Arabîsiyle beraber tab’ ederek hem âlem-i medeniyete bir büyük hizmet, hem de Kâtib Çelebi merhumun nâmını ihyâya himmet eylemişlerdir.

1835 sene-i mîlâdîyesinden bed ile 1858 sene-i mîlâdîyesine kadar tamam yirmi üç sene devam eden bu tercüme-i matbûa “Lûgat-ı Bibliyografya ve Kâmûs-i Ulûm” nâm-ı tahtında yedi büyük cilt üzere tertip edilmiş ve yedinci cildine Mısır’daki Câmi’el Ezher Kütüphanesi’yle Şam ve sâir bilâd-i İslamîyyede bulunan kütüphanelerin defter kitabı ve nihayetine Hanefî-zade’nin “Âsâr-i Nev”i zeyl edilmiştir. Bu nüsha-i matbûanın şâyân-ı dikkat olan sıhhatıyla beraber bir muhassenâtı daha vardır ki o da yedinci cildine Keşfü’z-Zünûn’da isimleri geçen müellifeyn veya şâriheynin hurûf-i hecâ sırasıyla isimlerini ve bu isimlerin derûn-i kitapta hangi sahifelerde zikredilmiş olduğunu mübeyyen bir mükemmel fihrist ilâve

¹¹ Kudemâ-yı müellifin şimdiki gibi kitabın üzerine isimlerine yazmazlardı. Bazı kitapların mukaddimesinde münderc bulunursa da ekserîsinde münderc değildir. Bundan dolayıdır ki birçok eserin müellifleri meçhul, meşkûn kalmıştır. (Muktetif)

edilmiş bulunmasıdır. Nüsha-i müzekkere cihân-i medeniyetin dar-üt tabâası hükmünde bulunan (Leipzig) şehrinde meşâhir müsteşirikinden (Gustav Flugel) marifetiyle tab' ettirilmiştir.

Keşfü'z-Zünûn'un mündericâtı cem' edilebilmek için müellifinin masrûf olan ikdâmâtı derpişt-i nazar edilince gerek kitabın ehemmiyeti, gerek müellifinin ulûm-i himmet ve ehliyyeti göz önünde büyüdükçe büyür.

Kâtib Çelebi sa'yıyla tarih-i ulûmda ibkây-i nâm eden meşâhirden olduğu gibi bu sa'yının eslâf-i nazarında semeresi de hâsıl olmuştur. Fi-l-hakîka bugünkü gün müellifât-i atıkanın tetkikiyle meşgul olanlardan bir Osmanlı değil, hatta hep bir Avrupalı veya Amerikalı'ya tesadüf olunamaz ki Hacı Kalfa nâmını bilmesin ve bu nâmı kemâl-i hürmetle yâd etmesin.

Hurûf-i muceme: Noktalı harfler demek olduğu gibi bilhâssa hurûfede ıtlak olunur. (Burada ikinci manâdadır) Şu kadar ki her iki sûrette hurûf-i muktaadır. Hurûf-i mevsûleye delâlet etmez. Yani (*elif, be, ha*) hurûf-i mucemedir, (*be te*) değildir.

10

“HAYRÎYYE” DEN

Ey nihâl-ı çemen-ârâ-yı edeb,
Nûr- bahşâ-yı dil-ü dîde eb,

Say kıl ilm-i şerîfe şeb ü rûz,
Kalma hayvân-ı sıfat ol ilm-amûz.

Sıfat-ı Hazret-i Mevlâ’dır ilm,
Cümle evsâftan âlâdır ilm.

Matlab-ı ilme çalış ol alîm,
“Farzdır” dedi Resûl-ı Ekrem.

Bize emr eyledi ol sâhib-i ilm,
Mehdden lahde dek ol tâlib-i ilm.

İlm için oldu şeh-i hatt-ı nûr
“Rabbi Zıdnî” talebiyle memûr.

İlmdir maşîtâ-ı rûy-ı vücûd,
İlmdir vasîtâ-ı bûd-ı ne-bûd,

İlmdir mâide-i Rabbânî,
İlmdir mevhibe-i Yezdânî,

İlmdir râbîtâ-ı azz-ı âlâ,
İlmdir bâis-i temkîn-i safâ,

İlm berr-i lücce-i bî-sâhildir,
Onda alîm geçinen câhildir.

Cehle Hak mevt dedi ilme hayat,
Olma hemhâl-i gürûh-ı emvât.

Olma mahrum-ı hayat-ı ebedî,
İlm ile fark ede gör nîk-i bedî.

Hazretin nâsa budur telkîni:
“Utlubû’l-ilme velev bi’s-Sîn.”

Etme ar, öğren, oku ehlinden,
Her şeyin ilmi güzel cehlinden.

Kandedir bî-haber ve kande habîr?
Mütesâvî değil âmâ ü basîr.

Cehldir mâye-i şerm ü haclet,
Cehldir mevrîs-i zell ü nekbet

Cehldir mahz-ı adem, ilm-i vücud.
Hiç beraber mi olur bûd u ne-bûd?

(Bahr-i Remel: (Feilâtün (Fâilâtün) / Feilâtün / Fa’lün)

Nihâl: Dal.

Mehd: Beşik.

Lahd: Tabut.

Maşîât: Gelin yüzünü tezeyyin eden kadın, yüz yazıcı.

Bûd u ne-bûd: Vücut ve adem, varlık yokluk.

Mâide: Sofra, ziyafet.

Mevhîbe: Bahşış.

Berr: Hayır, iyilik. (Ye’nin kesresiyledir.)

Hazret: (Bu ibârede Hazret-i Peygamber takdirindedir.) Fi-l-asl kurb manâsında olup kelime-i ta’zîmiyye olarak kullanılır.

Şerm ü haclet: Utanma. (Birincisi Fârisî, ikincisi Arabî olan bu kelimelerin ikisi bir manâyadır. Bu türlü kelimelerin böyle müteradifen istimâlinde hiçbir kâide yoktur.)

Zell: (*Zel'*in zammesiyle.) Zelil.

Nekbet: Müsibet.

Mahz: Sâfî, hâlis olan. Mahz-ı adem, mahz-ı hakikat hâlis adem, hâlis hakikat demek olur. (Ede gör ve emsal-i tabîrât mehcûrdur. Bu mevki'de şimdi “Etmeye bak” denilir.

BULUTLAR

Vaktâ ki engin denizin ortasında idim. Nazarım mavi semadan başka bir şeyi göremez idi. Bazen dūş ber dūş olan bir silsile-i cibâli andıran çarh-ı mînâfâm üzerinde yek diğeri ardınca giden beyaz ve kül renkli bulutları hayalimde tersîm etmekle eğlenirdim. Bu bulutlar husûsiyle akşama doğru güneşin gurûb ettiği cihette toplanarak letâfetlerini tezyîd ederler, yani en parlak renkler ile mülevven görünürler, en alevî şekiller içinde birbirine karışırlar idi.

Bir akşam gurûbtan yarım saat evvel cenub-i şarkî rüzgarı alelâde kesb-i sükûn eyledi. Rüzgarın- kendi hübûbu gibi- müsâvî fâsılalarla gökyüzünde sürüp götürdüğü bulutlar kesb-i nedret ve mağrib cihetindekiler ise tatil-i seyr-i hareketle bir peyzaj¹² şeklini aldılar.

Bulutlar kümesi – yüksek yüksek dağları, amîk amîk dereleri, ehrâmvarî kayalarıyla beraber - nazara bir arz-ı pehnâ arz ederdi. Bu arz-ı hayalîyyenin püştelerinde ve etrafında zeminden munfasıl bir duman görünmeye başladı ki arz hakikiyyeden peydâ olan dumana müşâbih idi.

Bir nehir tûlânî gûyâ ki derelerden cereyân ederek şurada burada peydâ olmuş yarlardan aşağı per-tâb eder ve nehirin üzerinde dahi kemerleri harâba yüz tutmuş bir cisr-i cesîm görünürdü.

Nahl cinsinden bir nevi ağaçlardan müteşekkil olmak üzere bir cezîre-i hevâiyyenin en yüksek mevkiinde kadd-i keşîde-i itilâ olan ormancıkların vasatlarında emâkin ve mesâkine dair şeyler görünüyordu.

Akşam üzeri bu havâlînin mağrib cihetinde alelâde olduğu gibi yine şu âsâr lâl, altın sarısı, turuncu, zümrüdü renklerle mülevven yani bu peyzaj boyalı tablo¹³ nevinden değil idi. Sade kabartma bir resim idi ki zıll ve ziyânın en lâtif imtizâclarını camî idi.

İşte bu resim-i mücessem şemsin arka tarafından aks-ı şua-i zaîfiyle tenvîr olunmuş bir hıttayı gösterirdi. Filhakika kevakib-i müşâşa kevkebe-i nehâr arz-ı hayalîyyenin mâverâsında istitâr edince kendisinden iftirâk ve tahallül etmiş ba'z şua

¹² Paysage.

¹³ Tableau.

köprünün nîm-i şeffaf olan kemerlerini bir-renk yakutîde tenvîr ile beraber derelerde ve kayaların zirvelerine akseyledi. O zaman ki coşuş-u envâr cezîrenin etraf ve cevânibini zer-i hâlise gark eyler iş'âsı açıla açıla semavâta yayılırdı. Fakat adanın heyet-i mecmûası levn-i sincâbîde bâkî kalarak âfâkında meşhûd olan bulutlardan zuhûr eden şimşeklerin uzaktan uzağa gürültüsü işitmeye başladı.

Bu manzara-i dîlfirîbin takriben bir buçuk mil mesafede kâin bir arz-ı hakikîyye olduğuna yemin edebilirdim. Hatta ihtimâl ki bu resim- şekil ve sûreti bulutlara akseden- bir cezîre-i baîdenin temâsil-i âsmânîsi idi. Tecrübeli gemiciler bile bu nevi manzaralarla çok defa aldanırlar.

Hakikati ne olursa olsun ulvîyyet ve dehşetten mürekkebe olan bu mûmâşâ-yı garip, o hurma ağaçlarıyla muhat dağlar, bunların bâlâlarındaki fırtınalar, o nehir, o köprü leylin hulvîyle beraber birbirine karışarak gözden nihân oldu.

Minâgâm: Mine renkli.

Pehnâ: Vasi.

Arz: Yer. (Müennes semâi olduğu için sıfat-ı müennes îrâd edilmiştir. Kâide-i Fârisîye mûcibince bu mutâbakattan sarf-ı nazar edilebilir.)

Per-tâb: Sıçrama. Pertâv.

Hıttâ: Memleket, diyar.

Timsal: Mücessem olsun olmasın masnû sûret. (*Te'*nin kesresiyle).

ŞİİRİN ZUHÛRU

Şiir yazıdan ve maâriften eskidir. Şiirin zuhûru nutkun¹⁴ zuhûruyla beraber vâki olmuştur diyebiliriz. Kim bilir insan henüz nutka mâlik olmayıp bir hâl-i haşyette kayalarda ve ormanlarda dolaşmakta iken bile belki kuşlara taklîden ötmeye çalışmıştır. Muahharen buna düdük ve kaval vasıtasıyla muktedir olabilmiş ise de nutka mâlik olduğu hâlde mühmel sadâlardan hazzedemeyip kulağını lezzetlendirmekle beraber fikir ve kalbini dahi o lezzetten hissemend etmek için memnûniyyetini, hazzını veya dehşetini icab eden ahvâle dair sözler uydurup onları bir sadâ ve makâm-ı mahsus ile söylemeye tabîat tarafından icbâr olunmuştur. İşte bu vech ile aşk-ı alâka şarkıları, evlâd-ı akrabanın, sevgili şahısların gaybûbetinden şâkî mersiyeler, insanların gerek birbirleriyle ve gerek hayvanât-i vahşiyye ile olan mücadelelerinde ve sâir ahvâlde gösterdikleri cesaretleri hâkî harb şarkıları söylenmeye başlanmıştır ki yazı ve tarîh icâd olunmazdan evvel akvâm-ı ümemin tarîhi bu üçüncü nevi şarkılardan ibaret idi. Bugünkü günde dahi lisânlarını yazmayan bazı akvâm ile Afrika, Amerika ve Felemenk cedîd-i akvâm vahşiyyesinin ahvâl-i tarîhiyyeleri beyn-el-halk söylenilmekte olan bu türlü şarkılarla mahkî ve musavverdir. Hiçbir kavim yoktur ki efrâdı şarkı söylemeyi bilmesin ve hiç bir lisan yoktur ki onda şiir bulunmasın.

Şiir avâm beyinde söylenilen şarkılardan tevellüd etmiştir. Söz söyleyenler içinde güzel müessir sözler söylemeye veyahut birçok sözleri cem ve tertib etmeye muktedir adamlar bulunup bu vech ile hatipler, müverrihler zuhûr etmiş olduğu gibi şarkılar tanzim edenlerin içinde dahi gayet güzel nazımlar uydurarak adeta sözlerine ruh vermeye muktedir adamlar yetişip bu sûretle şairler zuhûr etmiştir. Her kavim ve ümmet indinde şiirin nesirden evvel zuhûr etmiş olduğu ve yazının icâdında insanların nesren yazmaya başlamazdan evvel nazmen yazmış oldukları hakikattir.

Şiir tahsîl ve iktisâb olunur şeylerden olmayıp tabîî bir istidata müstenid olduğundan malûmâtın her derecesinde her nevi efkâr ile şiir söylenebilir. Binâenaleyh fûnûn ve maârifin şiire medhali olmayıp şiir ibtidâ-yı zuhûrunda ne hâlde idiyse yine o

¹⁴ Nutuk: "Hayvan-ı Natık" tarifinde olduğu üzere idrak-i külliyyat manâsını da havî ve bu nutuk bi-t-tab şiirden mukaddem ise de burada kelâm, söz manâsıyla îrâd olunmuştur. (Muktedirîf)

hâldedir. Bir tahta parçasından ibaret bir saneme kasideler söyleyen bir Çin şairiyle tabîatı tecessüm ettirerek esâtir-i Yunânîyyeyi tarif eden (Homer) in ve mabûd-i hakîkîyi tebçîl eden eski ilâhî şairlerin âsâr-ı şiiriyyesi beyinde hep bir fark olmadığı gibi her ilim ve fûnûndan bî-haber olan (Homer) in üç bin sene evvel adalar denizi sevâhilinde söylemiş olduğu şiir ile Victor Hugo gibi bir mütefennînin Paris şehrinde söylediği şiir beyinde dahi hiçbir fark yoktur. Yahut bir fark var ise o da üstad ile şâkird âsârı arasındaki farka benzer. Kurûn-ı ûlânın o koca bedevîsi bir üstat ve medenîyyet-i hâzırânın bir rûkn-i azîmi olan o Fransız şair-i meşhûrî onun yanında bir şâkirdtir. Ona şâkirdlikle olan bu nispeti de kendisinin en büyük medar-ı iftihârıdır. Şairde matlub olan şey hakikat değildir. İfadesi arzu olunan şeyin mücessem ve mükemmel sûrette tasvîridir.¹⁵ Her şeyin olduğu gibi sözün dahi âlâ ve ednâsı, fevkalâde ve adîsi vardır. Şiir sözün âlâsı ve fevkalâdesidir.

Mühmel sadâ: Metruk olan, bir manâya dâll-i ihtihâz edilmemiş bulunan ses.

Mersiyye: Müteveffânın mahasinini tadâd teessüf yolunda yazılmış manzûme.

(Muktetîf)

¹⁵ Şiir hakikatı tasvir ile iktifâ etmeyip daha parlak, daha bedîf, daha müessir gösterir. (Muktetîf)

13

SUHAN

Suhan oldur ki bilâ-vâsıta-i tab’-ı selîm¹⁶
 Ola makbûl-ı dil-i nâdire-sencân-ı fehîm;¹⁷

Akd-i gevher gibi manzûm ola tab’a vârid,
 Çekmeye nâzım olan zahmet-i kayd-ı tanzîm.

Silk-i tesbîh-i dil-i Ârif-i Billâh gibi
 Ola pür-gevher-i esrâr-ı hudâvend-i alîm.

Kim okursa ede feyz-i nefesi dünyâyâ
 Neşr-i âsâr-ı dem-i nutk-ı Mesîhâ ü Kelîm.

Âferîn ol suhan-ârâ-yı Nîzâmî-tab’a
 Ki ola fikri bu gûne dūr-i i’câzı nazîm.

Söz müdür ol ki çep ü râst düşe mazmûnu;
 Nice ma’nâ-yı dūrüstün boza bir lafz-ı sakîm?

Düşe bir semt-i garîbe reh-i fikr-i nazmı,
 Ne tarîk-ı revîş-i tâze ne vâdî-i kadîm!

Çeke mazmûnunu fehm etmede bir nûkte-şinâs
 Ne kadar dikkat ederse o kadar renc-i elîm.

Kendi fehm etse de bin fikr ile bir nûktesini
 Nutku âciz kala yârâne edince tefhîm.

¹⁶ “Bilâ-vâsıta” bir terkeb-i Arabî olduğu cihetle buna kâide-i Fârisî üzere kelime izâfesi câiz olduğundan mısra zaif terkebden hallî değildir. “Bilâ-vâsıta” yerine bî-vâsıta” denilmek mümkün olsaydı bu nakise olmazdı.

¹⁷ Söz odur ki tab’-ı selîmin iânesine ihtiyaç olmaksızın kendi kendine anlaşılsın da beğenilsin.

(Bahr-i Remel: Feilâtün (Fâilâtün) / Feilâtün/ Feilâtün/ Feilün)

Mesîhâ: Hazret-i İsa.

Kelîm: Hazret-i Musa.

Nîzâmî: Şâir-i şehir-i Gence. (Vefatı altı yüz tarihlerindedir)

Edince: Şimdiki lisâna göre “Edinceye kadar” demektir.

Mutavassıtın maârifinden Rum'un âb-ı rûyu olan Kâtib Çelebi bin on tarihlerine doğru mahmiye-i Konstantiniyye'de mehd-ârâ-yi vücûd olmuştur. İsmi Mustafa'dır. Âtiyen beyan olunacağı üzere baş mukabele kaleminde mümeyyiz olmakla Hacı Mustafa Kalfa veya sadece Hacı Kalfa nâmıyla iştiâhı ondandır. Pederi ebnâ-yi sipâhiyândan olduğundan kanûn-i zaman icâbınca kendisi dahi silk-i askerîye dâhil olduysa da iktisâb-ı ilim ve irfana olan meyl-i tabîisi sevkiyle tebdîl-i meslek eylererek asrın marûf hevâcelerinden talim ve tedrise başlamış ve füyûzât-ı hizmet-i devletten de behremend olmak için 1032 Anadolu muhâsebesi kalemine şâkird yazılmıştır.

O esnada Erzurum Beylerbeyi Abaza Paşa'nın isyanından ve Şah Abbas'ın hatt-ı Bağdat'a tecavüzünden dolayı hudût-i şarkîyye cevelângah fiten bînihaye olup taraf-ı hükümet-i seniyyeden peyderpey asker gönderilmekte olduğundan Mustafa Efendi ordu maiyyetine memur olan heyet-i küttâba idhâl edilerek 1033'te Sadrâzam Çerkes Mehmet Paşa maiyyetiyle Tercan seferine ve 1035'te Hafız Ahmet Paşa maiyyetiyle Bağdat seferine gitmiş ve müşâhid olan mesâî-i memduhâsına mebnî baş mukâbele kalemine nakil hizmetiyle tarikince biraz terakkî etmiştir. Temâdî-i muhârebât sahib-i tercümeyi tahsilden alıkoymakta idi. Çünkü otuz altı, otuz yedi senelerini dahi dâr-ül-harpte imrâra mecbur olmuştu. Otuz sekizde ordu İstanbul'a avdet etmekle mûmâ-ileyhte beş seneden beri mehcûr olduğu iktisabât-i ilmîyyesine kavuşmuştur.

O tarihler Fatih medreselerinden meşhur Kadızade Efendi'nin kemâl-i iştiâhı zamanı idi. Hoca Efendi'nin talâkat lisânına hüsn-i takrîr ve beyânına Kâtib Çelebi dahi meftûn olarak şevk-i tâm ile derslerine mülâzemetle başladı. Fakat azm-i merdânesine râh-ı gazâ henüz güşâde olmakla otuz dokuzda Sadr-ı meşhûr Boşnak Hüsrev Paşa ile Irakeyn seferinde alâ-yı livâ-yı celâdet ve ihrâz-ı şân-ı galîbiyyet eyleyip kırk üçte ordu-yi hümâyûnun Halep'te müştânîşin olmasından bilâ-istifade Hacc-ı Şerif niyetiyle yine mihmel-bend-i azimet ve eda-yı ziyaretten sonra askerle beraber o sene Halep'ten Diyarbekir'e rihlet eyledi. Kırk dörtte Fatih Hazretleri cânib-i Azerbaycan'a tevcîh tuğ-i alem eyledikte Mustafa Efendi dahi mevkib-i hümâyûna dahil olarak Revan fethinde rikâb-ı saltanatta bulundu.

Böylece on yıl kadar sefer-i harekette zaman geçirmiş ve nice cenkler ve vakalar görüp kendi ifadesi vech ile “Hacc ve gazâ maslahatını tamam” etmişti. “Recanâ min-el cihadi’l asgar ilâ’l cihadi’l ekber fehvâsı üzere min bağıd-i rah-i talebte tabe nefsi nefisi tevtin-i ilm-i şerif tahsiline bakiyye-i ömr-i azîzî tayin” eylemeye karar verdi. Binâenaleyh vezâîfinin kısm-ı evvelini ikmâl etmiş, nevbet ikinciye gelmişti. Ancak gezdiği, gördüğü yerlerde mütâlaadan fariğ olmayıp pek çok kitap ve resâil gözden geçirdiği gibi seferler arasında ordu ile beraber İstanbul’a avdet eyledikçe hemen Kadızade’nin pîş-i rahle-i tedrisinde zânû-zen-i edeb olarak izâa-i vakt etmemişti. O tarihten itibaren on seneyi geceyi gündüze ale-l- nümâdi tetâbuât-i ilmîyye ile meşgul olmuştur. O esnada şüabât-ı fûnûnun kâffesinde talebeler ve müntesipler çoğalmış ve mütebahhir muallimler yetişmiş idi. Müderris-i dâimî bir dâr-ül müsâbaka hâlini almış idi. Sâhib-i tercüme için sâha-i ihtimâm ve iktisâb vâsi idi. Bâ-husûs heves ve ciddiyeti ve ilme kemâl-i iştiyâkı ve mekârim ahlâkı hasebiyle küberâ-yı esâtîzenin celb-i teveccühâtına muvâfık olmuş idi. Gerek ülfet ve musâhabet ve gerek müzakere ve talim tarikiyle cümlesinden külli istifâza eylemiş ve diğer taraftan da umûmî ve husûsî kütüphanelerde ve sahaf dükkanlarında okumadık bir kitap bırakmamıştır. Himmetine bakılsın ki “Gah bir kitap görmeye şevk düşüp gurûb-i şemsten tulûa dek şema yanar idi. Kelâl ve melâl gelmez idi” diyor.

Gençliğinde on senesi gazâ ve cihat yolunda tahsil-i mesûbata ve diğer on senesi hilye-i edeb ve irfan ile tezeyyin-i zâta hasreyleyen Kâtib Çelebi için tertib eden üçüncü vazife ifade-i ifâza idi. Şeyh’ül İslam Yahya Efendi’nin tavsiyesi üzerine ona dahi bed eyledi. Nefsinde nice zahmet ve külfetle istiksâ ve istihrâc eylediği mesâil-i bedîa-i fennîyyeyi ber-vech-i icmâl ve alâ- tarîk-es-sühûletle îzâh ve ifhâma muktedir olduğundan talebesi günden güne tekessür eder idi. Müftü-i müşârün-ileyh ki: Ekabir ü fuzalâ Rum’dan madûddur- Sâhib-i tercüme ile gayet ihlâs üzere olarak bir gün derste havâşîye mürâcaat edip etmediğini suâl eylediğinde “Hâşîye iltizâmı nâdir olur. Zirâ âdâb-ı fakir her kesrete cânib ve hiddetten duhûl ve ihâta-i külliyyat ile zapt-i usûldür. Cüziyyâtla tekâyyüd ve cerbeze semenine iltifât tazyî- evkat olmak üzere karar verilmiştir.” diye cevap verdiğini kendisi yâd eyler.

1058’de “Takvîmü’t-Tevârîh” nâm-ı eserini Şeyh’ül İslam Abdürrahim Efendi delâletiyle Sadr-ü vakt olan Sûfî Mehmet Paşa’ya takdim eylediğinde çoktan beri arzu ettiği hâlde nâil olamadığı kalem kalfalığı mükâfâten uhdesine tevcîh olunarak bu tevcîh-i vecîhten fevk-al-gaye dilşâd olmuştur. Hatta sadr-ı müşârün-ileyh kendisini bezm-i musâhabetine ve daire-i husûsiyyetine de kabul ile vukuf-ı malûmâtından ve

tarîh-i selefteki ıtılaâtından müstefîd olmakla kâlâ-yı hüneri revâclandıran ancak rağbet olduğu hakikatini teyîddan bu iltifât-ı müşevvikâne Kâtib Çelebi'nin hayat-ı ilmiyyesine azîm tesîr icra etmiştir. Zirâ sıayet-i kîne-verân ile mübtelâ-yi kesel ve fütûr olan sa'y ve ikdâmı birdenbire tecelli eyleyerek nevilerinde her biri bî-misâl birer yâdigâr-ı kıymetdâr olan âsâr-ı mutebere-i mütenevvasını ondan sonra telîfe başlamıştır. Kalem mümeyyizliği makamını değil, belki sadr-ı merâtib-i ilmîyyeyi ihrâza şâyeste iken kanaat-i tabîi ve kadirşinâslığı hasebiyle bu kadar çok âtıfeti bile nihayet-i eyyâmına kadar unutamayarak “ O sayede haftada bir iki kere kaleme gidip bakıyye-i evkatı mütâlaa ve tahrîre sarf eylemek nimeti müyesser oldu” diye kendi kalemiyle yazdığı tercüme hâlinde beyân-ı memnûniyyet ve îfâ-yi şükür ve mahmidet eylemiştir.

Güzîde telifâtı “Keşfü'z-Zünûn an Esâmü'l-Kütübî ve'l-Fünûn”dur. Bir mükemmel bibliyografi lûgatı olan iş bu eserinde Kâtib Çelebi on dört bini mütecevez kitap ismiyle müelliflerinin nâm ve şöhret ve mahall ve velâdet ve tarîh-i vefatlarını ve her birinin şerh ve şarihlerini ve ebvâb ve fusulunu ve mahall ve tarîh-i telîfini ve hangi fenden olduğunu ve hatta ekserîsinin ibtidâsından birkaç satır ibâresini irâe ve tahrîr eylemekle beraber zamanına kadar ümem-i islâmiyye beyninde tesadüf ve tedâvül eden yüzden ziyade ulûm ve fûnûnun tarifât ve mevzuat ve gâyât ve taksimâtını derc eylemiştir. Lisân-i Arabî üzere yazılmış olan bu kitaba müellifi Halep'te iken şürû eyleyerek kendi itirafı vech ile yirmi sene emek vermiştir. Kâtib Çelebi'yi takdir etmek için san'at-ı tabâatın memâlik-i şarkîyyede henüz intişâr etmediği bir asırda böyle on, on beş bin kitabı elde etmek ve nazar-ı tetkikten geçirmek suûbetini derpîş-i mülâhaza eylemek kâfidir. Müellifât-i sâire-i meşhûresi muhâzarâtta: “Tuhfetü'l-Ahyâr Fi'l-Hikem ve'l-Eş'âr” ; coğrafyada: “Cihânnümâ” ve “Levâmiu'n-Nûr”; tarihte “Fezleke” nâmıyla biri Arapça Tarîh-i Umûmî-i Kebir ve diğeri Türkçe altmış beş senelik (1000- 1065) vakâyı cami Tarîh-i Osmanî-i Sigar ile “Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakâtî'l-Fûhûl”, “Takvîmü't-Tevârih”, “Tuhfet'ül-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr”, nâm-ı tarîh-i muhârebât-ı bahriyye ve “Revnaku's-Saltana” nâm-ı Kostantiniyye tarihidir. “Recmü'r-Râcim Bi's-Sîn ve'l-Cim”, “İlhâmü'l-Mukaddes min Feyzi'l-Akdes”, “Düstûrü'l-Amel”, “Mîzânü'l-Hakk fî İhtiyârî'l-Ahakk” unvanlı resâil-i makbulesinden mâadâ kütüphanelerde müsâdif inzâr-i mütâlaası olan dört bin kadar risâleden mesâil-i mühime ve mebâhis-i nâfiayı ekseriyâ mealen nakl-i telhîs ve kayd-ı telfik ile müntehâb mecmûalar vücuda getirmiştir. Bazı kitaplara havâşî ve talîkatı vardır.

Kendi dediği gibi “ Yek fenle kanâate ulüvv-i himmet rıza vermediğinden” Arabîyyat, şiirîyyat, riyâziyyat, tabîiyyat, tarîh, coğrafya gibi fûnûnda temehhür eyelerek ulemâ-yi müteverriîn ve hükemâ-yi mütebahhirîn zümresine lâhik olmuştur. Sa’y-i zatiyyesine diyecek yoksa da bazı vakayi ve ahvâl vesâil-i iktisâbını tehsîl ve vüsat ihâtasına hayli yardım etmiştir. Meselâ seyr-i seferleri müşahedâtını teksîr ve iki defa da alâ- tarîk-il-irs külliyyetli mal intikâli emr-i maişetini tevsî eylemiştir. Hatta miras-i malının birçoğunu kitaba verdin diye hamd ve şükür eylediği sırada “Sıdk-ı azimet ve hulûs-u taviyyet bereketiyle feth -i bab ve suhûlet-i esbab müyesser oldu. Tesîr-i İlâhî ile tahsîl-i fûnûn semti meshur olup meyl-i tabîiye intizam-ı emr-i maaş imdad etmeyen az zamanda çok mesafe-i menzil alındı” demesi sözümüzü teyid eder. 1055’te Girit seferi zuhûr etmekle derya fennini merak edinip bu sayede coğrafya ve heyet ve riyaziyyat gibi ulûmu talim ve vakayi gûzeşte-i bahriyyeyi tettebbu eyledi. Yine o esnada bi-haseb-il tarik kaleminin mümeyyizliğine iddia-yı hukuk eyledikte cevap ret almakla meyus ve münkesir oldu ve kendi tabiri üzere “Bu husus tahsile muvaffak düşüp şugl-i canibin teyîd eyledi.” Bir aralık mizacına inhirâf târî olarak emzice-i edviyeyi tahkike meyl-i hasıl etmekle böylece tababete ve ulûm-i tabîiyyeye intisâb etti. Fransa rahiplerinden iken ihtidâ eden Şeyh Muhammet ihlâs-ı evvel vakit lisân-ı fennî olan Lâtince mahir olduğundan ondan pek çok malumat ahz etmiştir. Hatta bir dereceye kadar Lâtin lisânı öğrenmiş olması da ihtimalden baîd değildir.

Kâtib Çelebi 1068 zîl-hiccesinde mürtehil dar-ül-ahiret olmuştur. Müşârün-ileyh şehrah-ı tahsilde cehd ve sebat ile ibkay-ı nâm eden ve tarîh-i ulûmda şerefli bir mevki’ tutan eâzımdan olup memâlik-i şarkiyyede erbab-ı şevk ve hevesin âmâl ve rağbeti ulûm-ı Arabiyye ve şer’iyyeye inhisâr etmeye başladığı bir zamanda bilâd-ı garbiyyede tecellîyat-ı ahiresiyle bişvâ-yı-umrân-i medeniyet olan fûnûn-i akliyyeyi dahi bi-l-takdîr daire-i mesaisine idhâl eyleyerek Maârif-i Osmâniyye’de rûsûh ve ihata-i külliyyat ile maruf olan allâmelere iltihâk ve belki min cihetin takaddüm etmiştir. Meziyyet-i beşeriyyeyi rıf’at-ı fikriyyede arayan ve binâenaleyh rütbe-i ilmiyyeyi bil-cümle rüteb-i dünyevîyeye tercih eyleyen ukalâdan olduğu eelden mahsul istitâatını, pek âlî olan himmetini mâ-melekini, ömrünü ilim ve marifet yoluna sarf eyleyip bundan dolayı tahdîs-i nimet marûzunda daima ezkâr-i şükranıyye ibrâz eylemiştir. Hüsn-i hulk ve kerem tab’ı asrında bütün kendini tanıyanlarını meclûb eylediği gibi gınâ-i tab’ı ile paye-i rıfatını ilâ etmiş ve damen-i kanaatine gubâr-ı tam’ dokundurmamıştır.

Merhum müşârûn-ileyh dâniş-verân Rum miyânında zaman itibariyle hâtime-i mütekaddimîn ve reis-i müteahhirîn addoluna gelmiştir.

Mutavassıfîn: Ortada bulunanlar, ne pek eski ne de pek yeni olanlar.

Mahmi: Himaye olunmuş, muhafaza edilmiş.

Sipahi: Kadim bir nev'i müstahfız asker.

Fiten: Fitnenin cem'i.

Mesai: (Müsaat kelimesinin cem'idir. Müfredi lisanımızda müstamâl değildir.)

Çalışmalar.

Temadi: Uzamak.

Mülâzemet: Devam.

Celâdet: Şiddet ve metanete mukaran bahadırılık.

Muştu: Kışlak.

Ruhûlet: Göçme.

Allam: Sancak.

Cihat-ı Asgar: Düşmanla muhâbere-i meşrûa.

Cihat-ı Ekber: İnsanın tehzib-i ahlak için nefsiyle uğraşması.

Taab: Yorulmak.

Tevteyn: Alıştırmak.

Zanev: Diz.

Kesad: Revacın aksi. Durgunluk.

Kelâl: Yorulma.

Melâl: Usanma.

İstiksa: Dikkatle araştırmak.

Havaşi: Haşyeler. Kitabın kenarına yazılan izâhat.

Esait: (Kesre hemze ile) Kötülük.

Veciye: Uygun, münasib.

Kâlâ: Kumaş, meta.

Kînever: Kinli, garazkâr.

Güzide: Beğenilmiş, müntehab.

Mevzu: Bir fende esas itibariyle kendisinden bahs olunan şey. Mesela fen-i hesabın mevzuu iddiadır.

Gayet: Bir fennin tahsilinden maksud olan şey.

Şerve': Başlama.

Telhis: Bir kitabın zevaindini tarh, nokayisini ikmal etme.

Telfik: Birbirine zammetme.

Temhir: Kesb-i maharet.

Taviyyet: Niyet.

15

ECDÂD-I MEÂLÎ NEJAD HAZRET-İ HİLÂFETPENÂHÎDEN SULTAN AHMED
HAN-I SÂLİS HAZRETLERİ VASFINDA BİR KASÎDEDEN

Bak Sitanbul'un şu Sa'd-âbâd-ı nev-bünyânına!
Âdemin canlar katar âb u havâsı cânına!

Ey felek insâf ey mihr-i cihân-ârâ aman!
Bir nazîri var ise söylen,¹⁸ konulsun yanına.

Ben de bilmem böyle rûh-efzâlığın aslın, meger
Hızır tohm-ı ömr-i câvîd ekdi nahlistânına.¹⁹

Şöyledir sahnındaki cûş u hurûş-ı nev-bahâr
Kim erişmiştir telâtum âsman eyvânına.

Turfa reng-â-reng âheng eylemiş sahrâyı pür
Kûh ses verdikçe şeydâ bûlbûlün efgânına

Arşa dek çıkmakta mânend-i du'â-yı müstecâb
Uğrayan âb-ı musaffâ râh-ı şâdırvânına.

“Sizde böyle müşk olur mu?” diye²⁰ hâkinden birâz
Âh göndersem sabâyile Hoten hâkânına!

Cedvel-i Sîm içre âdem binse bir zevrâkçeye
İstese mümkün varılmak cennetin tâ yanına!

Oldu devrinde cihân âsûde âlem şâd-kâm;
Verdin istihkâm dîn ü devletin erkânına.

¹⁸ Söylen, “Söyleyin” sîğası şimdi bizce mehcûrdur.

¹⁹ Şimdiki şiveye göre “Meğer” sîğa-i nakliyyeye dahil olur. “Meğer öyle imiş.”

²⁰ Birinci hecenin meddi şimdi tecviz olunmaz.

Cümle târîh-i selef mazbût nâdirdir hele
Böyle düşmek taht u efser ehline, şâyânına.

Müddet-i Osmânîyân içre zamân-ı devletin
Benzemiştir nev-bahârın mevsîm-i nîsânına.

Şehriyârâ, na‘l-i esbinden çıkan berk-ı cehân
Dâğ yakmıştır sipihrin cebhe-i keyvânına.

Saltanat hayrânıdır dâ'im cemâl-i pâkinin
Âşık-ı bî-dil nice hayrân ise cânânına.

Hânedân-ı saltanat ancak seninle fahreder,
Gevher-i şehvârdır revnak veren ummânına.

Sâye-i lûtfunda vardı halk hâb-ı râhata,
Ser-keşân-ı dehr çekdi pâların dâmânına.

(Bahr-i Remel: Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilün)

Sa'd-âbâd: Kağıthane dediğimiz mesire.

Hoten: (*Ha*'nın zammesiyle) Çin'in (Hevt- tânı) kıtası.

Cedvel-i Sîm: Kağıthane'de vaktiyle bir cetvele verilmiş bulunan isim.

Cehân: Sıçrayıcı.

Keyvân: Seyyârâttan Zuhâl.

GAZİ-Yİ ERTUĞRUL BEY MANZÛMESİ'NDEN

Ey Fırat, ey nîme-i Şattü'l Arab,
 Sende mevc vurmakta hem gam hem tarâb!
 Derken ettin hazana müstağırk beni;
 Kurbtan (Sıffîn)²¹ geçer gördüm seni.
 Emr-i aşka inkîyâd ettim yine,
 Haydar-ı Kerrârı yâd ettim yine.
 Rehgüzârındır diyâr-ı Kerbelâ,
 Yâd olsun Şehriyâr-ı Kerbelâ.
 Kerbelâ yâdıyla cân âgâh olur,
 Her nefis yâ âh, yâ Allah olur.
 İşte en hayret-efzâ bir hâile,
 Badezîn lâzım mı gitmek Bâbil'e?
 Bak ne istiğrâka sevkettin beni,
 Göz yaşı zanneyliyor çeşmim seni!
 Zikre şâyandır Fırat'ın her yeri,
 Ben ki bir Türk'üm unutamam Caber'i²².
 Türk olan ni'met-şinas olmak gerek,
 Var yeri, gitsem "Mezar-ı Türk"e dek.
 Ey Mezar-ı Türk, saffet-hânesin!
 Hâb-gâh-ı şahsın, şahanenin!
 İftihâr et, ey fezâ-yı manevî
 Şah-ı Türkân sende olmuş münzevî
 Ey Süleyman Şah, minnettârız!
 Şâkir-i evlâd-ı feyz-âsârınız!
 Oldu ihlâsınla fahr-i dûdmân,
 Oğlun Ertuğrul gibi bir kahraman.
 Aferîn Ertuğrul'a, yârânına!

²¹ Sad'ın kesresi ve Fe'nin teşeddüd ve kesresiyle.)

²² "Merâsîdü'l talâî" nâmındaki Arab-i lûgat coğrafyasında beyan olunduğuna göre bu kalenin ismi kadîmi olduğu hâlde bir müddet Cabir bin Mâlik nâm-ı şahsın taht idaresinde bulunmasıyla onun ismi kaleye intikal etmiş ve kaleye Urfa civarında Fırat'a bir mil mesafede olup Sıffîn dahi kalenin yukarısında on milden ziyade bir mesafede vuku' bulunmuştur.

Aferîn Ertuğrul'un Osmân'ına!
 Şânımız Osmân'sız olmaz, şanlıyız,
 Bunca milyon halk hep Osmânlıyız.

(Bahr-i Remel: Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilün)

Nîme: Neseף, yarı.

Şattü'l Arab: Fırat ve Dicle nehirlerinin birleştikten sonra munsabbına kadar aldığı isim.

Tarâb: Sevinç.

İnkîyâd: İtaat.

Hâile: Korkunç hâl-i vuku'.

Mezar-ı Türk: Ertuğrul Gazi'nin pederi Süleyman Şah'ın türbe-i muhteremesi.

Saffet: Safflık, hâlis olma.

Dûdmân: Kabile, hanedan. (İkinci *Dal*'ın sükûnuyladır)

17

TAYERÂN HEVAMM

Uçucu hayvanat içinde isticâba en ziyâde lââyık ve bizim idrak ve ihâtamıza en çok muvâfık olan hevammdır. Bunlardan birtakımının meges misâl gayet ince bürümcükten kanatları vardır ki onunla uçmanın her nev'ini icrâ ve istedikleri zaman cevâ-i hevâda ittihâz-i muvaffak istiğnâ eylerler. Birtakımının dahi kelebek gibi gubâr-âsâ gayet parlak elvân ile mülevven ve mutallâ ve gayet nazik nakışlarla münakkış kanatları vardır. Bunların yek diğerine müşâbih ve ikişer taneden ibâret olan, ecniha-i tuyûra asla benzemeyen kanatları eşkâl-i gayr-i mütenâhîyede mütenevvi ve muhtelif olup hem de dörder tanedir. Kelebek tuyûrun mâlik oldukları dümbâleden mahrûm ise de ekserîsinin boynuzları vardır ki onunla rah-i azîmetlerini istedikleri tarafa imâle ederler. Bu takdirce bunlar o keştî-i hevaîlerdir ki sükkân-i idareleri baş taraflarındadır. Nâf-i ezhârda bulunan filizlere müşâbih hortumu, ucu düğmeli boynuzları, çiçek yaprağına benzeyen parlak dörder adet kanatları, enfes nesimin öteye beriye meylettirdiği gayr-i muttarid uçuşu ile kelebek bir şûkufe-i peranı andırır.

Küçük megeslerin yağmurdan sonra daire teşekkül edip (balet) unvanından rakslar icra ettiğini kemâl-i zevk ve neşat ile bi'l-defaat seyr-i temâşâyâ durmuş idim. Bu megesler kadril oyunu icrâ etmek için takım takım ayrılıp yükselirler, alçalırlar, dönerler, dolaşırlar yine karşı karşıya gelirler.

Bizim (Avrupa) lıların raksları o kadar letâfetli o kadar hurdeleri değildir. Sanki bu havayı çocuklar raks doğmuşlar!...

Esna-yı raks ve hareketlerinde envâi nagamât ile müterennim oldukları dahi istimâl olunur. Bunların sâir tuyûr gibi sedaları boğazlarından gelmeyip bellerine yakın bir uzvundan çıkar ve kanatları alet-i mûsikîyye mızrabı gibi havaya çarptıkça ondan da nagamât-ı hafife ve lâtife zâhir olur.

Yerden çıkan bir buhar bunlara merkez-i ayş-ü mesâr olur ise de ekseriyâ sincabî bir kırlangıç kuşu ortalarını yarıp geçer ve rakkaslardan birkaç takımını derhâl bel' eder.

Keştî: Gemi.

Sükkân: Yer. (*Sakinin cem'i olan sükkân vezninde müfred*).

Peran: Uçucu.

Ayş: Yaşama. Yiyip içip zevk ve safâ etme. (Lisânımızda müsta'mel olmayan “İyş” kelimesi *Ayn*'in kesresiyledir, lâkin “Ayş” *Ayn*'in fethasıyladır.)

18

EVŞÂF-I CEMÎLE-İ ECDÂD-I ŞEHİNŞÂHÎ FİRDEVŞ-ÂŞİYÂN KÂNÛNÎ
SULTAN SÜLEYMAN HAZRETLERİ VASFINDA BİR KASÎDEDEN

Hâk-i râhı güher-i tâc-ı selâtîn-i cihân,
Ayağı toprağıdır sürme-i ayn-ı ayân.

Güher-i tâcî ziyâsıyla memâlik rûşen,
Hançer-i adli cilâsıyla cihân pür-lem'ân.

Harem-i kadrine bir günbed-i zerkâr felek,
Ona bir tâk-ı murassa kemer-i kâh-keşân,

Felek-i saltanatın seb' a-i seyyâresidir
Kâmkârâ, o yedi ser-alem-i nûr-efşân!

Bâreka'llâh! zehî Pâdişeh-i âdil kim
Şarktan garba değin buldu cihân emn ü emân!

Levhaş'a'llâh zihî saltanat-ı kâhire kim
Kâfdan Kâfa cihân cümle mutî-i fermân!

Arsa-i medh ü senânın bulmaz pâyânın
Peyk-i endîşe eger bin yıl olursa pûyân.

(Bahr-i Remel: Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilün)

Seb'a-ı Seyyâre: Utarit, Zühre, Mirrih (*Mim*'in kesresi ve *Ra*'nın teşdidiyle) Müşteri,
Zuhâl, Kamer, Şems. (Seyyâratın bu vechile ta'datı zann-ı kudemâya göredir.)
Levhaş -Allâh: "Lâ-ev-haş Allah"tan muhaffettir.

19

ZİRÂAT, TİCÂRET

(Bir Kitabı Takrîz)

Zirâatle ticâret, mevcûdat-ı medeniyetin zevâhidir. İlmin, marifetin ameliyyatıdır. Zirâat toprak kazıp elmas çıkarmaktır. Ticâret demir satıp altın kazanmaktır.

Tabiatle sanatı birbirine mezcetmek zirâatle ticârettir.

Ticâretgâh olan bilâd, dünyanın en büyük şehirleridir ki zirâatgâh olan arazi hep onların civârında bulunur. O bilâdın, o arazinin her biri zirâat ve ticâretten istihsâl olunan menâfinin berâhîn-i mütenevviasını ihtivâ eder.

Zirâat ticâretin ibtidâsıdır. Zirâat ticâretin muktezâsıdır. Servet ve bereket ise bu iki fî'l-i hayrın netice-i bî-nihâyetidir. Zirâat ikdam, ticâret muvaffakiyyet, servet mükâfattır.

Zirâat bir sahradır ki ticâret sayesinde bir bahçe hâline girer. Ticâret bir bahçedir ki zirâat feyziyle mahsuldâr olur.

Servet bir definedir ki ekseriyet üzere o bahçenin altında zuhûr eder.

Bir çiftçi mensup olduğu devlete bir asker neferi, bir ilim talibi kadar hizmet etmeye kâfi bilinmiştir.

Erbâb-ı zirâat âsârını safahat-zemin üzerine yazmış üdebâ-yı tabîdir. Bir saksı çiçek zirâattir. Bir nebatat sergisi yine zirâattir. Bahçıvan üstat-ı kudretin hâme-i zî-hayâtıdır.

Bir tâcir müteallik olduğu aileyi, tüccâr-ı müntesip bulunduğu ümmeti ihyâ eder.

Küçük bir dükkân veya bir ev ticârettir. Büyük bir fabrika veya şehir yine ticârettir. Bir zirâî türâb üstünde olan muharrerâtına her yerde kari' bulur.

Bir tâcir dünyanın hiçbir tarafında ecnebî kalmaz.

Zirâat ve ticâret mektebinden çıkmış bir âdem için mevtten başka hâil ve hâil yoktur.

Şiir fikirdir. Zirâat ve ticâret faaliyettir. Fikir her yerde satılmaz . Fiil her yerde geçer. Bir kitap daima anlaşılmaz. Bir tarla daima anlaşılır. Erbâb-ı tetkîk zirâatle ticârete o kadar ehemmiyyet vermiştir ki bugün zirâate fen, ticârete ilm ıtlak olunur. Bu fen ve ilmin ketebe ve ketb ve mekâtibi vardır. O kitapları okuyan, o kitaplardan

çıkan mevcûdatı mütâlaa eder. Mütâlaası da her nazarda hem nefsine, ailesine fâide-bahş olur hem ebnâ-yi cinsine.

Safha: Bir şeyin müstevi olan yüzü. “*Fa*” sakindir. Cem’i olan *safahâtta* ale-l kâide tahrîk olunur.

Hâil: İki şey arasında bulunan şey-i ahir.

Hâil: Korkunç, mahûf.

Ketebe ve ketb: Yazıcılar, küttablar.

Cevâhir-i nefisenin kâmil-ül ıyâr olup olmadığı ne vasıta ile bilinebilir? Şüphe yok ki evvelâ ehl-i hibreye irâe olunur, o da her bir cevherin havâssına göre birtakım tecrübe ve taharrîden sonra mahkî örecek, iktizâ ederse tahlîl ve ezâ gibi muâmelât-ı kimyâiyyeye mürâcaatle hâlisini zayıfından ayıracaktır. İşte tenkîtin asıl manâsı bu menşe'den alınarak sonra âsâr-ı edebiyye, âsâr-ı siyasîyye, âsâr-ı sınıâiyye, tasavvurât-i fikriyye, sünûhât-ı hayaliyye, hülâsa kâffe-i müdrikât-ı makûle ve mer'iyyenin hüsn ve kubhunu göstermek, nâkıdını ma'sûşundan ayırmak gibi tetkîkat ve tamîkata ta'mîm edilmiş ve bu üslûb üzere olan tenkît ise el-yevm bir fenn-i dakik sırasına geçmiştir ki bunun zıttı tezyîftir.

Vakâ eşya-yı nefiseden her ne olursa olsun evvel emirde hüsn ve kubhu hadde-i tetkîkinden geçirilmedikçe ref'-i nokâis, ikmâl-i nevâkıs adîm-ül-ihtimâldir, meydan-ı terakkîde bir hatve öteye geçmek mahâl-i ender mahâldir. Demek olur ki tenkîttan maksat her şeyin güzelini her şeyin makbûlünü seçip almaktan ibaret olup binâberîn gerek bedâyi'-i sanâyi'de olsun, gerek dakâyık-i hakâyıkta olsun, her ne de olursa olsun, münekkîtin ehliyyet ve iktidârıyla beraber emrâz-ı ağrâzdan meberri olması iktizâ eder.

Fi'l hakika sınıâat-ı tenkît, ehli indinde o kadar dakîk, o kadar rakîk, o kadar muhteremdir ki hemen eşref-i adakk-i sanâyi' addolunsa becâdır.

Vâkıâ her ehl-i sanat elinden iş çıkabilir, her şâir şiir söyler, her ehl-i re'y, re'y verebilir. Fakat asıl hüner bunları anlayıp nev-i aksini görmek, muhassenâtını irâe edebilmektir ki bu vasıta ile derece-i kemâle erişmek mümkün olsun.

Yukarıdan beri beyân olunan mülâhazâta bir kere ircâ'-i nazar etsek tenkîtin manâ-yı lağviyyesi altını, gümüşü, nukud-i sâireyi kemâl-i dikkatle yoklayıp çevirerek, mahkî örerek hâlisiyyet ve ma'sûşiyetini, ayarını ta'yin, bir de nakd-i akçayı teslim etmekten ibaret olduğu anlaşılır.

İşte bu münâsebetle âsâr-ı nefise dahi nefâsetçe nukud-i semîneye teşbîh olunarak bu yolda edilen taharriyyât-ı nazariyyeye tenkît nâmı verilmiştir. Demek ki istilâh-ı üdebâda tenkît, istifâde-i umûmiyye nokta-i nazarınca âsâr-ı nefise-i edebiyye ve sınıâiyyeyi muhâkeme ile kâmil-ül ıyâr ve şâyân-ı itibar olduğunu meydana koymaktan ibarettir.

Bu mütâlaaya nazaran her ne kadar tenkît, âsâr-ı nefîsenin nev-i amâ cüst ü cû-yi manâyı kabilinden gibi telakkî olunursa da taharrî-i hakâyıkta ser-i mû hâlis niyet, saffet-i kalp, asalet-i re'yyeden ihtirâf gösterilse iş tezyîfe biner. Hele zerre kadar şâibe-i istihfâf ve istihkâr istişâm olunsâ o takdirde cadde-i tenkîttan çıkılarak vadi-i tündide girilmiş olur. Bu cihetle şerâit mesrûdeyi câ'm'i olan tenkîdattan ashab-ı âsâr-ı dilgîr olmak şöyle dursun eserleri şâyân-ı tenkît görüldüğü için beyân-ı memnûniyyet etseler gerektir. Çünkü yukarıda dediğimiz gibi tenkîttan maksat eserin münekkıdiyyet ve münakkahıyyetini göstermek, kabul-i tevcîhe ve tevîl olan nevâkısına mühmel sahih aramaktan ibarettir.

Tezyîf: Kalıba çıkarmak, kalıp olmak üzere göstermek.

Nokâis: Nakiseler, ayıp.

Novâkıs: Nakıslar, eksikler.

Adakk: Pek dakîk, pek ince.

Tündid: Maâyıbını söyleyerek rüsvay etmek.

21

PADİŞÂHTAN SULTAN OSMAN HAN-I SÂNÎ HAZRETLERİ VASFINDA BİR
KASİDEDEN

Âferîn ey rûzgârın şehsuvâr-ı safderi
Arşa as şimdengeri²³ tîg-ı sureyyâ-cevheri

Pâre-i elmâsdır seng-i fesânı n'eyler ol
Çarha çekme bir dahi şemşîr-i vâlâ-gevheri

Ser-firâz etdin livâ'ü'l-hamd-i dîn-i Ahmedî
Düşmana gösterdin el-hakk dest-bürd-i Haydârî

Tîgına n'ola²⁴ yemîn eylerse rûh-ı Murtazâ
Bir gazâ etdin ki hoşnûd eyledin peygamberi

Böyle âgâz eylesin şimdengeri elkâbına
Câmi'-i nüh-kubbe-i kevnin hatîb-i minberi:

Âftâb-ı bahr-u ber sâhib-kırân-ı şark-u garb
Şehsüvâr-ı nâm-ver râyet-güşâ-yı safderî

Âsmân-ı devletin hûrşîd-i kudsî-pertevi
Bezm-gâh-ı şevketin Cemşîd-i hûrşîd-efseri

Nakd-ı vakt-i saltanat sermâye-i emn ü emân
Dest-gîr-i dîn ü devlet kâm-bahş-ı serveri

Safder-i kişver-güşâ kim cenge çıkdıkça olur
Cebra'îl "innâ fetehnâ"-h'ân-ı tîg u miğferi

Şeh-nişîn-i nüh-revk-ı âsmândır mesnedi

²³ Şimdiden geri. Şimdiden sonra. Lisânın hâl-i hazırında mehcûrdur.

²⁴ Ne ola. Şimdi mehcûrdur.

Iyd-gâh-ı heft-ıklîm-i cihândır kişveri

Yazsa vasf-ı nûkhet-i hülkun verirdi âleme

Gerd-i hâk-pây-ı hâme bûy-ı müşk-i ezferi

Kadr-i hâk-i kûy-ı ahlâkın bilirdi rûzgâr

Birbirine eylese âğışte müşk ü anberi

Kâm-kârâ saf derâ sâhib-kırân Şâhenşehâ

Ey serîr-i adl ü dâdın dâver-i dîn perveri

Sihr ederdim medhine geldikçe ammâ n'eyleyim

Eylemiş Hakk vasfını kayd-ı tasavvurdan berî

(Bahr-i Remel: Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilün)

Seng-i fesân: Bileyi taşı.

Dest-bürd: Kuvvet, kudret.

Hatîb-i minber-i câmi'-i nüh-kubbe-i kevn: Dokuz kubbeli câmia müşâbih olan kâinâtın hatîb-i minberi. Müşteriden kinâyedir.

Revk: (Ra'nin kesre ve zammesiyle): Ev önündeki sakf, kubbe, kemer.

Kûy: Top, yuvarlak.

Âgeşte: Karışmış.

Ezfer: Keskin güzel kokulu.

ÖMER'İN ÇOCUKLUĞU'NDAN

Valide Varnalı olduğundan bir aralık ziyaret-i vatan arzusunda bulundu. Dayımız Ahmet Ağa zaten daima ticaretle İstanbul'a gelir giderdi. Bizde misafir olurdu. Peder valideyi, beni kendisine tevdi ederek Varna'ya gönderdi. O zaman ben yedi yaşındaymışım. Kırk gün kadar Varna'yı bağlarını gezdikten sonra yine dayımızla beraber İstanbul'a avdet eyledik.

Varna'da bir saraç Ömer Ağa vardı ki ahalinin şahadeti ile sabit olacağı üzere pek iyi adamdı. Peder onunla gaibane muhabere ederdi. Birbirlerine hediyeler gönderirlerdi. Varna'da bulunduğumuz esnada refikası bizi bid-defaat hanesine davetle pek çok ikramlar etti.

Bu ev bir yokuş üzerinde bulunduğundan memleketin Kumluk cihetine nazaret-i kamilesi vardı. Ben zaten deniz seyahati gibi deniz temasını da pek severim. Oradan körfez ile karşıki dağları, bağları Galata burnu ile açığını seyrediş ziyadesiyle hoşuma gitmiş olmalı ki, İstanbul'a avdetimizde Varna'nın hayalimi işgal etmekte olan mevaki-i latifesinden biri de Ömer Ağa'nın hanesiydi. Benden büyük olan oğlu Süleyman Efendi'den pek çok iltifat gördüm. Hatır-ı nişanımdır ki bir gün yine bu eve davet edilmiştik. Gittik. Süleyman Efendi'de orada idi. Bahçede sair ağaçlar olduğu gibi bir de elma ağacı vardı ki kemale gelmiş olan meyveleri evin önü açık sofasından devşirilebilirdi. Bu ağacın altında gezinmeye başladık. Bir aralık Süleyman Efendi kayboldu meğer sofaya çıkmış. Ağacı sarsmaya başladı, bir de baktım ki rıma ile karışık zerdali dökülüyor. Birdenbire elma ağacından zerdali dökülmesine bir mana veremediğimden hasıl olan memnuniyetim hayret-amiz oldu. Sonradan anladım ki Süleyman Efendi ağacı salladığı sırada beni ziyade taltif için bir yandan da avuç avuç zerdali döküyormuş. O manzara bana pek eğlenceli göründü. Hakikaten beni başka bir suretle bundan ziyade memnun etmek mümkün değildi.

Peder bir ıyd-ı azhanın ilk günü sabahleyin namazdan avdetinde kendisiyle valide için amade bulunan iki kurbandan birini zebhetti. Dinlenir gibi biraz durdu. Diğerini zebhetmeksizin vücudunda bir takatsizlik hissetmekte olduğunu beyan ile yukarı sofaya çıkarak minder üzerine uzandı. Humma imiş. Döşeğe yatmaya mecbur oldu. Tabibler getirildi. Baktırıldı. Müfid olmadı. On bir gün sonra irtihal eyledi. Edirnekapısı haricine defnedildi.

Keyifsizliği esnasında bir gün beni d   eğinin yanına çağırdı. Eliyle yanağımı ok adı. Sonra bir kolumu dirseğime kadar sıvadı. Dikkatle baktı. Yanımızda bulunan valideye hitaben:

“Ne kadar zayıf!”

Dedi. Valide:

“ ocuk.”

Cevabını verdi.

O yakışıklı yüz sapsarı sapsarı olmuştu. Gözlerinin beyazında da sarılık g r l yordu. Birdenbire ba ı ucunda asılı bulunan büyük kamayı istedi. Valide kalktı. Getirdi. Verdi. Peder sol eliyle kının aşağı tarafından tutataak sağ eliyle kamayı g   l k ile çekerek sıyırdı. Biz m tehayyirane seyrediyorduk. Kamayı havaya doğru kaldırarak bir parça oynattı:

“Ben  ehit olmak isterdim!”

Dedi. Valide ağlamaya ba ladı. Ben de ağlayarak aşağı indim.

Zerdal : “Zerdali” dediğimiz meyve. Kelime-i f aris dir. Alev eriğidir.

23

BİR KASR VASFINDA

Ey âlem-i misâlin seyyâh-ı hûşyârı.

Hiç kasr sûretinde gördün mü nev-bahârı?

Gel görmedinse seyr et ammâ sakın Galat'tan

Tâbende gurre sanma ol cüft-i zer-nigârı²⁵

Ebrûların zer-endûd etmiş arûs-ı feyzin

Meşşâta-i kemâlin kilik-i huçestekârı.

Bak ol zemîn-i hûb u dil-cûy u müşk-bûya,

Seyr et o sakf-ı pâki pür-nakş u pür-nigârı:

Gûyâ edüp tabî'at gûy-i zemîni tastîh,

Tübbet aşâğı düşmüş çîn ü Hoten yukarı.

(Bahr-i Muzârî': Mefûlû/ Fâilâtün/ Mefûlû/ Fâilâtün)

Gûy-i zemîn: Arz yuvarlağı, kürre-i zemin.

²⁵ "Cüft"ten maksad kemerdur.

Şam'da meşhûr şâir Nâbiynâ "Ebu'l-A'lâ"nın—ki belde-i Ma'arrat al-Nu'mân'a mensûb olduğu cihetle "Edib Ma'arrî" unvanını almıştır- meclis-i edebinde bir gün şuârâdan birkaç hoşmakal mahsul-i tabâatları olan bazı eş'ârı inşâ ile iştigâl ettikleri sırada bunların arasında bulunan "Ebu Nasr el-Menâzî" dahi kendi âsârından bir şiir okumakla Ebu'l-A'lâ "Ente eş'ârî men biş-şam" yani "Sen Şam'daki şâirlerin en muktedîrisin." diye kendisinin cevdet tab'ını bilhassa takdîr etmiş idi.

Bir hayli zaman sonra Ma'arrî Bağdat'a gitti. Oranın ehl-i edebi dahi bezm-i Ebu'l-A'lâ'da bulundu. Ber-mutad huzur-i üstatta herkes şiirini inşât etmeye başladı. Menâzî dahi bi't-tesadûf dâhil-i meclis bulunduğundan nevbeti gelince o da bir şiir okudu.

Ma'arrî yanında kimler bulunduğunu bilmediği hâlde şiir-i Menâzî'yi dinleyince bu şâir hakkında Şam'da îrâd etmiş olduğu cümle-i istihsâniyyede vâki' "Men biş-şam" üzerine ma'tûf olarak "vemen bil-Irak" yani Irak'taki şâirlerin de en muktedîri sensin." demiş ve kendisinin fart-ı zekâsına bir delil-i cedîd olan bu atf-ı ârifâne üzerine huzzârın nazar-ı dikkati bir kat daha Edib-i İmâme'ye mün'atıf olmuştur.

Zaman-ı saadete yetişmiş oldukları hâlde rû'yet-i dîdâr-ı Nebî ile müşerref olmaksızın kabul-i İslâm eden tâbîînden "Sahr bin Kays" ki "Ahnef" lâkabıyla şöhet bulmuştur.- Sâdât-ı Arabın fazâil-i perverânından sâhib-i nevâdir bir şâir idi.

Müşârün-ileyh meclis-i musâhebetine mülâzemet edenlerden bir âdem daima iltizâm-ı sükût eyleyerek söylenen sözleri dinlemekle iktifâ edegelmiş iken bir gün hiç münâsebeti olmadığı hâlde dehen-güşa-yı belâhet olup Ahnef'e "Mescidin kenar-ı bamında gezip koşabiliyor musunuz?" suâlini îrâd ile:

"Herze gû yed, lâtife pendâred!"

Mazmununa mâ-sadak olduğunu gösterdiğinde Ahnef mütebessimen "Baksa göz âh artık pür nâ-tüvân oldum, tarik-i es'ada bile güç hâl ile yürüyebiliyorum. Öyle tehlikeli yerlerde gezip koşmayacağım bedîhîdir." cevabını verdikten sonra:

Keeyyin²⁶ tera min sâmit'ileke muacceb

²⁶ Keeyyin= Keey. "Kem" haberiye gibi edat-ı teksirdir.

Ziyadetühü ev naksihî fit'tekellüm

Lisan'ü ülfeti nısfü ve nısfü fuadehü

Felem yebga illâ sûretü'l lahmî ved'demi ²⁷

Kıta-i garrâsını okumuştur ki “Pek çok şahıs-ı hâmuş müşâhede ettirsek ki tekellüme başlayınca sözündeki zevâid, yahut nevâkıs seni i'câb eyler. İnsan hakikatte ikiye taksîm olunur: Nısfı iz'ânî, nısf-ı diğer lisânîdir. Bir adamda bu iki şey mütefî olunca lahm-i demden başka insana benzer neresi kalır!” meâlinedir.

Subhânî ebkem eyledi bâkıl garîbtir!

Şuarâ-yı Arap'tan “Dail” bildiklerinden bir müteşâir bir gün müşârün-ileyh nezdine gelerek âsâr-ı tabînden olmak üzere:

İnne zâ el hubbub şedîdü leyse yemcihü'l firâr

Ve necâmen kâne lâ yu'şekû min zill'il mehâzî

beytini arz eylediğinde Dail ba'de-l-mütâlaa” beytin reviiy harfleri yekdiğere uymuyor. Baksana! Mısrâ-i evvelde râ mühmele olduğu hâlde mısra-i sâniide zâ mu'ceme bulunuyor.” yollu bir ihtar-ı münekkîdânede bulunmuş idi.

Müteşâir dedi ki: “Onun kolayını bilmiyor musun? İkinci mısranın reviiy harfine nokta vaz' etmezsin, tevâfuk hâsıl olur.”

Bunun üzerine Dail “Aferin arkadaş! İhmâl-i nokta ile bu hücnetin çare-i ref'ini buldun fakat, mısra-i evvelin âhiri merfû' olduğu hâlde mısra-i sâniinin âhiri mecrûrdur. Beyn-el mısra'ayn i'râben daha tevâfuk lâzım gelmez mi? Bu nakîsenin izâlesi için ne çare bulacaksın, bakalım!” dediğinde müteşâir hiddetlenerek Dail “Ne ahmak adamsın! Ben sana i'câm etme” diyorum. Sen ise hâlâ i'râb kaydında bulunuyorsun” diye çıkıştı.

Dail bu defa nâçâr sükût ile mukabele etmiştir.

Huruf-i reviiy: Kafiye'nin son harfi. “îmân” ile “bürhân” da *Nun* harfi reviiydir.

İ'câm: Yazıya nokta vaz' etmek: i'câm, hattı icâm etmez.

Hücnat: (Zamm-ı Ha ile) Ayıp, kusur.

²⁷ Bu iki beyit “Züheyr ibn-i Ebu Selma” muallakat-ı sebadan üçüncüsü olan kasidesindendir. Mısra-ı evvel nihayetine sekte ve vuzû olunduğuna göre beyit “Pek çok hâmuş görürsen ki seni müteacib eder. Ziyadesi, noksanı söz söylediği zaman belli olur.” Meailindedir.

25

KIRMIZI MERKUBLAR

Hudûda sevkedilen kahraman yiğitlerden
 Köyün dokuz nefer olmuştu verdiği asker!
 Gönüllü gitti bu mecmûadan filan ve filan.
 Muhammed Onbaşı efrâdın en dilîri iken
 Redif idi... Çıkacak izni bekledi nâçâr.

“Gaza... Gaza!...” der olurdu rubûde- sabr u karar.
 Barut gözünde tüten ceng-cû-yi hasm efgân.
 Sudûr-u emr-i hükümet olunmadan ilân
 Muhammed Onbaşı- âmâde-i kıyam-ı sefer-
 Gaza menâkıbını naklederdi şatır.. şen.

Gelip yetişti hele emr-i muntazar.. Derhâl
 Kenar-ı karyede toplandı hep mücâhitler.
 Muhammed Onbaşı.. Çok şey! Görünmedi o yiğit.
 Evet! Onun çocuğu beş yaşındaki Zeynel
 Bırakmıyordu sarılmış da boynuna muhkem.

“Unutma kırmızı merkubları... - Unutmam. – Hem
 Bugün de kal da yarın git.. – Bırak çocuğu vaz gel!
 - Unutma kırmızı merkubları... –Peki ..- Haydi git.”
 Öpüp metanet ile oğlunu yürekli peder.
 Mücâhidine kavuşmakta etti isticâl.

Muhammed Onbaşı bir kale-i cebel- temkin..
 Muhammed Onbaşı bir ateş-i kaza- refîâr..
 Muhammed Onbaşı birçok gazada şöhret-gîr..
 Muhammed Onbaşı birçok zaferde şan-âver..
 Muhammed Onbaşı lakin zebun-ı dest-i kader!..

İsâbet eyledi bir mermi-i hata perver..
 Vuruldu kalb-gâhından o kahraman asker.
 Fakat ecel niçin eyler vürûdunu te'hir?
 Neden üzer o dil-efkârı mevt-i şîrîn-kâr?
 Henüz açılmadı mı yoksa bâb-ı Huld-i Berin?..

Uzakta bir kaya gördü gidip dayandı ona
 Sükûtu yerlere nefsince zül sayan aslan!
 Vücut gark-ı hûn.. Ser bürehne.. Çehre gâzup
 Durdu. Maksudı gûya muhalled etmek idi
 O yerde heykel-i pür dehşet-i celâdet.

İhâta etmek ile pay-ı zî-selâbetini
 Yavaş yavaş o mübarek dimâ-i muncemidi
 Tecessüm etti nigahında bir kızıl merkub.
 Bunu görünce tahattürle Zeynel'i der-ân
 O kan sızan yüreği yandı.. Yandı.. Yandı.. Ona!

Bitirdi tâkat-i ârâmını bu derd-i elîm..
 Yıkıldı bir yana hasret-keş hulûl-i memât.
 Düşündü sonra bütün kâinatı halk edeni .
 Dili ümit ile dolmuştu ki yetiştî ecel..
 Şehidi cennetine aldı Hazret-i Müteâl.

Köyünde hastalanıp bir çocuk o gün fil'hâl
 - Evet! O bildiğimiz beş yaşındaki Zeynel-
 Yanarken ateş-i buhran içinde ruh u teni
 Sayıklayıp da duruyordu - Kesik kesik heyhat! - :
 "Geleydi kırmızı merkublarım!" Zavallı yetim!..

(Bahr-i Müctes: Mefâilün/ Feilâtün/ Mefâilün/ Feilün)
 Dil-efkâr: Kalbi yaralı.
 Ser bürehne: Başı açık.
 Huld-i Berin: Cennet.

Resim sanayî-i nâzikedan olup nakr yani heykeltıraşlık ve mûsikî ile olan münâsebet-i maddiyesi aşikâr olduğu gibi şiir ile olan müşâbehet-i maneviyyesini dahi “şiir” bahsinde beyân etmiştik.²⁸ Resim tabîatın zî-ruh ve gayrizî-ruh bir cüzûni veyahut bir manzarasını tasvîr etmekten ibaret olmakla resmin en güzel ve mükemmeli tasvîr ettiği şeyi şekl-i heyet ve sûret-i hakîkisine en ziyade benzeten resimdir. Ancak bu müşâbehetin yalnız maddî olmayıp manevî olması dahi iktizâ eder; bir insanın resmini yapmak isteyen ressam yalnız onun azâsını hüsn-i tasvîr ile kanâat etmeyip çehre ve vaziyetinde ahvâl-i maneviyye ve hissiyyatını dahi tasvîr etmek mecburiyyetindedir; o adamın mahzun ve mükedder mi, yoksa memnun ve dilşâd mı olduğunu, ne tabîatta bulunduğunu, ne düşündüğünü, ne hissettiğini bile tasvîr etmelidir. İnsandaki bu ahvâl-i maneviyye ve hissiyyatın lisânla tarifî, kalemle tahrîri mümkün değildir, bir ressam-ı mâhirin fırçası ise büyük bir suhûletle o ahvâl-i hissiyyatı tamamıyla tasvîr ederek ve adeta mücessem sûrette göstererek sanki resmine ruh verir! İşte resmin kudretini pek âlî bir dereceye terfî eden bu hâldir. Resim âlemde vücudu mükemmeliyyetle meşrut olan üç şeyin biridir, diğer ikisinin dahi biri şiir, biri mûsikîdir. Hakikaten her şeyin adîsine tahammül olunabildiği hâlde resim ile şiir ve mûsikînin mükemmeli insanı ne kadar mütelezziz ve memnun ederse bunların âdi cinsi de o kadar sıkıntı ve melâleti mûcib olur. Bunun için bunların vücudu mükemmeliyyetleriyle meşruttur, sözünü tekrar ederiz.

Resmin ne vakit ve nerede zuhûr ettiği meçhuldur, çünkü bu da şiir ile beraber ve belki şiirden de evvel ve tarihin zaptdebildiği zamanlardan çok akdem zuhûr etmiş ve tabîat-i beşeriyyenin icâb ettirdiği şeylerden olmakla belki insanların ibtidâ-yı hilkatlerinde sakın bulunmuş oldukları mahallerin her tarafında birden vücut bulmuştur. “Mamut” denilen cesim filler ve “Ren” tabir olunan geyikler envâi gibi cinsleri çoktan münkariz hayvanlarla muâsir olup ezmine-i tarihiyeden çok evvel yaşamış ve vahşi hayvanların ömrüne karîb bir ömür sürmüş olan yüzlerce asırlık ecdâdımızın bugün erbab-ı fen tarafından bulunan âsâr-ı mâziyyesi içinde bir mamut filinin resmini havî yine bu nevi filin bir diş parçası bulunmuştur. Demek olur ki insan kendine bir libas ve mesken düşünmezden evvel ressam olmayı düşünmüş ve tâ o

²⁸ O makale de İktîfâf’ın bu kısmında mûnderctir.

vakitlerden resim ile uğraşmaya başlamıştır. Yazıların dahi ibtidâ-yı emirde hayvanat ve ecsam-ı sâire resimleri sûretinde zuhûru insanların resme eskiden beri olan meyil ve ülfetlerine bir delildir. Nev-i beşerin ibtidâ-yı zuhûriyenin bir küçük numûnesi olan tufûlet dahi buna bir misal hükmündedir; Bir tıfl-ı sigarın eline bir kalem geçince derhâl duvarın üzerine bir insan veya bir hayvan resmi yapmaya çabalar ve bu işe tabîat tarafından sevk olunur.

Resmin ibtidâ-yı zuhûrundan öyle bir tıflın çizdiği resim hâlinde bulunmuş olacağı şüphesiz olup mürûr-i zamanla insanın derece-i akıl ve zekası terakkî ettikçe ve elini daha iyi oynatmaya alıştıkça her şeyle beraber resim dahi tedrici tedrici ıslah olunmuştur. Fenn-i nakr, resimden evvel terakkî etmiş olduğundan bundan eski addolunursa da tabîat insanı en evvel resim yapmaya sevk edip heykeltıraşlık bir ikinci ve muahhar fikir olduğundan zannederiz ki resim nakritten evvel zuhûr etmiş ve ancak emr-i terakkîde sonra ondan geri kalmıştır.

Nakr: Taşa oymacılıkla yazı yazmak (Tercüme-i Kâmûs) yazı her türlü nakış manâsıyla alınmalıdır.

Peygamberimiz Efendimizin birinci müezzini olan İslâm'da ibtidâ ezan okuyan zât-ı şeriftir. Köle iken izhâr-ı İslâm etmiş idi. Köle sınıfından müslüman olanların birincisidir. Müşriklerin ezâlarına tahammül ile dîn-i Hakk'ta sebat göstermekte iken Hazret-i Ebu Bekir-i Sıddık onu sahibinden satın alarak azat eylemiştir. Bilâl bu sûretle hizmet-i Nebevîye müdavimlerinden olmuş idi. İrtihâl-i peygamberden sonra dahi Hazret-i Sıddık'ın musırrâne iltiması üzerine bir müddet Medine-i Münevvere'de kalmış ise de nihayet "Seyd-i kâinatın iftirakına tahammül edemiyorum." diyerek ve Halife'nin rızasını istihsâl ederek Şam'a gitmiştir. Şam'da iken bir gece Resûlullah rüyasında görünerek "Ya Bilâl, bizi ziyaret edecek vakit gelmedi mi?" buyurduğundan Bilâl pek hazin bir hâl ile uyanarak hemen devesine binip Medine-i Münevvere'ye azimet etmiştir. Ravza-ı Mutahhara'nın üzerine kapanarak yüzünü gözünü o mübarek topraklara sürerek ağlamakta iken Hasaneyn Efendilerimiz yanına geldiler. Bilâl kalkıp onlara sarılarak yine bir çok ağladı. "Yâ Bilâl, Mescid-i Şerîf'te Resûlullah'a okuduğun ezanı işitmek isteriz" dediler. Bilâl hemen vakt-i saadette ezan verdiği mevkîye çıktı. "Eşhedü-en-lâilâhe illallah" dediğinde heyecân tezâyüd etti. "Eşhedü-enne Muhammeden Resûlullah" deyince ağlamaktan kimse kalmadı. "Resûlullah dirilmiş!" diye çocuklar sokaklara düştü. O zamana kadar Medine-i Münevvere'de öyle fevkalâde bir hâl görülmemiş idi. Bilâl'e hayret geldi. Ezanı tamam edemedi. İslâm'da ondan hazin ezan okunmamıştır. Bunun üzerine Bilâl Şam'a avdet etmiştir. (17) de orada irtihâl eyledi. Radiyallahü anh.

28

MÜNÂCÂT

Hakk Teâla²⁹ azamet âlemin padişâhı,
Lâ-mekândır³⁰ olamaz devletinin taht-gâhı,

Hasdır zât-ı İlâhisine mülk-i ezelî,
Bî-hudûd anda olan kevkebe-i lem-yezelî.

Eser-i hikmetidir yerle göğün bünyâdı,
Dolu boş cümle yed-i kudretinin icâdı.

İzzet ü şânını takdis kılar cümle melek,
Eğilir secde eder pîş-i celâlinde felek.

Emr-i vech üzre yer eyler gece gündüz hareket;
Değişir, tazelenir mevsim-i feyz ü bereket.

Pertev-i rahmetinin lem'asıdır ayla güneş,
Tab'ı hışmından alır alsa cehennem ateş.

Şerer-i heybet-i ulviyyesidir hep ecrâm
Onların nuru sahaibden eder ref'i zâllâm.

Kimi sabit, kimi seyyar be-takdîr-i Kadîr,
Tanrı'nın varlığına her biri burhân-ı münîr.

Varlığın bilme ne hâcet kürre-i âlem ile,
Yeter isbatına halk ettiği bir zerre bile.

²⁹ Terkib-i meşhûr olarak öteden beri böylece kabul olunmuştur. Kâide-i Arabîyye'ye adem muvâfakat-ı cây bahsolmamalıdır.

³⁰ Şair "Bî mekandır" tabirini münasip görmediği için böyle demiştir. Lâkin "Mekândan münezzehtir." Manâsını ifade edebilmek için bir "Lâ" takdirine muhtaçtır. Bunun emsâli mefkud olmayıp ezcümle "Mâ-lâ kelâm, mâ-lâ kelâm fih" demek ise de bu misli takdirlerin lisân-ı Arabîde dahi kıyas olmamasıyla beraber teklife hacet bırakılmaması evlâdır.

Göremez zâtını mahlûkunun âdî³¹ nazarı
Hisseder ruhunu amma ki basîret basarı.

Vahdet-i zâtına aklımca şehâdet lâzım,
Can u gönlümle³² münâcât-ı ibâdet lâzım.

Neş'e-i şevk ile âyâtına tapma dilerim,
Anla var Hâlik'ime gayri ne yapmak dilerim!

Ey Şinâsî içimi havf-ı ilahî dağlar;
Sûretim gerçi güler kalb gözüm kan ağlar.

Eder isyanıma gönlümde nedâmet galebe,
Neyleyim yüz bulamam ye's ile afvim talebe.

Ne dedim tevbeler olsun bu da fi'l-l şerdir,
Benim özrüm günahımdan iki kat bed-terdir.

Nur-ı rahmet neye güldürmeye rû-yi siheyim?
Tanrı'nın mağrifetinden de büyük mü günahım?

Bî-nihâye keremi âleme şâmil mi değil?
Yoksa âlemde kulu âleme dâhil mi değil?

Kulunun za'fına nisbet çok ise noksânı
Ya onun kahrına galip mi değil ihsânı?

Sehvine oldu sebep acz-i tabî'î kulunun,
Hem odur âlem-i ma'nîde şefî'î kulunun,

³¹ Muktezâ-yı vezn ile "Mahlûkun-adi" suretinde telaffuz olunacağından "Ayn" sâkıt olur. Nakîseye "Vasl-i Ayın" tabîr olunur. Vasl-ı Ayın.

³² Biri Fârisi ya Arabî, diğeri Türkî olan iki kelime arasındaki Vav-i âtf mefzûl ve meftûh olmalıdır. Binâberîn *Câ -nu- gönlümle* okumak câiz değildir. *Can* ve *gönlümle* okumak mümkün ise de bu da şiveye muhâlif düştüğünden bi-z-zarûre evvelki sûrette okunur. Canımla gönlümle denilebilmeli idi. Mehcûrdur.

Beni afv eylemeye fazl-ı ilahîsi yeter,
 Sanma hâşâ kerem-i nâ-mütenâhîsi biter!

(Bahr-i Remel: Feilâtün (Fâilâtün)/ Feilâtün/ Feilâtün/ Feilün)

29

SELÎMÎYE

Şanlı bir meydân-ı heycâ geldi pîş-i çeşmime,
 Olmada her fırkadan nîrân-i gayret müncelî!
 Hasma karşı her saf-ı seyyâr ateş püskürür,
 Yıldırım gûyâ ki olur nevbet-be-nevbet müncelî!
 Seyreden Osmânîyânın hamle-i şîrânesin,
 Birden olmuştur hezârân seyf-i satvet müncelî!
 Berk-i hatf sanma, olmuştur Selîm-i Evvelin
 Dest-i pür-zûrunda şemşîr-i celâdet müncelî!
 Kahraman-ı bî-muhâbânın gören cevânını,
 Cephe-i pâkinde nûr-ı galibîyyet müncelî!
 Başka bir kuvvet verir cengâverânın kalbine
 Kalb-i leşkerghâhta oldukça hazret müncelî!
 Aftâbın dehri tenvîr ettiği günden beri
 Olmamıştır böyle bir hurşîd-i şevket müncelî!

(Bahr-i Remel: Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilün)

Heycâ: Harp, cidâl, kavga.

Berk-i hatf: Göz kamaştıran şimşek.

Bî-muhâbâ: Korkusuz.

FASÂHAT BELÂGAT

Fasâhat- kavâidini öğrenip ahkâmına tevfik-i kelâm etmek melekесinden ibarettir ki tahsîli *Bakıl* olmayan her talebe için kabildir.

Ancak belâgat- ki her sözü makbûliyyetin âlâ-yı derecâtına, bâ-hûsus müessiriyyetin aksâ-yı merâtibine yetiştirmek için ona verilmesi iktizâ eden şekl-i sûreti, tavr-ı hâleti derhal tayin ve tatbik etmek keyfiyyet-i hissiyyesidir.- Sa'y ve taleple kabil husûl değildir.

Bir şiir, bir fikr-i edebiyye, hasılı bir söz makbûliyyet ve müessiriyyetin müntehâ-yı kemâline vâsıl olur: O zaman ki kendisine en çok muvaffak olan elfâzındaki şeffaflık fikir ve maksadı bir münevveriyet-i fevkalâde-i vuzûh içinde tâbân ve nümâyân eyler; O zaman ki insicâm-i terâkib ve intizâm-i ibârâtından mütehasıl ahenk-i latîf selâseti ervâh-ı müştâkîn-i edebî raksân şevk ve şegaf olmakta bî-ihtiyâr bırakır; o zaman ki tabîat mevzû'na ziyadesiyle mülâyim olan teşbihât ve istiârâtının zarâfeti, şu'su'ası nazar-ı mütehayyileyi rengârenk nurlara gark eder; o zaman ki istifhâm- nidâ- iltifât- tekrar- rucû' - kat' ve terdid gibi kabil-i tahdîd ve ta'dat olmayan ve nâmına (mecaz-i tebliğ) tabirinden başkası yakıştırılamayan etvâr-ı ifadeden kendisine tamam muvâfakat eden tavra mâliktir; o zaman ki ta'dat olunan meziyyâtı hâiz olduktan sonra tezyinât-ı lâfziyyenin de en güzelleriyle ziynet-yâbtır.

Bir şiire, bir fikr-i edebiyyeye, hâsılî bir söze bu kadar münevvi meziyyât ve evsâfı def'aten iktisâb ettirmek icâza karîb bir kuvve-i manevîyye eseri olduğu içindir ki erbâb-ı belâgat lisânımızda “icâz -perver” likle mazhar-ı tavsîf ve îbcâl olurlar.

Saykal-i kemâli fasâhat olduğu ise muhtac-i tezkîr olmayan cevher girân-kıymet belâgat- ki efrâd-ı nev'-i beşerden birtakımına has bir atıyye-i celîle-i sübhânîyyedir- ashabıyla beraber doğar, ashabıyla beraber büyür, ashabıyla beraber kuvvet bulur. Fakat bıraktığı âsâr cihân-ı efkâr kâim oldukça pâydâr olmak lâzım gelir.

Bakıl: Zaman-ı kadîmede ahmak bir şahsın ismidir.

İnsicâm: Düzgün, irtibatlı olmak.

Şegaf: Şiddet-i muhabbet.

İMAM-I ALİ'NİN BİR MÜNÂCÂTI

Ey sahib-i cûd! Hâmidküm. Ey yegâne mabûd! Sâcidküm. Mûteâlîsin. Abâdından istediğini mazhar-i ihsân-i bî-pâyân edersin, dilediğini dûçar-i hüsrân ve hırmân eylersin.

Hâlıkım! İlticâ-gâhım ancak sensin. Usr hâlinde de yesr hâlinde de sana müracaat ederim, sana yalvarırım.

Îlâhi! Eğerce günahım büyüktür, fakat senin affın ondan daha büyük değil midir?

Beni düçar-ı ziyân edecek veya dergâhından tard eyleyecek olsan artık kimden ümit-vâr olabilirim! Kim şefikim olur?

Yâ Râb! Hakikat hâlimi görüyorsan, derece-i fikrimi biliyorsun, münâcât-ı nihânımı işitiyorsan, beni senden kat'-ı rica edenlere ilhâk eyleme. Rahmetine tama'ım berkemâldir. Gönlümden zevk-i muhabbetini eksik etme.

Huzur-i azametinde hâzî' bir bîçareyim, beni azabından âzat etmez misin?

Alem-i nâsuttan mütecerrid olduğum zaman beni sözümde sabit bulundur.

Bana azab etmek istersen et. Bin yıl muazzibin olsam, cehennem-nîşân bulunsam yine senden habl-i ümidim münkati olmaz.

Mâl u bünûndan fâide-ümit olunamayacağı günde zevk-i âşînâ-yı affın olmak isterim.

Rehberim sen olursan hiçbir vakitte gümrâh olmam. Sen bana yol gösteremezsen dalâletinden kurtulamam.

Affin erbâb-ı hasenâta mahsus olmak lâzım gelirse ashâb-i seyyiatın gaffârı kim olacaktır?

Etkîyâ-yı ümmetten olamadım, müznîbim. Onun içindir ki damen-i affına cümleden ziyade hâşa'ne sarılıyorum.

Tekrar ederim: Günahım azimdir, lâkin senin affın elbette ondan azimdir.

Lûtf-i şâmilini yâd eyledikçe sûziş-i kalbimi teselliye tehvîl ediyorum. Zünub-ı güzêştemi derhatır ettikçe gözüm sirişk-efşân-i pişmânî oluyor.

Şanına yakışan, benim gibi mukırr-ı hatîanı mazhar-ı gufrân eylemek değil midir?

Aliyy-i bâb-ı mealî-meâb fazlından başka bir yere mürâcaat edemeyecek bir tabiatta yarattın. Halka-zen-i dürr ihsanıdır, her ne umarsa ancak senden umar.

En büyük korkum şudur: Beni kapından tard-ı izlâl edecek olursan ne yaparım?..

Ey avâlim-i aferîn! Biliyorsun, görüyorsun ki gûruh-i gafîlûn uyuyorlar. Muhabbetinde son dereceye kadar sebat edeceğine kasem etmiş olan bende-i hassın ise işte şu karanlık gecede huzur-i arzında dûr tutulamayacak kadar pakdalâne nidalarla, dualarla meşgul bulunur.

Herkes tama'dâr nevâlerdir, herkes cennet-i câvidana girmek arzusundadır.

Er Mürsel'er-Resûl! Resûl-i Haşimî Hakk için, seni daima takdis eden beraber hürmet-i ümmetine beni Muhammedî olarak haşr eyle.

Cûd: Civanmertlik.

Hüsran: Hasar, dalalet.

Hırmân: Mahrum olma.

Nihân: Gizli.

Kat'-ı rica: Ümit kesme.

Hâzî': Mütevazı, mütezellil.

Nâsut: İnsanlık, insaniyet (İnsaniyet gibi iyilik manâsında istimâl olunmaz.)

Habl: İp.

Bünûn: Oğullar.

Etkîyâ: Takîler, Canab-ı Hak'tan sakınanlar.

Hâşa'ne: Tevazu ile (Tevazu ahlak-ı zâhire ve bâtına ile, huşû' el ve ayak gibi aza ile, huzû' kalp ile itibar olunur.)

Halka: Daire şeklinde olan şey. (Ha ile galattır.)

Gûruh: Takım. (Ekseriya mevkii istihfaf ve istisgarda kullanılır.)

Nevâl: Atiye, ihsan.

Câvidân: Bâkî.

Haşimî: El- Haşime mensup olan. (Hazret-i Peygamberin ceddinin pederi Haşimîdir.)

KASİDE-İ TARİHÎYYE

Şâhenşeh-i âli-neseb, sultan-ı memduhü'l haseb,
 Fermân-dih-i Rûm u Arab, Hân Ahmet-i Kişver-küşâ,
 Adl ü kerâmet menba'ı, şems-i velâyet matla'ı,
 Dergâhının her mısra'ı şehbâl-i simurg u hü mâ.
 Zâtı mülûke âb-ı rû, şemşîri bağ-ı fethe cû,
 Gülzâr-ı mülke verdi şu mizâb-ı kilki daimâ.
 Hem padişehtir hem veli; zâtında olmuş müncelî:
 Adl-i Ömer, cûd-i Ali, hulk-ı Muhammed Mustafa.
 Destinde devlet hâtemi, kılmış musahhar alemler;
 Hak resm-i ism-i azamı nakş-ı cebîn etmiş ona.
 Târîh için dânişverân hayrette iken nâ-gehân
 Hayret verir şad kaysere, gâlip hezâr İskender'e,
 Hükümü revân her kişvere, fermân-ber-i şâh u gedâ.
 Hem hâmî-i Beytü'l harem, hem hâdim-i şâh-ı ümem,
 Rûm u Arap, mülk-i Acem mahkûmudur ser-tâ-be-pâ.
 Oldur imâmü'l müslimîn, zıll-ı Hudâvend-i muin,
 Bâ-nass-ı Kur'an-ı mübîn ermine vâcib iktidâ.
 Şehler ona kişver verir, ol şehlere efser verir,
 Tîgîna düşmen ser verir oldukça tûğ-i ser-nümâ.
 Ol mebna'-ı cûy-ı merâm, ol maksem-i rızk-ı enâm,
 Olsun ilâ yevmi'l-kıyâm şâhân-ı dehre mültecâ.
 İskender edip cüst-cû, zulmette kalmış sû-be-sû,
 Bâb-ı Hümâyûnunda bu etti revân âb-ı bekâ.
 Bu tarh-ı pâk-i hurremi sevk etti sadr-ı azamı,
 Dâmâd-ı hâss-ı ekremi hem-nâm-ı ceddü'l enbiyâ.
 Oldu o düstûr-i celîl bu hayr-i câriye delîl,
 Halka edip Zemzem sebil, celb etti ol şâha dua.
 Ol şehriyâr-ı zer-nisâr bezl etti mâl-i bî-şumâr,
 Yaptı sebîl-i çeşmesâr mecûr ola rûz-ı cezâ!

Bu mevkîi âbâd edip, bu tarhı nev-icâd edip,
 Ruh-ı Hüseyin'i şâd edip, etti sebîl ab-ı safâ!
 Bu ayna ey sâfi-derûn destini Kevser gibi sun,
 Her katre-i safvet-nümûn olmakta bir ayn-ı şifâ.
 Âb-ı zülâle mâ-sadak; tâk-ı felekke yek-nesâk;
 Gökkubbenin altında bak var mı bu resme bir bina?
 Oldukça ber-câ mihr ü mâh zîb-i serîr olsun o şâh;
 Sadr-ı güzînin ya İlâh, etme rikâbından cüdâ!
 Ey Hüsrev-i âli- tebâr âsârına yoktur şumâr;
 Ammâ bu dil-cû çeşmesâr oldu aceb hayret-fezâ!
 Bak sîm ü zerden tasına, âb-ı hayat-efzâsına,
 Benzer gümüş sakkasına, bekler kapın subh u mesa.
 Yaptın saray meydanına, kıldın şâla atşânına,
 Cennette Kevser yanına gûyâ ki kasr ettin bina.
 Altın suyun edip sebîl yaptın uyûn u selsebil;
 Birine bin ecr-i cezil versin Cenâb-ı Kibriyâ.
 Medhinde hâmem oldu lâl, izhâr-ı acz etti makâl;
 Evsâfın eylerken hayal hatiften erdi bu nidâ:
 Vehbî hamûş ol beste-leb, haddin değil eyle edeb,
 Senden mukaddem oldu hep şairlere birden sala.
 Vafında edip güft-gü, çok kimse döktü âb-ı rû,
 Ettirdi âhir ser-fürû ol husrev-i şevket-nümâ.
 Tarîh için dânişverân hayrette iken nâgehân
 Buldu şehenşâh-ı cihân bir mısra-ı âlem-behâ.
 Her lâfzı bahr-i mevc-zen, manâsıdır dürr-i Aden,
 Görmek dilersen onu sen ey teşne-i hüsn-i edâ.
 Tarîhi Sultân Ahmed'in cârî zebân-ı lûleden,
 Aç, besmeleyle iç suyu Hân Ahmed'e eyle duâ!

MÜLÂHAZA-İ MUKTETÎF

Muallim Nâci Efendi merhum “Esâmî” de Seyyid Vehbî’nin tercüme-i hâletini tahrîr eyledikleri sırada:

“Rivayet-i meşhûriyeye göre Sultan Ahmed-i Sâlis Bâb-ı Hümayûn haricindeki çeşme-i nefis için tarih olmak üzere:

Besmele ile iç suyu Hân-ı Ahmed’e eyle dua

mısraını tanzim buyurmuş olduğu hâlde dört eksik gelmiş idi. Vehbî bunu:

Aç Besmele ile iç suyu Hân-ı Ahmed’e eyle dua

sûretine ifrâğ ile hesabı ikmâl ettikten sonra bu vezin ve kafiye de sahip mısranın evsâf-i şâhânesini havî bir de kasîde yazmıştır. Şairin enfes kasâidi addolunan bu eser tarih ile beraber çeşmenin etrafında münakkıştır.

Tarih-i Sultân Ahmed’in cârî zebân-ı lûleden

mısraıyla keyfiyyet-i ikmâli zarîfane îma eylemiştir.” demişlerdir.

Fi’l hakika Sultan Ahmed Hân Hazretlerinin tarihî lûlenin zebânından cârî olunca tarih ancak çeşme açıldıktan sonra işitilebileceği cihetle “Aç” lâfzı lisân-i padişahîden sâdır olan mısra tarihte dahil olmayıp ilâve edilmiş olması lâzım gelir. Fakat çeşmenin üzerinde görüldüğü vech ile tarihteki “Besmele ile” lâfzı bizim yazdığımız gibi “Besmeyle” sûretindedir. Zaten böyle olmak iktizâ eder.

Aç	= 4
Besmeyleyle	= 177
İç	= 14
Suyu	= 116
Hân	= 651
Ahmed’e	= 58
Eyle	= 46
Dua	= 75
1141	

“Besmele ile” sûretinde yazılsa idi bir ziyâde gelirdi. Bir ziyâde ancak ta’miye yapılmaktan ise “Ha”yı besmelenin hazfıyla “Aç” lâfzının ilâvesi müreccih görünmüştür. Bu ilâve ile mısra “Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün” vezninden “Müstefilün Müstefilün Müstefilün Müstefilün” veznine intikâl ederek o veznin

iktizâ-yı tabîisiyle inşatça daha ziyade selâset görünmüş ve kasîde-i musammat tanzîm olunup pek latîf düşmüştür.

Bu çeşme için Sâmi de bir kaside tanzîm etmiştir ki divanında mûnderctir. O da güzelse de böyle değildir. Sâmi:

“Sad bâreka'llâh bâreka'llâh ol şeh-i pür-cûd kim

Desti cihânı eyledi müstagrak-i bahr-i ‘atâ.”

diye başlar. Matla ile tarîhten mâadâ ebyât-i sâiresi musammattır. Matlada dahi tasmîte riâyet olunmaması câiz ise de Vehbî'nin kasidesinde olduğu gibi riâyet olursa güzel olurdu. “*Sad bâreka'llâh*” ile ibtidânın hoş görünüşü Sâmi'ye mısra-ı evvelin rekâketi göstermemiştir. İki matlayı karşılaştıralım:

Sâmi

Sad bâreka'llâh bâreka'llâh ol şeh-i pür-cûda kim

Desti cihânı eyledi müstagrak-i bahr-i ‘atâ

Seyyid Vehbî

Şâhenşeh-i âli-neseb, Sultân-ı memduh'el haseb,

Fermanda revm-i areb, Hân-ı Ahmed-i Kışver-güşâ.

Aralarında ne kadar fark var! Üstad fâtiha-i kelâma ziyâde itinâ edilmesi kâidesinden hakkıyla istifâde etmiştir. Şüphesiz ki bu kasîdesinin şuarâ-yi sâire kasâidine galebesini temin eden ahvâlin birincisi budur. Sâmi ile aralarında iki tevârüd vuku' bulmuştur. Birisi:

Adl ü keramet menbai, şems-i velayet matlai,

Dergahının her mısraı şehbal-i simurg-u hüma.

beytindedir ki iki kasîdede aynen görülür. Diğeri şu vech ile dir:

Sâmi

Bu ayine ey sâfi-derûn destini kevser gibi sun

Her katre-i safvet-nümûn olmakta (zîrâ cân-fezâ)

Seyyid Vehbî

Bu ayine ey sâfi-derûn, destini kevser gibi sun

Her katre-i safvet-nümûn olmakta (bir ayn-ı şifâ)

Vehbî'nin beyti daha güzel olduğu muhtac-i izâh değildir. Veznin, kafiye'nin, mevzu'un ittihâd-ı cihetiyle bu tevârüd tabiidir. Bu tevârüde nazaran Seyyid Vehbî'nin:

Senden mukaddem oldu hep şairlere birden salâ

mısraından “Senden mukaddem hep şairlere böyle bir kasîde teklif olundu da yapamadılar. Vehbî ile beraber diğer şairlere birden teklif edilmiş olacaktır. “*Mukaddem*” sözü gelişigüzel söylenilmemiş ise bir takaddüm-i cüz’i ile te’vîl olunur. Sâmi kasîdeyi böyle hatm eder:

*Edüp şeh-i ferhunde-fâl inşâd-i târîhin hayâl;
Bu mısra-i şîrîn-meâl oldu şeref-bahş-i revâ.*

*Sâmî! Be-âyât-i kadîm, etmem dîrûg, Allâh ‘alîm;
Şâhid yeter tab’-i selîm budur me’âl-i müddeâ.*

*Kâdir midir inşâdına, tanzîrinün icâdına?
Şâirlerin üstâdına, levh ü kalem işte, salâ!*

*Olup şehensâh-i cihân hayra muvaffak her zamân
Ede müeyyed kâm-rân hallâk-i bî-çûn ü çerâ.*

*Ser-tâc olan târîh için bu mısra’-i pâkîzedir;
Aç besmeyleyle iç suyu Hân Ahmed’e eyle duâ!*

1141

Sâmî keyfiyyet ikmâli imâ edememiştir. Sâmî dahi bu tarihi yazmasına göre ikmâli mutlaka Vehbî tarafından vuku’ bulmuş olmak lâzım gelmez. Vehbî'nin imâ ettiği de ikmâldir, ikmâl kendi tarafından vakî olduğu tasrîh ve işaret edilmiş değildir.³³

Muâsır olan Nedîm bu kasîde müsabakasına iştirak etmemiş olmalıdır. Nedîm tarz-ı has-ı nevinî ile bir mevkî-yi istisnadadır. Fakat bu vadide Vehbî'nin ona mütefevvik olmaması lâzım gelmez. Nedîm burasını bilerek sözü Vehbî'ye bırakmış ve fakat bulunduğu asr-i efkârında ve hatta efkâriyyenin üslub-i ifadesinde ve belki her kelimesindeki şevk ve şetaret ile tasvîr etmek imtiyazı yine kendinde kalmıştır. “Taine”³⁴ - bir müşerrehin bir kemiğin parçasıyla bir kadid çıkarmasından pek güç olmak üzere- bir şiir ile bir zamanın kâffe-i ahvâli keşf-i hakikat olunabileceği re’yindedir. Vakâ bizde dahi Hamdi, Nef’î, Nâbî, Şeyh Gâlib ile Nedîm’in

³³ Zaten ağızdan ağıza intikâl edip gelen riyet-i meşhûrriyede ikmâl Seyyid Vehbî'ye isnat olunmaz.

³⁴ On dokuzuncu asrın Fransız Hükemâsından.

hüviyetlerini en ziyade ihsâs eden eserleri üzerinde bu yolda tatkîkat ve mütâlaât kâbildir.

Sîmurg: Ankâ denilen kuş ki Bürhân-ı Katı'nın tabirine göre "Hâlâ mevcûdü'l isim mefkudü'l cisim" dir.

Hümâ: Çîn-i Cezâirinde bulunur bir kuş.

Âb-rû: Medar-ı şeref ve iftihâr.

Mirab: Oluk.

Huda'el Enbiyâ: Hazret-i İbrahim Aleyhi-s-selâm.

Musammat: Bu kasîde-i tarihîyyede görüldüğü üzere her beyti dörde münkasım olup dördüncüdeki kafiye-i beyitten başka diğer üç cüzünde de kafiye-i mahsûsa bulunan nazım.

Tevârüd: Yekdiğerinden haberleri olmaksızın iki şairin bir sözü aynen nazım etmeleri.

KOSOVA MUHÂREBESİ

Ordu-yi hümâyûnunun Varna'dan evvel adâ-yı Kosova sahralarına nüzûl ile en iyi mevkiî-i harbiyyeyi tutmuş olduğundan çadırlarının kesret-i intizâmı daha uzaktan görülerek çokluk ve galebeliklerine dair devran eden şâyat bazı ümera-yı Osmâniyye'ye mûcib telaş oldu. (Sırp ordusunda yüz bin ve mevkib-i hümâyûnda kırk bin asker var idi). Mevkib-i hümâyûn dahi cihet-i mukabelede birleşip hemen Şehriyar Gazi bir yüksek mevkiîden istilâm-ı ahval-i düşman buyurduktaki miktar-i leşker müttefikeyn-i cuyûş-ı Osmâniyye'nin birkaç misli olduğunu tahmin ve mevkiîlerinin ehemmiyetini müşâhede ve bâ-husûs Osmanlı'ya karşı esmekte olan sert bir rüzgârın öyle tozlu bir sahrada mezerret-i harbiyesini keşf ve takdir ile o akşam için şurâ-yı harbiye ictimâını emr-ü ferman buyurdular.

Ordu-yi hümâyûnda erkân-ı harbiyye rıyaseti hizmeti emr-i harpteki vukuf ve malûmatına mebnî Evranos Bey nâm-ı pîr civân-ı himmet uhdesine tevdi olunmuştu. Küberâ-yı ümerâ-yı askeriyyeden Yıldırım Beyazıd ve Yakub Çelebi nâm-ı şehzadeleri, Vezir-i âzam Ali Paşa, Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa, Anadolu Beylerbeyi Sarıca Paşa, Subaşı Eyne Bey, Evranoszâde İsa Paşa, Lala Şahin Paşazade Yahşi Bey, Kara Makbûl ve Balaban Beyler kara kumandanlıklarını derûhte etmişler idi.

Teşkil eden şurâ-yı harbiyyede ümerâdan bazıları rüzgâr sükûnet bulup da asker yorgunluk alıncaya kadar muharebe çend gün tehîr olunmak ve bazı zaîfû'l rey olanları dahi saf-ı harbin önüne birkaç sıra deve vaz' tertîbiyle düşman atlarını ürkütmek ve süvarilerini bu sûretle muattal etmek reylerini îrâd ve cümlesi adanın rûchânını cihet cihet tezkîr ve tadat ederek fezâ-yı kulûbta sâbih olan sehâb-i hazîni karartmaktalar. İken Yıldırım Beyazıd meydân-i sahnda berk vurup muhârebenin tehîr-i şâyat gün-a-gün ile lertzân olan emniyet ve şecâat-i askeriyyeyi büsbütün zayıflatacağını ve harpte yorgunluk ile zayıf itikâtın sû-i-netâici birbirine makis olmadığını ve Osmanlı askeri gibi dövüşmekle zevk-yâb olan kahramanlar için böyle tehlikeli ihtiyâta lüzum görülmediğini düşman atlarını ürkütmek için vaz' olunacak develer bir kere dağılıp da asker-i hümâyûna doğru dönecek olurlarsa bunların yüzünden görülecek perişanlık vehmolmakla bu tedbirin sakim olduğunu kesret-i rüzgarın şiddeti bahislerine gelince lûtf-i Hakk'a tevekkül ve hitap "İnnâ-fetahnâ" ile mübeccel olan sahibimizin imdâd-i ruhaniyyetine tavassul kâfi edeceğini berâhin-i

muknia ve kemâl-i belâgat ile ispat edince mağmûm gönüllere neşve ve intibâh geldi ve mütevekkilen Alî-Allah askerın ayağı tozuyla ertesi günü meydan cengine karar verilerek meclis dağıldı.

Ol şeb-i hayr - ki bir sabah felâhın miftâh-i zafer-güşâsıdır – 791 senesinin Şabanının on beşinci Berat gecesi idi. Şeyriyâr Gazi Hazretleri cebîn-i tazarru' ve istinsârdan kaldırmayıp mübarek gözlerinden eşk-i niyâzı sel gibi akıtıp sûz-i güzâr ile saatlerce Cenâb-ı Hakk'a şu yolda münâcât eyledi:

Âb-ı rûy-i hâbîb-i Ekrem için,
 Kerbelâ'da revân olan dem için,
 Şeb-i firkatte ağlayan göz için,
 Reh-i aşkında sürünen göz için,
 Ehl-i derdin dil-i hazîni için,
 Câna tesîr eden enîn için,
 Eyle yâ Rab lütfunu hem-râh!
 Hıfzını eyle bize peşt-i penâh!
 Ehl-i İslâma ol muayyen-i nasîr,
 Dest-i adâyı bizden eyle kasîr!
 Bakma ya Râb bizim günahımıza,
 Nazar et cân-ı dilden âhımıza!
 Etme ya Râb mücahidini telef
 Tîr-i adâya bizi kılma hedef!
 Çeşmimizi sakla gerd-i ma'rekeden,
 Cünd-i İslâmı bekle mehlekeden!
 Bunca yıl say ve ictihâdımızı,
 Gazavât içre yahşi³⁵ adımızı,
 Etme ya Râb kahrın ile tebâh,
 Yüzümüzü halk içinde etme siyah!
 Râh-i din içre ben fedâ olayım,
 Siper-i asker hüdâ olayım!
 Din yolunda beni şehîd eyle,
 Ahirette beni saîd eyle!
 Mülk-i İslâmı paymâl etme,

³⁵ İyi.

Menzil-i fırka dalâl etme!

Keremin çoktur ehl-i İslâma,

Dilerim kim, erişse inmâma³⁶

Birkaç hizb Kur'an-ı Kerîm dahi tilâvetinden sonra galebe-i nevm ile biraz daldı. Gözlerini açtıkça sabah olmuş, ortalık aydınlanmış, menba'-i rahmetten nüzûl eden bârân hem rüzgâr-i hâili kesmiş, hem de toprağı çamur etmiş idi ki esnâ-yı kâr-zârda Macar atlarının ayakları kayarak süvârî harekâtı sektelenmişti.

Hemen tertîb-i sufûfa mübâşeret olundu. Ordunun sağ cenah kumandanlığı Şehzâde Yıldırım Bayezîd'a ve sol cenah kumandanlığı Şehzâde Yakup Çelebi'ye tevdî buyurulup Yeniçeri safları arasına dahi topar ta'biye edildi. Lâkin toparların evvel vakitki yapılışına göre istimâlinde büyük fâide mamûl olmadığından mukaddem-i askere iki bin kadar tîr-i endâz tertîb olundu.

Vaktâ ki ateş gîrûdâr iştiâl etti, düşman kuvve-i küllîye ile sol cenahımıza yüklenip o tarafta inhizâm ve perîşânî emârâtı belirmediğini Yıldırım Bayezîd müşâhede eyledikte sâika-i şarîka gibi yetişerek ve tevsen celâdet-i inânını tehlikenin gözüne doğru çevirerek zann-ı galebe ile hâsıl olan meserret mevkite adayı yeis kıtayı hezimete tebdîl ve muzafferîyyeti bizim tarafa temîn ve tehvîl eyledi. "Gerçi çoktular gazî ol ma'reke-i serbâzîde şerbet-i şehâdeti nûş ve hayat-i fânî lezâizini ferâmûş eyledi, ama düşman hâk-sâr bergeşte rüzgârdan düşman küştelerden ol beydâda peşteler peydâ oldu ve ol sahra-yı vasî sel-i hûn ile doldu. Merdân pür-sitîz şu denli hûn-rîz ettiler ki tîğ-i elmas-günleri yâkut-i rümmânî ve sinân-i cân-sitânları akîk Yemânî oldu. Sipâh cihâdeynin nîzeleri üzere dökülen ser-hûnîn-i düşmanan sefâlet-i karîn ile ol arsa-i kâr-zâr numûne lâle-zâr ve husm hâk-sâr encümünü pür-nâle ve zâr oldu." Düşman ordusunun kumandanı telef olarak bakâyâ-yi suyûf giriftâr-i kayd esâret ve rehrev-i semt-i firâr olanlar dahi savlet-i muakkaben ile endâhte-i hâk-i mezellet oldu.

(Târîh-i Devlet-i Osmâniyye'den)

Şarîka: Parlayıcı.

Keşte: (*Kâf*-ı mazmûme ile) maktûl.

Beydâ: Issız sahrâ.

Püşte: (Küşte vezninde) Yığın, tepe.

³⁶ Bahr-i Haffî: Feilâtûn (Fâilâtûn)/ Mefâilûn/ Fa'lûn

34

AMERİKA'DA BİR GECE

Bülenttir bana tekrîrin ey şeb-i evvel dem kim
 Sükûn ve hayrete mevkûf olup tek ü تنها
 Bakar libâsına ziynet veren sitâreler,
 Gezer safâ ile fikreylerim nice manâ.³⁷

(Fontanes)

Bir akşam idi ki (Niyagara) nehrinin bâlâdan zîre kef-efşân-i hücum olduğu mevki'ye biraz uzakık olan ormanda tek ve تنها kalmıştım. Oradan biraz müddet-i mürûr ile şem'-i nurânî-i nehhâr maverâ-yı damen-i garpta istitâr eyledi. Amerika sahralarında bir leyl bî-veylin temâşâ-yı manzara-i hoş-nümâsından kesb-i lezzet ve safâ eyledim.

Gurûb-i şemsten bir saat sonra idi ki mah pür-envâr ufk-i muhalifte ağaçların üzerinden doğru arz-ı ruhsara tâbdâr eyledi. Bu leyle bî-hemâlik ki – leylâ-yı leyâl dense sezâdır - bahâristan şarktan getirdiği nesîm-i hoş-bû – enfâs-i tariyyesi gibi – ormanların içinde kendisinin önünce gider idi. Mah-i garra aheste aheste bâlâ-yı asmâna irtikâ ederek gâh tarik-i nilgünî üzerinde bir sûret-i dilpezir ile seyrederek ve gâh cibâl-i şahika berf-i pûşun tepelerine müşabih olarak top top olmuş sehâbpârelerin üzerinde vakfe-gîr huzur olurdu. Gâh dağılıp gâh top olan bulutlar bazen gûyâ rûy-i mehtâb âlem-tâba nikab olmak için harir-i beyzadan ma'mûl gayet ince bir yaşmak hâline tahavvül edip bazen de ya sath-ı madenî köpükler gibi her cüz'î diğerinden iftirâk eyler veyahut sahn-ı semâda temâşâsı nazara gayetle hoş gelir. Pembe menfuş sûretinde görüldüğü zaman cisimlerdeki nermî ve nezâket bile hiss olunur zannolunurdu.

Zeminin kesb ettiği manzaraya gelince insana mevcûb-i hayret olmakta bu da semadan aşağı değildi: Kamerin kadife rengi almış olan pertev-i mavisî ağaçların aralarından nazl-i sünbûle-i sîmîn-târ envâr-ı müşeccerenin en mahfî ve muzlim kemîn-gâhlarına kadar dahil oluyordu. Bulunduğum noktaya doğru akan nehir serî-ül cereyân gide gide müşeccerenin içinde nihan ve sonra mirat-ı hezar-pare-i sutûhu üzerinde iş'asını tekrar ettiği nücûmun aks-i envârıyla yavaş yavaş yine nümâyân

³⁷ Bahr-i Müctes: Mefâilün/ Feilâtün/ Mefâilün/ Feilün

olurdu. Mah alem-i ârâ nehrin öte tarafında göz alabildiği kadar ittisa' eden çemenzâre pek ziyade sakin bir hâletle bahş-i envâr eyler ve bu çemenzâr da şurada burada dest-i sabâ ile tahrîk olunan bazı ağaçlar ise zıll-i müteharrikten bu yemm-i rakid-i nûr üzerinde yüzücü birtakım cezireler teşkil ederlerdi. Ağaçlardan bazı evrakın yere sukutu, rüzgârın durup durup da birdenbire hubûbu, mürgan-i şebistânın zemzemesi olmadığı zaman yekinde her şey sükût ve sükûn-i mahduttan ibaret ve uzaktan da vakit vakit (Niyagara) nehrinin yardan aşağı dökülüşünden peyda ve oradan ovaya uzanıp nihayet vahşi ormanlar içinde reh-in-i zeval-i fena olan şırıltısı işitilirdi.

Bu resim-i mücessem-i a'zâmın ulviyyet ve ruhaniyyet acîbesini tarif-i tasvir husûla nutk-ı beşerin haricinde olduğu gibi Avrupa'nın en revnaklı geceleri dahi buna kıyas kabul etmez. Bizim kırlarımızda hayal, yükselmek ve tavassu etmek istedikçe ne tarafa gitse birtakım sekenâlara tesadüf eder. Ama böyle vahşi ve vasi' fezalarda insan muhit-i ihzar-i çemenzâre dalarak bâlâdan zîre per-tâb eden enharın tesni' eylediği yarları, garları nazar-ı dikkatten geçirir, lak ve ırmakların kenarında durup düşünür ve daha doğrusu münferîden huzur kudret-nişver-i ilâhîde bulunur.

Sitâre: Kevkeb. (*Kesr-i Sin* ile)

Kef: Köpük.

Hemâl: Nezir, örnek. (*Ha'nın fethasıyla.*)

Nil: Mavi. Nilgün, mavi renkli.

Pembe-i menfuş: Atılmış pamuk.

35

KAMÎS-İ YUSUF

Kavurmuş âteş-i seyyâl-i girye dîdesini:
 Döküp zaman zaman ecfân-ı hûn-çegânından
 Uzak ufuklara bir iştiyâk-ı pür- helecan,
 Okur neşîde-i derd-i herem resîdesini...

Çölün samut-ı mukassî leyâl-ı târında
 Esen riyyâh ona enfâs-ı kudsiyân gibidir,
 Meşâmm-ı rûhuna bir nûkhet-i samîme verir;
 Sanır ki Yusuf'u gelmiş, gezer civârında.

“Onun şemîmi.. Onun, Yusuf'un harareti bu;
 “Şu hâl-i zafımı tayib edersiniz sizler,
 “ Ve dersiniz ki: “Muhakkak, ateh getirdi peder!
 “Fakat emin olunuz, Rabbimin inâyeti bu,

“Yakında Yusuf'u görmek benim nasîbimdir...”
 O yanda kâfile-i müjde-âver-i ihvân
 Kamîs-i Yusuf'u hamil, mübeşşir ü şâdân,
 Yürür şitâb ile; her gün biraz yakın getirir

O taze nûkhet-i cân- bahşi pîr-i mechûra.
 Günün birinde – ki bir tûde ebr-i nâmiye-bâr
 Verip havâli'-i Kenan'a incilâ-yı bahâr
 Dökerdi rahmet ü behcet o hâk-i meftûra.

Erişti kâfile-i müjde-âver-i ihvan;
 Sürünce gömleği Yakub uyûn-ı bî-ferine
 Önünde geldi bütün arz u âsumân yerine,
 Bütün tabiat o dem kıldı secde-i şükrân.

Ecfân: Gözkapakları.

Hûn-çegân: Kendisinden kan damlayan.

Nûkhet: Rahiya-yı latîfe.

Ebr-i nâmiye-bâr: Kuvve-i nâmiye, yani hayat verir yağmur yağdırıcı bulut.

Hele şu masûmun neşesine bak! Şu tipi âlemini... Şu kar fırtınasını da kendisine bâziçe-i hayâl etmiş. Şu yağan soğuk şeyler nazarında gûyâ kar değil de yasemen çiçeğidir ki melâike-i semâ etek etek zemîne serpiyorlar! Havada uçan kuşları kapacak gibi köpükler içinde kabaran şu emvâc-i huruşânı seyrettikçe şevkinden ellerini, kollarını oynatıyor. Ruh-i latîfî avâlim-i ulviyye ile idâme-i münâsebet ederken kuvve-i fikir ve nazarı hâlâ pîş-i nigâhındaki cism-i şeffâfın öte tarafına geçmekten âciz!... Şu dakikada kim bilir ne kadar sabî-i bîgünâhın... Ne kadar yetîm-i bîkesîn ellerini ve ayaklarını donduran – kim bilir ne kadar alîl-i dermândenin... Ne kadar pür-nâtüvânın ıztırap ve âlâmını tezyîd ve teşdîd eden – kim bilir ne kadar gariphâne bir döşek... Ne kadar fakir bîzahîrin hâlini perişân eyleyen şu soğuğun ne olduğundan bîhaber!.. Şimdi şu pencereleri açıversem tesîr-i berd ile vücudunda bir ıztırab-ı şedîd hissedinceye kadar ondan da memnun olacak!.. Şimdi kolundan tutup da bahçedeki kar yığıntısının içine bırakıversem kendini en büyük bir emeline ânil olmuş kadar bahtiyâr sayacak!..

Ne garip şey!.. Şimdi bir karabatağın denize daldığını görür, sevincinden haykırmaya başlar. Bilmez ki o hayvanın bu hareketi eğlence için değil, kendisinden daha zararsız bir diğer hayvanı ekl ve bel' içindir!

Şimdi bir kayığın geçtiğini görür, beşûşâne çırpınır... Kendisinin de o kayık içinde bulunmasına arzu gösterir. İdrâk edemez ki o bir balıktır... O meşakkati haz ve tenezzüh için değil, fakr-i ihtiyaç gibi bir sâika-i ârâm-sûz ile ihtiyâr etmiş... Kulübesinde ekmeksiz, kömürsüz kudûmine muntazır olan ailesine kefâf-i nefis tedarikine çıkmış... İhtimâl ki ona da muvâfık olamadığından yeis ve fütûrû kuvvetini kesmiş... O hâl ile soğuk kemiklerine kadar işlemiş.

Hazret-i Faruk'un zaman-ı âlî-i hilâfeti, hicret-i seniyyenin on dördüncü senesi idi. İslâm- güzergâhındaki mahsûlsüz, nâmiyesiz vadileri vâye-dâr feyz-i bîgayât eder bir nehr-i hurûşân gibi – etrafı istilâ ediyordu. Hükümet-i Kısra bu nebze sedd olmak istiyordu. Ona sırra bir türlü anlayamıyorlardı: Yakın vakitte ismi şâyân-ı tezkâr olmayan kavm-i Arap ne cür'et ile bunca asırlık Kısra hükümetinin üzerine hücum edecek idi? Lâkin hâl değişmiş olduğundan Arap, eski Arap kavmi değildi. İslâm o kavme hayât-ı tâze vermiş idi.

Bu teceddüd etmiş kavm-i celîlin Sa'd Bin Ebû Vakkas emri altında bulunan bir ordusunu Kâdisîye'de İran askerleriyle mülâkî oldu.

İslâmın maksadı kan dökmek değil, bütün akvâmı hâb-ı girân cehaletten uyandırmak, mesudiyyet-i maddîyye ve manevîyyeye îsâl etmek olduğu cihetle Hazret-i Sa'd – adâvet-i müstahkarâne ile karşısına çıkmış olan – Kısra takımına “İslâm” gibi bir büyük nimet arz ediyordu. Kısralılar daha dün kendilerinden etmek üzere biraz arpa unu, biraz hurma isteyen Arap'ın bu lûtf-i mün'im'âne takdir edemediler. Sa'd Bin Ebû Vakkas'ın yırtık urbalı elçileri Kısra Serdarı'nın zer-i ziyyura müstagrık çadırları içinde hakikat-ı İslâm'ı ziynet-i sadelikten ibaret ve düşman içinde vuzûhî derecesinde müthiş bir fesâhat ile takrîr ettikçe İranlılar müzahref safsatalarla mukâbele ettiler.

Asker-i İslâm otuz beş bin kadar idi. İran ordusu onun üç mislinden ziyade, yüz yirmi bin kişi idi. Kısralılar kesretlerine, esbâb-ı harpçe kuvvetlerine güveniyorlardı.

Tarafeyn bir nehrin iki canibinde idiler. Hazret-i Sa'd, kendisi vaz-ı tedâfü'de bulunup da İran kuvveti – mermer taşta tesadûf etmiş ayine-i zeccâc gibi – bin parça etmek üzere Kısralıların beri tarafa mürûruna müsaade etmiş idi. Bu tecavüz-i sermestâne ile kendilerinden de büsbütün geçmiş olan Kısralılar filleri önlerine katarak mağrûrâne hücum ettiler. Arap atları bu mahlûk-i garibi görünce ürküp sufûf-i İslâm dağılır gibi oldu. Lâkin yerinden kımıldanamayacak kadar hasta iken bulunduğu köşenin bâlâ-yı bâmında karnına yastık alarak güç hâl ile doğrulup ordunun harekât-i harbîyesini bir mahâret-i kâmile ile idare etmekte olan İslâm Emirü'l-ceyş bir tedbir-i mevcudâne ile filleri târumâr ederek Müslüman süvâriyelerinin istedikleri gibi at

oynatması muvaffakiyyetini istihsâl etti. Birinci gün iki taraf için de neticesiz bir harp ile mürûr eyledi.

İkinci günü sabahleyin ordu-yi İslâm Şam tarafında birtakım Arap süvârisinin gelmekte olduğunu gördü. Bu, on bin kişiden mürekkeb olarak ekâbir mücâhidinden Haşim'in maiyyetinde bulunan bir kuvve-i imdâdiyyenin – ismi bile sâmiyalara tanîn-i endâz cezâlet olan – Ka'kâ' emr-i tahtındaki talîası idi. Bin kişiden ibaret olan bu talîa her an süvâri birtakım olarak birer miktar fâsıla ile orduya iltihâk ediyorlardı. Ka'kâ' İslâmın büyük kahramanlarından idi. Hazret-i Ebu Bekir “Ka'kâ'nın içinde bulunduğu asker mağlûp olmaz!” demiş idi. İslâm-i kudûm Ka'kâ'dan hüsn-i tefe'ül ederek Kısralıların olanca kuvvetleriyle hücûmuna mukâbil gayret-i mütezâyide ile harp etti.

Hem bahadır, hem de şâir olan Ebu Mihcen es-Sakafî'nin bir eda-yı şâirâne alan-i mübâreze-i meşhûresi Kadisîye'nin bu ikinci günü harbinin vakayindendir.

Ebu Mihcen vaktiyle arkadaşlık etmiş olduğu sahâbe hakkında tuğyân-ı ihtisâsât-ı şâirâne ile medîha-i gûluğa kalkışmış olduğundan, Emirü'l-ceyş şâiri daha muhârebeye başlanmazdan evvel ikametgâhında hapsetmiş idi.

Şâir çekâçâk tîğ ve sinânı işittikçe neşve-yâb-i rezm olamadığı için bir ızdırabı canhırâş hissediyordu. Bu ikinci gün Sa'd Bin Ebû Vakkas'ın birlikte bulunan zevcesi Selma'nın o civarda gezindiğini hissiyle onun lûtfuna müracaat etti: O günlük bir serbestî, bir de emirin Belkâ nâmındaki kısrağını istiyordu. Ebu Mihcen bu temeniyyat-i merdâneyi bir şiir-i belîğ sûretinde de arz edince Selma, şâirin arzusunu isâf etmekten geri duramadı.

Bir kıyafet-i mütenekkire ile Belkâ'ya süvâr olan Ebu Mihcen ateşpâre-i hamâset kesilmiş idi. Sufûf-i düşmanı pareler, ân-ı vâhitte safların bir o tarafında, bir bu tarafında görünür, her görüldüğü yerde bir iki düşmanı mahveylerdi. Herkes “Acaba bu kimdir?” der idi. Sa'd Bin Ebû Vakkas, bu berk-i hâtûfın cevelân nazar-ı fûrûzuna nigerân olur, olur da “Ebu Mihcen mahpus olmasa bu odur, kısra da Belkâ'dır.” der idi. Zanneder misiniz ki o gün akşama ve o gecenin yarısına kadar bir lâhza ârâm etmeksizin uğraşmış olan Ebu Mihcen iki ordunun da artık bîtâb kalarak harbe fîsâl verdikleri zaman bir tur-ı müftehîrâne ile huzur-i emire giderek “Kabahatim varsa bugünkü hizmetime bağışlayınız!” demiştir? Hayır! O dilîr gâlib kendisini kimseye göstermeyerek mahpusuna gitti, bir hâl-i âsime ile evvelki gibi ayağını selâsile rapteyletti. Zaten Selma o günkü serbestisini o şart ile vermiş idi. Ebu Mihcen de kendini beğendirmek için, âferinler, alkışlar işitmek için harp etmiş değil idi.

Lâkin Selma ertesi sabah, dostu da düşmanı da hayretler içinde bırakmış olan o kahraman bî-muhâbânın kim olduğunu Sa'd Bin Ebû Vakkas'a haber vermiş olduğundan Hazret-i Emir Ebu Mihcen'i hemen huzuruna celb ile takdîr ve tevkîr etmiş ve bundan sonra şâiri yalnız söz için muâteb tutmayacağını beyan etmiştir. Ebu Mihcen ise artık şarabın medhiyle de âlûde-dehân olmayacağını ifade ile mukabele eylemiştir.³⁸

Ordu-yi İslâm'da – Selma gibi- hayli nisvân mevcûd idi. Bu kadınlar için en büyük meserret kocalarının, biraderlerinin, oğullarının, pederlerinin meâsir besâletini görmek idi. Maahazâ yalnız bu temâşâ-yi merdâne içinde gelmiş değil idiler. Yaralılara kim bakacaktı? Erkekler harp ile uğraştıkları hâlde onlar da yaralılara hizmet vazifesini îfâ ediyorlardı.

Harp üçüncü günü bir kat daha kesb-i şiddet ve dehşet eyledi. Dün sabah bağteten vürûduyla müslümanları münbasit etmiş olan Ka'kâ nısf-ül leyle kadar harp ettikten sonra bir dakika ârâm etmeyerek talîası olduğu askerden ayrıldığı yere kadar şedd-i rahle etmiş, Haşim ile beraber olan on bin kadar askerin de- kendi maiyyeti gibi- takım takım sevk olunmasını tavsiye eylemiş idi. Bunlar o sûretle vürûd ettikçe âvâze-i bülent tekbîrât ile vadi-i harbi pürgırîv eyliyorlardı. İslâm, şevk-i feth-i tesis ile ne kadar ikdam ediyorsa Kısralılar da ülkelerini, hükümet-i kadîmelerini muhâfaza gayretiyle o kadar mukâvemet gösteriyorlardı. O gün akşam, o gece sabah olduğu hâlde muhârebe devam ediyordu.

Dördüncü gün idi ki Kısra ordusu İslâmın şiddetine hâlel gelmek şânından olmayan savletine daha ziyade mukâvemete muktedir olamayıp hezîmet-i fâhişe ile perişân oldu. Serdarları maktul olduğu gibi ehemmiyyet-i tarihiyesinden başka tersîâtıyla o zamanın bir hazine-i bî-hesap serveti olan Direfş-i Kâviyânî İslâm eline düştü.

İslâm içinde, hükümet-i Kısra için de bu bir hayat ve memat muhârebesi idi. İrade-i ezeliye-i İlâhiye hükümet-i Kısra'nın izmihlâl ve mahvıyla İslâmın feyz ve ikbâline taalluk etmiş olduğundan şevket-i İslâma en ziyade hizmet eden muzafferiyetin en büyüklerinden biri bu olmuştur.

(.... tercüme-i hâlinden)

³⁸ Bazı kitâb-ı edebîyyede Ebu Mihcen'in:
Ru'yetü'l hamr sâlihâtü'l ve fî hâ
Menâkıb-i tehelluk er recülül halîmâ
Felâ vah eşrebehâ hayatî
Velâ esgâ behâ ebeden nedîmâ
kıtasıyla arz-ı nedâmet ettiği görülmektedir.

Kâdisîye: Küfe'nin on beş fersah cenûb-i garbîyesinden bir kasabadır ki dördüncü asr-ı hicrîde harap olmuştur. (Kâmûsü'l A'lâm'dan) Merâsid-ül İttıla' Kâdisîye'ye dört mil mesafede azib (musgar siğasıyla) nâm-i mahalde İranlıların Kadîs (Keza) isminde bir kasrı olup Kadisîye bunun nisbeti olduğunu, Hazret-i Sa'd'ın Kâdisîye muhârebesinde o kasırda bulunduğunu yazıyor.

Ayine-i zeccâc: Tabak, bardak gibi şeyler.

DEREDEN TEPE DEN

Olmakta nigâh-i bî-kararım
 Cûş-âver-i tab'ı cezbe-dârım.
 Geh çıkmada karlı kûh-sâra,
 Gâh inmede buzlu cûy-bâra.
 Bakmakta iken şu karlı dağa
 Aheste nigâhım indi bağa.
 Manzûrum olan bahar gitmiş,
 Ezhâr-i nazar-şikâr bitmiş.
 Ey aşıkı olduğum nihâlan,
 Evrâkınızı kim etti talân?
 Ey yerleri kaplayan nebâtat,
 Sizden de nişâne yok mu? Heyhât!
 Kar düşmede arza pare pare,
 Dönmekte felek şükûfe-zâre;
 Her parçası güzel bir çiçektir,
 Şâirde çiçek etek etektir.
 Seyret, bu şükûfe-i semâvî
 Bir mucîzeyi değil mi hâvî?
 Bülbül ne çekildin âşiyâne?
 Tab'ında tükendi mi terâne?
 Hânende-i gülistan idin sen,
 Vecd-âver-i âşıkân idin sen.
 Ben olmadayım hezâra sâni,
 Densin bana bülbül-i hazânî.
 Eyler beni durmayıp ziyaret
 Beytü'l hazenimde bin meserret.
 Dâim nazarımda sûr u mâtem,
 Hem-dem bana hem sürûr, hem gam.
 Yâ Rab ne gâm meserret-amîz!
 Yâ Rab ne safâ mihnet-engîz!
 Zevkim, kederim devamsızdır,

Her alemim intizâmsızdır.
 Efkârım eğerçi nazma mâil,
 Hâlim değil intizâmı kâbil.
 Pîrâne nasîhat etseler de
 Ben neredeyim, ihtiyâr nerede?
 Gönlümce tebessüm oldu mutad,
 Çeşmimde cihan tebessüm-âbâd.
 Gönlüm gibi kâinat yek-ser
 Karşımda hazin hazin gülümser!
 Gül mevsimi gülistanı sevdim,
 Geldikçe hazân hazânı sevdim.
 Kuvvetlidir iltihâb-ı tab'ım.
 Şiddetlidir incizâb-ı tab'ım.
 Meftûnluğumu nigâh söyler,
 Ben söylemesem de âh söyler.
 Tâkat getirîş hücûm-ı aşka
 Pek müşkîl olur ketum-ı aşka.
 Dil hâsılı kaldı şevke meclûb,
 Şiblû'l-esed oldu bebre mağlûb!
 Bî-çâre esîr-i hilkat olmuş,
 Sevdâ-zede-i tabîat olmuş.
 Bî-gânesidir ferağ-i hüsnün,
 Pervânesidir çerağ-i hüsnün.
 Yok gerçi güşâyîş-i rebî'i,
 Söyletmede cûşîş-i tabîî!
 Tab'ım gibi andelib, nadir,
 İndinde hazân bahâr birdir!
 Gittikçe garib-meşreb oldum,
 Alem nazarında ağreb oldum.
 Vüs'atleniyor tasavvuratım,
 Şiddetleniyor teessüratım.
 Tab'ımda cihan cihan maânî,
 Hâmemde nevâ-yı âsumânî!
 İnseydi bu nâğme âsumândan

Lebbeyk çıkardı her dehândan,
 Mademki bitmiyor hayatım,
 Zannetme biter terennümâtım.
 Hissinde ne rütbe varsa dikkat,
 Ol rütbe verir sürûr ü rikkat.
 Bir beytim ederse hüznü davet
 Bir diğeri bahşeder meserret.
 Ahvâlimi anlamaksa matlûb
 Gel, ol cezebâta sen de mağlûb.
 Elfâza sığışmıyor maânî,
 Deryâyı alır mı hiç evânî?

(Bahr-i Hezec: Mefûlû/ Mefâîlün/ Faûlün)

Şiblü'l-esed: Arslan parçası.

Bebr: Hindistan'a mahsûs bir yırtıcı hayvan.

Şarkta ve garpta ve kâffe-i ümem mütemeddine indinde malûm ve müstamel olan bu kelime bir lafz-ı Yunânî olup Yunân kadîm-i esâtirinde “Mûsâ” nâmıyla maruf olan ulûm ve sanâyi ilâhelerine mensubiyyeti beyân eder. Bu isim müsemâmâsının ulûm ve sanâyinin en birincisi, en güzeli, en naziği olduğunu göstermeye kâfidir. Mûsikî sanâyi-i nazikeden madûd olup resim ve nakr ve fenn-i mimârî ile beraber bir daire-i mahsûsa teşkil ettiği gibi şiir ile dahi pek çok münâsebeti vardır. Mûsikî bir taraftan bir fen, bir ilim, bir sanattır ve fûnûn ve ulûm ve sanayinin en naziklerindendir. Bir taraftan da bir hâl-i tabîdir, garip bir hâldir; insanın ve - daha doğrusu – ruhun, tabîatın, kâinâtın bir hassasıdır! Sanki ruhun aşk ve şevk ile veyahut hüznün ve elemi ile cûş ve hurûşa gelmesinin bir sadâsıdır! Niçin insan, kalbinde bir sevinç, bir memnuniyet, bir lezzet, bir hayret, bir hüznün, bir elem, teheyhücünü mûcib olacak bir hâl hissettiği vakit, bilâ-ihitiyâr ağzını açıp birtakım sadâlar çıkarmaya mecbur olur? Bunu icâp eden hâl nedir? Bu hâl yalnız insanda da değildir; belki nev-i beşer bu kürre-i arzın üzerinde zuhûr etmezden evvel, bugün dolaşp gezdiğimiz bayırlarda, ovalarda, dağlarda çimenler üstünde, ağaçların dallarında, kayaların başında, nice kuşlar asırlar ve devirlerce lâtif lâtif ötmüş, yanık yanık nâle ve figân etmiş ve nice mütenevvi hayvanlar- her biri savt-ı mahsûsayla – tagannî edip durmuştur! Şiir mûsikîden çok sonra zuhûr etmiş olacağından şüphe yoktur. Çünkü insan, tabîatının mûsikîye olan meylini icrâ için şiir söyleyebilecek bir hâle gelmesine muntazır olmak şöyle dursun, söz söylemeyi öğrenmesini bile beklemeyip belki nutka mâlik olmazdan evvel tabîatın sevkiyle birtakım elhân ve esvât çıkararak kendisine mahsus bir mûsikî ile terennüm etmiştir. Henüz birbirlerine meramlarını anlatacak kadar beş on kelime ile tekellüme muktedir olamayan insanların elhân ve nagamâtı çıplak veyahut yapraklara, derilere sarılı olarak gezmekte bulunmuş oldukları mağaralardan derelere, dağlara aks-i endâz olmuş olacağından şüphe yoktur! Kuşlar beyit ve şarkı söylemeksizin öttükleri gibi insanlar dahi buna muktedir değil iken terennüm ve tagannî etmişlerdir. Hikmet-i hilkatın muhayyir-ül ukûl âsârından olmak üzere bazı mahlûklar kalplerine dolan ve artık sığmayacak dereceye gelen aşk ve şevk veya hüznün ve elem hissiyyâtını dışarıya dökmek ve bu vech ile içlerini ferahlandırmak için sesleri güzel olsun çirkin olsun i’lâ-yi savta mecbur olurlar; gül dalında bülbül öttüren Hâlık aynı havuzda kurbağayı da öttürür, çayırda atı da kişnettirir.

İnsan sâir hayvanlar gibi sanki hissiyyat-i kalbisîni boşaltmak için terennüm ve tagannîye mecbur olduktan başka o terennüm ve tagannînin güzelini işitmekten teessür etmek hassasına dahi mâliktir. Bu hissin hayvanlarda ve husûsîyle kuşlarda ve sâir bazı cinslerde dahi mevcut olmadığını hiçbir vakit iddia edemez; ale-l-husûs güzel sese mâlik olan hayvanatın güzel sestem telezzüz etmemesi nasıl mümkün olabilir? Bu his ise evvelki hâlden, yani insanın bir güzel sesi işitmekten hâsıl ettiği teessür kendisini o sesi çıkarmaya mecbur eden hâlden daha gariptir. Sanki sesin güzelinde elektirik gibi bir kuvve-i tabîyye var imiş gibi onu işitmesiyle beraber kalbinde, ruhunda, cisminde bir hâl olur, bir ihtizaz, bir raşe, bir teheyyüktür insanı zapteder. Gâh kalbinin bir gonca gibi açılıp gülmesini, gâh tatlı tatlı bir hüzn ile ağlamasını, gâh sıçrayıp oynamasını, gâh derin derin bir hayrete dalmasını mevcûb olur. Bu muhtelif tesir onu veren ses değildir, “makam” ve “ahenk” dediğimiz sûret tertip ve tanzîminin dahi medhâl-i küllîsi vardır. Ses değiştirilmeksizin yalnız makamın tebdiliyle tesîr değişir; bir makamla ağlattırılan adam o makamın değişmesiyle beraber güldürülebilir. Lâkin bu ağlamak bu gülmek sarf-ı kalbî ve dahilîdir. Ne gözler yaş döker, ne dudaklar açılıp dişler gösterir. Elhasıl mûsikînin bu ahvâl ve tesîrât hikmet-i hilkat ve tabîatın en garip esrarındandır.

Yukarıda dediğimiz gibi mûsikî nutuktan evvel zuhûr etmiş olup sonra nutuk mûsikînin zâtîyesine aşk, firkat, hasret, cesaret, mürüvvet, tefhir gibi her biri bir gûne teessürü mûcib ifâdâtı dahi zamm ve ilâve ettiğinden mûsikî ile şiir okumanın tesîrâtı olmak tabîi ise de yine mûsikînin hattızâtındaki tesîr-i hâlisi başkadır. Burasını insan tâ ibtidâttan anlamış olduğundan mûsikîyi sözden ve şiirden tecrîd ile yalnız ses cihetini ıslah ve erka etmek üzere boğazının bu bâbta ettiği hizmetle iktifâ etmeyip birçok aletler icat etmiştir.

Mûsikî aleti muhtelif ve mütenevvi olup her gün yenileri ve daha mükemmelleri icat olunmakta ise de bazı sâde aletlerinin zaman-ı icadına tarih yetişemediği gibi hiçbir yerde, hiçbir kavim ve ümmetin hiçbir vakit mûsikî aletinden mahrum olduğunu da işitmedik. Demek oluyor ki alet mûsikîye ve husûsîyle bir kamıştan yapılabilen düdük ve kaval, bir deri parçasından yapılabilen dümbelek gibi sâde ve kolaylarının tarihin zaptedebildiği zamandan çok mukaddem ve belki insanlar medeniyete meyletmezden evvel icat edilmiş olacağında şüphe yoktur. Mûsikînin teşcî ve tehyîcdeki tesîr ve kuvveti malûm olduğundan eski zamanlardan biri muhârebe meydanlarında ve mabetlerde istimâl olunagelmıştır. Eski Yunânîler mûsikîye mukaddes nazarıyla bakıp yukarıda zikrolunduğu gibi en büyük ilâhları olan Jüpiter’in

kızları addettikleri Mûsâ'lara nispet eder, ulûm ve fûnûn sırasında sayar, ve Mûsâ'ların reisi olan – ulûm ve fûnûn ve sanâyî ilâhı Apollon'u elinde bir rebâb ile tasvir ederlerdi. Bir kavmin gerek terakkiyât-i ilmîye ve medenîyesini, gerek hissiyat-ı kalbîyelerinin derece-i nezaketi, gerek ahvâl ve ahlâk-ı tabîîye ve milliyetlerini göstermek için mûsikîden güzel mîzan yoktur.

Îlâhe: Hemze'nin kesri ve *Lâm*'in meddi ile dir. İlâh lafzının – lisân-ı Osmânî'de tesvîg edilmiş- müennesidir. *Hemze*'nin meddi ile *âlihe*, *âlih* lafzının cemidir.

BU CÜZ-İ MÜNDERECÂTTAN NESRE TAHVÎLÎ EN MÜNÂSİP OLAN
MANZÛMELER:

Şâm-ı Garîbân, Kırmızı Merkublar, Münâcât, Kamis-i Yusuf.

TEVSÎ' OLUNACAK MEVZÛLAR

1

AFERİN ASKER!

Bir yaz günü akşam üzeri demiryolu güzergâhı bir mesirede epeyce halk toplanmış. (Şâkirdânın malûmu olan bir mahall intihâb olunur.) Üç yaşında bir çocuk demiryolu üzerinde bulunuyor. Tren süratle geliyor. Çocuk bîhaber. Herkes telaş eder. Kimse bir şey yapamaz. Bir asker neferi hemen gelir, çocuğu alır, tren geçer. Herkes tarafından sitâyîşler. Neferin insaniyetkerânesi takdir olunacak.

2

İKİ ŞÂKİRD

Şiddetli bir kış günü. Bir kasabada iki şâkird mekteb-i rüşdiyyeye gidiyor. Bir hanenin önünde iki çocuk validelerinin vefat ettiğini söyleyerek ağlıyorlar. Bu hane geçen sene denizde gark olmuş bir gemicinindir. Zevce çocuklarını iâşe ediyordu. Mektep şâkirdleri bu kadını biliyorlar, içeri girerler. Kadın eşyasız bir odada bîhareket yatıyor. Tabibe koşarlar. Tabip hastayı muayene eder. Çocuklardan sualinde anlar ki iki gündür yalnız onlar kuru ekmek yiyebilmiş. Tabibin tedavisiyle kadın kendine gelir. Mektepte şâkirdân gündeliklerinden onar, yirmişer, kırkar para toplayıp iâne ederler.

(Vakayı o iki şâkirdten biri akşam pederine nakleder. Yahut bir mektup zarfında hemşiresine yazar.)

3

AİLE İLE MÛLÂKAT

İstanbul'un mekâtib-i leyliyyesinden bir efendi tatil zamanı maskat-i re'sine avdet etmiş. Sûret-i istikbâlini, ebeveyni ile mülâkatını bir mektup ile İstanbul'da bir arkadaşına bildiriyor.

4

SU BASMIŞ BİR KÖY

İki yüz haneli bir köy. Kenarındaki nehir feyezân etmiş. Birçok haneler su içinde. Eşya-yı beytiyye, hayvanat yüzüyor.

İki saat uzaktaki merkez kazadan memurîn-i hükümet yetişmişler. İki kayık var. Fedakerâne çalışıyorlar. İki zabıta neferi içinde çocuk olan bir beşiği kurtarıyorlar. İki üç saatlik mesai neticesinde su içinde kalan ahâli kimse kazazede olmaksızın tahlis edilmiş.

5

SÖZ GÜMÜŞ İSE SÜKÛT ALTINDIR

Bu sözün hükmü teşrîh olunacak, doğruluğuna bir misal gösterilecek. İstisnası olup olmadığı tetkik ile o da bulunup ona göre dahi bir hüküm verilecektir.

6

(Newton)un BİR CEVAB-I HİKEMİYÂNESİ

Riyâziyyatta, hikmet-i tabîde, heyette yed dolusu olan Newton'un ahabından biri ulemâdan bulunmakla beraber dehriyûndan olmak bedbahtlığına uğramış idi. Bu şahıs bir gün Newton'u ziyarete geldiği sırada masa üzerinde bir semâ haritası görerek pek doğru, pek güzel yapılmış olduğu cihetle mütehayyer oldu. Beyan-ı takdîrat ile nihayet sâni'ni sual etti, Newton onun sâni'i olmadığını beyân eyledi. Alim kendi kendine tefekkürle kâinatın da bir sâni'i olmak lâzım geleceğini tasdîke mecbur kaldı.

7

BİR ZÂBİT TARAFINDAN VALİDESİNE MEKTUP

.... günü Mevki'nde bulunan düşmana hücum olunacak idi. Mülâzım Efendi'nin bulunduğu tabur ilk hücûma memur olmuştu. Mevki' zaptolundu, fakat o kolundan mecruh oldu. Şimdi hastanede. Muhâtara yok, nihayet on beş günde iyi olacak. Zâbit bu kadar müddet muharebeye iştirak edemeyeceğine müteessif. Bu ahvâli validesine bir mektup ile yazıyor.

8

İNSAN MESÛDİYYETİNİ BİLMEK İÇİN MADÛNUNA BAKMALIDIR

Bir fabrikada iki amele var. İkisi de bir derecede kazanıyorlar. Biri daima muzdarip: Çünkü fabrika hesabını göz önüne alır. (Kendi kendine mülâhazâtı) İkincisi mesut: Çünkü kendisi kadar ücret alamayanları, hastalık sebebiyle çalışamayanları, iş bulamayanları düşünüyor.

9

İKİ GAZİNİN KÖYLERİNE AVDETI

..... karyesinden askere gitmiş olan iki delikanlı... muhârebesinde yaralanıp hastaneye girdikleri, iade-i afiyet eylediklerinden günü köylerine gelecekleri haber alınmış idi. Köye yarım saat mesafede pınar başında bunların akrabası, köyden diğer ahâli bekliyorlar. Gazilerin vürûdu, herkeste sevinç. Validelerin, pederlerin hâli. Akrabası muhârebeye gitmiş olan diğer köylüler onları sual ediyorlar. Gazilerin cevaplarından bazılarının şهادeti anlaşılıyor. Lâkin şehit mahrum-u hayat olmuş değil, hayat-i ebediyyeye nâil olmuştur.

10

SEMERE-İ MESAI

Mısır Çarşısı esnafından namuslu bir adam vefat eder, esbab-ı fevkalâdeye mebnî son zamanlarda mutazarrır olduğundan görülen hesabından yirmi bin kuruş borçlu olduğu anlaşılır.

Komşuları yirmi yaşında bulunan oğluna terekeyi vasiyet etmediği hâlde borçtan mesul olmayacağını söylerler. Delikanlı pederinin ticaretine devam edip borcunu ödeyeceğini beyan eder. Birkaç kişi bedbinâne mütâlaatta bulunurlar. (Bunların ifâdatı naklolunacaktır.) Delikanlının mürâcaatı üzerine alacaklılar menfaatlerini ve baba ile oğlun namuskârlığını mülâhaza ile münasip vade verirler.

11

TESHÎL-İ NAKLIYYÂT

Nakliyyât müşkil olan yerlerde mahsül hiç para etmez. Yahut pek az eder. Nakliyyât kolay olan mahallerde her mahsüle talep bulunur, fiyat artar. Bir memlekette şoseler, demiryolları, limanlar açmak ve nehirleri seyr-i sefaine sâlih hâle getirmek o memleketin servetini artırır.

12

VAHŞİ İLE MİZÂN-ÜL- HEVÂ

Kanada'nın nîm-i vahşî bulunduğu bir zaman orada seyahat eden bir Avrupalı kabilesinden bir vahşiyi beraber almıştı. Vahşi Avrupalı'nın mizân-ül-hevâsını götürür, Avrupalı'nın bazen buna baktığını görürdü. Vahşi zannederdi ki bu şey havayı tebdîle muktedir. Avrupalı terk-i hayat eyledi. Mizân-ül-hevâ vahşiyeye kaldı.

Av için ormana, göle çıktıkça ona bakıp işarete göre hareket ederdi. Vahşi bir gün uzakça bir mahale gidecek idi. Mizân-ül-hevâya baktı, yalvardı, yakardı. Mizân-ül-hevâ hiç müteessir olmadı. Vahşi hiddetlendi, mizân-ül-hevâyı kırdı.

13

LİSÂN

(Ezop)'un efendisi ahababını ezyâf edeceğinden kölesine en güzel şeyden yemek yapmasını emretmiş idi. Hakîm yalnız dil alarak mütenevvi' et'ime tertip etti. Meduvvînın taaccübü, efendisinin hiddeti, hakîm ile efendisinin arasında mükâleme. Niçin böyle yaptın? – En iyi şey dildir. (Ezop dilin mahâsinini tadât eder.) Öyle ise meduvvîn yarın yine buradadır. En fena şeyden yemek yap. Ezop yine dilden yemek yapar ve bu defa dilin mesâvîsini sayar. Mütâlaa-i ahlâkiyye ile hâtime verilecek.

14

SOKAKTA BULUNAN EŞYA

Sokakta bulduğumuz eşyayı sahibine vermemiz lâzım gelir. Kendisine mâl edinmek sirkattir. Sahibini düşünelim, belki bir fakir pederdir ki o şey birkaç senelik mahsûl-i iddihâdır. O ne kadar muzdarip olacaktır. Yahut bir adama emanet verilmiştir. Kendisinden şüphe edilecek. (Emsâli ihtimâlât) Bu şey, bizim olsa iade olmamasını ister miyiz? Mâl-i mesrûk hayır etmez. Farz edelim ki kimse bilmeyecektir, kendi vicdanımız, Cenâb-ı Hakk bilmez mi?

15

CİVANMERTLİK, ŞÜKRAN

Bir kış akşamı. Bir dilenci çocuğu köprüde dileniyor. Biri bir altın veriyor. Çocuk koşuyor; “Onluk yerine altın vermişsiniz... - Senin olsun! – Siz kimsiniz?” Kim olduğunu söylemek istemez. Çocuk ısrar eder. Asmaaltı tüccarından bir efendi.

Yirmi sene sonra tâcir mazâyıkada, iflâs mecbur olacak. Odasında düşünüyor. Dilenci çocuk birileriyle çalışarak servet sahibi olmuş. Veliyy-i ni'metin imdâdına yetişmek üzere gelir. Mûcib-i teessür bir mükâleme, çocuk tâcire bir miktar akçe veriyor.

16

ZAVALLI KÖPEK

Bir tâcir yolda, çantasında hayli para var. Bir akşam bir han odasında kalır. Ertesi gün hareket etmek üzere. Çantayı handa unutmuş. Beraber bulunan köpek sahibi îkâz etmek istiyor, garip garip hareketlerde bulunuyor. Tâcir bunu kudurmuş zannediyor. Köpek maktûl, tâcir gider. Bir saat sonra çanta hatrına geliyor. Avdetle çantayı buluyor... Köpek hanın önünde yatıyor, tâcirin teessürü.

17

WASHINGTON İLE PEDERİ

Washington'un pederi oğlunun terbiyesine itinâ eder, Bilhassa if'âlîni gizlemekten tahzîr eylerdi.

Bir gün Washington bahçede kazma ile oynamakta iken pederinin pek sevdiği bir kiraz fidanını kırmış idi. Pederin hiddeti "Bunu kim bu hâle getirdi?... Elime geçse!..." Washington – "Ben yaptım."

Peder düşünüyor. Oğlunun bu hareketini bin kiraz ağacından daha kıymetli buluyor.

18

NEDİME- SÂFİYE

Sâfiye peder ve validesinin birbirini müteakip vefatıyla yetim kalmıştı. Teyzesi hanesine aldı. Nedîme Sâfiye'nin gelişinden memnun olmadı. Kıskanıyor. Sâfiye Nedîme'nin celb-i muhabbetine çalışıyor. Beyhûde! Nedîme, Sâfiye'yi validesinin muhabbetinden bir kısmını sirkat etmiş olmakla müttehem addediyor. Nedîme ağır bir hastalığa tutuldu. Sâfiye hastanın yanından ayrılmıyor.

Nedîme hâl-i nekâhatte. Artık Sâfiye'yi seviyor. Konuşuyorlar:

Nedîme – Beni çok seviyor imişsin. Sâfiye – Ben teyzemi severim. - Acayip! – Hem senden ziyade. - Niçin? – Çünkü sen onun iki kızı olmasına râzı olmuyordun.

Dâimî bir muhabbet-i mütekâbile.

19

TRAMVAY

Bir tramvay arabası içinde bulunanların tasvîr-i etvârı.

20

YAZI ODASI VE KÜTÜPHANE

Bir arkadaşınızın tab'a muvâfık tanzîm olunmuş olan yazıhanesiyle yüz, yüz elli ciltli bir kütüphanesini diğer bir arkadaşınıza bir mektup ile tasvîr edeceksiniz.

21

NE GÜZEL NASÎHÂT

İngiltere'nin bir fabrikasında ameleden bir delikanlı yine ameleden bir kız ile izdivâca talip olur.

Erkek müstaidd, çalışkan; bir kusuru var: İşret ediyor. Düşünüyor ki acaba kız muvâfakat edecek mi? Muvâfakat ediyor, fakat izdivâcın ertesi günü îzâh edeceği bir şartın şimdiden kabulüne söz veriliyorsa. Delikanlı söz veriyor. Kız her gün kendisine bir şişe bira parası verilmesini istiyor. – Beraber içelim. – Hayır, sen parasını vereceksin.

Delikanlı pek şaşırmaksızın işrete devam eder.

Altı ay sonra, bir yortu günü. Herkes mesirelere gidiyor. Delikanlı diyor ki: Bir araba tutacak paramız olsa! Zevce bir avuç para getirip önüne koyuyor. – Nerede buldun bu paraları? – Her gün içtiğim biralardır.

Delikanlı işretten vazgeçer.

22

BİR HAKÎM-İ HALÎM

Hükemâdan bir zât hiç hiddetlenmezdi.

Birkaç kişi bunu kızdırmak istediler. En ziyade yatağının iyi yapılmasına itinâ ederdi. Hizmetçiye itmâ ile yatağı bozdurdular.

Ertesi akşam yine yatak bozuk.

Tekrar tenbîh.

Üçüncü gün hizmetçiye teşekkür ediyor “Güzel yatak aramak mecburiyyetinden kurtuldum.” diyor.

İKİNCİ KISMIN SONU

FİHRİST

SAHİFE

1. TAZARRU'	3
2. NA'T-I ŞERİF	5
3. SİTÂYİŞ-İ HAZRET-İ PADİŞÂH	6
4. ŞİİRİN MÂHİYYETİ VE HAKÎKATI	8
5. MAÂRİF	11
6. TASVİR	13
7. EVSÂF-I CEMÎLE-İ ECDÂD-I ŞEHENŞÂHÎ	20
8. ŞAM-I GARÎBÂN	22
9. KEŞFÜ'Z- ZÜNÛN	26
10. HAYRİYYE'DEN	31
11. BULUTLAR	34
12. ŞİİRİN ZUHÛRU	37
13. SUHAN	40
14. KÂTİB ÇELEBİ	42
15. ECDÂD-I MEÂLÎ NEJAD-I HAZRET-İ HİLÂFETPENÂHÎDEN SULTAN AHMED HAN-I SÂLİS HAZRETLERİ VASFINDA BİR KASÎDEDEN	51
16. GÂZİ-Yİ ERTUĞRUL BEY MANZÛMESİ'NDEN	54
17. TAYERÂN HEVAMM	57
18. EVSÂF-I CEMÎLE-İ ECDÂD-I ŞEHENŞÂH FIRDEVŞ-ÂŞİYÂN KÂNÛNÎ SULTAN SÛLEYMAN HAZRETLERİ VASFINDA BİR KASÎDEDEN	60
19. ZİRÂAT- TİCÂRET	62
20. TENKÎT	65
21. PADİŞAHTAN SULTAN OSMAN HAN-I SÂNÎ HAZRETLERİ VASFINDA BİR KASÎDEDEN	68
22. ÖMER'İN ÇOCUKLUĞU'NDAN	71
23. BİR KASR VASFINDA	75
24. FIKARÂT-I EDEBİYYE	76
25. KIRMIZI MERKUBLAR	80
26. RESİM	84
27. BİLÂL-İ HABEŞÎ	87
28. MÜNÂCÂT	89
29. SELÎMÎYE	92

30. FASÂHAT- BELÂGAT	93
31. İMÂM-I ALÎ'NİN BİR MÜNÂCÂTI	95
32. KASÎDE-İ TÂRİHÎYYE	99
33. KOSOVA MUHÂREBESİ.....	109
34. AMERİKA'DA BİR GECE	115
35. KAMÎS-İ YUSUF	119
36. NEŞ'E-İ MASÛMÂNE	121
37. KÂDÎSÎYE	123
38. DEREDEN TEPE DEN	130
39. MÛSİKÎ	135
TEVSÎ' OLUNACAK MEVZÛLAR.....	140

İKTİTÂF

ÜÇÜNCÜ KISIM

Manzûm ve Mensûr Kırk Kadar Eseri Hâvîdir.

1

MÜNÂCÂT

İlâhi, cihan-ı âferîn-i Zül-Celâlim,
 Şuhûd-u rububiyetindir avâlim.
 Huzûrunda mahsûl-ı kalb ü lisânım
 Hurûşan serkeşim, perişan makalım.
 Ne hâcet var izhâr-ı acz ü niyâza?
 Bütün iftikârım, bütün ibtihâlîm.
 Muamma-yı dîl bir garip âferîde;
 Ne bâkıl, ne âkil, ne câhil, ne âlîm.
 Bilen varsa sensin nasıl nüshayım ben,
 Bana verdi hayret Gamûz-i meâlim.
 Nasıl itîmât eyleyim ma-sivâyâ?
 Ki her bir demimdir dem-i intîkalim.
 Bekâ yoksa dünyada ukbâda vardır,
 Benim var mı “Yoktur” demek ihtîmalim?
 Eder ruh-ı Nâci şu ikrârı tekrar:
 Mesun’uz-zevâlim, Mesun’uz-zevâlim
 Senin lûtf-i vâlânı gözler ümidim;
 Senin kurb-ı âlânı özler hayalim
 Şu hâlîm olur belki gufrân-ı câleb;
 Olur belki gufrân-ı câleb şu hâlîm.

(Bahr-i Mütakarib: Faûlün/ Faûlün/ Faûlün/ Faûlün)

Erteng: Musavvir-i meşhûr Mânî’nin ma’rız tesavîri.

2

NA'T-I HAZRET-İ NEBEVÎ

Ervâh— ki tuhfe-i Hudâdır—

Hâk-ı reh-i şâh-ı enbîyadır.

Ol şâh— ki tahtı lâ-mekândır—

Çârûb-keşi kerrûbiyândır.

“Levlâk” ile zât-ı paki mevsûf,

Kur’ân’a sıfâtı zarf u mazrûf.

Dervâze-i tâki “Kab kavseyn”,

Ferş-i kademi ulûm-i kevneyn.

Şâh-ı melekût-i arş-ı paye,

Mâh-ı ceberût-i ferş-i sâye.

Îcâdı vücûd-i kevne bâis,

Ümmetleri sırr-ı ilme vâris.

Ayîne-i vahdet-i İlâhî

Mir’ât-i vücûdudur kemâ-hiye.

Müşgîn-i sevâd-ı şâm-ı isrâ

Menşûr-i nübüvvetinde tuğrâ.

Söz olsa da menba’-ı kerâmet

Kur’ân’a nazîre olmaz elbet:

Kur’ân O Resûlü kıldı tavsîf,

Ahlâk-ı azîmin etti ta’rif.

Ey hâme zebânın eyle kûtâh

Levh üzre kalemle yazmış Allah.

(Bahr-i Hezec: Mef’ûlû/ Mefâîlûn/ Faûlûn)

Çârûb: Süpürge.

Dervâze: Büyük Kapı.

3

SÎTÂYİŞ-İ HAZRET-İ PADİŞÂH

Vermiş bize razdân-ı edvâr
 Bir padişah sûtûde etvâr;
 Her türlü sitâyîşe sezâvâr
 Bir hâmi-i bî- bahanemiz var.

Bezl ettiği lûtfâ gayet olmaz,
 Bundan da büyük saadet olmaz.

Ey arş-ı serîr-i sidre-i sâye,
 Sensin bizi eyleyen vikaye;
 Gelmektedir ehl-i ilticâya
 Sayende safâ-yı bî-nihâye.

Firak-ı zuafada Zıll-i Hakk'sın,
 Sultanlığa Hakk bilir e-haksın.

(Bahr-i Hezec: Mef'ûlû/ Mefâîlün/ Faûlün)

HÜSN-İ TABÎAT

Fünûn-i nefise³⁹ ve “estetik” bahsinde en ziyade mütâlaaya şâyân maddelerin biri de hüsn-i tabîat, yahut zevk-i selîm meselesidir. Hüsn-i tabîat âsâr-ı fennîyedeki güzelliği, sahihliği, hüsn-i tenasübü vesâir meziyyetleri hakkıyla hissetmek iktidârı, yani fen duygusunun en ince ve mükemmel sûretidir ve bu cihetle fennin vicdanı denilmeye şâyândır.

Demek olur ki hüsn-i tabîatın aslı fenni duymaktan ibarettir ve bu takdirce tabîi bir hisse olduğu inkar olunamaz. Zirâ öyle olmasa fen sözünün hiç hükmü kalmazdı; hatta dünyada fennin vücûdu bile olmamak lâzım gelir idi. Hüsn-i tabîat hassasını bu yolda anlayacak olur isek insanların cümlesinde az çok mevcut olmak icab eder ve hakikat hâl de böyledir. Fünûn-i nefisenin hiç bir nev’inden asla doymaz bir adam tasavvur olunamaz. Kimi şiiri, kimi resmi, kimi de mimarlığı ziyade sever. Lâkin hiç bir fenden hazzetmeyen adam yok gibidir. Bu hâlde, şu mütâlaa hatıra gelir ki hüsn-i tabîat her yerde ve herkes indinde bir tarzda olmak, yani âsâr-ı fennîyenin arz ettiği çizgiler, şekiller, sûretler, renkler veya sadâlar, bunları gören ve işitenlerin cümlesine bir yolda tesir etmek ve cümlesi ondan bir derecede mütelezviz olmak lâzım gelir. Halbuki dünyada hüsn-i tabîat dediğimiz hassa öyle her yerde umûmiyyet üzere ve bir siyâkta zuhûr etmiyor.

Meselâ bir memleket ahâlisinin tabîatına muvâfık gelerek onlarca âsâr-ı nefiseden addolunan eş’ar, şekiller veya mûsikî makamları, başka kavimlerce beğenilmiyor. Belki hiç makbul tutulmuyor. Bir memlekette bile bir aralık pek ziyade takdir olunan âsâr bir zaman sonra itibardan düşüyor. Hatta bir vakitte zuhûr eden âsâr-ı fennîye fenne vâkıf ve hüsn-i tabîat sahibi bilinmiş zevat tarafından birer türlü muhâkeme olunarak birbirine mugayir reyler beyan olunduğunun da emsali vardır. Bazı kere bir adamın da tabiatı değişiyor. Mukaddem hayretle baktığı âsârı sonra beğenmez ve hazzetmez oluyor. Vâkıa eğer fen âsârı bazısı indinde makbul, bazısı için nâ-makbul olarak hiçbiri hakkında “Şu güzeldir, yahut çirkindir.” denilememek lâzım gelse ve fennin kadr-i haysiyyeti herkesin mizacına ve keyfine bağlı bir şey olsa mukaddem tarif ettiğimiz fen güzelliği manâsız bir sözden ibaret olur ve “estetik” ilmi

³⁹ İş bu makalenin ahz olduğu “Fünûn-i Nefise Târihî Medhâli” ıstılâhınca sanâyi’-i nefise ve sanâyi’-i bediâ manâsında istimâl olmuştur.
(Muktedir)

de böyle değişiklikten hâli olmayan bir esas üzerine bina olunamayarak hükümsüz kalmak lâzım gelir idi.

Kaldı ki hüsn-i tabîat âsâr-ı fenniyyeyi hissetmek hassasından ibaret değildir. Bunların güzelini çirkininden, adîsini âlâsından sahih ve tabîî olanlarını tabîata mutabık olmayanlarından tefrik ve temyiz etmek, yakışksız mübalağaları, sahte ziynet ve zâid teklifleri, hâsılı en gizli güzellikler ile en hafif kusurları fark etmek gibi nefis ve gayet dakik bir hassa olmasıyla her insanda, her vakit ve mahalde bir tarzda olmamasına taaccüb olunamaz ve o gibi ihtilâflar onun hakikatini inkar etmeye medâr olmaz.

Bir adam, başkaları kadar akıl ve hünere mâlik olmadığı için başkasının akıl ve hünerini ve akıl ve hünerin vücudunu inkar edemeyeceği gibi hüsn-i tabîat hakkında insanlar beyninde mübâyenet görüldüğü için hüsn-i tabîat yoktur demek doğru olmaz.

Şüphe yoktur ki hüsn-i tabîat insanın doğuşundan fen hissine mâlik olmasına tevakkuf eder; lâkin bu fazilet ne herkeste, ne de her memlekette bir raddede zuhûr ediyor. Her insan buna mâlik olmak için maddî ve manevî yaratılışınca lâzım olan hassaları bir derecede hâiz olmuyor.

Bir de hüsn-i tabîata terbiyenin, âdâb ve adâtın, medeniyet hâlinin, insanın çocukluğundan içinde büyüdüğü maddî ve manevî ahvâlin, küçük yaşından gördüğü, işittiği, duyduğu şeylerin pek ziyade tesiri vardır. Herkes gördüğü terbiye iktizâsınca ne türlü şeylerden müteessir olmaya alışır ise o şeyleri sevmek tabîîdir. Bunlara hâsıl olan meyil ve rağbetine, o yolda sarf ettiği emekler, o yüzden nâil olduğu telezzüzât ile çektiği mihnet ve meşakkatler, hâsılı bil-cümle yadigârları bir kat daha kuvvet vermesiyle öteden beri kalbini celb etmiş olan şeylere peyda ettiği alışıklıktan kolayca vazgeçemez olur. İşte bu sebeplere mebnîdir ki her memleketin ahâlisi ve ale-l-husûs birbiriyle ihtilâtı olmayan kavimler efrâdı güzelliği başka başka tarzlarda anlıyorlar; hüsn-i tabîatın Çin’de Hint’te Eski Yunan’da başka başka hüküm ve manâsı oluyor.

İhtimâldir ki fen hissine gereği gibi mâlik olmayan bir adam başka bir fen alemine girip de o vakte kadar güzel addettiği şeylerin daha nefislerini görecek olsa bunlar ile ülfet ederek fenne tabîatından hâiz olduğu istidâtı uyanıp fikri açılır, fence güzelliğin mahiyyetine ve vaktiyle hatır ve hayâline bile getiremediği o mükemmeliyyet derecesine akıl erdirmeye başlayıp eski efkârını terk eder.

Bu hâle çok adam kendi tecrübesiyle de âgah olmak gerektir.

Şu tarif ettiğimiz hâllerin bir tarzın fûnûnun en ziyade ilerlemiş olduğu memleketlerde bile vakit vakit müşâhede olunmuştur. Şöyle ki:

Fennin mükemmeliyyeti, her ne kadar şimdiye kadar zuhûr etmiş olan en nefis âsârından kıyas olunur ve bazı cihette ondan daha âlâsının zuhûra gelebilmesi tasavvur olunamaz ise de fenne bir hat tayin etmek ve “Nihayet derecesi budur, bundan ötesi yoktur.” demek de câiz olamaz.

Hüsn-i tabîat ise fennin en mükemmel sûretlerini fark etmekten ibaret olduğundan daima bakîdir. Sanayî-i nefise de bazı ihtilâfâta sebebiyyet veren yeni usûlün fence hakikate yaklaştığı hâlde eski usûle galebe etmiş olması da buna delâlet eder. Zirâ hüsn-i tabîata gerçekten muvâfık olan evvelki âsârın kadr ü hakikati yavaş yavaş zihinlerinde yer ederek akıbet ammenin makbûliyyetine mazhar olmuştur.

Bundan mâadâ hüsn-i tabîatta aklın ve tahsilin de ziyadesiyle medhâli vardır. Hüsn-i tabîatın mahiyyetini araştırarak olsak görürüz ki iki meziyyetten terkiib eder ve bunların berabere gelmesiyle tamam olur. Bu meziyyetlerden biri fen hissine mâlik olmak, yani fende mükemmeliyyet şartlarını lâıykıyla bilmektir ki bu iktidar mücerred fen tahsiliyle, yahut âsâr-ı fenniyyenin türlüünü ve en nefislerini görerek dikkatlice mütâalaa ve mukayese etmekle hâsıl olur. Fen hissi âsâr-ı fenniyyenin kıymetini takdir için kâfi olamaz. Fenni lâıykıyla anlamak, kusurlarıyla faziletlerini keşfe muktedir olmak için fen sahibinin o eseri vücûda getirdiği zaman ne gibi müşkîlata tesadüf ederek onlara nasıl ve ne derece galebe edebilmiş olduğunu bilmek lâzım gelir ki o fen eseri hakkında şüphe ve hatadan salim olarak doğru bir rey beyan olunabilsin ve değerini anlamaya iktidar hâsıl olsun. Her fennin gerek nazariyyatça, gerek ameliyyatça bir takım kaideleri vardır ki onlara vâkıf olan doğuştan hâiz olduğu fen hissine bu yoldaki malûmatını da ilâve ederek hüsn-i tabîatçe başkalarına elbette fâik olur.

İşte âsâr-ı fenniyyeyi adeta teşrîh edencesine muayene ve tenkît ederek en ufak kusurları arasında bir meziyyetini ve meziyyetler içinde ufak bir hatasını meydana çıkararak her birinin derecesini sebepleriyle beraber göstermek ve âsâr-ı fenniyyeyi bu sûretle muhakeme edebilmek fen münekkitlerine mahsus büyük bir haysiyettir.

Âsâr-ı fenniyyenin hüsn-i tabîata muvâfık olması için başlıca bir şarta ihtiyaç vardır ki o da tasvîr ile eser beynindeki tabîî münasebetin tamamıyla hâsıl olması ve o eserin her bir kıtası gerek umûmuna, gerek diğer kıtalarına en ziyade yakışacak sûrette tertip olunmasıdır ki; yoksa hüsn-i tabîatı sadece tezyînât, yahut marifet yolunda icraattan ibaret zannetmek gibi büyük bir hata olamaz.

Hüsn-i tabîatça olan kusurlar, fûnûn-i sâireden ziyade mimarlıkta göze çarpar. Zira mimarlık maddî ve muayyen bir ihtiyaca hizmet ettiğinden fen ve fen sahibini o

ihtiyaca daha ziyade bent eder ve daire-i hareketini gereği gibi darlaştırarak daha kolay fark olunacak sûrette tayin eyler.

Bir bina hüsn-i tabîata muvâfık olmak için yalnız bir kısmının güzel yapılmış yahut duvar ve tavanlarına ziynet verilmiş olması kâfi değildir. Binanın hey'eti ve bil-cümle teferruatı ne fikre, ne ihtiyaca, ne lüzûma mebnî yapılmış ise ona tamamıyla muvâfık olmak lazımdır.

Kezâlik bir sıra sütundan her birinin güzel olması ile o sütunların hüsn-i tabîata muvâfık olması lâzım gelmez. Böyle olmak için mecmûanın bulunduğu yere münasip düşürülmesi ve orada bir sebep tahtında olması iktizâ eder.

Sâir fenlerde de böyledir. Ressam resmettiği şekillerde bunların tavrında, duruşunda, kullandığı renklerde, o şekilleri toplayıp tertip etmesinde, umûmuna ve her birine beyan etmek istediği fikre münasebet aldırmaya mecburdur. Kendi eserine bu yolda bir yakışık vermedikçe hüsn-i tabîat sahibi denilemez. Fakat fen sahibi de o iktidarı hâiz olmak için hem ona doğuştan az çok mâlik olmak, hem de onu mütâlaa ve tahsil ile ikmâl etmek şarttır. Zirâ her ne kadar yaratılışından hüsn-i tabîata mâlik olsa görme, çalışma ve öğrenme ile her hâlde tabîatını ıslah eder. O sayede hüner sahibi olabilir.

Estetik: Hikmet-i Bedayi

BİR GÜLLÜ GÜLBÜN

Geçen gül mevsiminde bir bahçede geziniyordum. Bahçenin nazar-ı şairâneye arz ettiği letâfet, baharın izhâr eylediği sâir âsâr-ı teceddütten ziyade goncalarla, güllerle serâpâ donanmış olan bir çok gülbenlerden neş'et ediyordu.

En ziyade nazar-ı takdirimi celp eden bunlar oldu. Gözüm, gönlüm mütâlaa-i sun'-i Hakk ile meşgul bulunduğu hâlde gülbenler arasında dolaşmaya başladım.

Her biri sath-ı zeminden bir buçuk, iki metre miktarı mürtefî olan bu lâtif ağaçları gözden geçirmekte iken nazarım ancak otuz, otuz beş santimetre kadar irtifâ peydâ etmiş bir fidancığa tesadüf etti ki yalnız bir gül açabilmiş idi. Üzerinde açılacak başka gonca olduğu gibi bahçede kendisine benzer diğer bir gül fidanı da yok.

Sâk ve evrâkı pek terâvetli, açmış olduğu gül pek letâfetli olduğu hâlde bu fidancı öyle mahzun mahzun duruşu kendisini bana fevkalâde sevdirdi. Zihnime birtakım mülâhazât ilkâ eyledi, hatta kendi lisânınının olarak şu manzûmeyi söyletti:

Ey bağ-ı şukûfe- âferînin!
 Gülben yaratır durur zeminin;
 Her gülbeni iftihâra şâyân
 Yüzlerce gül eylemekte ihsân.
 Tanzîre beni niçin özenmez?
 Hâlık beğenir de kim beğenmez?
 Daim gözü ben de bağbanın,
 Bir tânesiyim şu gülşenin.
 Birdir çiçeğim, fakat güzeldir,
 Bin gülbene bir gülüm bedeldir.
 Kim görse eder safânı takdîs,
 Densin sana akdasü'l ferâdis!
 Her pembe çiçekli nev-nihâlin
 Ateş-zen-i kalbi ehli hâlin.
 Feyzin üretir bu dûdmânı,
 Çevrem gül ocağı, gül fidanı.
 Bir güllüsü var mı? Hepsi pür-verd,
 Ancak arada benim kalan ferd.
 Ben meslek-i infirâda gittim,

Bir tek gül ile tezeyyün ettim.
 Teşkilin ile girip bu şekle
 Çıktım yaza ben de bir çiçekle.
 Rengin eser-i meziyyetimidir,
 Enmûzec-i kabiliyyetimidir.
 Sûrette eğerçi pek vazî'im
 Manâda şu serviden refî'im
 Sûretle övünme bi-niyâz ol;
 Manâ cihetiyle ser-firâz ol.
 Şair bile sûreti bıraktı,
 Evvel bana, sonra serve baktı.
 İstense çekinmem imtihandan,
 Sûretçe de dil-firîbim ondan.
 Servin boyu varsa bûyu yoktur,⁴⁰
 Hüsnen aramızda fark çoktur.
 Güllerde olur bu reng-i dil-cû,
 Hakkın bize bir atâsıdır bu!
 Perverdem olan şu fahr-i ezhâr
 Eyler bana doğru celb-i inzâr.
 Oldukça zaman zaman musâdif,
 Hayranım olur nigâh-ı ârif.
 Bir gül ile eyledim kanaat,
 Bir kâme çok mudur bu rıf'at?
 (Bahr-ı hezec: Mefulûn/ Mefâilûn/ Feûlûn)
 Gülbûn: Gül ağacı.
 Sâk: İncik, baldır, ağacın taraf esfeli.
 Verd: (Vav'ın fethasıyla) Gül.
 Pürverd: Gül ile dolu.
 Enmûzec: Numûneden murib.
 Vazii: Pest. Yükseklik zıttı.

⁴⁰ Muktezâ-yi vezin ile sûret-i telâffuzdan dahi anlaşılacağı üzere birinci "boy" kamet, ikinci "koku" manâsınadır.

BİR HATIRA

Doksan yedi teşrîn-i-evvel evâhîrinde Sakız’a vâsıl olmuştum. Şehri, cezâîrenin ekser karasını harap eden zelzele-i azîme o senenin ibtidâsında vukû bulmuştu. Sakız’a ayak basılır basılmaz o sadme-i şedîdenin, daha doğrusu — hareket-i arzın birbirini müteakip tekerrürü cihetle — o sademat-ı şedîdenin âsârına tesadüf olunmakta idi. İskele taraflarında pâbircây karar hayli ebniye bulunuyorsa da birçok yıkıntılar, ebniye-i münhedeme yerine sûret-i muvakkite kondurulmuş bir çok barakalar da görölüyordu. Beldenin yukarı taraflarına çıkıldıkça— oralardaki ebniyenin rasânetine o kadar itina olunmamış olduğundan— yıkılmış binalar çoğalıp yıkılmamış binalar azalıyordu. Sokaklar vardı ki büsbütün harap olmuş... Barakalardan mahalleler teşekkül etmiş. Lâkin en ziyade “Kale içi” mahallâtının musâb olduğunu işitiyordum. Burada henüz hiçbir bina tecdîd edilmediği gibi yıkıntılar üzerine baraka da kurulamadığı cihetle— başlı başına bir belde hükmünde olan o mahalleler büsbütün metruk bulunuyordu.

Bir cuma günü ikindiye girip biri yerli olan birkaç refik ile bu mahallâtı ziyarete gittik. Kale kapısından girince cesim bir harabe-zâr içinde bulunduk. Buradaki emâkin vaktiyle tüfek, top tanelerine mukavemet maksadı da düşünüldüğü hâlde böyle bir şiddetli hareket-i arz hiç hatıra getirilmeksizin gayet kalın ve fakat pek rasânetsiz kâr-gîr olarak inşa olunduğundan daha ilk sadmede – hiçbiri kalmamak üzere— hâk ile yeksan olmuş. Demire, ahşaba müteallik şeyler zaten az olmakla beraber muahharen toplanılıp alındığından yalnız nihayetsiz bir taş, toprak yığıntısı kalmış. Küçük, büyük, daha büyük milyonlarca ihcar karmakarışık birbirinin üzerine düşmüş. Binlerce hanelerin harcı ve dahili duvarları birbiriyle, zaten dar olan sokak ve bahçeler ebniyenin işgal ettiği arazi ile karışmış. Soğuk, kasvetli, fakat düşündürücü bir manzara!

Aradan bir ömrün rub’u, selâsı kadar zaman güzâr etmiş iken bir gün dahi gözlerimi kapayınca o harabe-zârı hâliyle görmekteyim.

Her vakit gördüğümüz binalar, köyler, kasabalar, beldeler, şehirler hâl-i ma’muriyyetleriyle, açık, yahut açılmaya hazır kapılarıyla, nîm-i güşâde pencereleriyle, daima harekette, daima cevelânda olan insanlarıyla birer cism zî- ruh hükmündedir. Bir mezaristan tasavvur ediniz ki bütün medfenlerini açarak dağılmış ve yarı çürümüş

yüzbinlerce kadîdini meydana dökmüş olsun, onun görünüşü bu zelzele harabesinin verdiği kadar havf ve haşyet ve dehşet veremez sanırım.

Sokakların darlığı, binaların sıkışıklığı cihetle kale içinin nüfusça zâyîâtı şehrin, adanın hiçbir yerine nispet kabul etmeyecek dereceye varmıştır. Yerliden olan arkadaşımız birçok hanelerin felâketini hikâye ediyordu: Şu hanede bir zevc ile zevceden, iki kızlarından mürekkebe olan bir aileden kimse kalmamış... Öte tarafaki hanenin bedbaht zevci büyük sadmelerde şehrin haricinde bulunarak zevcesinin, üç çocuğunun üç gün sonra taşlar altından cesetlerini çıkarabilmiş... Henüz izdivaç etmiş bir zevc ve zevceden, bir intizâr-ı medîdten sonra henüz birleşmiş bir aşık ve maşûkadan biri şu duvarın sıkletiyle ezilerek refik veya refika saadeti olacak vücut-i diğeri teselliyet bulmaz bir keder, tükenmez bir matem içinde burakmış... Şu hanenin avlusunda genç bir valide ile mahsûl-i ömrü olan doğan güneşler kadar güzel bir kızcağızını yürütmeye çalışırken ve vakit nereden, nasıl geldiğini bilmediği bir recfenin düşürdüğü taşların isâbetiyle çocuğunu an-i vahdede bî-hayat bulmuş... Nihayet şu hanede dahi bir düğün için toplanmış olan on, on iki aile nisvânından hiçbirini kurtulamamış... Hasılı pederler, valideler evlatsız, çocuklar validesiz, pedersiz kalmış... Lâkin bu faciaları bize yerli arkadaşımız mı söylüyordu, yoksa harabe mi? Sâmiamızdan ziyade bâsarımız işitiyordu. O yıkılmış binalar insanlara ihsan buyurulmamış olan bir fasâhat ve belâgat ile elfâza müftekir olmayan manâ ile takrir ediyorlardı.

O âşiyâne-i bevm-i garabta hayli dolaşmışız. Ağlatmak lûtfunda bulunmaz bir ızdırab-i derûnî ile çıktığımız zaman güneş gurûb etmek üzere idi.

7

NUSAYBİN CİVARINDA BİR VADİ

Yine rah-ı bizim süvârânın
 Tuttu dâmân-ı kûsârı,
 Hale manzurum oldu pâyânı
 Bunca gün gezdiğim şu sahrânın.

Vasat-ı asumânda mihr-i bahâr
 Azametle ziyâ- nisâr olmuş;
 Kûh u deşte eşi'â-bâr olmuş;
 Eylemiş kâinat-ı şa'sa'a-zâr.

Dâmen-i kûha doğru gittikçe
 Bir güzer-geh ki göründü nûrânî;
 Gelir banın âb-ı cûşânı
 Gûş-ı tâhsine dikkat ettikçe.

Akıyor nûr gördüğüm dereden,
 Âb-ı eşcârı berk berk olmuş;
 Zîr-u bâlâsı nura gark olmuş;
 Vadi-i Eymen olmasın görünen?

Bu mudur Vâdi-i Şerîf-i Tuvâ?
 O nümayiş kimin tecellâsı?
 Bu ise nerede şimdi Musa'sı?
 Ya değilse nedir o nûr-ı Hudâ?

Yuvalarda durur iken hâmuş
 Gelerek şevk-i taze murgâne
 Başlamış âşıkâne elhâne;
 Yine tutmuş cihânı cûş-u hûrûş.

Ferş olunmuş kenar-ı nehre çimen

Yeni çıkmış şûkûfeler yer yer
 Görünür her yerinde reng-i diğ̃er
 Ediyor hande rûy-ı dehre çimen

Ediyor meşk sa'ye endâzı
 Taze evrak sebz-i eşcarın
 Arada ihtizaz-ı envârın
 Eğiliyor arz nakş- perdâzı

Cevelânıyla âb-ı hoş-cereyân
 İki üç cedvel eylemiş peydâ
 Bölünür gâh gâh olur yektâ
 Ederek nûr-ı şemş ile lem-ân

Şu letâfetle sim-i sâf âsâ
 Kayadan muttasıl akıp şarlar;
 Sanki zincir-i nûrdur parlar
 Olur ehli garama cezbe fezâ.

Mâî cari taraf taraf çağlar;
 Bâd-ı hoş-bû eser hafîf hafîf;
 Çağladıkça sular latif latif
 İki yandan sada verir dağlar

Vecde gark etti kalb-i hassası
 Bu temaşaları baharânın;
 Hissi bîdar olunca insanın
 Galeyan eylemez mi sevdası?

Giderim şî'r- hân olup ederek
 Aks-ı nağmemle dağları gûyâ,
 Lahn-ı Davûd'u andırır bu sada
 Böyle vadiye bir Kelîm gerek!

Bî-hodâne muvâfakat ediyor
 “Evvîbî”emrine henüz cibal!
 Dere ahengimizle mâl-â-mâl;
 Bir halâvetli nağmedir gidiyor.

O sefasız, susuz bu vadîden
 Gerçi geçmiş idik misal-ı sabâ;
 Geçmeye teşne olsa da rüfekâ
 Geçmem ben kolay bu vadiden.

Sığmıyor cism-i can sefasından
 Bu ne aheng-i rûh- perverdir!
 Bilse zevkim ne zevk-i hoş-terdir
 Raks ederdi cihan safasından!

(Bahr-ı Hafîf: Feilâtün (Fâilâtün)/ Mefâilün/ Fa'lün)

Eymen: Hazret-i Musa'ya tecelli-i İlâhi vâki' olan vadi, vadi-i mukaddes.
 Tuvâ: (Tı'nın zammı ve kesriyle) vadi-i mukaddes.

8

NEVBAHÂR

Mukîm-i rağ ol, ey gönül, füyûz-ı nevbahârı gör;
 Şukûfelerde mevc vuran safâ-yı hüsn-i yarî gör;
 Ne san'at eyler âşikâr hezâr-ı nağmekârı gör;
 Kenâr-ı havz-ı pakte dıraht-ı sâyedârı gör;
 Verir hayata ihtizâz hurûş-ı cûybârı gör!

Döner benefşe, gül, semen mücevherâta jaleden;
 Verir çemende lâleler birer nişân piyâleden;
 Şarab-ı nehrin andırır su aks-i renk-i lâleden;
 Dolar derûn-ı murg-zâr tarabla cûş-ı nâleden;
 Seherde seyr-ü bağa çık, sabah-ı feyz-bârı gör!

Ser-i dırahta müşt-zen, hıyâz-ı bağa berk- rîz,
 Gusûn içinde pür- gırîv, şukûfelerle pür-sitîz,
 Nihâl-i gülde teb-nümâ, yem-i çemende mevc-hîz
 Çemen çemen zemin güzer, zaman zaman sema-girîz
 Heva-perest-i pür heves nesîm-i bîkarârı gör!

Dilinde aşk-ı neşve-rîz, lebinde şevk-i hande-ver,
 Yolunda her çemen nâim, gözünde her çiçek güher,
 Şarab-ı âb hoş-güvâr, gıdası şîr-ü şehd-ter,
 Değil melâle aşinâ, kelâlden de bîhaber,
 Çoban kıyafetindeki garîb-i kâmkârı gör!

(Bahr-i Recez: Mefâilün/ Mefâilün/ Mefâilün/ Mefâilün)

Rağ: Dağ Eteği, çayırılık, çimenlik.

Meşt: Yumruk.

Hıyaz: Havuzlar.

Teb: Sıtma, humma.

Yem: Deniz.

Şehd: Bal.

BİR KASİDEDEN

Geçti kılıçtan fiten-i rûzigâr
 Seyf-i yedu'l-lahı olup âşikâr.
 Şâhid-i mülk oldu şûküfte cemâl
 Hüsn-i adâletinden olup behredâr.
 Oldu yine çîn-i kederden beri
 Cebhe-i baht-ı felek kîne-dâr.
 Gerd-i keder olmaz idi ber-taraf
 Def'ine-i sa'y etse nesîm-i bâhar.
 Sarf-ı reh-i devlet ü dîn eyledi
 Âb-ı ruhun tîğ-i zafer-iştihâr.
 “Yensûreke-leh bin-nasr-i azîz”
 Ey güherîn tîğ-i kazâ-iktidâr.
 Rehne-ger-i mülk-i ser-efkendeye,
 Verme eşerrâya emân zinhâr.
 Leşker-i bed-ahd-ı perkâkendeye,
 Eyle bed-endişeleri târ ü mâr.
 Sensin o icâz-nûmâ-yı zafer,
 Kim ki seni çâkse dem-i kâr-zâr.
 Düşmanın ol dem görünür çeşmine
 Kendisi Haydar, kılıcı Zülfikâr.
 Sensin o kim taht-ı zülâlindedir
 Cennet-i âsâyiş-i ehl-i diyâr.
 Memlekete sığmayan ejder-disâr
 Eyledi surâh-i ademde karâr.
 Dâire-i emn ü emân oldu mülk,
 Uydu usûle felek-i perde-dâr.
 Vakf-ı yed-i himmet-i feth-âverî
 Seyf-i cihât şeh-i düldül-süvâr.
 Secde-gâh-i gâzi-i şemşîridir
 Kelle-i şüc'ân-i husûmet-şîâr.
 Oldu dem-i ma'deletinde senin

Hançer-i bî-dâd-ı felek-jengdâr.
 Feyz-i bahâr-ı çemen-i devletin
 Etti bu nüzhet-gehi firdevs-zâr.
 Oldu her ehl-i suhan ü dânişin
 Hâmesi tûtî ü zebânı hezâr.
 Ayîne-i tab' ü gül hulkuna
 Her biri Vassâf-ı manâ-güzâr.
 Nükte-verân Acemin şiirini
 Etmeye tazmin ederim gerçi âr;
 Feyz-i mu'cîz demin amma bu dem
 Gülşen-i nazmından olup vâyedâr,
 Sundu onun bir gül nev-i hîzini
 Dest-i senâya kalem-i feyz-bâr:
 "Bezm-i to dil-cûyter ez lâlezâr,
 Ehd-i to şâdâbter ez nevbahâr."

(Bahr-i Serî': Müfte'ilün/ Müfte'ilün/ Fâilün)

Şeh-i Düldül-Süvâr: Hazret-i Ali.

LEYL-İ MİRÂC HAZRET-İ RİSÂLET-PENÂH

“Rabb-ı nutk âferîne hamd-i sarîh,
 Efsahü’l mürselîne medh-i fasîh,
 Cümle ashâb ü âl-i pâke selâm!”
 Demeden dil eder mi feth-i kelâm?
 Hâlık-ı ihtilâf-i leyl ü nehâr
 Eylemiş kâinâtı hikmet-zâr:
 Leyl bir bin güneşli şehir-i âyîn,
 Rûz yek-pâre bir ziya-yı mübîn,
 Leyl bir inbisât-gâh-ı sükûn,
 Rûz bir ihtilât-gâh şu’ûn.
 Nice hikmetler eyle isticlâb,
 İkisinden dahi ulu-l-elbâb.
 Gecenin gaşy-i safvet-efzâsı
 Gündüzün dil-güşâ tecellâsı
 Gecenin mâh-ı pertev-efşânı
 Gündüzün âfitâb-ı rahşânı
 Başka başka safâ verir rûha
 Sevk eder rûhu zikr-i sübbûha
 Mazhâr-ı feyz-i hâss-ı bazı leyâl
 Yükselir fikr-i nüzhetiyle hayâl
 Bâ-husûs eşref-i benî âdem
 Nûr-ı akdem⁴¹ nebî-yi mu’cîz-dem
 Fahr-ı alâ-yi ekremîn-i rüsûl,
 Şeref-ârâ-yı bihterîn-i sübûl,
 Mahrem-i evvel-i harîm-i Hudâ,
 Mürşid-i ekmel-i tarik-i hüdâ
 (Ahmed)’in leyle-i telâkkisi
 Cezb eder en azîm takdîsi.
 Başka bir leyle leyle-i isrâ,

⁴¹ Allâh’ın her şeyden evvel halk eylediği benim nûrumdur” meâl-i âlîsindeki hadîs-i şerîfe mübtenîdir.

Şeb-i mahsûs-ı hâce-i dü-serâ.
 “Şeb-i mi’râc” nâm-ı eşheridir,
 En mukaddes leyâlin ekberidir.
 Şeb-i mümtaz-ı bî-kıyas-ı envâr
 Dem-i can-bahş-ı rû’yet-i didâr,
 Kim safâ-senc-i feyz-i rû’yet olur
 Bundan âlî ne mazhariyyet olur?
 Bundan âlâsı olmaz eltâfın,
 Çok mu lâl olsa kilki vassâfın?
 Şeb-i mi’râc hâss bir demdir,
 Alem-i hâss-ı fahr-i alemdir.
 Ona aksâ-yı mahremî denilir,
 Onu hakkıyla Hakk’la kendi bilir.
 Meymenetle o hoş-terîn-i leyâl
 Eyledikçe hulûl sâl-be-sâl
 Feyze gark eyler ehl-i imânı,
 Döndürür bahr-i nûra vicdânı.
 Nazar ettikçe göz kevâkibine
 Akl eder intikâl sâhibine.
 Ruh bahr-i safâda sâbih olur,
 “Yusebbihûn” hû-van olur, müsebbih olur⁴²
 Feyz alıp “Sübbûh ism-i Rabbike” den,
 Hakkı tenzîh eder meşârikten.
 Secde-i manevîyye tâc-ı serî,
 Vecd-i âlî o secdenin eseri.
 Ederek fikr-i kudret-i Mevlâ
 Der ki: “Sübhâne Rabbîye’l âlâ”
 Ey Hudâvend-i zâhirât-efrûz,
 Bu ne hayret-fezâ kemâl-ı bürûz?
 İntifâ-yâb olur mu mişkâtın?
 Nursun, nurusun semâvâtın.

⁴² “Cümlesi felekte seyir ve devrederler” meâl-i âlisinde olan ayet-i kerîmeyi tilâvet ile Cenab-ı Hakk’ı teşbih ve takdis eyler.

Bu ne hayret-fezâ kemâl-i hafâ?
 O hafâdan zuhûra geldi safâ.
 Hayret-âmâde cânibeyninde.
 Kaldı dil hayretin beyninde.
 Gerçi hep kâinât bürhânın,
 Bilinirken bilinmemek şânın.
 “İtisamü’l verâ bi-mağfiratike,
 Acz’ül vâsıfune an sıfatike;
 Tib aleynâ, feinnenâ beşerûn
 Ma arafnâke Hakk’a marifetike”
 Mâlikü’l mülksün senin eşya,
 En küçük bir ... dünya
 Varlığın karşısında, ma’bûdum,
 Diyemez kimse “Ben de mevcûdum”!
 Biz yokuz, bizdeki vücûd senin.
 Bizi var eylemekte cûd senin,
 Verdin insan ile bu mülke şeref.
 Eyledin bir şeh-i Halil’e halef,
 Ki habîb-i şeref penâhındır,
 Hâss-ı Hasan bâr-gâhındır.
 Seni bildirdi halka bilâ-efsâh
 Eyledi hâl-i alemleri ıslâh
 Dilleri şirkten masûn etti.
 Nükte-fehm “Li ya’bûdûn” etti.
 Başka bir âlem oldu âlem-i hâk
 Hâke etti meâlî-i eflâk.
 Ne meâlî! maânî-yi Kur’an,
 Hüsn-i ahlâk onunla bulmada ân.
 Oldu rûşen cemâl-i feyz-i kemâl,
 Dehri tuttu kemâl-i feyz-i cemâl.
 Aşîkâr oldu kudret-i feyyâz.
 Feyz-bâr oldu Hazret-i Feyyâz.
 Feyz-i islâm feyz-i kâmindir,
 Cümle-i kâinâta şâmindir.

Fer verip de nigâh-ı dikkatine
 O kemâlin bakan hakîkatine
 Bir melâhat görür ki ekmeldir,
 O da hüsn-i habîb-i ecmeldir.
 Varsa da çok melîh o emlahtır,
 Varsa da çok fesîh o efsahtır.
 Emlahiyyet de, efsaniyyet de,
 Her fazilet de, ercahiyyet de
 Ona mahsûs o imtiyâz-i celîl:
 Yine kendi bu müddeâyâ delîl.
 Kimde vardır o bâ-kemâl-i cemâl?
 Kimde vardır o bî-hemâl-i kemâl?
 Cümle mahlûktan o âlâdır,
 Olmasın mı? Habîb-i Mevlâdır!
 İnzivâ-gâhda bulunduğu dem
 Dediler vâlihâne ehl-i harem:
 “Geldi bir cezbe kalb-i sâdıkına
 Mustafa aşık oldu Hâlıkına.”
 Fi’l-hakika o aşk-zâd-ı halûk
 Hakk’a hem aşık oldu, hem maşuk.
 Kurb-i mirâc onun neticesidir,
 Aşk ü maşuk vü âşık olmuş bir.
 Bir cihân-i nihân-i sübhânî,
 Ser-be-ser lübb-i zevk-i ruhanî
 Vahdet-i mahza, alem-i âlâ
 Fevk-i mâ-fevk-i alem-i bâlâ
 Acz-i dil mâni oldu takrîre
 Hiç o alem gelir mi tabîre?
 Ey şeb-i hâss-ı vasl eden bu şebi
 Ey Hudâ-yı Muhammed-i Arabî,
 Aşıkân-ı resûl-ı zî-şânın
 Hep o yüzden umarlar ihsânın!
 Cümle-i alemîne rahmettir
 Dest-gir-i esâd-ı ümmettir.

Bende sermâye-i ümit-i kabul
 Mahz-ı hubb-ı Resûl ü Âl-i Resûl
 Evvela zât-ı bî rakibin için,
 Sâniyen sevdiğim habîbin için
 Kuluna lûtf eyle tecellâ kıl,
 Abd-i bî-tilâyım, âlâ kıl.

(Bahr-i Hafîf: Fâilâtün/ Mefâilün/ Fa'lün)

Ulûl -elbâb: Ukûl-i selîme sahipleri.

Gaşy: İnsanı kendinden geçirme.

Sübbüh: (*Sîn*'in zammesi, *be*'nin zammesi ve teşdidi ile) Cenab-ı Hakk.

Bî kıyas-ı envâr: Vasıf terkibi, envârı bî-kıyas olan.

Zahirât: Parlak nücûm.

Mişkat: Kandil konulacak mahall. Burada mecâz-ı mürsel tarikiyla kandil manâsında istimâl olunmuştur.

Ecmel: Daha güzel.

HUTBE-İ PEYGAMBER

Resûl-i Ekrem bir cuma günü kendi devesine bindi ve yüz nefer ehl-i İslâm ile Kuba'dan kalktı, ve Medine'ye âzim oldu. Esnâ-yi rahta sol tarafına meyil ile Benî Salim bin Avf yurdunda Ranuna denilen vadinin üst arafına indi ve orada gayet belîğ-âne bir hutbe okuyup cuma namazı kıldı.

Hatemü'l Enbiyâ hazretlerinin en ibtidâ kıldığı cuma namazı budur ve ibtidâki hutbesi odur ki hülâsa vech ile tercümesi burada îrâd olunur.

Resûl-i Ekrem kalkıp Hakk Teâlâ hazretlerine lââyık olduğu vech ile hamd-i senâ ettikten sonra böyle buyurmuştu.

“Ey nâs, sağlığınızda ahiret için tedârik görünüz muhakkak bilirsiniz ki yevm-i kıyamette her ferdin başına vurulacak ve çobansız bıraktığı koyundan sorulacak sonra Cenab-ı Hakk ona diyecek. Ama nasıl diyecek? Tercümânı yok, perdedârı yok. Bizzât diyecek ki: Sana benim Resûl'um gelip de tebliğ etmedi mi? Ben sana mal verdim, sana lütuf ve ihsan ettim, sen kendin için ne tedârik ettin? O kimse dahi sağına soluna bakacak, bir şey görmeyecek, önüne bakacak, cehennemden başka bir şey görmeyecek, öyle ise her kim kendisini velev ki bir yarım hurma ile olsun ateşten kurtarabilecekse o hayrı işlesin. Onu da bulamaz ise bâri kelime-i tayyîbe ile kendisini kurtarsın. Zirâ onunla bir hayra on mislisinden yedi yüz mislisine kadar sevap verilir.

“Ves'selâmü âlâ Resûlullahi ve Rahmetullah ve Berakatühü”

Kuba: (*Kaf* ın zammesiyle) Medine-i Münevvere'ye karîb bir mahall.

12

NEF'Î

Bir yağız çehre, çatılmış iki hançer kaşlar
 Yine hançer gibi keskin iki ma'nâlı nazar...
 Yâd-ı ulvîsi hayalimde bu sîmâyı taşır,
 Bence Nef'î'ye bu sîmâya mehâbet yaraşır.
 Tab-ı sahbâ gibi cûş-âver-i minâ-yı mâkâl
 Fıkr-i ankâ gibi bâlâ rev-i etbak-ı hayâl;
 Açılır gonca-ı ilham-ı leb-i hârında,
 Berk vurur şûle-i endîşesi enzârında.
 Ateşîn cerbeze bir natika âsâ gözler
 Cezbe-i ruh-ı şegaf-dârını tarkîr eyler
 Görünür -safha-i emvâca düşen lem'a gibi-
 Alnının çîn-i bülendinde o ruh-u asabî.
 Başkadır feyz-ü hüner kıl-ı füsûn-sâzında;
 Canlanır, vecde gelir söz leb-i icazında.
 Duyulur ka'r-ı beyânında sada-yı âhen:
 Darb-ı şeşperle çıkan ka'ka'a miğferlerden.
 Aks-ı âvâze-i heycâ gibi eyler izhâr
 Bir derin gulgule nazmında hurûş-u efkâr.
 Sanki bir mareke, bir mareke-i cuş-â cuş:
 Sıyt-ı velvâl-i vegâ, velvele-i çeng-i cüyûş.
 Ser-beser raad heyâhâ-yı velehzâ-yı sufûf,
 Sû- be-sû berk çâk-a çâk-i şerer- nâk-ı süyûf.
 Hamle-i saf-şiken-i cân-fiken-i pîl-i demân;
 Savlet-i gürz-i girân, darbet-i şimşîr ü sinân
 Kûs ü nakkâre hem-âheng-i giriv-i hecemât,
 Köpürür her köşeden demdeme-i dîv-i memât.
 Nâ'râlar muşta-zen-i tabl-ı simâh-ı gerdûn;
 Sadmeler, zelzeleler hadşe- res-i kalb-i menûn.
 Atılır her yana bin rahş-ı savaik-peyrev,
 Gerd-i haşyetle dolar günbed-i vâru-ne-i cev...
 Oh! Ey muciz-edâ şair-i şayeste-gurûr,
 İnliyor nây-ı beyânında nevâ-yı mansûr.

(Bahr-i Remel: Feilâtün/ Fâilâtün/ Feilâtün/ Fâ'lün)

Sahbâ: Al, (Ashab)ın müennesi, mey sahbâ. Müennes semâî olan hamrâ sıfat olmak itibarıyla müennes kullanılır. Ekseriya mevsûfun hazfıyla müstameldir.

Şeşper: Altı başlı alet-i darb.

Pil-i demân: Kükremiş fil.

13

VECD

Bir mükevkeb gece-i yedi, ben tenhâ
 Bulunurdum kenâr-ı deryada..
 Pak idi iberden feza-yı semâ,
 Bahr ise bâd-bândan âzâde.
 Dolarak gözlerim ederdi haram
 Mâverâ-yı cihâna hayret eyle..
 Gâh ü eşcâr ü kâinât tamam
 Sanki bir lehce-i garâbet ile
 Pür-seş eylerdi sırr-ı ma'nâyı
 Dalgalardan.. nûcm-i zehrâdan.
 İhtirân-ı tâc per-tev ifzâyı
 Eğerek rakiâne bâlâdan;
 Dalgalar— ki hurûş u hiddetine
 Veremez kimse inkisâr-i derûnun—
 Ser-ferû ettirip şihametine
 Şöyle derlerdi hep behm-i âhenk:
 Ki belendi zıddâda, pest-i gâh
 Vahdehû lâ ilâhe illâllâh!

(Bahr-ı Hafîf: Feilâtün/ (Fâilâtün)/ Mefâilün/ Feilün)

14

KÎTÂBE

--Bir küçük çocuğun kabri üzerinde muharrerdir.---

Ey salhurde sarmaşık! Ey nev civân - çemen

Ey türlü türlü taze nebâtat-ı mevc-zen!

Ey mâbed-i ilâh ki oldun Hudâ-nümâ,

Feyzinle akl ettin ûlûhiyet-i âşinâ!

Ey nâle-zen mekes ki olursun sâdâ- resân

Ezhâr içinde uykuya dalmış iken şubân;

Bî-çarenin muâriz olursun ferâkına

Söylersin anlaşılmayacak söz kulağına!

Ey bâd! Ey gavâfil emvâc-ı bî-karâr!

Ey kainat içindeki elhân-ı bî-şumâr!

Orman ki hep gelip geçen erbâb-ı intibâh

Bir fikir ile eder seni ârayış-i nigâh!

Ey meyveler ki velvele-i rüzgâr ile

Eylersiniz sukût-u yere inkisâr ile!

Ey nev-bahâr şevkî ile eyleyip zuhûr

Afâkı türlü nağme ile inleten tuyûr!

Ey köhne hâitin arasından çıkıp müdâm

İnsanda vehm-ü vahşeti müzdâd eden hevâmm!

Ey muttasıl yetiştirip etraftan hevâ

Emvâc-ı bî-nihayeyi cûşan eden fezâ!

Ey hûşeler yetiştirici hak-ı feyz nâk!

Ey inciler nisâr edici bahr-ı sine çâk!

Yapraklar! Ey şukûfeler açmış gusûn-ı ter!

Dallar içinde kuş büyüten âşiyâneler

Artık kesin gürültüyü, dalsın hayaline,

Bir parça terk edin çocuğu kendi haline,

Rahatsız olmasın, uyusun tıfl-ı nâtüvân

Mader de eşk-i dîdesini eylesin revân.

(Bahr-i Mûzarî' : Mefûlü/ Fâilâtün/ Mefâilün/ Failün)

Şuban: Çoban.

Hâit : Duvar.

Hevamm: (*Mim*'in müşeddesiyle, *Hame*'nin cem'idir. Yılan, akrep gibi muhavvef olan haşerât-i arz.

EŞ'ÂRIMIZ HAKKINDA BAZI MÜLÂHAZÂT

Lisân-ı Osmânî'de nazım yolu İran şûârasına taklit ile açılmış ve şûâramız umûmen o yolu tutup gitmiş olduğundan şiirde lisânımıza mahsus bir tarik yoktur.

O taklidin neticesi olmak üzere kasîdelerde hakikate mugayir tabîrât-i mübtezele ve mübâlagât-i merdûde ve gazellerde pek çok teşbihât-i barîde istimâli iltizam olduğundan eş'ârımızın ekseriyyesi sevilmecek bir sûrette kalmıştır.

Şairlerimiz— İran şairleri gibi – hikemîyat-i letâif ve teşbihâtça da şâyân-i tahsin pek çok eş'ar inşat etmişler ise de ne çare ki diğer kısım galebe geldiğinden âsâr-ı kudemâ içinde tamamıyla makbûl-i kulûb olacak bir kasîde mefkud olup itirazdan sâlim gazel de azdır. Kasâidçe kudemâ-yı şûâranın taklit sûretiyle ittihaz eylediği meslek bir muslih-i munsif ve müdekkikin himmetine tesadûf etmedi. Muslih-i kasâid diye müştahir olan Nef'î o mesleği ıslâh etmeyip tervîc ve tevsî' etmiştir. İşte bu müsâmaha kasîdelerin:

Bir gûşe-i nigâh ile mimâr-i himmeti
Sûrâh-ı mure vüs'at gün ü mekan verir.

(Nedîm)

Nesîm-i halk-ı çemen hîzî olsa güne vezan
Olurdu reste tenvîr içre gonca-ı sî-râb.

(Nâbî)

gibi vicdân-ı selîmin kabul edemeyeceği mübâlağalı sözler ile dolmasına sebep oldu.

Şiirimiz böyle hakikate mugayir mübâlagât-i gayri makbûleyi yalnız ekâbir haklarında nazım ile iktifâ etmediler. Zü-l-ukulden olmayan hayvanâtın, zîruh olmayan cemâdatın bile tavsîfi için münasebetsiz söz bulmakta it'ab-ı karîha ederek Nef'î bir at methinde:

“Hırâm-ı dil-keşi dünyayı meftûn ettiği yetmez,
Felekler de melekler de mülâzımdır temâşâyâ.
Bırak âsâ-ı zeminden ger-azimet işte eflâke
Eder sûratte sebkât tîr-ı ah arş-ı peymaye.
Yedisinde güzâr eylerdi nem-nâk olmadan pâyı
Yolu düşse eğer yel gibi gâh-ı heft deryâyâ.”

Nedîm bir mevki' vasfında:

“Hey ne feyz-i câvidandır ki olur sır u sehi

Sürseler bir katre âbın nâvenk-i peykânına!”

gibi sözler söylediler.

Kudemânın gazellerindeki teşbihâtın ekserîde şuârâ-yı İranî’yeye taklit ile pek münâsebetsiz bir tarzda cereyân eyledi.

Enîsü’l Uşşâk’ın cem’ eylediği teşbihât bin beş yüzden ziyade olup bunların onda biri kabule şâyân görülmüyor. Meselâ:

Zülûf Hakkında:

zincir, rismân, çengel, ejderhâ, yılan, akrep;

Göz Hakkında:

katil, alîl, marîz;

Kaş Hakkında:

tâk, keman, köprü, kavs-i kuzah;

Kirpik Hakkında:

hançer, ok, mızrak;

Gamze Hakkında:

kasap, hırsız, cellât, kat’-ı tarik, haramî, gürz-i girân;

Boy Hakkında:

serv, ar’ar, tûl-i emel, yerden göğe kadar uzun bir şey;

Ağız Hakkında:

nokta, cevher-i ferd, mevhûm, adem, yanında bir nokta ... kadar büyük görünecek bir şey gibi sözler söylemekten çekinmediler.

Şiir her türlü ahvâlî ve bu cümleden olmak üzere ahvâl-i vicdaniyyeyi kalbe tenşît ve tesîr gösterecek ve tabîi meylettirecek sûrette evsâf ve teşbihât-i münâsibe ile tasvîr eder mevzûn ve mukaffî söz demek iken kudemânın zikrettikleri evsâf hüsn ile mevsûf bir şahıs tasvîr olursa insan onu gûl-i beyâbânî zannıyla mütevahhiş olur.

Lâkin divanlarından o türlü sözler çıkarılıp da yalnız hikemîyât, evsâf ve teşbihât-ı münâsibeyi câmi’ sözleri ibkâ olursa hayal ve tasvîrce kemâl-i iktidârları okuyanları i’câb edecek derecede âlî görünür.

Hele mesneviyyât şâyân-ı takdirdir: Hâkânî’nin Hilye’si, Fuzûlî’nin Leylâname’si, Nâbî’nin Hayriyye’si, Şeyh Galib’in Hüsn-i Aşk’ı, Yahya Bey’in Gülşen-i Râz’ı, Sâbit’in Mesneviyyât’ı gibi âsârda makasid ifâte etmeyecek derecede intihâb ve tadîl icrâ edilse kudemânın kudretleri bir kat daha sabit olur.

ÂSÂR-I EDEBÎYYEDE GÜZELLİK

Âsâr-ı edebîyyede ve bilhâssa şiirde üç nevî güzellik takdîr olunur ki birincisi mahâsin-i fikriyyeye, ikincisi bedâyi-i hayâliyyeye, üçüncüsü de sünûhât-i kalbiyyeye mahsustur. Bu güzelliklerden ruha nafîz olan sünûhât-i kalbiyyeye mahsus güzellik olduğu için diğerlerine takaddüm eder. Bundan sonra gelen bedâyi-i hayâliyyedir. Mahâsin-i fikriyye üçüncü derecede güzel addolunur.

Mahâsin-i fikriyye letâfet-i hissiyye ile karışırsa tabîdîr ki eserin güzelliği bir kat daha artacağı gibi kendilerinde letâif-i hissiyye ile bedâyi-i hayaliyenin ahenk-i imtizâcî bulunan âsâr letâfetçe bir mertebe-i âlî-ul- âle vâsıl olur. Meselâ:

“Ziyâ-yı akl ile tefrik hüsn ü kubh olunur,
Ki nûr-i mühürdür elvânı eyleyen teşhîr.”

sözü yalnız fikren güzel olan âsârdan madûdtur ki bunu fikir takdir eder.

Nedîm’in bir sâhilhâne vasfındaki neşîdesinden:

“Gûh-ı derya iki canibten der-ağuş eylemiş
Sanki derya dayesi, geh-sâr ise lâlâsıdır.
Gûh sakınmakta ruhsârın doğar günden onun,
Bahr ise âyînedâr tal’at-ı zîbâsıdır.”

beyitleri hayalen güzel olan âsârdandır ki bunu da zevk takdir eder.

“Zevk-i sevda duymadın, aşık peres-târ olmadın;
Ol kadar sevdim de aşkımdan haber-dâr olmadın.
Bahtiyâr olmağı sevdadan merâmı tab’ımın;
Bahtıma düşman kesildin, tab’ıma yar olmadın.”

beyitleri sünûhât-i kalbiyyedendir ki bunlar da his ile anlaşılır. Halbuki:

“Ey yâd-i bekâ enîs-i gâm-hâr
Ey yâd-i bekâ rakipsiz yâr!
Yâdın gibi dil bulur mu dildâr?
Yâdında veyâ sözüm vefâ var!”

kıtasında zarâfet-i fikr ile rikkat-i his iki yâr muvâfık gibi mümtezic görüldüğünden kıt’a hakikaten pek dilnîşin iken:

“Sözüm bazı ben şeb-i târî,
Veririm subh-u nevbahârı ona!
Düş-ı nâzında zülf-ü zer-târî

Görünür yârimin hayâli bana!
 Yetişip hâl-i ızdırabımda.
 Yüzüme nûr-i hüsnünü serper;
 Sanırım bir perî zerrîn-i berr
 Dolaşır kûlbe-i harâbımda!”

Manzûme-i müntehâbesi en lâtif bir his ile en nazik bir hayâlin hacle-gâh visâli addolunmaya lââyık olduğu için fıkır-i hakîrâneme göre yukarıdaki sözlerin cümlesinden daha dilber, daha ruh-i istînâsıdır; ve okunduktan sonra insanı bir müddet tefekküre düşürmek de bu yoldaki nefâyis-i nadîreye mahsus bir meziyyettir.

MEVLÂNÂ CÂMÎ TARAFINDAN HAZRET-İ FATİH'E MEKTUP

Ey nesîm-i hoş bû! Kâbet-ül- âmâl-i cihân olan bir menzîl-i mukaddese doğru şitâb etmeyi arzu eylerim.

Evvelâ ârâmgâh-i yâre uğra, daha ziyade meşkin-i nefis ol, ondan sonra kemâl-i ihlâs ile yola düş.

Buradan (Horasan'dan) bir padişâh-ı cihangîrin himmet-i âlîyyesi sayesinde merkez-i memâlik-i Osmâniyye olan İstanbul'a gideceksin.

Gide gide oraya varınca bâr-gâh-ı refî-i şehriyârı neresidir, sor, öğren. Git hâk-i rah-ı derbânı bûs et. Müsaade aldıktan sonra ta'zîm-i tâm ile Huzur-i Celilî Padişâha çık. Mücâhid-i Galîb, Fatih-i Menâkıb Hazretlerine bende-i hakîkisi (Camîî) tarafından şu vech ile arz-ı ihtisas eyle:

“Ey kahraman Gazî! Mesned-i şâhânenin şeref-efrâzı ser-fîrâzıdır. Âbâ ü ecdâd-ı azâmın ebu'l beşere kadar birer birer ta'dat olursa görülür ki her biri bir âlî mesned-nîşîn, her biri bir tâc-dâr-ı adalet-i karîndir.

“Bir zamanlar dünya âbâ ü ecdâdının vücûtları ile fahreylemiştir. Şimdi ise cihanın yegâne medâr-ı iftihârı sensin. Şimdiye kadar pirâye-i serîr-i celâl olan padişâhân içinde senin gibi kesb-i fazl u kemâl etmiş kim vardır? Müşkilât-i hikmeti, mücammelât-i marifeti sözlerin hâl-i izah eder. Râh-i meşşâiyyûnu bilir, bildirirsin. Nûr-i işrâkiyyûnu görür, gösterirsin. Bir kahraman için lâzım olduğu kadar ateşin tabîatsın. Tab'an fehhâme-i gavamız-i hikmetsin.

“Kalbine nûr-i ilâhi öyle pertev-bâr olmuştur ki onda zulmet-i melâhiye meyl eseri kalmamıştır. Fikr-i nakkadın riyâziyyata mâildir. Bundan nâşîdir ki memâliğin riyâz-ı hulde dönmüştür.

“Şâh-râh şerîat sâlikîsin, şerîat-ı himmet bülendinde kuvvet bulur. Nice dârülesnâm mücâhedâtınla ma'bûdü'l islâm olmuştur.

“Merâsim-i eşfâka muhibb, zemâim-i ahlâktan müctenibsin. Hudâ hikmeti, iffeti, şecâati, sehâveti,- erbâb-ı hasedin rağmına— sende cem' etmiştir.

“Âsmân ve hâktan müdâvim-i âyin-i devran oldukça revş-i âsmân re'yine muvâfık olsun, Şeref-i Hakk'tan hâk-i payinle mütezâyid bulunsun!”

Ey Nesîm! İhlâs ve duâmı huzûr-ı şâhâneye arz eyledikten sonra sana terfîk ettiğim şu birkaç parça nazm-i garîbi—ki hafıza-pirâ-yi hûş-mendân olacak şeylerdir— unutma, nazargâh-i Padişâhiye takdim et de deki:

“Bir karınca sâika-i ihlas ile bâr-gâh-ı Süleymanî’ye yarım çekirge ayağı ihdâ’ eylemiştir. İşte benim de elimden huzûr-i hüsrevâneye bu kadarcık bir şeyi takdim etmek gelebildi. Bu hediye­nin değeri sahibinin kudretiyle mütenâsib olmak tabîî değil midir?”

Bunu da söyledikten sonra tab’-ı hü­mâyûna melâl getirmemek için yalnız tekrar-ı arz-ı ta’zîm ile iktifâ ederek hatm-i kelâm eyle.

18

MAYIS

Mayıs bir köylü kızdır, saf ve dilber, şûh ve sevdâkâr:
 Çiçekler, kuşlar etrafında fevc-â-fevc ve reng-â-renk:
 Çiçekler handesinden serpilen elvân-ı revnak-dâr,
 Duyur âvaz-ı şevkinden uçan ervâh pür -âhenk
 Münevver nergis çeşmânî handân-ı terâvettir.
 Mu'tar- ı sümbül gisûsu tâlan-ı şetârettir,
 Mîzher sîne-i uryan lerzân-ı muhabbettir,
 Mayıs bir köylü kız, bir şûh-ı fettân-ı tabîattır.
 Mayıs bir köylü kızdır, saf ve dilber, şûh ve bî-arâm;
 Doğup— gülçîn olurken jaleler subh-ı bahârîden—
 Söner bî- çare, en parlak dem-i şevkinde bir akşam,
 Ekinler en müzehheb-i râşe-i aşkıyla titrerken.

(Bahr-i Hezec: Mefâîlün/ Mefâîlün/ Mefâîlün/ Mefâîlün)

MÜLÂHAZÂT-I MÜTENEVVİA

Ehâsîn-i eşyanın, bedayi-i âsârın bir hâssa-ı hafıyyesi de düşündürücülüktür. Bu düşündürücülük eşyada bir derinliktir ki bu'd-i mücerred gibi cihetten müberrâdır. Fikir bu derinliklere süzülürken ruhu da birlikte çeker götürür. Fikir için bu bir hazin-i istiğrak, ruh için bu bir tatlı incizâbtır. Ekseriya o zaman yürek gizli gizli ihtizâz eder. Ekseriya o zaman göz sıcak sıcak katreler düşürmeye istidâd gösterir.

Bedâyi-i âsârdan tabî bir şiire sade bir kelâma sarfında bu düşündürücülüğü (ta'kîd) ile tevcîh etmek ne garip bir eser-i gabâvet ne galîz bir nişâne-i belâhettir.

Müessir-i tabîat— ki bedâyi-i sun'î kudrettir— adî nazarlar için öte tarafına geçmek kabil olmaya serâir perdeleri altında gizlenmiş bir nice nükteleri havîdir ki bunlar yürekte lâtif lâtif hisler ikaz eden dil-pezir hikmetler, cân-rûba şiirlerden ibarettir.

O perdeleri birer birer kaldırıp o hikmetleri, o şiirleri âlem-i zuhûra çıkarmak! İşte üdebânın vazifesi budur.

“Kadr-i zer zerger şenâsed, kadr-i gevher gevherî.” denilmiş... Her sarı mâdenî zer, her parlak taş cevher olamadığı için. Zer ve cevhere rağbet gösterip kıymet vermek için ise zerger veya cevher-furûş olmaya ihtiyaç yoktur.

Altının hâlisini mağşûşundan ayırmak mihekk ile tecrübeye, cevherin hakikîsini yalancısından tefrîk etmek meleke-i nazara mütevakkıftır.

Hâlis ve mağşûşu, gerçekçisi yalancısı bulunmak münâsebetiyle zer ve cevhere müşâbeheti imkan olunamayan âsâr-ı edebîyyeyi temyîz için mürâcaat edebileceğimiz vasıta-i münferîde ise zevk-i selîmdir ki erbabına kudretin bir bahşâyiş-i ulvîsidir!

CEDD-İ EMCED HAZRET-İ HİLAFETPENAH CENNET-MEKÂN
SULTAN AHMED HAN-I EVVEL HAZRETLERİ VASFINDA YAZILMIŞ BİR
KASÎDE'DEN

Edirne şehri mi bu yâ gülşen-i me'vâ mıdır?
Anda kasr-ı pâdişâhî cennet-i a'lâ mıdır?

Beyt-i ma'mûr-ı felek mi ol fezâda ol sarây?
Yâ zemîni cennet olmuş Ka'be-i ulyâ mıdır?

Cûylar mı devr eden tarf-ı çemenzârın, yahud
Mâi pervâz ile nat' olmuş yeşil hârâ mıdır

Sebz ü hurrem bir fezâ mı her kenâr-ı cûybâr
Yâ miyân-ı cûda aks-ı künbed-i hardâ mıdır?

Dâ'imâ böyle müferrih bu cây-ı dil-güşâ,
Her zaman âb u hevâsı böyle rûh-efzâ mıdır?

Yoksa şimdi eyleyen âb u hevâsın terbiyet
Âftâb-ı devlet-i şâh-ı cihân-ârâ mıdır?

Atlas-ı gerdûn mu peyveste nihâl-i sidreye,
Yâ firâz-ı râyetinde şukka-i vâlâ mıdır

Subh-ı rûşen mi şu'â'-ı mihr-i âlem-tâb ile
Yâ sarây-ı devletinde perde-i dîbâ mıdır?

Dest ü tab'ın ebr ü deryâdır diyen gafillerin
Dâ'imâ mahzûn-ı fikri böyle bî-ma'nâ mıdır?

Bahr eder mi kâ'inâtı gark-ı emvâc-ı kerem,
Ebr ise dâ'im cevâhir-pâş u gevher-zâ mıdır?

Hem güher hem sîm ü zerdîr âleme bezl ettiğî
Kimse bilmez keff-i destî kân mîdır deryâ mîdır?

Vüs'at-i re'y-i münîrin sebt eden fark eylemez
Kendi keff-i destî mi yohsa yed-i beyzâ mîdır

Vasf-ı bûy-ı hulk-ı mî satr-ı hat-ı şâ'irde yâ
Mevc-i deryâ-yı suhande anber-i sârâ mîdır

(Bahr-i Remel: Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilün)

Edirne: Eş'âr-ı selefte bu kasîdede olduğı vech ile “*Dal*”ın sukûnu, “*Ra*”nın tahrikiyle vârid olduğundan vaktiyle öyle telâffuz olunduğı anlaşılıyor.

Yahut: “*Ye*”nin kesri tecvîz olunmaz.

Fezâ: Ova.

Hindistan'ın Cehan şehrinde Fâni isminde adam bulunurdu.

Fâninin üç ahabı var idi. Muhabbetini büyük bir nimet ve kuvvet bildiği birincisini pek severdi: Bir dakika hatırından çıkarmazdı; onu hoşnut etmek için her şeyi feda etmeye hazır idi. İkincisini oldukça severdi: Muhabbetle iftihar ederdi; bir müddet görmeyecek olsa arardı. Lâkin üçüncüsünü az severdi: Tesadüf ettiği vakit bir aşinâlık eder, bazen de bir iki kelime teâtî eylerdi. Uzun bir zaman hiç görmediği olurdu; ne arar, ne sorardı. Onun dostluğuna hiç ehemmiyet vermezdi.

Bir gün Fâni, hükümet tarafından yed-i idaresine tevdi' olunmuş olan bir işin hesabını vermek üzere şehrin hakimi huzuruna davet olundu.

Karşısında bulunanların kalbinde en hafî hisleri keşfedecek kadar nüfuz-i nazar sahibi olan hakimden bir şey gizlemek, kendisini hiçbir şeyde aldatmak mümkün değil idi. Vâkıâ iyiler merhametinden ümid-vâr ise de kötüler adaletinden titrerdi.

Fâni hakimın huzuruna yalnız gitmek istemedi. Birinci muhibbine mürâcaatle hesab-ı rû'yetinde muâvenet ve iktizâ eder ise bir iki sözle kendisini müdafaa etmek üzere birlikte gelmesini rica etti.

O ahabı gayet bârid bir tavırla dedi ki:

-- Bu şehir halkının cümlesi bana perestiş derecesinde hürmet ettiği hâlde hakimın nazarında hiç kadr-i itibarım olduğunu bilmez misiniz? Bununla beraber şu anda bir başkası tarafından eğlenceye çağrıldım; Beraber gitmeme imkan yoktur; sizinle vedaya mecburum.

Fâni hayrette kalarak ikinci dostuna müracaat eyledi. Beraber gitmek teklifini işitince rengine tegayyür gelmiş olan bu dostu birlikte yola çıktı ise de mahkemenin kapısına gelir gelmez tevekküfle:

-- Azizim, dedi, ben seni çok severim, lâkin bu kapı bana acayip görünüyor! Ben bu kapıdan adeta korkuyorum; Buradan içeri giremem. Yapabileceğim bir şey varsa o da kapıyı açıvermektir. İşte açıyorum, sen gir!

Fâni yalnızca girmekte mazhar idi. Çünkü o şehirde bir adamın hakim tarafından vâki' olan davete icabet etmemesi mümkün olamazdı. Meyyit çehresiyle, titreyerek o korkunç kapıdan girdi.

Huzur-i hakimde kendisine tevdi' olunmuş olan işin – bir kırk akçesi hariçte kalmamak üzere-- hesabı rû'yet olundu.

Muamelât-i kusurdan hatadan sâlim olmayan Fânî düçar ceza alacağını tahmin ederek meyus bir hâlde iken—kendisini göstermeksizin bir tarafta durmakta bulunan—üçünçü muhibbi hakimin muvâcehesine geldi; onu müdafaa ve hakkında celb-i merhamet için o kadar belîğ, o kadar müessir bir nutuk irad etti ki nihayet hakim Fânî'nin hep kusurlarını, hep hatalarını af ile beraber bir büyük mükâfaat ihsan buyurdu.

Hep insanlar o Fânî'yiz. Bize tevdî' olunan iş hayattır. Hakim, Rabb'zül-Celâl'dir. Müthiş mahkeme kapısı mezardır. Mahkeme, mahkeme-i kübra adalet-i İlâhidir. Birinci dostumuz servetimizdir ki son nefesimizin hulûliyle beraber başkalarına intikal eyler. İkincisi akrabamızdır ki bizi mezar kenarına kadar teşyî ve bir iki damla gözyaşı feda ederek oracıktan iftirak ederler. Üçüncüsü dünyada yapabildiğimiz iyiliklerdir ki bizden evvel huzur-i rahmete şitâbân olur; mesavîmizi küçültüp mehâsınımızı büyülterek bizi mağfiret-i rahmanîyyeye mazhar edinceye kadar çalışır.

Hüner sahibi olmanın bir derecesi vardır ki deha (genius) tabir olunur. Bu ise hüsn-i tabîatin fevkinde olarak Hakk Teâlâ'nın ebnâ-yi cinsimizden pek azlarına ihsân buyudurduğu meziyyet-i celîledir.

Âdî lisânda, her nev'i ilim ve fende pek büyük fetânet ve fikir derinliği ispat edenlere sâhib-i deha denilir. Fende deha, bilhassa ibdâ' kuvvetidir ve hüsn-i tabîat ile hüner bu kuvvetle birbirinden tefrîk olunur. Zaten fen sahibinin en başlı hassası, gördüğü ve işittiği şeyden çarçabuk ve pek ziyade ve bir sûret-i mahsûsada müteessir olmak ve bununla beraber âsâr-ı fenniyyenin husûlü için lâzım olan şartları da bilmektir. Fende deha, sahibinin cihet-i tefevvuku, hissiyyat ve teessürâtını en ziyade şiddetle ve doğruca kalbine işleyecek yolda izhâr eylemek için bir istidât-ı fevkalâde ile öylece tesîr edecek şekil ve sûretler icad etmek iktidarındır ki ansızın zihnine doğmasıyla bir nev'i ilhama teşbîh olunmuştur. Hüsn-i tabiat ve hüner-i âsâr ancak mahzûziyyet ve tellezzüzü mevcûb olur. Deha âsârı ise çok kere şimşek gibi birdenbire zihne çarpar ve hep beklenilmeyen sûrette tesîr ve hayrete düşürür. Umûmen fen erbâbına mahsûs olan o hassaslık deha ashâbında gayet kuvvetlidir ve bunlar hüsn-i tabîat ve hüner sahibine o cihetle de tefevvuk ederler. Hatta en güzel eserlerinde bazen dikkatsizlik gibi görünen kusurlar da kezâlik bu cihetten neşât eyler.

Hüner elbette tabîi bir istidâta mütevakıftır. Lâkin çalışma ve tahsîl ile günden güne ıslah olunur ve ilerler, fenne edânî derecede istidâtı olan bir adam, usanmamak ve cidden devam ve ikdâm etmek faziletine hâiz olur ve kendisine bir yol gösteren de bulunur ise hüner sahibi olabilir.

Deha ise bu yolda kesb olunmak kabul olamaz ve doğuştan olmadıkça mütâlâa ve tahsîl ile kazanılmaz. İstek, çalışma, sebat olmayınca hüner olmaz. Fakat sahib-i deha bunlara o derece muhtaç değildir. Onun âsârında gûya zahmetsizce aramakla bulunmuş değil, kendiliğinden peyda olmuş gibi bir sadelik, bir tenasüp, büyüklük vardır ki esker deha âsârında müşâhede olunur ve temâşâsıyla doyulmaz. Lâkin zannolunmasın ki deha, mütâlâa ve tefekkürden müstağnidir. Deha sahibi de kendi usûlünü, kaidelerini işlemesinin tarzını tebdîl ve ıslah edebilir. Şu kadar ki ondaki iktidar sonradan edinilemez. Cezbiyyet-i kanûn-i tabîîsini nasıl keşfettiği Newton'dan soruldukta “Düşüne düşünce buldum.” demiştir. İtalya'nın en büyük ressamlarından Leonardo Da Vinci “Jokond” denilmekle meşhur olan kadın tasvîrini dört senede

tekmil etmiş ve âsâr-ı sâiresinden bazılarına daha ziyade emek vermiştir. Vâkıâ deha sahiplerinin cümlesi o derece emek ve vakit sarf etmez. İçlerinde pek çabuk iş görenler de olmuştur. Lâkin bunda asıl aranılacak şey vakit meselesi değil, eser-i fenniyyenin icrâsında ittihâz olunan usûldür. Büyük fen erbabının her devirde itibarını saklamış olan eserlerine dikkatle bakılır ise bunların ne kadar ilim ve kâide üzerine yapılmış olduğu anlaşılır ve her cüz’i fenne kemâl-i vukuflarına şehâdet eder. Ashâb-ı dehanın ekseri vücûda getirdikleri eseri ne kadar germ ile icat ve tertib etmişler ise onun icrâ altında da o kadar himmet ibrâz eylemişlerdir. İşte bu da size büyük bir misâl ve ibret olsun.

Fen kâideleri lâıykıyla bilinmedikçe, mütâlaa ve tahsîl olunmadıkça dikkate şâyân bir eser hâsıl etmenin imkanı yoktur. Nice fen erbabı vardır ki yalnız tabîâtından az çok mâlik oldukları iktidara güvenerek vakitsiz ve hazırlıksız yola çıktıklarından takdire şâyân bir şeyi husûla getirememişlerdir. Niceleri de adetten hariç bir istidata mâlik olmadıkları hâlde en büyük fen sahiplerinin bile itibar etmiş oldukları usûle riâyet etmiş, yani hiçbir örneğe esir gibi bağlanmayarak cesaretle ve serbestçe icad ve ağır ağır icrâ etmek yoluna gitmiş olsalar medhe şâyân eserler vücûda getirebilirler idi. İktidar ve icraatları bu gibi kâidelere galip gelen bazı deha sahipleri müstesna tutulduğu hâlde denilebilir ki fûnûn-i nefisede muvaffakiyyet ekseriya şu şarta; yani tasavvur olunan fikri ilme muvâfık ve kusursuz bir şekle dökmek için cidden uğraşmaya mütevakkıftır.

BENİMLE İSHAK

Derya sakın, kenar tenhâ,
 Bir samt-ı sükûn içinde sahrâ;
 Gaşy olmuş idi nesîm-i hoş-bû,
 Ezhâr görür gibiydi rûyâ!
 Etmiş idi sath-ı âb-ı rûşen
 Aks-i kamer-i hazin sîmâ;
 Deryâ tanzir edip semâyı
 Olmuştu semân nazîr-i deryâ,
 Eylerdi temevvüc-i tebâüd
 Yer yer görünen nücûm-i zehrâ.
 Pervâz etmek dilerdi rûhum,
 Cismim ona bâr olurdu hayfâ!
 Her manzara, her bedia, her su
 Müstağrâk-ı nûr idi serâpâ.
 Uçmakta ketâib-i melâik...
 Vâkiyse de aynı hâb-ı hülyâ!
 Şehbâl-i münevver-i kamerle
 Resmolmuş idi bu levha gûyâ
 Pîş-i nazar-ı tazarrumda
 Mabed görünürdü zîr ü bâlâ;
 Değmekte idi sımah-ı câna
 Bir savt-ı garib-i rikkat-efzâ.
 Eyyâm-ı latîf-i reng-i mâzi
 Eylerdi o şeb tavaf bîcâ.
 Cârî ü muhit olan sükûnun
 Kalbinde bir âh u zâr peydâ.
 Bî-tâb-ı tûvân öterdi bir kuş
 Ağlar gibi bir mezâr-ı hücrâ!
 Her şer uyuyordu, ben de lakin
 Bîdar oluyordu fikr-i sevdâ.
 Birdenbire zulmet oldu târi,

Sislerle büründü cümle eşyâ.
 Hulyâ-yı sevâd perverimden
 Mehtab firâr eyledi gûyâ!
 Bir ben kaldım o yerde bir de
 İshak denilen bir mûrg-ı şeydâ.
 Ruhum ona söylüyordu bir şey;
 Ben duymayı istemezdim amma
 Dinlerdi o tâir-i sükûnet,
 Anlardı bunu o rûh gûyâ...
 Ey İshak... Ey yetime-i şeb!
 Sevda ile hüzn sendedir hep.
 Vahdetleri içinde zâkir-i Hakk
 Layık sana dense tâir-i Hakk.
 Esrar gibi zalâma meylin,
 Mihrâbındır sükûnu leylin.
 Bir nefha-ı zıll-misalsin sen,
 Kuş şeklinde hayalsin sen.
 Sen mahrem-i râzı kâinatın
 Bir nağme-i ruhtur hayatın
 Savtın dereden olunsa zâhir
 Dinler görünür seni meşâcir;
 Kartal dinler sehâbelerden,
 Baykuş dinler harâbelerden;
 Ervâh alel- umûm dinler;
 Emvâc durur nücûm dinler.
 Bir meşcerenin içinde tenhâ
 Senden nice sır oldu hüveydâ.
 Bîdâr değil eğerçi bî-hâb,
 Gâhî tâbende gâh bî-tâb.
 Şeb-tâba nazirdir sürûdun
 Tasvir-i adem kılar vücûdun;
 Gûya ki seninle aşk-ı sûzan
 Bir âhın içinde buldu pâyân!
 Benzetmiş iken hayale hilkat

Senden nebean eder hakikat.
 Bülbül gibi yoktur i t h r n,
 Mest r-ı hazandır bah r n.
 R zu sana k smet etmemiş Hakk:
 Muzlim nâm-ı n  an-ı  shak.
 Ferda-yı mezar sub-g h n,
 V s ldır o semte  h   v h n.

(Bahr-i Hezec: Mef l / Mefâîlün/ Fa l n)

24

HASTA ÇOCUK

-Bugün biraz daha rahattı, çok şükür...

- Elbet;

Geçer, bu korkulacak şey değil,

- Fakat nevbet

Zavallı yavrucağın hâlini harâb ediyor:

Vücûdu ateş içinde, dalıp dalıp gidiyor.

İlaçlarında mı tesîri kalmamış acaba?

Sekiz gün oldu...

- Merak etmeyin hanım, hummâ...

- Hayır, Hudâ'ya emanet, neden merak edeyim?

Fakat kuzum, ne kadar da olsa be valideyim!

Sekiz gün oldu hararet devam edip duruyor.

Bakın, nabızları bî-çarenin nasıl vuruyor;

Sarardı korkuyor insan bakınca ellerine,

- Üzülmeyin siz efendim, gelir çabuk yerine;

Çocuktur o...

-Gece pek çok sayıklıyor.

- Ne zarar!

- İlaç verir misiniz?

- İstemez...

Kadın ağlar.

Zavallı anne şu bir tek hediye-i ömrün

Saadetiyle garîk- i sürûr iken daha dün,

Bugün başında nigh-bân-ı sermânın?

Bükâsı hastaya ait midir şu barânın?

Teessürat-ı beşerden gelir mi dehre melâl?

“Zihî tasavvur-ı bâtil, zihî hayal-i muhâl!”

- Ninem...

- Ne var güzelim?

- Kaldırın şu perdeleri;

Kefen midir nedir onlar?..

Yine sudâ-ı seri

Yatakta hastayı çıldırtıyor, sayıklatıyor;
 Kadın bu sözleri duydukça ağlayıp yatıyor.
 Zavallı annecik ümit-i bîm içinde tebâh;
 Önünde gözlerinin bir yığın türâb-ı siyah;
 Görür o toprağa üftâde nûr-ı dîdesini;
 Mezâr iniltisidir zanneder boğuk sesini.
 Kılar yetimi için Hâlık'ından istimdâd,
 Yetimeler gibi eyler için için feryâd.
 Bu dul kadın bir o mahsûl-i ömr için yaşıyor;
 Onun kemâline ait ümitler taşıyor.
 - Ninem!..

- Nedir meleğim?

- Ağlıyor çocuklar, bak..

Bırak, bırak beni arsız çocuk!.. Ninem, toprak!
 - Sayıklıyor yine, Yarabbî, sen esirge bizi;
 Bağışla yavrumu, onsuz bırakma lâlemizi!
 Zavallı anne soluk bir likâ-yı şefkatdir;
 Bugün sekiz gün, o mehcûr-i hâb u rahattır
 Yegâne şevk-i fuâdı yatakta bî-dermân,
 Onun ümit-i halâsıyla rûhu pür helecân.
 Tutup hayâlini ağuş-ı iktirâbında,
 Gezer bütün gece etrâf-ı came-hâbında.
 Bu kim bilir ne kadar böyle ber-devam olacak,
 O yaşlı gözlerine uykular haram olacak
 Çocuk açılmayacak belki uykusundan hiç...

- Sakın, hanım, bu fena hissi etmeyin tervîc;
 Bakın, hava ne güzel açtı, incilâ buldu;
 Deminki velvele, şiddet sükûn-pezir oldu.
 Bulur çocuk da şifâlar, olursunuz mesrûr;
 Hudâ büyüktür, eder matemî mübeddel-i sûr...

Çocuk, o şimdi kavî bir civan; fakat mader,

Zavallı, üstüne hâlâ çocuk gibi titrer.

(Bahr-i Müctes: Mefâilün/ Feilâtün/ Mefâilün/ Fa'lün)

ÇALIŞMAK

Cenâb-ı Hakk insanın çalışmasını, hem de her meşakkate katlanarak bir tulu'dan bir tulu'a kadar çalışmasını, toprağı alnının teriyle ıslatmasını takdir buyurmuştur. Eski bir feylesofun dediğı gibi insan yeryüzüne o sûretle atılmıştır ki kendini “Çıplak toprak üzerinde çıplak” bulmuştur. İnsan muhtaç olduğı şeylerin cümlesini çalışmak kuvvetiyle ele getirir. Vücûd-i üryânını örtmek için kaplanın, arslanın postunu alarak giymesi ve sonra sanayînin terakkisi cihetiyle koyunların yününü bükmesi ve onları birleştirerek kendisine libas olacak uzun bir nesice yapmak için dokuması lâzım gelir. Bu da kifâyet etmez: Havanın tehlifatından kendini saklamak, seyelân-ı imtârdan, şedâid-i incimâdtan, mahfuz kalmak için bir me'vâ yapmalıdır. Bu levâzımı tedârik ettikten sonra da her gün, hatta her gün birkaç defa karnını doyurmaya ve kendisini muhafaza için tüye, yahut kürke mâlik olan hayvan eğer kuş ise ağaçlara asılı kemâle gelmiş meyveler, evet bir çâr-pâ ise çemenzârda hazır bir sofra, et yiyen cinsinden ise otlayan hayvanlar arasında hemen yiyebileceğı bir av olduğı insan me'kelâtı yerden bitirerek, yahut kendisinden kuvvetli ve süratli olan hayvanlarla kavga ederek tedârik etmeye mecburdur. Onun yiyebileceğı şey kuşun, şu karacanın kanatları, çevik ayakları vardır. İktizâ eder ki ağaç dalını alsın, onu eğsin, ondan bir dal yapsın, onun üzerine bir ok koysun da ele geçirmek için o hayvanı vursun; ondan sonra da ateşe göstersiz, çünkü mâadâsı kan görmekten nefret eder. İşte birtakım meyveler ki acıdır. Lâkin onların yanında tatlıları vardır: Zirâat ile daha tatlı, daha lezzetli yapmak üzere onları ayırması lâzım gelir. Danelerin içinde boşları yahut hafifleri vardır; fakat bazıları daha besleyicidir, onları intihâb etmesi, daha besleyici bir hâle getirecek münbit bir toprağı ekmesi, zirâat sayesinde buğday gibi hububât hâline getirmesi icâb eder. İşte insan bu türlü mesâi sayesinde yaşamaya muvaffak olur. Cenâb-ı Hakk'ın inâyeti, insanların fikirlerini teâtî ve ihtirâlarını mübâdele eylemesi, cür'etli gemicilerin bir kıtadan bir kıtaya, bahr-i sefidde okyanusa, okyanustan Hint denizlerine, Avrupa'dan Amerika'ya gitmesi sayesinde beşer o noktaya vâsıl olur ki sefâleti refâhiyyete tedbîl ederek hayvan derileri yerine ipek, parlak elbise giyer, ekseriya sarf olundukları mahale dört bin fersah uzak yerlerin mahsulü olmak üzere pek nefis, pek mütenevvi yemekler ve bidâyet hâlinde kunduzların kulübelerinden yüksek olmayan ikâmetgâhları Partenon, Vatikan cesâmetini alır.

26

BİR KASİDEDEN

Minnet Allâha ki bî-minnet-i baht ü ikbâl
Oldum âsâr-ı sa'âdetle yine ferruh-fâl;

Ne dedimse sözümü tuttu sipehr-i hod-ra'y;
Ne murâd ettim ise verdi Hudâ-yı müte'âl.

Düştü ebrû-yı niyâza girih-i istiğnâ,
Girdi dest-i hevese genc-i temennâ-yı muhâl;

Gûyiyâ âh-ı şerer-nâk-i dil-i nâ-kâmın
Eyledi terbiyet-i hikmet-i Hakk celle celâl

Dûdun ebr-i çemen-ârâ-yı gülistân-ı tarab,
Berkin âteş-fiken-i hırmên-i endûh u melâl

Esti bir lûtf ile bâd-ı dem-i subh-ı tevfik,
Ki hemân oldu güzâr ettiği demde fî'l-hâl

Çemen-i bahtımın ezhârı ser-â-ser bîdâr,
Turra-i tâli'imîn her hamı bir devlete dâl.

Buldu bu şevk ile bir güne neşât endîşem
Ki bu miktâr safâ vermek olur mahz-ı hayâl

Çehre-i dilbere feyz-i nazar-ı âşık-ı pâk,
Meşreb-i âşıkâ keyfiyyet-i sahbâ-yı visâl.

Oldu tab'ım o kadar hurrem ü âşüfte ki şevk
Fikr-i şî'r etmeye bir lahza koymaz fâriğ-i bâl

Fıkr-i şi'r olsa da yâ el mi değer tahrîre

Ne kadar eylese endîşe eğer isti'câl?

İhtiyar elde değil olsam dest-efşân?

Bu neşât ile semâ' etmemeğe var mı mecâl?

(Bahr-i Remel: Feilâtün/ Feilâtün/ Feilâtün/ Feilün)

TERBİYE-İ BENÂTIN EHEMMİYYETİ

Vezâif-i ebeveyn içinde terbiye-i benât meselesi kadar ihmâl edilen hiçbir vazife yoktur denilebilir. Bu bahiste ekseriya mer’i tutulan usûl vâlidelerin arzu ve heveslerinden ibaret olmasıyla her vâlidenin husûsî bir tarz-ı terbiyeyi ittiba eylediği terbiye-i benâtın terbiye-i zekere nispetle ehemmiyetsiz gibi telakkî edildiği görülmektedir.

Menfaat-i umûmîyyeye taallukuna mebnî terbiye-i etfâl meselesi mesail-i mühîmeden addolunarak tatbikâtı terbiye-i benâta nispetle daha az hatalı olmamakla beraber bunda muvaffakiyyet pek çok malûmât ve tecâribe olduğuna itimât edilmiş ve Pedagoji (İlm-i terbiye-i etfâl) ulemâsı tarafından bu bâbta düstûr-ül-amel olabilecek bazı kavaid de vaz’ olunmuştur. Tamîm-i maârif maksadıyla mektepler güşâd ve muallimler intihâb ve istihdâm olunuyor. Ders kitapları telif ve tab’ ettirmek, tetebbuât-i ilmiyye icrâ etmek, lisân-ı tahsîl için ekmâl ve eshel bir usûl bulmak için her türlü fedâkârlıktan geri durulmadığına atf-ı nazar eden erbâb-ı insâf zamanımızda terbiye-i etfâl verilen ehemmiyyetin derecesini tayinde zahmet çekiyor. Hâl böyle iken “Kızlar için ziyade malûmat abestir.” Bunlar ulemâdan olacak değillerdir; bunlar idâre-i beytiyyede bilinmesi zarûrî olan malûmatın tahsîliyle iktifâ edip zevcelerine bilâ-tereddüt itâat etmelidirler.” yolunda söylenilen sözler efvâh-ı nâsı dolduruyor. Hatta bazı zevât tahsîl-i fûnûn ile izâa-i vakit etmiş kadınların bil’âhare gülünç olduklarını da tecrübelerine binâen serd ederek kızlarını cahil mürebbiyelere tevdiiden çekinmiyorlar.

Fi-l-hakika kadınların kendilerince lâzım olmayan malûmâtın tahsîliyle iştigâlleri faydasız ve bil’netice manâsızdır.

Bunların kuvve-i müdrikeleri erkeklere nazaran zayıf ve bilâkis onlardan ziyade mütehassis ve kabiliyyet-i fitriyye icâbınca ricâle mahsûs sanatlarla uğraşmaya muktedir olamayacakları cihetle felsefe, siyâset gibi ulûm ile fûnûn-i riyâziyyenin ekser aksâmını tahsilden sarf-ı nazar edebiliyorlar.

Ricâle nispetle cismen ve fikren dûn bir hâlde bulunduklarından hânelerinde suhûletle meşguliyyetlerini temîn için tabîat onları birtakım vezâif-i mutadla öyle mükellef kılmıştır ki başlıcaları nezâfet, el işleri ve tedbîr-i menzîle ait umûrdur.

Nisvânın bu zayıf tabîatlarını mübeddel-i kuvvet etmek için onları çalışmaya alıştırmak iktizâ eder. Zirâ inâsın birtakım vazîfeleri ve bu vezâîfinin hayat-ı beşer esasına taalluk eden cihetleri vardır. İdâre-i beytiyye müteferriâtında iltizâm-i dikkat ve basîret veya iltizâm-i tenperverî ve batâet sûretiyle bir hânenin ya saadetini temîn veya harâbını tacîl etmek kadınlara ait değil midir? Gâyet basit olan şu mütâlâa meziyyat-i memduha ile ahlâk-i mezmûmenin teessüs ve taammümünden kadınların ne derecede dahil ve tesîr olduğunu ispata kâfîdir; dikkatli, gayretli, sâhibe-i imân, pâk-i vicdân, pâk-i dâmen bir kadın bir büyük ailenin ruh-ı saadetidir. Hânenin intizâm ahvâlîve selâmet idâresi onun ikdâm ve ihtimâmıyla kabil olur. Erkeğin nüfûz ve iktidârı müsellemler iken yine birçok ahvâlde kadının müzâheret ve muâvenâtına muhtaç olduğu görülmüyor mu?

Hâsılı etfâlin ilk terbiyesini kadınlar deruhte edebilirler. Zirâ en küçük şeylere varıncaya kadar ihâle nazar-ı dikkat ve etfâle be-hakk icrâ-yı nüfûz ve dikkat eylemekte bir kadının bir erkekten ziyade ibrâz-ı mahâret ettiği muhakkaktır.

İnsanlar için medâr-ı azm-i saadet olan intizâm-ı aile kadınların vücûduyla temîn edilse hayatın ne lezzeti kalırdı? İnsaniyyetin ümîd-i istikbâli olan etfâlin sabâvet-i evlâda hüsn-i terbiyelerine ihtimâm olunmasa insaniyyete hâdim adamlar yetiştirmek nasıl mümkün olurdu?

Nisvânın ehemmiyetten ârî olmayan vazifeleri muhtasaran beyân olundu. Bir hânenin matlub sûrette idaresi, bir zevcin istihsâl-i refâhiyyeti, etfâlin lâıykıyla terbiyesi az mühim işlerden değildir. Fazilet ricâle lâzım olduğu kadar nisvâna da lâzımdır. Erkeğin terbiyece noksanı esasen vâlidesinin noksan terbiyesinden ileri geldiğine şüphe mi var?

28

ELVÂH-I TABÎATTAN

Yağmur yağıyor titreyerek hâif ü nâzân,
 Düşmekte terâvîde katırâtı zemîne;
 Bir şî'r-i dem-a-dem getirir sem'i hazîne
 Aheste usûlüyle kesik şîve-i elhân...
 Başlar seni taklîd ile gamlı enîne:
 Anlar gibidir hissini ey nağme-i bârân,
 Kalbimde gömülmüş kalan âvâze-i hicrân!

Yağmur yağıyor, şimdi bir ahenk-i tarab-zâ
 Sevdâlı hayâlâtımı olmakta müheyyic;
 Gûyâ olur zülf-i ser ü şân mütemevvic,
 Her târ-ı lâtif o kadar hâiz-i manâ,
 Büklümlerine toplanıyor nûr ile gûyâ
 İsmet kucağından o cûşân şemme-i sevdâ.

Yağmur yağıyor: Sath-ı seher çehre-i deryâ
 Encüm gibi bin katre-i pür-nûr ile menkûş,
 Bir mevceciği etmede bir huzme der-ağûş,
 Bir nûd'et⁴³ alır koynuna bir ravzayı gûyâ,
 Bir kûhâ konar kuş gibi bir nûr-ı dürer-pûş,
 Handân-ı taabdür nigehe-i taze-i eşyâ
 Giryân-ı safâ çehre-i pür-şebnem-i dünya.

Evet, latîf idi alem, latîf ü rûh-nüvâz,
 Fakat mahâsin-i dünya içinde ömrü sönen
 Bir ihtiyâr kadın inler dururdu âvâre.
 Nasîb-i ömrü olan kulübecikte bîçare,
 Garip, tek başına, Hakk'a rihlet eyler iken,

⁴³ Nûd'et *Nun*'un fetha ve zammı *Dal*'ın sükûnuyla alâim-i semâvîde galatı eleğimsağma tabîr olunur dâire-i hevâiyyeye denir. (Asıldan)

Ederdi zikr-i nigâhıyla bî-mecâl, ebkem
 Ederdi rahmet-i Hakk'tan lisân-ı canla niyâz
 Sadâ-yı kudsî-yi Kur'anla katre-i zemzem...
 Yağmur yağıyor şiddet-i tesîr-i havadan
 Seylâbe ile parçalanan penceresinden,
 Nûş etti o bîçare kadın rihlet ederken
 Zemzem yerine rahmet cûşân-ı Hudâ'dan.

(Bahr-i Hezec: Mef'ulü/ Mefâilü/ Mefâilü/ Feülün)

Terâvîde: Mütereşşih.

Katîre: Katrecik.

Huzme: Gurfe vezninde bir bağ ve bir demet şeye denir, ortasından bağlandığı için. (Kâmûs'tan aynen)

Fennin tabîati sadece taklitten ibaret olmadığını gösterdiğimiz sırada fen sâhibinin şahsiyyetinden bahsetmiştik. Şahsiyyet ise herkesi sâirlerinden tefrîk eden hassaların mecmûası demektir. Fen sâhibi bir eser vücûda getirdiği zaman aklının, kalbinin bütün kuvvetini ona sarf eder. Kendi şahsiyyetini ne türlü hassaları hâiz ise tabîati taklît ettiği sırada onlar zâhir olur ve tabîatta gördüğü numûneyi ister istemez kendisinde galebe eden saffetlerle tevsîf eder. Bu fûnûnun “Üslûp insanın kendisidir.” sözü pek doğrudur. Birkaç şairin eş’ârını okuyan eğer edebiyat hissine oldukça mâlik ise onlardan her birini- velev ki hep bir maddeden bahsetsinler- hemen teşhîs eder. Her birinin tarz-ı ifâdesinden başka yolda müteessir olur. Zirâ her birinin kendisine mahsûs bir ifâdesi, bir şivesi vardır ki onunla başka bir saffet kesb eder. Meselâ bazısı bir hüsn-i edâ ve ahenk ve letâfetle söyler ki eş’ârı okundukça insanın gönlü tatlı tatlı hülyalara dalarak firîfte olur. Kimi de bir revnâk, bir ulvîyyet bir şa’şa’a, ibrâz eder ki yalnız onun eş’ârında görülür. İşte fen erbâbından her birinin anlayış ve duyusunun tarzından neşât eden şu tavr-ı mahsûsa üslûp denir ki gerek edebiyatta, gerek fûnûn-i nefsiyenin sâirlerinde zâhir olur.

Büyük ressam ve mimarlardan ve erbâb-ı mûsikîden her birinin kendine mahsûs bir üslûbu vardır ki sâirlerinden bununla ayrılır. Zirâ aynı bir şeyi herkes bir yolda göremez ve hissetmez. Tabîatın temâşâsı hangi nokta-i nazardan bakılır ise ona göre tesîr eder. Her fen sahibinin de kendine mahsûs bir görüşü vardır. Vakâ bu gibi farklar fen hissine pek az mâlik olanların yok gibidir. Lâkin büyük fen erbâbının eserine bakacak olur isek ne mertebe-i ehemmiyyeti olduğu derhâl anlaşılır. Meselâ aynı manzara birkaç fen sâhibi tarafından resim olursa o kadar birbirinden farklı bir heyet kesb eder ki o rengin birliği onu anlayıp göstermekteki farkların içinde kaybolur. Birkaç büyük ressam bir insanın resmini yapacak olsa onu her biri başka başka hissiyyatlar ile tevsîf eder. Bi-l-farz o ressam Michelengelo olsa o resme bir ağırlık, insaniyyetin fevkinde bir büyüklük duruverir. Onu Rafael resmedecek olsa tabîi bir hüsn, bir edâ, bir pakizelik hâli verir ki fen ile tabîatın imtizâc-i tâmını arz eder.

Leonardo Da Vinci olsa ona bir başka nazarla bakarak şîrînlik ve letâfetten yapılmış bir melek gibi tasvîr eyler. Kezâlik bir ormanlık yahut bir deniz kıyısı resmolunacak olsa her bir fen sâhibi onu kendi fikrine muvâfık bir sûrette görerek

kimi lâtif ve şâirâne bir heyette gösterir, kimi de kalbe melâl ve elem yahut sükûnet verici bir hâlde tasvîr eder. Hâsılı her birinin ruhu kendi eserine aksetmiş gibi onda sûret bulur.

İşte üslûp denilen şey bir fen sahibini diğerlerinden tefrîk eden meziyyet demek olmasıyla o mevhibe büyük adamlara mahsûstur. Yoksa Fransızca “Manier” tabîr olunan iş görme tarzından, yani kalem ve boyayı bir tarz-ı mahsûsta kullanmaktan ibaret olan şive değildir. Bunun pek ziyade fevkinde bir hâssiyyettir. Onda her fen sâhibinin ruhu münakis olduğu cihetle erbâb-ı fûnûndan birine mahsûs olan üslûbu taklît ile ihrâz etmek de mümkün değildir. Nitekim bir kurşun parçası gümüş sesini çıkarmak yahut tunç gibi tanîn endâz olmak ihtimâli yoktur. Fenn-i mimârîde hiçbir fikre delâlet etmeyen bir binada üslûb-i mahsûs yoktur. Bir resim veya taştan yapma sûret- ki- makine gibi tabîatı taklîttan ibaret kalır- onda hiçbir manâ ve saffet-i mahsûsa olmadığı gibi üslûp da olamaz. Hâsılı fen sâhibinin alâmet-i fârikasıdır ki yalnız emsâli arasında temeyyüz eden eserde görülebilir.

Fen erbâbından her birine mahsûs bir üslûp olduğu gibi bir kavme, bir devre, bir fen mesleğine mahsûs bir üslûp da vardır ki bu o kavmin, o devrin veya o mesleğin alâmet-i fârikası gibidir ve ona müteallik eser ve feniyyenin umûmuna şâmil olan sıfatlardan ibarettir. Meselâ bir Yunan üslûbu, bir Mısır üslûbu, bir Arap üslûbu olduğu gibi ressamlıkta Venedik üslûbu, ...üslûbu, Roma üslûbu vardır ki bunların her biri o memlekete, o mesleğe mensûp olan ashâb-ı fennin umûmuna ait olan üslûba ıtlak olunur.

Üslûbun fende ne derece ehemmiyeti olduğu şu tafsîlattan aşîkâr olur. Üslup demek bir bakıma fen demektir. Mademki üslûb-i şahsiyyetin, yani fen sâhibinin cevher ve ruhunun gördüğü işe akseden eseridir, demek oluyor ki fen sahibi akıl ve hissiyyatça ne kadar büyük faziletlere mâlik olsa, efkârı ne kadar yükselse, kuvve-i hayâliyyesi ne derece germî hâsıl etse, kuvve-i hissiyyesi ne rütbe incelse, nezâket kesb etse ve gerek fen, gerek tabîat eserinin tesîriyle, hevâhiş ve neşâtı ve efkâr-ı şairânesi ne kadar inbisât peydâ etse vücuda getireceği eserlerin de o faziletlerden o kadar behresi olur.

İşte bundan nâşîdir ki yalnız bir fennin usûl ve kâidelerinin tahsîl-i fenne talîp ile olanlar da kâfi olamaz. O tadat ettiğimiz mezâyâ-yı celîleyi edinmeye medâr olacak talîm ve terbiyyeyi dahi görmeleri lâzımdır.

(Ebu Hafz), (Faruk) unvân-ı imtiyâzla marûf olarak Hazret-i Ebû Bekir'den sonra (13)'te Halîfe-i Resûlullah ve emrû'l müminîn olan zât-ı âlîdir ki on seneyi tecâvüz eden müddet hilâfetinde dîn-i İslâmiyye mânen ve maddeten azîm hizmetler etmiştir. Adaleti darb-ı meseldir. İbtidâ-yı izhâr-i İslâm edenlerin kırkıncısıdır. Peygamberimiz Efendimiz: “Yarabbi, bu dîni Ebu Cehil ile, yahut Ömer ile azîz et.” diye dua buyurmuş idi. Bu nimet-i celîle Hazret-i Faruk'a nasip oldu. Ber-vech-i âtî izhâr-i İslâm etmiştir:

Ömer bir gün hemşiresinin hânesine gitti. Meğer eniştesi Said ile hemşiresi Fatma ashâb-ı kirâmdan yanlarında bulunan (Habbab bin Eret)ten o esnalarda nâzil olan (Taha) sûre-i şerîfesini talîm ediyorlarmış. Ömer haneye yaklaşınca âvâz-ı hafîf tilâveti işitti. Şiddetle kapıyı çaldı. Said ile Fatma telâş ederek sûreyi hâvî sahifeleri sakladılar. Habbab'ı da bir tarafa gizlediler. Kapı açıldı. Ömer içeri girdi. “Okuduğunuz ne idi?” diye sordu. Said mübhem bir cevap verdi. Ömer gazablanıp “İşittiğimiz sahîh imiş. Siz de Muhammed'in sihrine aldanmamışsınız.” diyerek Said'in yakasından tuttuğu gibi yere yıktı. Fatma onu kurtarayım derken Ömer onun yüzüne de bir tokat vurdu. Yüzü kan revân oldu. Ömer kanı görünce bir tavr-ı nedâmetkerâne aldı. Fatma ise “Ya Ömer, niçin Allah'tan korkmaz ve mucizât ile gönderdiği peygambere inanmazsın? İşte ben ve zevcim şeref-i İslâm ile müşerref olduk. Başımızı kessen bundan dönmeyiz.” diyerek şehâdet getirdi. Ömer şaşırır gibi olarak hemen oturdu. “Hele şu okuduğunuz şeyi getirin.” diye sûret-i mülâyemet gösterdi. Fatma sâhifeleri getirip Ömer'e verdi. Ömer sûreyi gözden geçirmeye başladı. “Lehu mâ fî's-semavâti ve mâ fî'l-arz ve mâ beynehumâ ve mâ taht-es-serâ” âyet-i kerîmesine gelince “Ya Fatma, bunca mahlûkât hep sizin taptığınız Allah'ın mıdır?” diye sordu, Fatma “Evet, O'nundur. Şüphe mi var?” cevâbını verdi. Ömer “Bizim bin beş yüz mükellef ve müzeyyen putumuz var. Hiçbirisinin yeryüzünde bir kırât mülkü yok.” yollu söylenmeye başladı. Tahayyür ve tereddüt hâlinde idi. Mütâlaada devam etti. “Lâilâhe illâ hüve lehu'l esmâ'ül hüsnâ” âyet-i kerîmesini görünce hâli döndü. İhtiyârı elinden gitti. Hemen şehâdet getirdi. Gizli olan Habbab onu işitince tekbîr alarak meydana çıkıverdi. Dedi ki:

- Müjde ya Ömer, Resûlullah “Yarabbi, bu dîni Ebu Cehil ile, yahut Ömer ile azîz et.” diye dua buyurmuş idi. İşte bu nimet sana müyesser oldu.

Ömer hemen “Resûlullah nerede?” diye sordu. O gün Benî ekrem-i safâ civârında bir hânede ashâb-ı kirâmla musâhabet etmekte idi. Habbab Ömer’i alıp oraya götürdü. Ömer hânenin kapısını çalınca kapıda gözcü bulunan zât Ömer’in müsellâh olarak geldiğini haber verdi. Ömer Fi-l-hakika dehşetli bir adam olduğundan ashâb-ı kirâm tevhiş ettiler. Hazret-i Hamza dedi ki:

- Ömer’den korkacak ne var? Eğer iyilik için geldiyse pek güzel ve-illâ o kılıcını çekmeden ben onun başını yere düşürürüm.

Ömer içeri girdi. Ashâb-ı kirâmdan iki zât ihtiyâten sağından ve solundan tutarak huzûr-i Nebî’ye getirdiler. Resûlullah tebessüm ediyordu. “Bırakınız.” buyurdu. Bıraktılar. Geldi, huzûr-i Peygamberî’de diz çöktü. Benî Ekrem onu kolundan tutarak “İmâna gel, ya Ömer!” buyurdu. O dahi kemâl-i ihlâs ile şehâdet getirdi. Ashâb-ı kirâm bu hâlden pek ziyade memnun olarak âvaz-ı bülend ile tekbîr aldılar. Onun üzerine Ömer “Ne kadarız?” diye sorup ehl-i İslâmın kendisiyle kırka bâliğ olduğunu anlayınca “Ne duruyoruz? Haydi Harem-i Şerîfe’e gidelim, İ’lâ-yi kelimetullah edelim.” dedi. Cümlesi kalktılar. En önde Ömer, ondan sonra Ali, bade sağında Ebû Bekir, solunda Hamza olduğu hâlde Resûlullah, arkası sırada sâir ashâb-ı kirâm yürüyerek Harem-i Şerîfe gittiler. Orada müctemi olan Küberâ-yı Kureyş baktılar ki Ömer cemaat-i İslâmın önüne düşmüş geliyor. Birbirlerine “Baksanıza Ömer bütün Muhammedîleri arkasına almış getiriyor.” dediler. Ebu Cehil bu gelişi beğenmedi. Hemen gitti, “Hayrola ya Ömer, bu ne?” diye sordu. Ömer vakârına kat’a halel getirmeyerek “Eşhedü en lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden Resûlullah” cevabını verdi. Ebu Cehil şaşırды. Ötekilerde hayrette kaldılar. Ömer Ümame’ye hitaben dedi ki:

- Beni bilenler bilir, bilmeyen bilsin ki ben Ömer bin el-Hattab’ım.

Küberâ-yı Kureyş’e şaşkınlık geldi. Dağıldılar. İşte o gün ehl-i İslâm Harem-i Şerîf’te saf olarak ve cehr ile tekbîr alarak meydanda namaz kıldılar. Ömer’in büyüklüğünü tarîf için yalnız bu vaka-i azîme kâfidir. (23) Zilhiccesinin on üçüncü günü vefat etmiştir. Karîb-i Nebevî’de medfundur. Radiyallahü anh.

31

SABAH EZANINDA

Allâhu Ekber... Allâhu Ekber...

Bir samt-ı ulvî: Gûyâ tabîat

Hâmûş hâmûş eyler ibadet.

Allâhu Ekber... Allâhu Ekber...

Bir samt-ı nâlân: Gûyâ avâlim

Pinhân-ı peydâ, nevvâr-ı muzlim,

Etmekte zikr Hallâk'ı dâim.

Allâhu Ekber... Allâhu Ekber...

Bir samt-ı ulvî: Kalb-i tabiat,

Bir samt-ı nâlân: Rûh-ı avâlim,

Etmekte zikr Hallâk'ı dâim.

Etmekte raşân raşân ibadet.

(Bahr-i Rezec: Müstef'îlâtün/ Müstef'îlâtün)

Edîb ulûm-i lisâniyyeyi okumuş, anlamış, öğrenmiş, âsâr-ı üdebâyı mütâlaa ile onlardan birçok parçayı hafızasına derc etmiş, erbâb-ı şiir ve inşâyâ mahsûs lisânda ifâde-i merâm etmeye mümârese peydâ eylemiş olan herkestir.

Beliğ ise ulûm-i lisâniyyeyi okumuş, öğrenmiş olsun olmasın, âsâr-ı üdebâyı tanısın tanımasın, lisân-ı şiir ve inşâyı bilsin bilmesin, söylediği yazdığı her sözü müntehâb ve makbûl ve bâ-husûs müfid ve müessir düşürmek hâssa-ı celîle-i fitriyyesiyle mümtâzü'l akrân olan kimseye denilebilir.

Her edîb olan beliğ olmak lâzım gelmez, her beliğ olan edib olamadığı gibi. Ancak gerek şifâhî olsun, gerek tahrîri, kelâmdan maksad müstemiîn ve kariînin celb-i inzârı, teheyyüc-i kulûbu, tahrîk-i hissiyyatı ile tervîc-i meramda temîn-i muvaffakiyyet ise (Belâgattan bî-nasîb olarak edîb olmaktan ise lisân-ı edebe vâkıf olmaksızın beliğ olmak elbette evlâdır.) diyeceğim gelir!

Daha okumak yazmak bilmeyen sâde-maîşet köylülerden makaleler, hikâyeler dinlenir ki tavr-ı belâgatına hayran olmaktan insan kendini alamaz. Yine bin türlü tekellüfat-ı edîbe ile dolu kitaplar görülür ki bir sahifesini bile sıkılmaksızın okumak zevk-i aşnâyân belâgata göre kabul olamaz!

33

RAMAZAN

Tâ çocuklukta, mâh- ı gufrânın

Şöyle bir levha-ı mutahherde

Bana manzûr olurdu timsali:

İçi samt u sükûn ile mâlî

Ulu bir mabed-i münevverde

Nazar-ı iltifatı Mevlâ'nın

Münatıf sâye-gâh-ı minberde

Bir vücud-ı nahîf ü bî-tâba,

Ki darâatle ser- be- hâk-i sücûd;

Leb-i hâmûşu lerze-nâk-i dürûd;

Öyle bîgâne rahat u hâba,

Bir ümid-i cinânla perverde.

Muttasıl zikreder, ibadet eder;

Bin huşû u hulûs u hürmetle

Her sücûdunda çeşm-i hakk-bîni

Sıyıp perde perde zulmetini

Sermedî bir safâ-yı rü'yetle

Seyr-i firdevs-i mahremiyet eder.

Gâh pür-cezbe-i temâşâdır,

O zaman sanki arş-ı Yezdân'ı

Görür enzâr-ı giryê bâriyle;

Gösterir dest-i subha-dâriyle,

Gösterir bir likâ-yı handânı;

Bu gülen ıyd-ı neşve bahşâdır.

(Bahri-i Hafîf: Feilâtün/ Mefâilün/ Fa'lün)

34

VASF-I SA'D-ÂBÂD

Seherî dünkü gün oldukça cihan nûrânî
Rûşen etti seherin hâleti çeşm ü cânı.

Bir aceb⁴⁴ neş'e tulû' etti derûnumdan kim
Bülbül-i şevk u neşât etti dil-i nâlânı.

Vardım ol şevk ile bir meclis-i âlî-şâna
Nice meclis ki onun mecd ü ulâ erkânı.

Nâ-gehân eyledi bu bende-i nâ-çîze hitâb
Meclisin sâhibi ol cûd u mekârim kânı.

Dedi ki: "Ey hüner-âmûz-ı Zahîr ü Örfî
Ne durursun ele al hâme-i sihr-efşânı!

Tatlı sözlerle yazıp vasfını Sa'd-âbâdın
Eyle şîrin yine gel zâ'ika-i irfânı.

Anda îcâd olan⁴⁵ âsâr-ı cemîlin bir bir
Nâmını yâd kılıp şevke getir yârânı."

Ben de ol emr-i şerîf üzre alıp ele⁴⁶ kalem
Böyle vasf eyledim ol nev-eser-i zî-şânı:

Ne münâsib yere durmuş o tavanlı köprü ,
Cümle⁴⁷ gözden geçirir seyre gelen hûbânı.

Pek safâ kesb edecek tekye hele Hayr-âbâd

⁴⁴ Mehcûr.

⁴⁵ Zaif-i te'lif."îcâd olunan." olmalı idi.

⁴⁶ El lâfzının birinci hecesinde imâle vardır.

⁴⁷ Cümle kelimesi mevki'nde değildir.

Cümle zevk ehli onun zümre-i dervîşânı

Görmeyen âdeme el-hak ne kadar vasf etsem
Nice ta‘bîr olunur çağlayanın seyrânı?

Yok bu dünyâda hele Kasr-ı Cinânın misli
Bilmezem⁴⁸ var mı cinân içre dahi akrânı.

Çeşme-i Nûr ise Nûr âyetin eyler tefsîr,
Cedvel-i Sîm ile bulsa n'ola⁴⁹ zîb ü şânı.

Pek güzel mevki‘ine düştü hele Kasr-ı Neşât.
Gerçi kendi küçük ammâ ki büyüktür şânı.

Ya o cesrin ki adı kendi gibi Nev-peydâ
Şüphesiz yoktur ona mülk-i cihanda sâni.

Hurrem-âbâda karîb olduğu için Cîsr-i Sürûr
Etmede hurrem ü mesrûr dil-i nâlânı.

Kadd-i hûban mıdır âyâ o sûtûn-ı bâlâ
Ki temâşâsının olmakta cihan hayrânı?

(Bahr-i Remel: Feilâtün (Fâilâtün)/ Feilâtün/ Feilâtün/ Fa'lün)

⁴⁸ Bizim şivemizde mugayirdir.

⁴⁹ Mehcûrdur.

35

KEN'ÂN

On beş sene evvel şu hânede, sessiz,
 Bir köylü kadın, bir de onun yavrucağıyla
 Merkebcığı sakindi... Çocuk, sıska ve âciz,
 Lertzân harekâtıyla, mukavves bacağıyla
 Akranına eğlence olur, hırpalanırdı;
 Halkın nazarından kaçınırdı, utanırdı.

Ken'an... Bu soluk çehre, bu ucûbe-i fitrat,
 Şeklindeki noksân ile dûnunda cihânın,
 Kalbimdeki cevherle fakat, cevher-i gayret,
 Hep kendini tezyîf ile memnûn cühelânın
 Fevkinde idi; sanki bulup cismini şansız
 İnsanlığı toplanmış idi rûhunla yalnız.

Ken'an büyüdü, hayli de gürbüzleşti; lâkin
 Hâlâ ona matûf idi evvelki nazarlar.
 Bî-çare gezer tek başına sâkit ü sâkin.
 En muskily, kızlar da görürlerdi muhakkâr.
 Hep şerm ü hakaret dolaşırdı üzerinde,
 Bir gonca açılmazdı zemîn-i güzerinde.

Harp oldu, bütün köydeki şübbân-ı hamîyyet
 Serhadde şitân eyledi... Ken'an da beraber;
 Bir gün pusuda bir avuç erbâb-ı celâdet
 Bir fıkra harâb eyledi... Ken'an da beraber.
 Ken'an köyüne yaralı dönmüş geliyordu,
 Pîşinde bir âvâze-i şân yükseliyordu!

(Bahr-i Hezec: Mefûlû/ Mefâîlû/ Mefâîlû/ Faûlûn)

VERİN ZAVALLILARA!

- Balıkesir musâbînî için-

Harab-ı zelzele bir köy: Şu yanda bir çatının
 Çürük direkleri dehşetle fırlamış, öteden
 Çamur yığıntısı şeklinde bir zemin katının
 Yıkık temelleri manzûr; uzakta bir mesken
 Zemîne doğru eğilmiş, hemen sukût edecek;
 Önünde bir kadın... Of artık istemem görmek?
 Bu levha kalbimi tahrîk içinse, kâfidir;
 Tasavvur eyleyemem bir yürek, velev münkir,
 Velev haşîn ü mülevves, ki böyle bir hâli
 Görüp de sızlanmasın!.. Şimdi siz bu timsâli,
 Bu levh-i mâtemi her türlü dehşetiyle alın,
 Şu muhterem vatanın bir kenâr-ı bârîdine;
 Bütün o manzara-i cân-şikâfı bir de kalın
 Ridâ-yı berf ile örtün ki titresin de yine
 - İçinde saklayarak sûziş-i felâketini-
 Yabancı gözlere göstermesin sefâletini...
 Nasıl tahammül eder sonra karşısında bunun,
 Bunun, bu sahne-i pür- yeis-i girye meşhûnun
 Biraz hamîyyet ü rikkatle sızlayan dîl-i pâk?..

Derin, iniltili çarpıntılarla sîne-i hâk
 Teessürâtını söyler bu levh-i âlâma.
 Sizin kalbiniz elbet acır, değil mi? Verin,
 Verin şu dullara, yoksul kalan şu eytâma;
 Verin enînine gâyet şu bir yığın beşerin!

(Bahr-i Müctes: Mefâilün/ Feilâtün/ Mefâilün/ Feilün)

37

Mütekaddimîn şuarâdan bazı muzârî ve ebyattır ki tayin ve vezin ile husûl-i mûmârese için iktitâf olundu.

MISRALAR

Ehl-i hünerin kadrini bilmek de hünerdir (Lâ-edrî)

Lûtf-i suhan nezâket-i tab'a numûnedir. (Sâbit)

Eğer maksûd eserse mısra-ı berceste kâfidir. (Râgıb Paşa)

Gül tasvîr-i bahâr olsa da handân olmaz. (Râşid)

Çeşm-i insâf gibi kâmile mîzân olmaz. (Tâlib)

Meyve-i bağ-ı emel gâh olur, gâh olmaz. (Hâletî)

Metâ'-ı himmete endâze olmaz. (Gazâlî)

Âb u heva olunca bir hâktan ne bitmez! (Hayâlî)

Kâr-ı evvelde kişi âkıbet- endîş gerek. (Lâ)

Olmayınca hasta kadrin bilmez âdem sıhhatin. (Fıtnat)

Doğrudur Hakk'a özüm, değme gec olsun külâhım. (Vâsıf)

Yârsız kalır cihânda ayıpsız yâr isteyen. (Sultan Süleyman)

Hased bir ma'nevî ta'rîzdir eltaf-ı Mevlâ'ya. (İzzet Mollâ)

Kelâmından olur ma'lûm kişinin kendi miktarı. (Mevlânâ)

Teslîmdir mu'ârazanın seyf-i sârimi. (İzzet Mollâ)

BEYİTLER

Nûrdan tasvîr kılmış bir belâ feyyâz-ı küll
Ol belâya cân verip yâr-i sitem-hû koymuş âd. (Şeyh Gâlib)

Kadr-i dürr ü gevher-i âdem bilir
Âdemi ammâ yine âdem bilir. (Şeyh Gâlib)

Sedef âsâ kabul-i feyze istidât lâzımdır.
Ki her mevzi'de nisan katresi dürr-i semîn olmaz (Hâmî)

Değil çeşm-i kebûd ol ebruvânın zîr-i tâkında
İki âvâre kumrîdir ki gelmiş âşiyân tutmuş (Nedîm)

Göz gördü, gönül sevdi seni ey yüzü mâhım,
Kurbanın olam var mı bunda günâhım? (Nahîfî)

Tabîat rûşen olmaz olmadıkça dîde-i Hakk- bîn;
Alır mı beyt-i bî-revzen ziyâ hurşîd-i enverden? (Fıtnat)

Dil safhasına baktım: Etrafı hayli meşrûh;
Bildim bu nüsha çıkmış bir zû-fünûn elinden. (Nev'î)

O gül- endâm bir al şala bürünsün, yürüsün,
Ucu- gönlüm gibi- ardınca sürünsün, yürüsün! (Vâsıf)

Bakma yâ Rabb sevâd defterime
Onu yak ateşe benim yerime! (Hâletî)

TEVSÎ' OLUNACAK MEVZÛLAR

1

KARLAR İÇİNDE KAYBOLMUŞ ÇOCUK

Bir köylü kadın oğlunu bir iş için yakın bir köye göndermişti. Kış, her taraf karla mestûr. Çocuk hemen gönderildiği yere gidip işini ikmâl ile avdet etmek lâzım gelirken köy kenarında arkadaşlarıyla oyuna dalar. (Bu oyunlar tasvîr olunacaktır.) Hayli oynadıktan sonra validesinin emrini hatırlar. Halbuki akşam tekârüb etmiş idi yolunu şaşırır, birçok dolaşır, nihayet üşür, kendisine bir uyku gelir. Validesi oğlunu merak eder, birkaç köylü ile aramaya çıkar. Çocuğu kar üzerinde bî-hareket bulurlar, validesinin hanesine getirirler, Güç hâl ile kendine gelir ve bundan pişman olur.

2

OĞLUNDAN BABAYA MEKTUP

Dersaadet mekteb-i idâdîyyesinde bir efendiye pederi o mektepten sonra ne yapmak arzusunda bulunduğunu suâl etmiş. Zirâati faziletkerâne bir iştigal bulduğundan, ailesinde de miktar-i kâfî arazi bulunduğundan, memleketimiz en ziyade zirâate sâlih olmakla bu yolda pek çok hizmet edilebileceğinden bahis ile Halkalı Mektebi'nde tahsilden sonra memleketine avdet ile malûmâtı tatbîk ederek hem ailesine, hem de o taraf erbâb-ı zirâatine nâfi olmak arzusunda bulunduğuna dair bir cevap yazıyor.

3

MEKTUP

Bir mektubu dâhilen ve hâricen tasvîr edeceksiniz.

4

YANGIN

Bir kış gecesi uykuda bekçinin sesini işitiyorsunuz. Akrabanızdan birinin bulunduğu mahalleyi söylüyor. Hemen gidiyorsunuz. Yangın o şahsın hanesine pek karîb. Rüzgâr da oldukça sert. Yangının tasvîri. Eşyayı çıkarmaya, kilim germeye

muâvenet ediyorsunuz. İtfâiyye alayının gayretiyle hâne kurtuluyor, yangın üç hanenin ihtirâkıyla sönüyor.

5

BABADAN OĞLUNA MEKTUP

Mekteb-i Sultânî'nin son sınıfında bulunan bir şâkird mektepten şehâdetnâme aldıktan sonra bir meslek maîşetine sâlik olmak mı yoksa daha tahsîl etmek mi arzusundadır? Pederi buralarını anlamak istiyor.

Bunun için babadan oğula bir mektup yazacaksınız.

6

CEVABI

Daha tahsîl arzusunda. Mülkiyye, Harbiyye, Tıbbiyye-i Mekâtib-i Şâhânesinden birine girmek istiyor. Mülkiyye memuriyyeti, askerlik, tabâbet mesleklerini mukayese ile birini tercih edemeyerek pederinin reyini istizân ediyor.

7

BİR GEMİNİN MAĞRUKITI

1825 senesinde Ümit Burnu'ndan Hindistan'a gitmekte olan (Kent) nâmında cesîm bir İngiliz gemisinde ambardan harık zuhûr eder. Ateş cephaneye karîb. Ambara delik açılır, ateş söner. Bu defa batmak tehlikesi zuhûr eder. Tulumbarlarla çalışıyorlar, fakat su çoğalıyor. Her sınıftan, her yaşta bir iki yüz yolcunun güverteye birikip de gösterdikleri telaş. Ancak Kaptan mekânâtle kumandada devam ediyor. Tehlike ziyadeleşiyor. Bir gemici direkte etrafa nâzır. Bir yelken görülüyor. İşaret veriliyor. Gemi tekarüb eder. Kaptan bir sıra tertîb eder. Evvelâ kadınlarla çocuklar, sonra ihtiyarlar, sâir yolcular, tâife, en son Kaptan öteki gemiye geçer.

8

BİR AHBABTAN DİĞERİNE MEKTUP

Hayli vakitten beri mektup göndermemiş olduğundan dolayı bir şahıs tarafından hükkâmdan muhibbine mektup.

(Âdilâne fasıl etmek üzere bir dava ikâme edeceğini mukaddime ederek muhibbini yine kendisine şikayet edecektir.)

9

ZEVCE-İ VEFÂDÂR

Bir karyede bir katl vukû bulur. Bir köylü maznûnen tevkîf olunur. Tebriyye-i zimmet eder, fakat maznûniyyet ve mevkûfiyyet kederiyle terk-i hayat eyler.

Zevcesi asıl katili bulmaya ahd eyler. Vak'aya ait her türlü tafsilâtı cem ile asıl katilin iki kişi olduğunu, bir dereceye kadar kıyafetlerini öğrenir. Yedi sene bunları her tarafta, civar köylerde, civar kasabalarda arar. Bir gün – çehrelerinde katillerle müşâbehet gördüğü - iki şahsın konuşur iken maktûlün ismini telâffuz ederler. Kadın bunların arkasına düşer. Bir haneye giderler, Orada maktulün mukaseme-i nukudundan dolayı vaktiyle aralarında tekevvün etmiş bir münâzaadan bahsederler.

Yeniden muhâkeme.

Kadın bu sûretle zevcenin masûmiyyetini tamamıyla ispat etmiş olur.

10

ZAVALLI ÇOCUKLAR

Gece, deniz kenarı. Fırtına. Bir balıkçı kulübesinde Fatma nâmında bir kadın zevcine muntazır. Merak ediyor. Vakit hayli geçmiş iken civardaki kulübede mum yanmakta olduğuna dikkat eder. Orada iki evlâdıyla bir fakir dul kadın ikâmet ediyordu. Kadın hasta idi. Fatma bunları kendi kulübesine getirir. (Ne mülâhazalarda bulunduğu söylenilecek.) Zevc avdet eyler, sayd fenâ. (Mükâleme ettirilecek.) Fatma dul kadının vefatını haber verir. Zevc, o çocukların da alınmasını teklif edecek, fakat mütereddid, çünkü kendilerinin dört çocuğu var. Acaba zevcesi râzı olacak mı? Nihayet teklif eder. (Kezâlik mükâleme) Fatma yatağın yorganını kaldırıp çocukları gösterir.

11

BİR YELKEN GEMİSİNDE KAHT

Yiyecek azalır. Herkese bir miktar muayyen mekûlât verilir. Büsbütün bitmeye yaklaşır. Denizde kaht karadan şiddetlidir. Taife nevmîd. Kaptan- kendisi meyûs olmakla beraber- onları ümitvâr etmeye çalışır. Bir akşam hiçbir şey kalmamış idi. Ertesi sabah bir müsait rüzgâr. Altı saat sonra bir limana vâsıl oldular.

12

NUTUK

Bir mekteb-i idâdîyyenin güşâdı münâsebetiyle Vilâyet Maârif Müdürü tarafından bir nutuk irâd olunacaktır.

13

İSTANBUL'UN TASVİRİ

Vilâyât ahâlisinden İstanbul'a ilk defa gelmiş biri (Erbâb-ı malûmâtta bir adam farz olunacaktır.) İstanbul'un manzara-i umûmîyyesine, bâ-husûs Boğaziçi'ne, mebânî-i meşhûresine, kesret nüfus ve ticaretine daire-i müşâhedâtını hâvî memleketindeki ahabından birine bir mektup yazıyor.

14

HAYAT SİGORTASI

Vilâyât ahâlisinden gazetelerde hayat sigortası tabîrine dikkat etmiş bir adam sefâin-i ticâriyye, eşyâ-yı ticâriyye, ebniyye sigortasını biliyorsa da hayat sigortasını anlayamadığından bahis ile bunun ne demek olduğunu sizden suâl etmiş olduğundan hayat sigortasının müstenid olduğu hesaplarla sûret-i muâmelesine ve bunun fevâidine dair bir cevap yazacaksınız.

15

BİR AİLE

Kış zamanı muntazamca bir oda. Soba yanıyor. Peder yazı yazıyor. Valide makinede dikiş dikeyor. On, on iki yaşlarında bulunan Sâfiye kanaviçe işliyor. Beş yaşındaki Fatin oyun ile meşgul. Biri düz beyaz, diğeri kınalı tekir olan iki kedi gâh birbirleriyle oynuyorlar, gâh çocuklara sataşıyorlar. Aile halkı ara sıra konuşuyorlar.

16

ŞAİR İLE HAYDUTLAR

Mayısın bir sıcak gününde bir atlı (Apenin) Dağı'nın bir boğazından geçiyordu. Birkaç haydut çıkarak süvârîyi atından indirdiler, eşyasını almaya başladılar. Seyyah sükûn ile hırsızlara bakıyordu. Bunlar seyyahın adını öğrenmek istediler. "Dur." dedi.

Haydutlardan biri “Vay! O büyük şair mi?” diye bağırdı. Hırsızlarda hayret. Eşyayı tekrar sandıklara vaz’ ile şairi civardaki köye kadar îsal eylediler.

(Ludovico Ariosto İtalya’nın büyük şairlerindendir.)

17

TEÂVÜN

Tatil zamanını geçirmek üzere köye avdet etmiş olan bir şâkird arkadaşına şu vak’ayı haber veriyor: Küçük çocukları olan bir çiftçi ile zevcesi hayli müddetten beri hasta idiler. Orak vakti gelmiş, geçiyor. Bunların tarlalarını kim biçecek? Zavallı aile meyûs. Çiftçierden biri biçmeyi taahhüd ediyor. Bir diğeri demet yapıyor... Hâsılı kimse işinden geri kalmaksızın buğdaylar, arpalar ambara kadar getiriliyor. Teâvünün fevâid-i maneviyye ve maddiyyesinin beyânıyla hatm-i kelâm olunacaktır.

18

İTİRÂF

Muallim imtihanı ikmâl ile aldığı varakaları odasına götürmek üzere şâkirdândan birine vermişti. Şâkird bunları götürürken sınıfın en müstaidi olan bir efendinin imtihan varakasına kimse görmeksizin iki yanlış kondurdu. Bu sûretle birinciliği kendisine temîn ediyordu. Muallimine bir mektup ile itirâf-ı hatâ ediyor. Sâika-i hasedle böyle yapmış, fakat şimdi pişman. Henüz imtihan numaraları verilmemiş olduğundan arkadaşı o hatâdan mutazarrır olmayacak.

19

BİR MESİRE ÂLEMİ

Bir cuma günü bir arkadaşınızla bir mesireye gitmişsiniz. Bir diğer arkadaşınıza nasıl gezip eğlendiğinizi musavver bir mektup yazacaksınız.

FİHRİST

SAHİFE

1. MÜNÂCÂT	3
2. NA'T-I HAZRET-İ NEBEVÎ	5
3. SİTÂYİŞ-İ HAZRET-İ PADİŞÂH	7
4. HÜSN-İ TABİAT	8
5. BİR GÜLLÜ GÜLBEN	16
6. BİR HATIRA	20
7. NUSAYBİN CİVARINDA BİR VADİ	24
8. NEVBAHÂR	29
9. BİR KASİDEDEDEN	31
10. LEYL-İ Mİ'RÂC HAZRET-İ RİSÂLET-PENÂH	34
11. HUTBE-İ PEYGAMBERÎ	42
12. NEF'Î	44
13. VECD	47
14. KİTÂBE	49
15. EŞ'ÂRIMIZ HAKKINDA BAZI MÜLÂHAZÂT	51
16. ÂSÂR-I EDEBÎYYEDE GÜZELLİK	56
17. MEVLÂNÂ CÂMÎ TARAFINDAN HAZRET-İ FATİH'E MEKTUP	59
18. MAYIS	62
19. MÜLÂHAZÂT-I MÜTENEVVİA	63
20. CEDD-İ EMCED HAZRET-İ HİLÂFET-PENÂH CENNET-MEKÂN SULTAN AHMED HAN-I EVVEL HAZRETLERİ VASFINDA YAZILMIŞ BİR KASİDEDEDEN	65
21. İYİLİK	67
22. HÜNER VE DEHA	71
23. BENİMLE İSHAK	75
24. HASTA ÇOCUK	80
25. ÇALIŞMAK	84
26. BİR KASİDEDEDEN	87
27. TERBİYE-İ BENÂTIN EHEMMİYYETİ	89
28. ELVÂH TABİATINDAN	93
29. ÜSLÛP	96
30. ÖMER BİN HATTAB	101

31. SABAH EZANINDA	106
32. EDÎB- BELİĞ	107
33. RAMAZAN	109
34. VASF-I SA'D-ÂBÂD	111
35. KEN'ÂN	114
36. VERİN ZAVALLILARA!	116
37. BİRKAÇ MISRA VE BEYİT	118
TEVSÎ' OLUNACAK MEVZÛLAR	123

İKTİTÂF

DÖRDÜNCÜ KISIM

Manzûm ve Mensûr Otuz Kadar Eseri Hâvîdir.

1

TEVHÎD

Allah— ki sâni’-i cihândır—
Bin türlü nikâbtan ayândır.

Tevhîdi sever o Hâlıkü’-r-rûh
Birdir bir, o bî-niyâz Sübbûh.

“Allah nedir?” deyince gâfil
“Allah!” deyip hamûş olur dil.

Manâ-yı vücûd, Rabb-ı â’lâ
Allah bilir azm-i mânâ!

Bak sanatına ne âlem-ârâ,
Bak kudretine ne hayret-efzâ!

Bak mülküne var mı intihâsı,
Bak zihne sığar mı kibriyâsı?

Devretmede dest-i kudretinde
Yüz bin kere mülk-i hikmetinde.

Etmiş ten-i zârı hâk-dânî.
Kılmış dîl-i pâki âsmânî.

Ten mürtebid olsa da zemîne
Can çıkmada Rabb-ı âlemîne.

Ten durmada âşiyân içinde,
Can uçmada gaybiyân içinde.

Ey tâir-i gayb, sânek Allah!
Pervâzına bin tebârek- Allah!

Yârab, bu ne matlabımca rif'at,
Yârab, bu ne meşrebimce vüs'at!

Âlem kalır ortasında arzın
Cevlângâhı böyle isterim ben.

Olsam da muhît-i âsmânın
Elbette muhâtıyım Hudâ'nın.

Affeyle hata ederse gâhî
Bir cezbeli şairin İlâhî!

Aşkınla nevâ-yı dîl-şîni
Raksan ediyor mevcudunu.

Senden bu nefes, dehen de senden,
Şair de senin, sühan da mûmârese senden.

(Bahr-i Hezec: Mef'ûlû/ Mefâîlün/ Faûlün)

2

NA'T-I HAZRET-İ PEYGAMBER

Arşa düşmekten muallâ sâye-i ulvîyyetin
 Aşk-ı lezzetle muhammer mâye-i ulvîyyetin
 Akd-i pervîn bir kemîn pirâye-i ulvîyyetin
 Neyyir-i feyz-i ezeldir dâye-i ulvîyyetin
 Akl ile tahmîn olunmaz pâye-i ulvîyyetin
 Ya Resûlallah, yoktur gaye-i ulvîyyetin

Senden ahz etti safâ pakîze ahlâk-ı Arap
 Mihr-i zâtın eyledi tenvîr-i âfâk-ı Arap
 Eyledin nûr-ı kemâlâtınla işrâk-ı Arap
 Ol faziletle yayıldı garba etbâk-ı Arap
 Ya Resûlallah, yoktur gaye-i ulvîyyetin

Nûr-ı didârınla minhâc-ı hakikat lem'-adâr
 Tâb-ı güftârınla esrâr-ı ledünnî aşikâr
 Lutf-i etvârınla ihsân u adalet kâmkâr
 Feyz-i âsârınladır bu din-i ümmet pâydâr,
 Müdde'âma şahidimdir Hazret-i perverd-gâr,
 Ya Resûlallah, yoktur gaye-i ulvîyyetin

Zübde-i irfânsın ey peygamber-i ümmî lakab!
 Neyyir-i imansın ey peygamber-i kutsî neseb!
 Mükrîm-i Kur'an'sın ey peygamber-i mu'ciz edeb!
 Rahmet-i rahmansın ey peygamber-i siddîk-leb!
 Müstahîl efdâline ta'vin-i evsaf u rüteb!
 Ya Resûlallah, yoktur gaye-i ulvîyyetin

(Bahr-i Remel: Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilün)

Etbak: Tabakalar, katlar. Etbak-ı Arap'tan maksat akvâm-ı Arap'tır.

3

SİTÂYİŞ-İ HAZRET-İ PADİŞÂH

Ol zıll-ı Hudâ ki hâk-i pâyi
 Pîrâye-i firak-i ferkadândır;
 Ol zıll-ı Huda ki zeyl-i cûdî
 Bil-cümle enâma sâyebândır;
 Hem zîver-i mesned-i hilâfet,
 Hem padişeh-ı kadr-i tuvândır.
 Aksam-ı cevâhir meâli
 Dergâhına hâk-i âstândır.
 İhsan ü keremde Hakk yolunda
 Dest ü dili reşk bahr ü kandır.
 Zâtı ile cevher-i hilâfet
 Saddeyn müebbet-i iktirândır.
 Her dem cevelân eden dilinde
 İlham-ı Hudâ-yı müsteandır.
 Te'yid önünde peyk pûyân,
 Tevfik yanında heminandır.
 Hengâm-ı duâ-yı akdesinde
 Cibril seninle hem-zebândır.
 Kandil-i duâ-yı müstecabın
 Âvîze-i tâk-i gir-zamandır.
 Hüküm eyle ne arzu edersen
 Ahkâm-ı hilâfetin revândır.
 Elbette sana itâat eyler
 Her ehl-i nazar ki müseldandır.
 Mü'minlere intişâr-ı emrin
 Mânende-i davet-i ezândır.
 Fermânına imtisâl vâcib,
 Farziyyeti emr-i bî-gümândır.
 Dâim ede Hakk onu cihanda
 Zirâ ki cihâna mahz-ı cândır.

(Bahr-ı Hafîf: Mefûlû/ Mefâilün/ Feûlün)

Fırak: Tepe.

Ferkadân (Ferkad)'ın tesniyesi Kutb-i şimâlîye karîb, iki kevkeb.

Sa'ddeyn: Müşteri ile zuhâl.

EMCÂD-I MEÂLÎ HAZRET-İ PADİŞAHTAN CENNET-MEKÂN SULTAN
AHMED HAN-I EVVEL HAZRETLERİ VASFINDA BİR KASÎDE

Bahar erdi, yine düştü letâfet-i gülistan üzre;
Yine oldu zeminin lütfu galib-i âsmân üzre.
Yine her lâle bir şem-i muanber yaktı dūdūnde
Sehab-ı anber-i efşan oldu peydâ bostan üzre.
Yine çıktı beyaza nakş-ı her ser-i gül endâmın,
Sarıldı yasemin şah-ı nihâl ergûvan üzre.
Çekilse nola yârân-ı safâ seyr-i çemen zâre
Salâya başladı mürğ-i çemen ser-ü çeman üzre.
Hürd-i meftûn olur nakş-ı bahar ve revnâk-ı bağa
Nazar hayran kalır âsâr-ı sun'î müstean üzre.
Cihan arayış ezhâr-ı gülzarıyla nâzında
Zemin-i feyz letafetle sipehre imtihan üzre.
Nesîm ol denli canbahş-ı hayat efzâ ki her demde
Dem-i İsa ile bahs-i imtihan üzre.
Sabâ-gird gülistanıyla varsa bağ-ı ravzâna
Abîr-i efşân olur pirâhen hur-i canan üzre.
Ya ravzan bahs ile gelse temaşa-yı gülistana
Görüp tercih eder bağ-ı behşet-i câvidan üzre.
Yaraştı ol kadr-i mevc-i müselsel âba, kim vermez
O hüsn-i zülf-i pirehem sine-i sîmîn-berân üzre.
Eder şah-ı bahârın dirhem-i bî- sikkessin cârî
Döker ezhâr-ı bâdemi sabâ âb-ı revân üzre.
Dizildi katre-i şebnem sera-pâ berk-i süsünde
Katar cevher-i mana gibitiğ-ı zebân üzre
Değil şebnem şerâr ah bülbüldür ki çıktıkça
Düşer kesb-i rutubetle havadan gülistan üzre.
Döner vir hıfz-ı mahfil-i neşin nağme-i perdaz
Serr-i ağaz neva ettikçe bülbül-i aşîyan üzre.
Firaz-i gülben pür jaleden gül gösterir ruyen

Şeh-i alem gibi taht-ı mersu nerdebân üzre.
 O şâhinşah ki vâcibtir edâ-yı hutbe-i nâm-ı
 Hatib-i minber saf-ı namaz kutsiyan üzre.
 O şâhinşah ki nakş-ı hatem ikbâlidir sikke
 Zer-i hurşid-i alem-tâb vesim-i iktirân üzre.
 O şâhinşah ki hak-i rahî efser, seng-i gevherdir
 Ser-i cemşid-i alem-gir ve tac-ı hüsrevân üzre
 Hümayûn-ı paye Sultan Ahmed adl ki düşmüştür
 Zelâl-i sayebân devlet-i kevn ü mekan üzre.
 Cihân-bân kadar kudret ki hurşide olur sanî
 Nişan-ı dağ fermanı cebbeyn âsmân üzre
 Hüdâvend hümâ himmet ki dünya dest-i cudûnda
 Bir avuç har-ı hastır bir muhît-i bigerân üzre
 Değil bârân-ı mevc, efrâd-ı ihsan dil ü desti
 Eder giryân-ı lerzân ebr-i bahr-i kân üzre
 Ne derya kim nesimî himmetiyle cûş eder âbı
 Güher-i efşân olur emvâc-ı fırak-i ferkadân üzre.
 Ger olsa münteşir fermân-ı adlî kûh-u sahrâya
 Uyur âhû berre zanu-yi sirân-ı jiyân üzre
 N'ola derya gibi asker çıkıp dünyayı fethetse
 Yürütse hükmünü baştan başa mülk-i cihan üzre
 İskender der ki heft iklîme bir sîlab eder cârî
 Süleyman ki ferman-ı revandır ins-ü cîn üzre
 O hüsrev der ki şebdiz-i cihangird celâline
 Celâcildir kevakîb sine-i bend keh-keşân üzre
 Şeh-i vâlâ mekandır kim bu neyle kubbe-i âlî
 Otağ-ı sebzîdir sahn-ı fezâ-yı lâ-mekan üzre.
 Felek bir sâyebandır pîşegâh çetr-ü câhende
 Güneş bir fulke-i zerden sütun-u sâyeband üzre.
 Cihanda kalmadı bir ukde derdim devr-i lütfunda
 Gürûhlar görmesem ger zülf-i perçin bütân üzre
 Göreydi cevher-i şimşîrini ger gamze-i dilber
 Gamından dahi tığ asmazdı tâk-ı ebrûvân üzre
 Olurdu reh-güzâr-ı bâde bir sedd rûy-ı deryada

Çekilse peyker-i kûh vakar bâd-ı bân üzre
 O alem-gird reh peymâ ki devr-i lâ-mekan eyler
 Kalem nokta koyunca merkez-i nûn-ı mekân üzre
 Cihan pür-gird olurken cümbüşünden sür'at -ı seyri
 Koymaz toz konmaya pirâhen berkes-tevân üzre.
 O denli cust u çâbındır o cism-i kûh peykerle
 Ki cevelân etse doymaz çeşm-i mevr-i nânevân üzre.
 Âyâ hâkân-ı din -perver ki dehr-i eyyâm adlinde
 Eder hande zaman-ı devlet-i nûşirevân üzre
 Sözüm her dem budur acz-ü niyaz ile Cenabîde
 Yüzüm ferş eyledikten sonra hak-i âsitan üzre.
 Ki ben kande edâ-yı medh Sultan-ı cihân kande?
 Niçin haddim bilip mehr-i sükut vurmam üzre.
 Ne denli duâ-ı nazm eylesem zira ne mümkündür?
 Ki hak-i isbat edem medhiyle şah-i nüktedân üzre.
 Hususâ ol sahn-ı perdâz üstadım ki eş'ârım
 Pâzâr-ı müşkülpesand cihân-ı evrak cân üzre
 Benim ol şair-i sahir ki tab'ım sihirle gâhî
 Meânî yerine dürrler dizer selek-i beyân üzre.
 Çekerdim târ-ı zülf zehre-i zehra gerdûne
 Eğer dizsem dürr-i şehvârı nazmım reysemân üzre.
 Nice bin vâridât âmade-i tahrir olur dilde
 Olunca saye-i güster çalayım benân üzre.
 Yazarken nakş-ı rûy-ı bekr-i fikrim firt-ı ismetten
 Çeker bir perde-i hayret dîde-i suret-gerân üzre.
 Eder ebkâr-ı mazmun-u ihâta şiir-i renginim
 Gazel-i vâlâ nutk gibi arus-ı dilistan üzre.
 Koy lafî sıdkla durma, dualar eyle, Ey nef'i
 Dua-yı nazm ahirette farz olur nazm-ı âverân üzre
 Nitekim her dıraht bir şukûfe şahı nevrûzun
 Koru çetr-i sefidin sahn-ı bağ-u bostan üzre
 Bula zât-ı şerifiyle ser-ber saltanat revnâk
 Ola devrinde halk asûde dehr-i âmân üzre.

(Bahr-i Hezec: Mefâîlün/ Mefâîlün/ Mefâîlün/ Mefâîlün)

Abîr: Biraz misk ile güzel kokulu eşya-ı saireden yapılır, bir tertib.

Süsen: Susam denilen çiçektir. (Hububâttan olan susam değil.)

Âhû berre: Ceylan yavrusu.

Şebdiz: Kara yağız at. İran'ın kadim hükümdarlarından Hüsrev'in bu isimde olan atı.

Celâcil: Cülcüleler, ufak yollar ki onunla tals ve emsali üzerine nukuş işlenir.

Çetr: Güneşlik. Şemsiye.

Fülke: ("Fe" nin zamme ve kesresiyle) İplik eğirdikleri iğnenin başındaki ağır şak, müdevver şey. Bu kasîdede sütun başlığı manasına istimâl olunmuştur.

Berkestevan: Harp zamanında atlara giydirdikleri bir nev'i giyim. Bürhan-ı

Kat'ı: Türkçesini çevgal, kesme, yancık olmak üzere kaydediyor.

5

NA'T HAZRET-İ PEYGAMBER

Sipîhr eri ki şehenşeh hıdîvv-i arş-ı evreng,
Şeh-i sürûş-sipeh-i husrev-i ferîşte-cünûd;

Hekîm-i sohbet-i hâs-ı sürâdık-ı ceberût,
Nedîm-i perde-serâ-yı muhabbet-i ma'bûd;

Şeref-pezîr-i mukaddes makâm-ı kurbiyyet,
Serîr-gîr-i mu'allâ-nişîn-i Mahmûd;

Emîn-i mülk-i nübüvvet medâr-ı hâtemiyet,
Emân-ı hevl-i kıyâmet zamân-ı ref'et ü cûd;

Hatîb-i minber-i tâ sin muhâtab-ı yâ sin,
Edîb-i mekteb-i evhâ mukarreb-i mevdûd;

Hâ'il-i cevher ü a'râz hıttâ-i nâsût,
Mihîne-illet-i tekvîn ü hest ü fıtrat ü bûd;

Nebiyy-i efdâl ü ekmel Muhammed-i mürsel,
Huçeste-zât-ı mübeccel hulâsa-i mevcûd;

Şeref-pezîr-i risâlet ki zâtıdır mutlak,
Mukayyedât-ı şu'ûn-ı bedî'adan maksûd;

O şehriyâr-ı serîr-i bekâ ki yoktur onun,
Kalem-revinde sügûr u mümellekinde hudûd;

Bu ordugâha gellip konmasa kurulmazdı,
Şu nüh hazîne-i otağ mukarnes-i meşhûd;

Bülend-pâye mu'azzam serîr-i levlâke,
Eyâ güzîde-i mahlûk u zübde-i mevlûd;

Müdâm-kâre-i sehv ü hatâyâ zâtındır,
Kefîl-i lutf u zamîn-i kerem dem-i mev'ûd;

(Bahr-i Müctes: Mefâ'ilün/ Fe'ilâtün/ Mefâ'ilün/ Fe'ilün)

Sürûş: Melek.

Sürâdık: Serâ-perde.

Mihîne: (*Kesr-i mim* ile) Büyük.

Mukarnes: Üzeri nerdübân hey'etinde çatma olan kubbe.

6

TEVHÎD Ü TEMCÎD-İ BÂRÎ

Ey mûnis ehl-i zevk-i yâdın
 Ebvâb-ı emel geleydi adın
 Ey genç âtâ tılsım-ı ismin
 Sen genc-i nihân, cihân-ı tılsımın
 Ey cûdî-i vücûd kevne vâhib,
 Zatı gibi itirafı vâcib!
 Ey perde-keş rumuz-i mühim
 Müstahfez-i intisâm-ı âlem
 Ey nakş-ı dıraz safha-i hâk
 Sahib-i rakam hudud-i felak.
 Ey mebde-i feyz-i âferiniş,
 Senden rûşen چراغ-ı bâneş
 Ey sırr-ı vücûdun emr-i malum
 Mevcûd-i heminsin, vur ki madum!
 Ey yeddi⁵⁰ gül ve dokuz gülistan
 Feyz –i kereminle sebz ü handan,
 Ey varı yok eyleyen, yoku var,
 Yok varlığında zann-ı inkâr!
 Ey şâhid-i gayb perdedârî,
 Fikrin gül marifet baharî
 Ey âleme feyz-i cûd senden
 Halka şeref ve cûd senden,
 Ey şem'i ezel fitiliyle suzi,
 Bezm-i ebed-i encümen-i fûrûzu,
 Ey şüphe ve şirkten münezzeh
 Sırr-ı ezel ve ebedden âgâh
 Ey bâr-ı Hudâ-yı âlem-ârâ,
 Tahsin işine hemin ola rây!⁵¹

⁵⁰ Bizim şivemizde mugayir olarak müşedde okunur.

⁵¹ Avalimi bu kadar bedaiyle tezyin eden san-i hakim, eser-i sun'una karşı insanların fikr ü reyi ancak takdis ve tahsinden ibarettir.

Ahsenat zehi hakim kamil,
 Ne şükr ola sun'una mukabil?
 Fıtrat-ı rakamın çeken zamanda,
 Hakka ki bu emr "Kûn Fekân" da
 Hükm ettin kim ne ola ahvâl,
 Ne sun' ile çizgine⁵² meh ü sâl
 Deverân ne zamanda ola âhir
 Her devrinde ne ola zâhir
 Nice ola ferd-i nesl-i âdem
 Her ferd-i onun ne ede her dem?
 Eşyada çok etmezem⁵³ tefekkür,
 Senden banadır hemîn tahayyür!⁵⁴
 Ama çû sana kadîmdir zât.
 İdrak sana yeter mi? Heyhât!
 İdrakımızda kemâl-i hayret
 Tevhidine delâlet!
 Endişe-i zât kılmak⁵⁵ olmaz,
 Bilmek bu yeter ki bilmek olmaz.
 Ol dem ki vurup bina-yı muhkem
 Çıktın rakam-ı nizâm-ı âlem
 Hakka ki hoş-întizam verdin,
 Ârâyişini tamam verdin,
 Ettin gir-gin ger az ve ger-çok
 Bir nesne gerekli yok ki ol yok!⁵⁶
 Bir nev'i ile eyledin müheyyâ
 Kim geldi kusurda müberrâ!
 Eşyâde eğerçe râz yoktur,
 Ol kim ola râzın onda yoktur.⁵⁷

⁵² Çizginmek ("Ka"nın kesresiyle) dolaşmak, devretmek, bizim Türkçemizde gayr-ı müennes.

⁵³ Etmek, bizim şivemizce mehcûr.

⁵⁴ Bana hayret ancak sendendir. Bizim şivemize göre "Bana sendendir." yahut "Sendendir bana." demektir.

⁵⁵ Kılmak.

⁵⁶ Nizam ve intizam alemleri iktiza eden umuru – Derece-i lüzûmuna göre—Az ve çok olarak tertib eyledik. Lüzûmu olan her şey halk buyurulmuştur.

⁵⁷ Eşyada bir çok hükm-i hakayık vardır, lâkin hikmet ve hakikat-i ilâhiye hakkıyla ihatadan acizdir.

Eşya nicesinden olsun âgâh!

El kudret-ü ve'l bekâ-Allah!

(Bahr-i Hezec: Mef'ûlü/ Mefâîlün/ Faûlün)

7

HÂTIRA-İ BEDR-İ KÜBRÂ

Pîş-i çeşmimdedir ol cünd-i cihângir henüz,
 Gûş-i cânımdandır ol gulgul-i tekbîr henüz!
 Aradan bin bu kadar sâl mürûr etmişken
 Dîl-i hassasta hakimdir o tesîr henüz!
 Seyf-i İslâma değil sâika tabîr-i sezâ,
 Öyle bir sâika indirmedi takdîr henüz!
 Nazm-ı Kur'an gibi encüm-i rahşân-ı Hudâ,⁵⁸
 Sizi üstâd-ı felek etmedi tanzîr henüz!
 Bî-basîretler ederler size isnâd-ı üfûl;
 Ediyor şa'sa'anız alemleri tenvîr henüz!

(Bahr-i Remel: Fâilatün/ Fâilatün/ Fâilatün/ Fâilün)

⁵⁸ Bir hadis-i şerîfe işaretir.

ASÂKİR-İ NUSRET-İ MÜESSER HAZRET-İ PADİŞAHÎNİN EVSÂF-I
BER-GÜZİDE BESÂLETİNE DAİR

Olur meddâhı âlem: Ne askerdir ne asker!
 Kalır hayranı âdem: Ne cevherdir ne cevher!
 Yıkar, çiğner kalâ’i, sürer adâyı hâke
 Hücûm ü savletiyle misâl-i şîr ü ejder.
 Yanardağlardan olsa tahassun-gâh düşman
 Olur bir hamlesiyle basılmış hâk-i esmer.
 Deyipte “Allah Allah” cihâda azm edince
 Ne toptan havfı vardır, ne istihkâm dinler
 Gulüvv-i şiddetinden bütün inler sahrâ,
 Gırıv-i aks edip der cibâl “Allahüekber!”
 Şehit olmak, ya gazi, budur maksudu ancak;
 Bu maksad varken onda nasıl olmaz muzaffer?
 Ne dehşetbâr-ı heybet alır ki harp ederken
 Kaçar peşinden adâ heman leşlâş, ebter
 Dem-i asûdegûde birer âhu-yi masum
 Dem-i heycâde lâkin birer şîr-i ciğerdir.
 Bahâdır kahramanlar ki gördükçe şedâid
 Olur pazularında salâbet kuvvet-i evfer
 Nedir ric’at? Bu bilmez vegadan: Olsa hatta
 Gelen her ferd –i düşman kudurmuş bir gazanfer
 Hilâl ü necm-i garra doğar tev’em-i şafaktan
 Ne hoştur râyetinde o mevc-i berk-i ahmer!
 Metânetle şecâat bu ceyşe rumh ü şimşîr
 Hamiyyetle diyânet bu ceyşe zırh ü miğfer
 Süyûf-i berk pûşi nasıl ulvî de müthiş
 Suhûf-i pür-huruş nasıl müthiş de dilber!
 Ne tiynettir bu kavm-i necîbe hass tiynet
 Ki etmiş dest-i kudret merâkimle muhammer!
 Vefa, sıdk ü sadâkat bu cündde şan ü şöhret
 Edeb, namus ü iffet bu cündde zîb ü zîver.

Cihânda haslet olmaz bu hasletten mübârek
 Beşerde fitrat olmaz bu fitrattan münevver
 Şikâr-i hassı olmuş bu merdânın ezelden
 Ukâb-ı tîz-i nusret, o seyyid âteşin pür,
 Ne var Osmanlılıkla sizinle münkeşiftir;
 Tealâ etti şimdi o fahr ü şan-ı eşher
 Evet Osmanlılıktan büyük pâye yoktur
 Yaşa ey nâm-ı Osman! Yaşa sen tâ bî-mahşer
 Bu nesl-i pâkin olsun İlâhi her biri bin;
 O binlerden yetişsin nice yüz bin dilâver.

(Bahr-i Hezec: Mefâîlün/ Faûlün/ Mefâîlün/ Faûlün)

Rumh: (“*Ra*”nın zammesiyle) mızrak.

Ukab: (“*Ayn*”nın zammesiyle) Tavşancıl kuşu.

RAVZA-I MUTAHHÂRÂ-I HAZRET-İ NEBEVÎ VASFINDADIR

Barek-Allah ey mükerrem ravza-i fahr-i cihan!
 Levhaş-Allah ey muazzam mescid-i arş-ı âsitân!
 Ravza-i amma hârdır nisbetle berk-i bârına
 Şûle-i nahl-ı tecellâ, vird-i bağ-ı lâ-mekân
 Mescid-i amma kıblegâh Kâbedir kim bâbının
 Sıddesi mahsud-ı cennet, tak-i reşk-i âsmân,
 Bir gülistan-ı safâdır her mukaddes tarhı kim
 Rüzgar eyler hezâr-ı adne hâkin armağan.
 Bir niyaz-ı feyz-i bârîdir ki hâk-i akdesi
 Fahr eder arşa vücûduyla onun bu hâktan
 Gonca-i nûkhet feşanı lâle-i dağ-ı derûn
 Cedvel-i âb-ı revân sîm-i eşk aşkân.
 Şûle-i mişkatına pervane cân-ı Cebrail
 Âb-ı feyz-i âyatına divane ruh-ı kutsiyan
 Rîze rîze cevher-i can hâlâiktir bütün
 Sahesinde pâymâl-ı nas olan rik-i revân
 Câmi-i hikmet ki tâk-ı kûşe-i mihrabına
 Secdeden raf-ı ser etmez ebrûvân-ı dîlberân
 İrtifâ-ı minberin kat'edemez ruh'ul emin
 Paye paye kılsa eflâk-ı ukulu nerdebân.
 San dıraht durdur her bir menâr-ı zer-kemer
 Kim verir aşk ehline nûr-ı nişan tecellâdan nişan
 Kubbe-i hazrâ değil nev-i gonca lahuttur
 Kim yüzünden berk vurur nûr-ı mübeyyen müstean
 Farkı oldur şanınin mahşerle cem' ve intişâr
 Onda bir kez, bunda on defaolur günde âyân
 Runüma ruzanlerinde cam billuru değil
 Merdüm çeşm-i melâik kat kat olmuş nerdebân
 Her müezzin onda bir bülbül-i şuridedir
 Kim gül-i firdevs eder avaze sen menguş-ı cân.
 Sine çâk ve dîl perişan oldular çârûbuna

Reşkten gönlüm gibi hep zülf-ü havra-yı cânan
 Çevre-i sathında ruşen kubbeler midir, yahut
 Lece-i envâr-ı kudrette hebâb-ı bî-gerân
 Dûd-ı âhı zer külahından rehn-i arş olur
 Sanki ruh-ı mevlevîdir her fûruzan şem'adan
 Ya değil şem'-i fûruzan, lâle-i neşgüftedir
 Dest-i beyza-yı kelim'ullahtan olmuş âyân.
 Tab-ı bimara hevası muğz-ı enfâs-ı mesih,
 İllet-i aşka likası maye-i ruh-ı revân
 Her hamamı gıpta-saz tûtî gûyâ kaddes,
 Her rahami reşk-i mir'at şeh-i haveristan
 Hâkinin her zerresi candan aziz olsa n'ola?
 Onsa sakindir Cenab-ı Seyyid-i kevn-i mekân
 Ol şahinşâh serir alem-i tefrid kim
 Ukul oldur asâ birkef derinde pâsbân
 Ol hüdavend-ı azm-ül halk kim vesafıdır
 Zat-ı vâlâ şanının zat-ı Cenab-ı müstean.
 Böyle zabt etmiş görüp evsâf-ı âli şakini
 Levh-i mahfuz-i Hudâ'da hame-i mu'ciz-i beyan
 Padişâh ki lâ mu'Allah efser-i Sultan-ı din
 Şehriyâr-ı masivâ çâker, Nebî-i ins ü cân
 Seyyid-i efham, Nebî-i muhterem fahr-i ümum
 Ol âlem, Resûl-i Ekrem-i ahir zaman
 Ahmed-i mürsel imam-i enbiya kim zâtıdır.
 Vech-i pak-i Hakk'a hem âyine hem âyinedân
 Kabzâdâr-ı kab-ı kavseyn o ednâ kim diğer
 Rabb-i izzet navek-i ebsârına vechin nişan
 Bir hakikattır ki âb-ı cevher mahiyyeti
 Kıldı onunla tayin nûr-i zât-i müstean
 Nara te'sir etse feyz âb-ı lûtf meşrebi
 Ahger-i suzan olur tahim hayat câvidan
 Âba îsâl hararet kılssa ama şöhreتي
 Berk vurur her katreden bin kürre-i âteş-feşân
 Olsa ger deşt-i adem-peymâ nesîm-i mikneti

Her beyâbânı kılar mülk ü vücûda gülistan
 Kılsa ger bir andelibe gülşen-i lûtfun meâb
 Nâlesi eyler kazâya bin hitâb-ı imtihân
 Şöyledir te'sir-i feyz-i âftâb-i adlînin
 Hangi mülke düşse envârı olur bî-imtihân:
 Hürmüne hasn-ı harâset şûle-i şimşir-i berk,
 Şem'a fânus-i inâyet satme-i bâd-ı revân
 Zannederler şive-i çeşman ve müjgan gören
 Ser-i hikmet der kimin ve nûr-i kudret der-keman
 Ya Resûlullah, cemal bâ-kemâlindir senin
 Âftâb-i bî-zeval ü nevbahar bî-hazan
 Sensin ol peygamber ahir-i zaman kim Zat-ı Hakk
 Rahmeten-lil-âlemin etmiş vücûdun bî-keman
 Nûr-i dîdarın چراغ-ı nerm-i has kibriya
 Hatt-ı ruhsârın rumuz sûre-i leyl-i dûhan.
 Hâk-ı kevnin çekse bir çeşm-i alîle rüzgâr
 Berk vurur âyinesinden sûret-i râz-ı nihân
 Hasret-i berk lebinle olsa çeşmim girye-nâk
 Lâlden teşkil eder eşkim hezârân bahr-ü kan
 Bir nigâh-i merhametle yap dil-i virânımı
 İntizam-ı hâlîme reşk eylesin bağ-ı canan
 Söz tamam oldu yeter artık dua hengâmıdır
 Eyle dâmân-ı niyaz ve ilticayı der-miyân
 Târ-ı yaz-ı heft târh-ı hâne-i bâlâ-yı çarh
 Gonca-i mehrin kıla destâr-ı zîb-i âsmân
 Tâ harîm-i mescit-i payende-i kurb-i kabul
 Ola sıdr-ı mahfil âh ü enîn âşıkân.
 Nur zâtıyla münevver eyleyip Hakk ravza sen
 Mescid-i pâkin kıla rûşen-i mutâf-i kutsiyân
 (Bahr-i Remel: Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilün

Levhaşallah: La-ev-haş-Allah, Cenab-ı Hak ihâş etmesin demektir ki mübarek
 olsun yerinde kullanılır.

Südde: Kapı eşiği.

Hamâm: Güvercin.

10

“ZÂT-ÜN- NÎTÂKAYN” DAN

Bint-i Sıddıka tiynet-i Sıddık⁵⁹
 Ümm-i İbni’z- Zübeyr sıdk-ı refîk,
 Ageh-i perver bedia-nümâ,
 Hazret-i mefharü’n- nisa Esmâ
 Sene-i evvelin-i Hicret’te
 “Taybe” de bir şerefli saatte
 Etti bir tıfl-ı hoş-likâ tevlîd
 Geldi İslâma inbisât-ı cedid.
 Arz-ı şükrân eyledi Hallâk’a
 Bang-i tekbîr eriştî âfâka,
 Duysa ol name-i bülendi Kelîm
 Derdi: “Ey sâhibân-ı kalb-i selîm,
 İşiniz eşrefü’l umûr olacak,
 O da ilâ-yı nâm-ı akdes-i Hak.
 Ben de olsam Muhammedî olurum,
 Nâşir-i feyz-i sermedî olurum”
 Allah Allah o dilnîşin tekbîr
 Eyledi Musevîleri dilgîr;
 Çünkü evvelce kâhinân-ı Yehûd
 Edip izhâr-ı muktezâ-yı cuhûd
 Dediler sûret-i kehânette:
 “Münkâtıdır halef bu ümmette”
 Bu söz etmişti müminîni gamin,
 Geldi imdada lûtf-i Rabbi-muîn.
 Kavl-i hussâdı eyleyip iptal
 Ehl-i imandan etti ref-i melâl.
 Mütevellid olunca Abdullah⁶⁰
 O gürûhun vücûhu oldu siyah.
 Hakkın elbette kavli sâbit olur

⁵⁹ Hazret-i Sıddık’ın Sıddıka tiynetli olan kızı.

⁶⁰ Abdullah İbn-i Zübeyir Hazretleri

Tıfl-ı sâkıt delil-i müskit olur.
 Olarak bir büyük nişâne-i hayr
 Kıldı şâd ehl-i Hakkı İbn-i Zübeyr.
 Derd-i gûyâ o müjde bahş-ı kemâl:
 “Müslümanlar sizindir istikbâl,
 Ey Hüda cündünün mukaddimesi,
 Ne demektir Yehud şirzimesi?
 Size akvâm sedd-i râh olamaz,
 Kimseler rahzen-i ilâh olamaz.
 Kalsa batıl aceb mi bî-revnâk?
 Geldi vakt-i zuhûr-ı “Câe’l Hak”
 “Zehaka’l-bâtıl” oldu işte âyân,
 Kaldı mı hükm-i kavî-i Musevîyan?
 Hakka Rabb-i Muhammed Medenî,
 Bir delil-i mücessem etti beni.
 Zâde-i feyz-i bâtenâhiyim,
 Size bir müjde-i ilâhiyim.
 Nazarımda cihan sürûr-âbad
 Milletim pür ümid gönlüm şâd.
 Şakir-i lütf-ı müsteân olalım,
 Nâsır-ı server-i cihân olalım.”

(Bahr-i Hafîf: Feilâtün/ Mefâilün/ Feilün)

11

KEBUTER

Uçtukça hayâl-i yâr gözde
 Arama bulup medâr sözde
 Şeh dâne-i dîde-i terimle
 Meşgul olurum kebûterimle
 Bir öyle enîs-i cân bulunmaz
 Ammâ o da her zaman bulunmaz
 Terk eylemiş işte aşiyânı
 Hâkî iken olmuş âsumânî
 Peyrevdir o vahşet-i itiyâda
 Nûr-i nigeheim uçar havada
 Her hangi tarafta olsa matlûb
 Olmaz mı nazar o suya meclûb
 Enzârdan arzu ıyândır
 Efkâra dü dîde tercümândır
 Arzeyliyor ol latif peyker
 Her bir süzülüşte lutf-u diğér
 Dil şevk ile oynuyor yerinden
 Âvâz-ı latîf-i şeh-perinden
 Uçsun demem isterim ki insin
 İnsana ferîşte indi densin
 Var vechi eğer desem melektir
 Ammâ şu da var ki pek dönektir
 Gel dâneye kaçma ey kebûter
 Hayrânını sanma dâm-güster
 Oldun mu yine bağıteten perîde
 Bundan ne çıkara nûr-ı dîde
 Dânem seni sayd için değildir
 Gel gel! Bu bir arzû-yı dildir
 Düşsen bile dâma eyler âzâd
 Bir başka revîştedir bu sayyâd
 Gönلüm sana beste oldu bî-dâm

Sayyâd sen oldun ey hoş endâm
 Sen olmadan âşiyân-ı reside
 Gönüm nasıl olsun âramîde
 Âteş gibi sevmeye i'tilâyı
 Gel olma a sevdiğim hevâyı
 Bâlâlara doğru etme pervâz
 Tâ olmayasın düçâr-ı şehbâz
 Alçakta da pek dolaşma zirâ
 Eyler iki saçma ömrün ifnâ
 Kondu ser-i bâma bârek-Allah
 Tekrar havalanırsa eyvâh
 Uçmak için olmasın bahâne
 Gâhî o bakışlar asumâne
 Ey sun'-ı safâ-fezâ-yı bîçûn
 Dil oldu tenezzülünle memnûn
 Erbâb-ı hakikatin hümâsı
 Sevdâlı tabiatın safâsı
 Benden mütevahhiş olma öyle,
 Gel gez azıcık yanımda şöyle
 Tab'ımdaki zevk u şevki tâm et
 Meftûn-ı hırâmınım hırâm et
 Oldum ben ol hoş hırâma mail
 Tâvûsa tutar mıyım mûmâsil
 Bir kere bakın nasıl sebük- rûh
 Ma'zurum olursa bence memdûh
 Seyreyle şu gerden-i bülendi
 Sevmez mi gönül bu şehlevendi
 Reftârına dikkat et ne mevzûn
 Şair buna olmasın mı meftun
 Tüylerde bakın şu intizâma
 Şayeste değil mi ibtilâma
 Tozluk ile toz müşârik olmuş
 Pûside-i pâ-yi nâzik olmuş
 Feyziyle tabiatın donanmış

Her bir t y  n r ile boyanmış
 Sabbağına s d eder tahsin
 Allah! Nedir bu nûr-i rengin
 Baktın mı refİKasında n za
 Bak bak berikinde ihtiz za
 Merd na m r ra bak yanından
 Amma müteakiben de n  ar
 Sevdâ-zedev r bir dönüş var
 Y ra dokunur Huda nekerde
 B lin ne s r rs n öyle yerde
 şevk olmalıdır sebep bu hale
 Tozlandı, yazık o perr   bale
 Erbâb-ı nazar sevip  perler
 Yerlerde s r nmesin o perler
 Seyreyle terakki-i neş tı
 Göstermede sırr-ı irtib tı
 H  h ya girişti aşıkane
 Kaydında değıldir  şiy ne
 Madem ki mutlaku'l-inandır
  vareye her yer aşiy ndır
 H  h ları  h pek derûnî
 Aşık beğenir bu ergan nu
 Baktıkça o sun'-i ber kemâle
 şahin-i kaz  gelir hayâle
 Göklerde gezen o b l-i menkuş
 Bir gün olacak zemîne mefr ş.
 (Bahr-i Hezec: Mef l /Mefâilün/Fe l n)

12

ECDÂD-I MEKÂRİM-İ NEJAD HAZRET-İ ŞEHENŞAHÎDEN FİRDEVS-İ
AŞİYÂN SULTAN AHMED HÂN-I EVVEL HAZRETLERİ VASFINDA BİR
KASÎDE'DEN

Her ma'ni-i latîf ki cândan nişân verir
Tabir edince tabım onu nazma cân verir

Her nazm-ı dil firîb ki benden sudûr eder
Lafz-ı cemâl-i şâhid-i ma'nâyâ ân verir

Her nükte-i hafî ki kelâmımda derc olur
Mazmûnu dest-i âleme bir dâstân verir

Ol sihr-sâz-ı mu'cize-gûyum ki nutkumun
Feyzi devât-ı kikle zebân u dehân verir

Ol nâzım-ı le'âlî-i nazmım ki şi'rimin
Reşk-i cemâda tab'-ı cevâhir-feşân verir

Pâkize-gûy-ı nâdire-sencim ki her sözüm
Şehnâme-i belagata hüsn-i beyân verir

Vassâf-ı Muhteşem-suhanem kim kasâ'idim
Şâhân-ı Cem-şükûh-ı cihân-bâna şân verir

Ta'bım arûs-ı ma'niye meşşâtelik eder
Endîşem âyîne kalemim sürmedân verir

Hâmem ki nazmımı eder ihyâ midâd ile
Âb-ı hayâta reşhası rûh-ı revân verir

Cemşid-i Kamuran ki süvar olsa rahşene
Dara tutar rikâbını, Hasr-ı inan verir

Hurşid-i zer-feşân ki kef-i feyz-i cûd ile
Dehre gına-yı mâhsûl-ı bahr u kân verir

Devri zaman-ı Ahmet-i Muhtarı andırır
Şimşîri Zülfikâr-ı Âlî'den nişan verir

Ey dâver-i zamane ki âb-ı adaletin
Mülk-i cihana revnâk-ı bağ-ı cinân verir.

Çok devletinde şair-i sâhir-i beyan, velî
Dûd-ı edâyı Ne'fî-i şîrîn-zebân verir.

Lütfun olursa ger sühân-ı pest-pâyesi
Nazm-ı bülend-i Muhteşeme kesr-i şân verir.

Söz bir metâ'-i fahr-i kimyâ-beder, velî
Ona revâc-ı lütf-u şeh nüktedân verir.

(Bahr-i Muzârî': Mefûlû/ Fâilâtü/ Mefâîlû/ Fâilün)

13

MÎ'RÂCÎYYE

Bir şeb ki serây-ı Ümmü-hânî
Olmuştu o mâhın âsmânı.

Ol leylî için sipihr gerdânı
Etti nice bin sabahı kurban

Çün âb-ı hayat o şâm-ı envâr
Reng-i siyeh idi mevc-i ihzâr.

Ebr-âver olup bahar-ı nasevt
Cûş eyledi sebz-i zâr lâhevt.

Ser çeşme hazır olup hüveydâ,
Ervâh-ı bikaye oldu ervâ.

Zulmet çıkıp seradak gaib,
Sır söyledi mâha mehr-i larib.

Ta mihr ede mâha arz-ı didâr
Zulmet-i hafâya girdi envâr.

Envâr ile kâinât doldu,
İşte bu gece sabah oldu.

Sevk eyledi mehri pâre pâre,
Şenlendi meşail-i settâre

Bir hırâman-ı nur olup be eflâk
Hurşîdi kapattı pertev Hâk.

Bir feyz erişti bu zemine

Kim oldu serây-ı âbigine.

Ger etmese mehr-i mâha tekaddüm
Şebnem yerine yağardı encüm.

Envâr bürüdü kâinâtı,
Rûşen görür oldular hayatı.

Berk vurdu o şeb-i çerağ-ı nâyâb
Mahv oldu hep âftâb-ı mehtâb.

Bir hırâman idi nücm-ı pür-tâb
Hurşîd-i meh anda germ-i şebtâb.

Âyine-i nur olup şeb-târ
Yâr eyledi yare arz-ı didâr.

Gönderdi Hüdâ edip meşîyyet
Cibril-i emini peyk-i davet.

Her gû ki inerdi âsmândan
San arşa çıkardı hâktandan.

Tebeşir kılıp sırrûş-ı âzam
Dedi ki: “Eyâ Resûl-i Ekrem,

Adın koydular Burak-ı yektâ
Geldi ayağına arş-ı âlâ.

Eyle güzâr arş-ı âsmânı
Mahzun buyurma lâ-mekânı!”

Ol mukaddes kûn-fekân-ı icâd
Fermân-ı Hudâ’ya oldu münkad.

Her şey olur aslına şitâbân
Çıktı yine âsmâna Kur'ân.

(Bahr-i Hezec: Mefûlün/ Mefâilün/ Feûlün)

Ümmü Hânî: İmâm-ı Ali Kerîmullah veche Hazretlerinin kız kardeşleri künyesidir. Müşârün-ileyhânın isimleri Fâhite'dir. Hazret-i Peygamber Sallallahü-aleyhi- vessellem Miraç'a Ümmü Hânî hânesinde bulundukları bir gece teşrîf buyurmuşlar idi. *Hânî* lâfzının manâsını kâmûs tercümesi şöyle kaydediyor: El-hânîî : hâdim ve hizmetkâr manâsınadır. İbn-i Asr'ın beyânına göre i'tâ' manâsına olan hâne lâfzından mâ'huzdur. Gûya ki mahdûmuna nefsin i'tâ' eylemiştir.

14

“HİLYE-İ HÂKÂNÎ” DEN

Heybet-i debdebe-i kûs-ı Nebî

Kesti ırk-ı neseb-i bû-lehebi.

Ol meh-i çâr-dih-i “Sümme Denâ”,

Âftâb-ı ufuk-ı “Ev Ednâ”,

Mest-i medhûş-ı mey-i naz-ı cemâl,

Şem’i fânûs-ı şebistân-ı visâl,

Hâsıl-ı havsala-amûz-ı felek,

Kâmil-i marifet- endûz-ı melek,

Râfî-i râyet-i din ü imân,

Nâzım-ı silsile-i emn ü emân,

Şâh-ı kevneyn ü imâmü’l harameyn,

Nûr-ı bî-şeyn ü nebiyyü’s-sakaleyn.

Başına giydi “Leamruk” tâcın

Aldı mamûre-i ilmin bâcın.

Zatının kuvvet-i istidâtı

Oldu ihyasına kevnin bâdî.

Geldi ol fâris-i şâh-ı levlâk

Koydu ateş-gede-i Fârise hâk.

Ser-nigün eyledi serkeşleri hep

Nâ-bedid oldu sanâdîd-i Arap.

Tûğ-ı din etti safâ ile hırâm

Erdi ayyûka livâ-yı İslâm.

Çarha aks oldu o dem mâh gibi
Lem'a-ı meşale-i Muttalibî.

Nice tarif edeyim evsâfın
Nice şerh eyleyeyim eltâfın.

Seni Hak ayîne-i Zât etti,
Zât-ı yektâsına mir'at etti.

Mûr methetti Süleymanı benim
Şerm-i cürmümden açılmaz dehenim.

(Bahr-i Remel: (Failâtün/ Failâtün/Failün)

15

“HİLYE-İ HÂKÂNÎ” DEN

İttifâk etti bu manâda ümem:
Ezherü’l-levn idi fahr-i âlem.

Yüzünün hâlis idi akı katı,
Ruhları sâf idi Sâfi sıfatı.

Reng-i rûyî gül ile yek-dil idi
Gül gibi kırmızıya mâil idi.

Kaplamıştı yüzünü nûr-ı sürur,
Sûre-i Nûr idi ya matla-ı nûr.

Mushaf-ı hüsn idi ol vech-i cemîl
Hatt-ı ruhsâresi nas-ı tenzîl.

Gün yüzünden utanıp âb-ı hayat
Meskenin etti verâ-yı zulumat.

Vech-i berrâkının Ashâb-ı Safâ
Humreti galip idi der hattâ.

Gökte olmuştu o nûr-ı rengin,
Şem-i cem-i harem-i İlliyyin.

Ona vermişti kemâl-ı ziynet,
Kâtib-i çehre kuşâ-yı fitrat.

Arak-ı âlûd olacak ol Sultan
Gül-i pür jâleye benzerdi hemân.

Hem demişlerdir eşrâf-ı el-halk,

Ârız-ı pâkî arak-nâk olacak,

Dâne-i dürr gibi rûyunda teri,
Hoş-nümâ eyler idi ol güheri.

Itr-ı hûbuyla pür olurdu meşâm
Bûy-ı müşg idi yahut anber-i fâm.

Terlese ol gül-i gülzâr sürûr
Cûş ederdi sanasın kulzûm-ı nûr.

Nitekim şûle-i şem-i hâver,
Berk vururdu ruh-u pâkinde o fer.

Olup envâr-ı ruhu iki alev
Dürr-i duvâra salardı pertev.

Berg-i gül gibi o rûy-ı nîgû,
Terlediğince olurdu hoş-bû.

Dahi sîmâ-yı şerîfnde onun,
Bilinirdi garazı ol canın.

Nûr idi âyîne-i vech-i Nebî
Zâhir olurdu rıza ve gazabı.

Kendi nefsi için ol pâk-neseb
Etmedi kimseye ömründe gazab.

Olmadı her giz ol lâl-ı nâyâb,
Hiç kimseyle cihanda şeker-âb.

(Bahr-i Remel: (Failâtün/ Failâtün/Failün

16

ÇOCUK SESİ

Nedir bu ses ki bedî-i beyânı cerh eyler
 Güler kavaid-i sarfa, kavaid-i nahive,
 Verir edâ-yı fesâhat tenâfir- ü haşve
 Ne der ki sehvine dîl-bestedir belâgatler;

Bu ses eğerçe rekîk ve sahiptir yekser
 Fakat rızâ veremez bir lisân onu lağve,
 Her ümmühat-ı belâgat koşar onu afve,
 Bütün lisân-ı melâik eder onu ezber!

Nedir bu ses ki eder kalb-i muğber-i tesrir
 Eder piyâle-i ruha isâle-i ümit.
 Meleklerin lekesiz nutkunu eder takrir;
 Samah-ı kalbime nâreste nağmeler getirir
 Bu savt-ı bülbül-i âtî, bu savt-ı bağ-ı nevîd;
 Bu ses ki bir sarışın, dîl-rûbâ çocuk sesidir!

(Bahr-i Müctes: Mefâilün/ Filâtün/Mefâilün/Fâilün)

HÜSN-İ HULK

Hüsn-i hulka dâir şimdiye kadar pek çok kimseler söz söylemişler ise de bunlar hüsn-i hulkın hakikatini değil, yalnız bazı semerâtını gösterebilmişlerdir.

Bir şeyin hakikatı bilindiği hâlde âsârı da bilinmek âsân olacağından hüsn-i hulk hakkında dermeyân olunan akvâl-i muhtelifeyi nakletmekten hakikat hüsn-i hulkı beyan eylemek elbette âlâdır. Binaenaleyh deriz ki:

Hulk ile halk ekseriya birlikte istimâl olunan kelimândandır. Meselâ “Fılan adam halken ve hulken güzeldir.” denir. “Bâtinen ve zâhiren güzeldir.” Manâsı kasdedilir. “Hulk” ile sûret-i bâtına, “halk” ile de sûret-i zâhire irâe olunur.

İnsan müdrikü’l bil-basar olan cesetle müdrikü’l bil-basîre olan ruhtan mürekkebtir. Cesetin de, ruhun da çirkin veya güzel olmak üzere kendilerine mahsus birer hey’eti vardır.

“Hulk” ruhta bir hey’et-i râsihadr. Bu hey’etinden aklen ve şuûran güzel ad olunacak if’âl sudûr eylediği sûrette ona “Hüsn-i hulk” denildiği gibi ef’âl-i kabîha sâdır olduğu hâlde dahi “Hulk-i Sû’i” denilir.

Burada dört şey mülâhâza olunur ki şunlardır:

1. Güzel veya çirkin bir işi işlemek.
2. Güzel veya çirkin bir işi işlemeye muktedir olmak.
3. Güzel veya çirkin if’âl hangileridir bilmek.
4. Ruhun cemîl ve kabîhten birisine medâr-ı meyl olan hey’eti.

Hulk, güzel veya çirkin bir işi işlemekten ibaret değildir, zirâ adam vardır ki haslet-i sâha ile muttasıf olduğu hâlde servetçe iktidarsızlıktan, yahut başka bir mâniden dolayı izhâr âsâr-ı cevd edemez. Kezâlik adam vardır ki haslet-i bahl ile müttesif olduğu hâlde riyâ tarikiyla, yahut başka bir sebeple bezl-i nakd-i mâl eder.

Hulk güzel veya çirkin bir işi işlemeye muktedir olmaktan ibaret değildir, zirâ bu iktidâr imsâk ve i’tâyâ nispetle müsavîdir. Bir adam fitraten bahil olsa da, sahî bulunsa da imsak ve i’tâyâ muktedir olabilir. İmsâka iktidârı olan bahil addolunamayacağı gibi, i’tâyâ iktidârı olan da sahî addolunamaz.

Hulk, güzel ve çirkin if’âl hangileri olduğunu bilmekten de ibaret değildir, zirâ bilmek dediğimiz şey güzel de çirkin de ve cevahid üzere taalluk eder.

Hulk, yukarıda gösterdiğimiz dört şeyin dördüncüsü olup “Ruhun cemîl ve kabîhten birisine medâr-ı meyl olan hey’eti” diye tarif eylediğimiz manâdan ibarettir. Elhasıl hulk, insanın sûret-i bâtınası olan sûret-i ruhtan başka bir şey değildir.

Yalnız gözleri güzel olup da burnu, ağzı, yanakları çirkin bulunan bir adam hüsn-i sûret-i zâhireye mâlik sayılamayıp bu hüsne mâlik olmak için âzâ-yı mezkûrenin cümlesi güzel bulunmak lâzım geleceği gibi batında dahi dört şey vardır ki sûret-i bâtınanın husûl-i kemâl-i hüsn için de onların cümlesi güzel olmak lâzım gelir.

Hüsn-i hulkun husûl-i kemâl-i bâtındaki bu erkân-ı erbaanın tenasüp ve itidâl hâlinde bulunmasına mütevakıftır.

Erkân-ı mezkûre dediğimiz hâlde bulunmadıkça insan için kemâl-ı hüsn-i hulk ile ittisaf müstehil olur.

O dört şey şunlardır:

1. Kuvve-i ilim
2. Kuvve-i gazab
3. Kuvve-i şehvet
4. Bu üç kuvvet arasında kuvve-i adil.

Kuvve-i ilmin salâhı akvâlde sıdk-ı kezibi itikâdâtında hak ve bâtılı, if’âlde cemil ve kabîhi sahîhan fark edecek bir hâlde bulunmasıyla olur.

Kuvve-i ilim bu hâlde bulununca ondan semere-i hikmet hâsıla gelir. Hikmet ise “Her kime hikmet ihsan olunmuş ise şüphe yoktur ki hayr-i keşîre nâil edilmiştir.” meâlinde olan ayet-i celîleden dahi istinbat olunduğu üzere ahlâk-i hasenenin esasıdır.

Kuvve-i gazabın salâhı sükûn-i harekette kuvve-i ilimden hâsıl olan hikmetin tehdid eylediği daireden harice çıkmamasına tevakkuf eder.

Kuvve-i şehvetin salâhı da yine hikmetin, yani akıl ve şuûrun taht-ı hükmünde bulunmasına vâbestedir.

Kuvve-i adil, akıl ve şuûrun zîrr-i idaresinde olarak gazab-i şehvetin zabtı hizmetinde bulunur.

Akıl bir nâsiha benzer. Kuvve-i adil onun mâlik olduğu kudrettir.

Kuvve-i adil icrâ-i memuru mesâbesindedir ki aklın her dediğini yerine getirir.

Gazap, kelb-i şikârî gibidir ki rahat durmak, sayd arkasından koşmak hususlarında mukteza-yı şehvete tabî olmayıp irade-i akla mûtfi bulunmak için ta’dîb ister.

Şehvet ise üzerine binilerek av ardından koşturulan atı andırır ki pek serkeş, ne de pek yavaş olmayıp itidâl üzere hareket etmesi için terbiyeye muhtaç bulunur.

İşte hasâil-i mezkûre her kimde bu vech ile tenasüp ve itidâl üzere bulunursa o adam mutlaka hüsn-i hulk olur.

Ama yalnız bazı hassalî itidâl üzere bulunan kimse fakat o hasletine nispetle hüsn-i hulk addolunup ale-l-ıtlâk hüsn-ül hulka mâlik sayılamaz.

Kuvve-i gazabın hâl-i itidâline “Şecâat”, kuvve-i şehvetin hâl-i itidâline da “gazab” derler.

Kuvve-i gazab hâl-i itidâli tecavüz ettiği takdirde “tehevvür” nâmı aldığı gibi kesb-i zayıf eylediği sûrette dahi “cübûn” nâmı alır.

Kuvve-i şehvete dahi tezâyüdî hâlde “şereh” tenâkuzu hâlinde ise “cümûd” tabir olunur.

Memdûh olan— yukarıda işaret olunduğu üzere— ikisinin de itidâlidir.

Kuvve-i adla gelince: Onda ziyade ve noksan tabirleriyle iki taraf tasavvur olunamaz. Onun yalnız bir zıttı vardır. O da “cevr” dır. Adil ortadan kalkınca yerine cevr kaim olur.

Gelelim hikmete:

Bunun hâl-i ifrâtına— ağrâz-ı fâsidenin tervicinde istimâl olunduğu hâlde— “cerbeze” hâl-i teferruatına dahi “beleh” denir. Asıl hikmet ikisi ortası olan hâldir.

Verdiğimiz şu izahâtta anlaşılmış olmalıdır ki ümmehât-ı ahlâk-i hasene şu dört şeydir:

Hikmet, bir hâldir ki ruh onunla kaffe-i if’âl ihtiyâriyede sevabı hatadan temyîz eder.

Şecâat, kuvve-i gazabın sükûn ve harekette irade-i akla münkad bulunmasıdır.

İffet kuvve-i şehvetin te’dib-i akl ile müeddeb olmasıdır.

Adil, bir kuvvettir ki ruh onunla gazab ve şehveti mukteza-yı hikmet üzere harekete mecbur eyler.

İşte bil-cümle ahlâk-i hasene bu usûl-i erbaanın tenasüp ve itidâlinde husûla gelir. Zirâ hikmetten cevdet-i zihin, hüsn-i tedbir, isabet-i zan— şecâatten kerem, vakar, sebat— iffetten sahâ, hayâ, kanâat gibi halât —i memdûha tevellüd eder.

Adil ise bunları itidâl üzere tutan kuvve-i celîle olduğundan cümlesinin nigâhbân-ı şerefidir.

Ümmehât-ı ahlâk-i hasene işte bu dört faziletten ibaret olmasıyla sâir güzel huylar hep bunların fûrûdur.

Bu fezâil-i erbaada kemâl-i itidâl derece-i ülyasına vusul-i şeref-i a'zamı ancak mekârim ahlâkı etmam için meb'us olan peygamber-i ekber, efdâl-i beşer Efendimiz Hazretlerine müyesser olmuştur.

Sâir insanlar bu babda, derecât-i mütefâviteye münkasım bulunurlar.

Bir insan beyan ettiğimiz vech ile itidâl-i ahlâk hususunda ne derece mukarin-i zât-ı risâletpenâhî olursa o kadar nâil-i kurb-i ilâhi olmuş olur.

İmam-ı Gazali

18

ELHÂN-I ŞİTÂ

Bir beyaz lerze, bir dumanlı uçuş

Eşini gaib eyleyen bir kuş

gibi kar

Geçen eyyâm-ı nevbahârı arar...

Ey kulûbün sürûd-i şeydâsı,

Ey kebûterlerin neşîdeleri,

O baharın bu işte ferdâsı:

Kapladı bir derin sükûta yeri

karlar

Ki hamûşâne dem-be-dem ağlar!

Ey uçarken düşüp ölen kelebek,

Bir beyaz rişe-i cenâh-ı melek

gibi kar

Seni solgun hadîkalarda arar;

Sen açarken çiçekler üstünde

Ufacık bir çiçekli yelpaze,

Nâ'sın üstünde şimdi ey mürde

Başladı parça parça pervâze

karlar

Ki semâdan düşer düşer ağlar!

Uçtunuz, gittiniz size ey kuşlar,

Küçücük, ser-sefid baykuşlar

gibi kar

Sizi dallarda, lânelerde arar.

Gittiniz, gittiniz siz ey mürgan;

Şimdi boş kaldı serteser yuvalar;

Yuvalarda – yetim-i bî-efgan! -

Son kalan mâi tüyleri kovalar

karlar

Ki havada uçar uçar ağlar!

Destinde ey semâ-yı şitâ tûde tûdedir

Berg-i semen, cenâh-ı kebûter, sehâb-ı ter...
 Dök ey semâ – revân-ı tabiat gunûdedir; -
 Hâk-i siyâhın üstüne sâfî şüfûfeler!
 Her şâhsâr şimdi – ne yaprak, ne bir çiçek! –
 Bir tûde-i zılâl ü siyah-reng ü nâ-ümîd...
 Ey dest-i âsmân-ı şitâ, durma, durma çek
 Her şâhsârın üstüne bir setre-i sefid!

Göklerden emeller gibi rîzân oluyor kar,
 Her sûda hayalim gibi pûyân oluyor kar.
 Bir bâd-ı hamûşun per-i sâfında uyuklar
 Tarzında durur bir aralık sonra uçarlar,
 Soldan sağa, sağdan sola lerzân ü girîzan,
 Gâh uçmada tüyler gibi, gâh olmada rîzan,
 Karlar.. bütün elhânı mezâmîr-i sükûtun,
 Karlar.. bütün ezhârı riyâz-ı melekûtun...
 Dök hâk-i siyah üstüne, ey dest-i semâ dök,
 Ey dest-i semâ, dest-i kerem, dest-i şitâ dök:
 Ezhâr-ı bahârın yerine berf-i sefidi;
 Elhân-ı tuyûrun yerine samt-ı ümîdi!..

(Bahr-i Haff: Fâilâtün/ Mefâilün/ Fa'lün)

(Bahr-i Muzâri': Mef'ûlû/ Fâilâtü/ Mefâilü/ Fâilün)

(Bahr-i Hezec: Mef'ûlû/ Mefâilü/ Faülün)

19

BİR NA'T-I ŞERÎF'TEN

Merhabâ ey hıttâ-i vahyin şeh-i dâd-âveri
Ey bihîn mesned-tırâz-ı dûde-i peygamberî

Merhabâ ey şâhid-i ismet-serâ-yı mâ-gavî
Kim cemâlin kurb-i ev-ednâya verdi zîveri

Sensin ol iksîr-i a'zam kim hakîm-i Lâ-yezâl
Âdem u Havvâ'ya terk ettirdi Havz-i Kevser'i

Müntehâ-yı ser-i sun'-ı Kibriyâsın kim kazâ
Derk-i kühn fitrat-ı zâtında oldu serseri

Pâdişâh-ı istifâ-taht u mu'allâ-câhsın
Kim harîm-i "li-ma'allâhi"de giydin efseri

Oldun ol gülzârda gül-çîn-i rü'yet kim
Hîre etdi dîde-i Mûsâ-yı nûr-ı manzarı

Müntic olmazlar idi eşkâl-i fenn-i mantıkî
Cevher-i kül etse tertîbinde sûret-güsteri

Etmeseydi akd-i peyvend-i vücûda vâsıta
Zâtını a'yân-ı eşyânın müfîz ü masdarı

Cümle-i imkânda görmez idi çeşm-i akl-ı kül
İzdivâc-ı nüh pederle çâr-rûkn-i mâderi

Böyle yazmıştır ezel levhinde elkâbın senin
Dest-i münşî-i kazânın hâme-i çâbük-teri

Hâtem-i peygamberân muhtâr-ı Rabb-i müste'ân

Nûr-ı çeşm-i “kûn fe-kân” medlûl-i lafz-i serveri

“Ahmed”-i mürsel habîb-i Kibriyâ kim zâtıdır
Enbiyâ-yı sâhibü’l-azmin medâr-ı mefharı

Pâdişâh-ı pür-şükûh-ı “ve’d-duhâ” kim zâtının
Oldu ervâh-ı mücerred bende-i fermân-beri

Şehr-yâr-ı mülk-i İsrâ kim der-i eyvânna
Olamaz gül-mîh-i çarhın âfitâb-i enveri

Zîver-i eyvân Hatemü’l-enbiyâ kim eder
Çeşm-i Rûhullâh’ı rûşen sûde-i hâk-i deri

Şâh-ı levlâk-efser ferhunde mevkib kim anun
Rûh-ı kudsî oldu pîş-i âhının saff-leşkeri

Tahtgâh-ı gayb-i kudsî âsitândır mesnedi
Mâ-verâ-yı hadd-i deşt-i lâ-mekândır kişveri

Katre-i bahr-i kemâlin edemem şerh ü beyân
Mevce-i i’câza basdırsam sûtûr u mısdarı

Yaraşır dersem be-kavl-i Nef’î-i mu’ciz-beyân
Eylemiş Hak vafını kayd-ı tasavvurdan berî

(Bahr-i Remel: Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilâtün/Fâilün)

20

VELİYY-İ NÎ'MET BÎ-MİNNETİMİZ PADİŞAHIMIZ EFENDİMİZ
HAZRETLERİNİN EVSÂF-I MEÂLİ-İ İTTİSÂF-I HİLÂFET-PENÂHÎLERİNİ
MUTAZAMMIN BİR MANZÛMEDİR

Ey şehin-şâh-ı âdl-i bihrûz,
Hâmi-i din-i kâinât efrûz.

Bir güzel rûz-i pür-meâlîde
Taht-ı ferhunde baht-ı âlîde

İncilâ-yı cemâl-i mihr -veşin
Benzemişti tulû'una güneşin.

Oldu gittikçe kâmilü'l-işrâk
Nûr ile doldu ser-be-ser-âfâk.

Âleme verdi şevk-i nev o cülûs,
Buldu ondan hayât-ı tâze-nüfus.

Edeli tahtı tal'âtın tezyîn
“Yaşasın” oldu vird-i ehl-i zemîn.

Der husûsiyle ma'şer-i İslâm
Olarak hâ'iz-i teşevvük tâm:

Bu tefeyyüz ki âsmânidir
Feyz-i Abdülhamîd-i sânîdir.

Onun olmaz cihanda sânisî,
Yaşasın zât-ı bî-müdânîsi.

Kıldı ihyâ-yı cülûsu dünyayı;
Andırır mihr-i âlem-i ârâyı.

Eyledikçe hulûl o yevm-i sa'îd
Ederiz kesb-i inşirâh-ı cedîd

Güneş ettikçe âlemi tenvîr
Olsun envâr-ı lûtf âlem-gir.

Ey mukaddes velîyy-i nimetimiz,
Padişâh-i bülend-i himmetimiz,

Pertev-i lutf-i Rabb-i a'lemsin;
Mazhâr-ı nûr-ı fahr-i âlemsin.

Zâhiren âfîtâbsın amma
Sana şârî demek de “Zıll-ı Hudâ”.

Zıll-ı Haksın, cihân himâyende,
Alem âsûde oldu sayende.

O himâye, bu sâye ikdasdır,
Çünkü her âcize medet-restir.

Ey vekîl-i celîl-i peygamber,
Şâdımân olmasın mı müminler.

Onların sen emîr-i ekberisin
Şâhrâh-ı necât rehberisin.

Ehl-i iman seninle buldu necât
Sensin onlar için medâr-ı hayât.

Olsa Hakka ki zatına çesbân
Bir de “Müncî-i Mü'minîn” unvân.

Sıdkına şahidiz bu davanın,
Hepsi nâcîdir ehl-i imânın.

Yaşa, sayende muhlisân yaşasın,
Yaşa, sayende bin cihân yaşasın.

Ben de onlarla hem-zebân oldum,
Onlara belki tercümân oldum.

Dolu kalbimde de bu hissiyyât
Bunu her bir sözüm eder isbât.

Zaten isbâta var mıdır hâcet?
O büyük kalbin en büyük hüccet.

Ol ziyâ-pâş-ı âlem-i iclâl
İzz ü ikbâl ile hezârân-sâl.

Nev-be-nev bendegân olup dîlşâd
Eylesinler medâhîn inşâd.

Yoktur evsâf-ı pâkine gaye
Şâirâne yeter bu sermâye.

Şâir oldu cihân zâmanında,
Bin sitâyîş yazıldı şânında.

Bahrdan katredir fakat onlar
Durmasın söylesin suhândânlar.

Yazsalar medhini kıyâmete dek
Mümkün olmaz tamam edildi demek.

Hasr-ı idâdın olsa imkânı

Bulunur medhinin de pâyânı.

(Bahr-i Hafîf: Fâilâtün/ Mefâilün/ Fa'lün)

21

GÖZLER

Mâî, siyah bir nice sevdâ-fezâ-uyûn
Etmiş şafak sefâsını şevk-âver-i derûn!

Toprak içinde şimdi o çeşman-ı dil-fîrûz,
Hurşid zîver-i ufuk olmaktadır henüz!

Çok çeşm-i hoş-nigâhı leyâli hoş-nümâ
Etmiş sitâreler ile müstağrak-ı ziyâ!

Hâk etti şimdi onları zulmetle mümteli,
Hâlâ nücûm tarz-ı kadim üzre müncelî!

Bunlar gidip de terk-i nigâh ettiler mi? Âh!
Yok, yok! O dîdeler kalamaz nice bî-nigâh!

Bir başka aleme nazarı vardır onların
Görmez o alemi gözü göz yummayanların.

Setr etse de kevâkibi bizden âsûman
Olmaz mı başka aleme onlar ziyâ-feşân?

Gözler de böyledir, ederek bizden istitâr
Olmaktadır cihân-ı diğerde ziya- nisâr.

Çeşmân-ı sanma hâk tebah eylemektedir,
Onlar cihân-ı gaybe nigâh eylemektedir.

(Bahr-ı Muzârî': Mefûlû/ Fâilâtü/ Mefâîlû/ Fâilün)

22

NA'T-I ŞERÎF

Ukde-i ser-rişte-i râz-ı nihânîdir sözüm
 Silk-i tesbîh-i dür-i seb'a'l-mesânîdir sözüm

Bir güherdir kim nazîrin görmemiştir rûzgâr
 Rûzgârâ âlem-i gayb armağanıdır sözüm

Rûzgâr ihsânımı bilmiş yâ bilmemiş
 Âleme feyz-i hayât-ı câvidânîdir sözüm

Ehl olan kadrin bilir ben cevherim medh eylemem
 Âlemin sermâye-i deryâ vü kânıdır sözüm

Bî-araz bir cevher-i sâfidir ammâ muttasıl
 Ehl-i tab'ın zîver-i tîg u sinânıdır sözüm

Ya'nî kim endîşe-sencân-ı cihânın dâ'imâ
 Hem sarîr-i kilki hem vird-i zebânıdır sözüm

Gamze-i dilber nola reşk eylese endîşeme
 Hırz-ı bâzû-yı dil-i sâhib-kırânîdir sözüm

Ol kadar dil-dûzdur gûyâ ki bir şûh âfetin
 Nâvek-i müşgîn-kemân-ı ebruvânıdır sözüm

Bir gülistândır hayâlim dil şükûfte bûlbülü
 Ol gülistânın latîf'âb-ı revânıdır sözüm

Bir şebistânındır hayâlim hâme zengî hâdimi
 Ol şebistânın arûs-ı dil-sitânıdır sözüm

Âferiniş tûtî-i endîşeme bir dâmdır

Kim o dâmin dâne-i pür-imtinânıdır sözüm

Kimse inkâr edemez mâhiyyet-i endîşemi
Ehl-i reşkin nüsha-i akd-i lisânıdır sözüm

Binde bir ma'nâyı nazm etmem yine bir lafz ise
Yoklasan mecmu'a-i râz-ı nihânîdir sözüm

Hâsid-i keç-rev hayâle râst gelmezse nola
Ehl-i dil yârâne her dem yâr-ı cânıdır sözüm

Tab'ının bir tercümân-ı ter-zebânıdır kalem
Hâmemin bir hem-zebân-ı nüktedânıdır sözüm

Pâsbân olmuş bir ejderdir kalem genc-i dile
Kim o gencin şebçırâğ-ı pâsbânıdır sözüm

Tâ sabâh-ı haşre dek bin mübtelâyı mest eder
Bezm-i aşkın neşve-i rıtl-ı pâsbânıdır sözüm

Rindi huşyârım harâbât-ı muhabbetdir dilim
Âşık-ı hercâyîyim vahdet nişânıdır sözüm

Olalı peygamber-i âhır zamâne na't-gû
Âb-rûy-ı ümmet-i âhır zamânîdir sözüm

Na't-ı şâhenşâh-ı evreng-i nübüvvet kim anın
Feyz-i medhiyle dilin cân-ı cihânıdır sözüm

Cân-ı âlem fahr-ı âdem Ahmed-i mürsel ki tâ
Haşr olunca na't-gûy u na't-hevânîdir sözüm

Olalı gavvâs-ı deryâ-yı hayâl-i midhati
Cevherî-i tab'ımın zîb-i dükânıdır sözüm

Ol kadar el verdi ma'nâ feyz-i evsâfiyle kim
Gûyiyâ miftâh-ı genc-i şâygânîdir sözüm

Maşrık-ı subh-ı hidâyetdir senâsiyle dilim
Mihr-i kudsî pertev-i kevkeb-feşânıdır sözüm

Kevkeb-efşân âfitâb olmazsa ger ol maşrıkın
İkd-ı pervîn-i güsiste-rîsmânıdır sözüm

Başlasam mi'râcını tahkîke âb u tâb ile
Gevher-i şehvâr-ı gûş-ı Ümmühânîdir sözüm

Addolunmaz mu'cizâtı hadden efzûn neylesin
Gerçi kim bir râvî-i mu'ciz-beyânîdir sözüm

Gerçi ben dûrum cenâbından hele şükrüm budur
Çehre-fersâ-yı cenâb-ı âstânıdır sözüm

Hâk-pây-ı na't-gûyânım ki arş-ı a'zamın
Zikr ü tesbîh-i lisân-ı kudsiyânıdır sözüm

Şâdkâm oldum neşât-ı feyz-i na't-i pâk ile
Şimdiden sonra du'âyı şâdmânîdir sözüm

Tâ ki ma'nâ-yı latîf ü lafz-ı reng-âmîz ile
Rûzgârın bir dil-ârâ dâstânıdır sözüm

Her dem endîşemden olsun rûhuna yüz bin selâm
Arşa dek îsâle peyk-i râygânîdir sözüm

(Bahr-i Remel: Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilün)

23

BAHAR

Güzerân eyleyip zamân-ı hazân,
 Yine alemde nevbahâr olmuş.
 Zulmet-i şeb geçip nehâr olmuş
 Başlamış handeye zemîn ü zamân
 Ruhsârı mıdır hevâ ki eder
 Hangi bir cismi okşasa ihyâ;
 Huldden mi vezân olur ki sabâ
 Bahşeder kokladıkça ruha safâ;
 O kadar kim hurûş ü cûş hayat,
 Acep olmazdı eylese emvât
 Rûy-i arzı numûne-i mahşer!

Bak şu âsâra çeşm-i ibret eyle,
 Her birinde ayân cemâl-i Allah!
 İmtizâc eylemiş meal-i Allah
 Lafz pür-cilve tabîat ile.
 Her kiyah teseccüd etmelidir
 Ne kadar olsa da hakîr ü hasîs,
 O yine Hakk'ı etmedir takdîs.
 Eden emr-i ibadeti tesîs
 Bir esâs metîne dünyada
 Sûri bir bilip de manâda
 Hâlisâne teabbüd etmelidir.

Fecr-i evvelde, belki çok erken,
 Eyler avâz nağme-i mürğ seher.
 Ağarırken yavaş yavaş hâver
 Aleve gark olur o yer, derken,
 Azametle tulû'eder hurşîd.
 Lemâ'tı girince müşeccereye,
 Aks edince eşî'ası dereye;

Dayanılmaz o hüsn-i manzaraya!
 Nereyi subh-dem eşi'a-yı şems
 Yed-i mu'cizle eylese bir elmas
 Olur orada hayat ve neşe-i bedîd.

Azm-i mağrib kılınca mihr ü münîr,
 Kevn-i akşam olunca yani redîf;
 Ekserî bir yığın-ı sehâb kesîf
 Toplanıp âftâba karşı gelir,
 Sanki tevkîf-i şems için çalışır.
 Durmayıp muttasıl televvün eder;
 Türlü eşkal ile tezeyyün eder.
 Gün batar ortalık tahazzün eder.
 Devr ise etmeyip bir an ârâm,
 Bastırır dehri refte refte zallâm.
 Ona da alemin gözü alışır.

Gecenin benzemez terâvetine
 Ne safâ olsa rûz-i rûşende!
 Hele mehtaba karşı gülşende,
 Doyulur mu onun letâfetine?
 Bedr-i tâm olduğu zamansa kamer,
 Ger bulutluysa âsmanda berâber;
 Gark-ı sevdâ olup nişîb ü fîraz
 Olur erbâb-ı tab'a kâşif-râz.
 Ser-be-ser kainat vakf-i sükût
 Hep temâşâ-girân mebhut
 Kudret-i Hakk'a arz-ı hayret eder!

Bak şu mahlûka, bak hevada gezer,
 Sanki eşkûfedir kanatlanmış.
 Kelebek derler öyle adlanmış;
 Nûr içinde ziyâ içinde yüzer!
 İşitilmezse de eğerçe sesi

Harekâtı bütün safâ ü tarâb,
 Can-bahş ihtizâz-ı tab'a sebep;
 Ne arar daimâ ne kutsî aceb;
 Her nihâl-i şukûfe-dâra konar.
 Nâf-ı ezhâra dost harisî sunar
 Koşturur gûdekân-i nev-hevesi.

Ne kadar bahtiyârdır zenbûr!
 Ona darü'l ziyâfedir ezhâr.
 Ne bir endîşesi ne bir gamı var;
 Şevk ile raks eder çalar tambur.
 Güneşi pek sever, ziyâya tapar;
 Gözetir de daimâ güzel eyyâm.
 Nimet-i nev-be-nevle şîrînkâm.
 Geçinirken fakir böyle müdâm;
 Hâline şükreyle ferih ü fahûr;
 Çekemez de garibî bazı tuyûr
 Haberi olmadan gelir de kapar.

Subh-dem gel de gör o mâ-hoşu,
 Düşekalmış çemende mestâne!
 Münteşîr-i nûr-i vechî her yana
 Sanki tenzîr eder doğan güneşi.
 Ruhları bir nihâlde iki gül
 Açmamış goncadır meğer deheni.
 Ne kadar hâil olsa da pireheni
 Görünür reng-i saffet bedeni.
 Uyusun bir zaman uyandırma,
 Gösterip hâlini utandırma;
 Yavaş! Allah için yavaş bülbül!

(Bahr-i Haff: Feilâtün/ Mefâilün/ Feûlün)

24

BİR “NAT-I ŞERÎF”TEN

Cenâb-ı Hakk yaratıp zât-ı akdesin akdem
Suver-nümâ-yı zuhûr oldu ba’dezîn âlem

Cihâna şâhid-i hüsnün olunca çehre-nümâ
Tecelliyât-ı nihânî Bürûz etti o dem

Düşünce aks-i ruhun safha-i merâyâya
Bilindi vech ü mezâyâ-yı hilkat-i âdem

Esince bahr-i şühûda nesâyim-i cûdun
Çıkardı mevce-i sûret kenâra bir hâtem

Bu ders-hânede sensin netîce-i îcâd
Mukaddemât demektir muharrerât-ı kalem

Alâim-i sıfatındır teceddüdât-ı umûr
Nişân-ı merhametindir bahâr-ı hoş-makdem

Rüsûm-ı levha-i kudret nükûş-ı evsâfın
Kitâb-ı hulk-i güzîden sahîfe-i âlem

Gül-i huçeste-şemîm hadîka-i esrâr
Hezâr-ı nağme-i şî’âr bahâr-ı feyz-i etemm

Emîn-i kân-ı emânet-i kişver-i “lâ-reyb”
Kilîd-i genc-i kerâmet ü şâh-ı vahy-i ilm

Alâka-bend-i ubûdiyyet ü rubûbiyyet
Şu’â-ı meş’al-i vahdet fûrûğ-ı mihr-i kadem

Habîb-i Hazret-i Mevlâ Muhammed-i dü-serâ

Nebiyy-i Leyle-i İsrâ resûl-i pâk-şiyem

Sen âfitâb-i cihân-ı şühûdsun kim bir
Sitâredir sana nisbetle enbiyâ-yı ümem

Senindir efser-i levlâk u taht-ı “erselnâk”
Senindir evvel ü âhir celâl ü câh u haşem

Cüyûş-ı küfr ü dalâlet tutardı âfâkı
Sen olmasaydın eger ey şeh-i sürûş-ı hadem

Edince ref’-i tutuk nev-arûs-ı hükmün halk
Hep oldu cümle reh-i istikâmete mahrem

Tarîkatin gibi yoktur tarîk-i fevz ü necât
Şerî’atin gibi olmaz ribât-ı müstahkem

Olunca nutk-ı bedî’-in şeref-pezîr-i sūdûr
Suhan-verân-ı Arab kaldı ebsem ü bî-dem

Kelâm-ı iblağın ârâyış-i hazîne-i gayb
Hurûf-ı efsahının her birisi genc-i hikem

Beyân-ı menkabetin herkesi eder hâmûş
Miyân-ı mehmadetinde zebân olur ebkem

(Bahr-i Müctes: Mefâ’ilün/ Fe’ilâtün/ Mefâ’ilün/ Fe’ilün)

25

LEVHA

Ne letâfetli rûhusun kafesin,
 Nereden indin? Asmândan mı?
 Yine pervâza olmasın hevesin,
 Çıkışın tengi-i mekândan mı?

Kaçma ey tâir-i münakkaş-ı per,
 Benden ayrılma bir zaman olsun!
 Hâke etmez mi asmânîler?
 Gel, sana destim âşiyân olsun!

Ne yaparsın durup da gülşende
 Bir nihâl-i muaddel üstünde!
 Bu muhabbet değil fakat bende,
 Seni herkes tutar el üstünde.

Ruhu mesrûr eder temâşâsı
 Ne tabî'i, ne dil-firîb duruş!
 Hüzne dâir de vardır imâsı,
 İki manâlıdır, garîb duruş.

Sende de vardır incizâb bana
 Gerçi insan konulmamış adın;
 İrtibât-i dilim tehî mi sana?
 İkimiz sun'uyuz bir üstâdın.

(Bahr-i Haffî: Feilâtün (Fâilâtün)/ Mefâilün/ Feulün)

26

FAHRİYYE

Benim ol Nef'î-i rûşen-dil ü sâfî gevher
Feyz alır câm-ı safâ meşreb-i bî-bâkimden.

Âsmân himmet umar kevkebe-i tab'ımdan,
Akl-ı küll ders okur endîşe-i derrâkimden.

Himmetim hîçe sayar genc-i temennâyı velî
Gamı dünyâya değışmem yine imsâkimden.

Feyz-i Hakk berk vurur âyîne-i endîşemden,
Çeşm-i cân rûşen olur maşrık-ı idrâkimden,

Devr eder şeş-ciheti hem yine merkezde mukîm
Çok değıldir bu tecessüs dil-i çâlâkimden.

Ka'be-i ma'nâya bir yoldan ilette beni kim
Kudsiyân sürme çeker gerd-i reh-i pâkimden

Âlem-i ma'nâyım âzâde kazâ hükmünden
Kimse rencide değıl gerdiş-i eflâkimden.

Kulzüm-i marifetim ceyb ü kenârım pür-dürr
Sâhilim pâktır âlâyış-i hâyış-i (hâşâkimden.)

Ben bu hâletle tenezzül mü ederdim şiiire?
Neyleyim kurtulamam tab'-ı heves nâkimden;

Bu heves böyle kalırsa dil-i tab'ımda eğer,
İşitilmezse sözüm sîne-i sad-çâkimden,

Ben ölürsem yine âşüfte olur halk-ı cihân

Hüsn-i ta‘bîr-i zebân-ı çemen-i hâkimden.

(Bahr-i Remel: Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâ'lün)

27

BU DA BİR Şİ'R-İ MUHZİN-İ DİĞER

Ey talebkâr-ı enfes-i eş'âr!
 Eyle dikkatle fevk ü zîre nazar.
 Şi'rdir hep o gördüğün âsâr,
 Şi'dir hep o duyduğun sesler:
 Ruh-perver...Lâtif...Hüzn-âver,
 Yerde bir kız... Semâda bir ahter,
 Her biri bir bedîa-i diğەر!

Oynatıp hiss-i âşıkânesini
 Kavalın savtı akseden kûh-sâr,
 Dinleyip kuşların terânesini,
 (Ki dere muttasıl eder tekrar)
 Çekilip ormana olur nâçâr
 Kız çoban gizli gizli giryе-nisâr!
 Bu da bir şi'r-i nâzik diğەر!

Alıp ağışa genç bir mâder
 Emzirirken yetimini meselâ
 Eyledikçe melek tebessümler
 Akıtır mâderi sirişk-i safâ.
 Rikkat-efzâ-yı sâkinan-ı semâ
 Bu da bir başka levha-i ulyâ!
 Bu da bir şi'r-i bihter-i diğەر!

Zîb-i kürsî bir âfet-i bî-hâb
 Ser-i nâzı yed-i yemîninde
 Sol elindeyse bir küşâde kitâb.
 Aşk-ı mahfî dil-i gamîninde
 Okunur safha-i cebîninde,
 Görünür nazra-i hazîninde!
 Bu da bir şi'r-i dilber-i diğەر!

Cây-i tenhada bir hâkir mezar
 Bir kadınla yanında bir masûm.
 Kadın ağlar - Sabî güler oynar
 Ağlayan zevcedir, gülen mahdûm.
 Nev-teehhüldü galiba merhûm.
 Zâglar nevha-ger...Hevâ magmûm!
 Bu da bir şi'r-i muhzin-i diğér!

Muhtazır nev-resîde bir şâir
 Bin güzel söz bulup hayalinde
 Yazamaz... Nutka da değıldir kâdir!
 Ne hâzindir onun bu hâlinde
 O bakış çeşm-i zî-meâlinde!
 O gülüş ruy-i infiâlinde!
 Bu da bir şi'r-i fâni-i diğér

Bora hengâmı bahrolur cûşân
 Benzer emvâc o karlı kühsâra
 - Ki zelâzille dâima cünbân-
 Yıkılıp doğrulur diğér bâre.
 Ser-te-ser bir cesîm fevvâre
 Ki saçar muttasıl güher-pare!
 Bu da bir şi'r-i ahsen-i diğér!

Arz eder her dakikâ levh-i şafak
 Sarı – mor - mâvî pembe...Bî-add renk!
 Hande-ver mucîzât-ı Rabb-i falak
 Mürg-zârı kılar bülend-ahenk!
 Her bulut bir numûne-i Erteng!
 Bu temâşa da başka bir ferheng!
 Bu da bir şi'r-i ulvî-i diğér!

(Bahr-i Haff: Feilâtün/ Fâilâtün/ Mefâilün/ Feilün)

MEKTEP

Mektep ki mehd-i nâzıdır efkâr-ı hikmetin,
 Her lahza mültecâsıdır ikbâl ü izzetin,
 Mekteptir en güzîdesi ezvâk ü nüzhetin,
 Mekteptir âftâbı cihan-ı saadetin,
 Mektep melâz-ı rıfatıdır âdemmiyyetin,
 Mektep kemâl ü ziynetidir ukul u fikretin,
 Mektep hemîşe masdarıdır merkeziyyetin,
 Hâmî-i zî-şükûhî değil mi selâmetin,
 Mâhîsidir mezellet ü edbâr ü nekbetin,
 Mektep hülâsa matla'ıdır feyz-i himmetin.

Mektepten intişâr eder envâr-i intibâh

Zirâ odur meâli edvara cilvegâh

Dikkatle bak, nedir bu kemâlat-i şule-zâ,
 Bunca bedî'ler kim eder çeşm-i rûşenâ,
 İrşâd için yeter bu bize işte rehnümâ,
 Hep gördüğün müesser iclâl ü i'tilâ,
 Mahsûl ki marifet ki verir tab'a incilâ
 Mektep nedir, ne şanlı mahall bildirir sana
 Sahraya, kûha, sahile, deryaya câbecâ
 Şâmil-i fuyûz ü sâye-i ikbâli daima
 O sâfına, kemâline yok hadd ü intihâ,
 Akıl bunu nasıl eder inkâra ictirâ?

Mektep denince pîş-i nazarda olur ayân

Envâr içinde ruh-fezâ başka bir cihan.

Mektep, o cây-dilkeş, o bâlâ-terîn makam,
 Ol merkez-i saadet ve iclâl hass-ı ulûm,
 Mihmân ü mültecisen eder her zaman bekâm,
 Her yüzünden eyler âdemi şâyân-ı ihtirâm
 Ancak bulur o yerde beşer feyz-i müstedâm,
 Manen o yerde gizlenir envâi ihtişâm,
 Vaz'-i bülend payesidir ihsanü'l nizâm,

Tâb ü fûrûğ şevketidir mâhî-i zallâm,
 Dâ-i izân cehli eden evveldir iltikâm,
 Erbâb-ı sa'ya her-dem eden arz-ı ibtisâm
 En küçük iltifâtı onun bir cihan-ı diğer,
 Hem bir cihan muadili hem binde cân-diğer.
 Seyf ü kalem ki hâdim-i iclâl ü şândır,
 Hep mektebin celâletine tercümandır,
 Bin şekl-i dîlîrîbe girer bir cihandır,
 Bir öyle ravzadır ki terâvet-nişândır,
 Âzâde-i melâlet ü reng-i hazandır,
 Her hâleti müvelled-i şevk-i canândır,
 Fikrimce mahz-ı cândır, evet mahz-ı cândır.
 İşte hümâ-yı izzet o yüzden ayândır
 Zıll-ı saadet vâyesi de câvidândır,
 Mekteb-i umûma hasılı kehf-i el-emândır
 Akil olan bilir ne demek kadr-i mektebi
 Takdis eder o cây füyûzât-i meksebi.
 Âmal-i bihümâl şehenşâh râzdân,
 Maksurdur maârifî ihyâya an-be an
 Binlerce mektep, müderrise tesîs edip hemân
 Her ferde kıldı dâniş ü tahsîli raygân
 Envâr-ı marifet ile her yer irem-nişân
 Biliriz şevk ü âtifeti cümle teşnegân
 Kabil değil mekârimini eylemek beyân
 İdâd eder mi gâyete saymakla iktirân
 Müstârik inayet ü ihsânıdır cihan
 Oldukça âsmanda meh ü şems ü ihtirân
 Dünyaya feyz-bahş dem-â-dem ziyâ-nisâr,
 Olsun Halifemiz de sürûrunda pâyidâr.

(Bahr-i Muzârî': Mefûlû/ Fâilâtü/ Mefâilü/Fâ'lün)

29

“BAHÂRİYYE”

Rûh-bahş oldu Mesîhâ-sıfat enfâs-ı bahâr,
Açtılar dîdelerin hevâb-ı ademden ezhâr.

Taze cân buldu cihân erdi nebâtâta hayât;
Ellerinde harekât eyleseler serv ü çınâr.

Döşedi yine çemen nat’-ı zümrüt-i fâmın
Sîm-i hâm olmuşken ferş-i harîm-i gülzâr.

Yine ferrâş-ı sabâ sahn-ı ribât-ı çemene
Geldi bir kâfile kondurdu yüki cümle bahâr.

Ferkına bir nice per takınır altın telli
Hayl-i ezhâra meğer zanbak oluptur⁶¹ serdâr

Dikti leşkergeh-i ezhâra sanavber tûgın,
Haymeler kurdu yine sahn-ı çemende eşcâr.

Döşedi mihr-i felek yolları dîbâlar ile,
Etti teşrîf çemen mülkünü sultân-ı bahâr.

Subh-dem velvele-i nevbet-i şâhî mi değil
Savt-ı mürgân-ı hoş-elhân u sadâ-yı kûhsâr?

Çemen etfâlinin uykuların uçurdu yine
Subh-dem gulgule-i fâhte gül-bâng-i hezâr.

Dâye-i ebr yine goncaların şebnemden
Başına akçe dizer niteki etfâl-i sığâr.

⁶¹ Şive-i mehcurdur.

“Mevsim-i rezm değildir dem-i bezm erdi” diye
Sûsenin hançerini tuttu ser-â-pâ jengâr.

Semenin sîne-i sîmînin açıp bâd-ı seher
Çözdü gülşende gülün düğmelerin nâhn-ı hâr.

Pîrehan berg-i semen gûy-ı girîbân şebnem,
Gülsitân oldu bugün bir sanem-i lâle-zâr

Zîb ü fer vermek için rûy-ı arûs-ı çemene
Yâsemen şâne, sabâ mâşıta, âb âyinedâr.

Dür ü yâkût ile bir nahl-i murassa sandım
Erguvân üzre dökülmüş katerât-ı emtâr.

Şîşe-i çarhta gör bunca murassa nahli
Nice ârâste kılmış yine sun-ı Cebbâr

Berg-i ezhârı hevâ şöyle çıkardı feleğe
Pür-kevâkib görünür günbed-i çarh-ı devvâr.

Câm-ı zerrîni dolu bâde-i gül-reng almış
Gül-i ranâ seherî kılmak için def-i humâr.

(Bahr-i Remel: Feilâtün (Fâilâtün)/ Feilâtün/ Feilâtün/ Fa'lün)

MOLLA CÂMÎ'NİN HASBÎHÂL-İ TERCÜMESİDİR.

Mekke-i Mükerreme'den Medine-i Münevvere'ye nakli sıra perde-i iclâl eden habîb-i kutsî-i cemâlin hicret senesinden sekiz yüz on sekiz sene geçince üç pervâzgâh-ı izzetten bî-ihtiyâr tahrîk-i şehbâl ile bu hazîz dünyaya nuzûl etmiş. Şimdi sekiz yüz doksân sâl içinde bulunuyorum.

Bir zaman elimi ayağımı bağlayıp gehvârede bulundurdular. Ayağım yürümekten, elim tutmaktan, ağzım yemekten, dilim söylemekten âciz idi. Arzu-yi şîr-i mâderle ağlar, yatardım.

Sonra aklım hemen fark-ı yemîn-i yesâr edecek kadar bir iktidâr peydâ edememiş olduğu hâlde inâyet-i peder-i müşvik beni ağuş-i merhamet-i mâderden alarak dest-i muallime teslim eyledi. Benim için bu da bir felâket-i diğerk oldu.

Kabiliyyetim münbît bir zemin idi. Bu zemine tuhm-i ilim-i kemâl olan hurûf-i hecâ saçıldı. Biraz sonra bâsıram serâvil-i anberîn hutûda bürünmüş olan arâis-i manâyı görebilmeye, natıkam her vâdî-i beyânda cereyân edebilmeye başladı.

Ba'dehû maksad-ı aslî olan noktaya doğru gitmeye başladım. Kur'an-ı Kerîm'i bâ-yı besmeleden sîn-i nâsa kadar okudum.

Bunu müteakib fûnûn-i mütenevviada sahib-i rûsûh olan ekâbirin serine iktifâen tahsîl-i ulûm ile iştigale şurû' eyledim. Sarfîyyûnden kavâid-i ilâlî, nahviyyûnden zavâbit-i Arabî öğrendim. Her mantık-şinâsın kavl-i şârhı bana metâlib-i alîyye-i aklîyyeye vusûl için vasıta-i yegâne olan fikir ve istidlâl tarîkini tarîf eyledi. Kavâid-i hikemiyeden behreyâb olmak için erbâb-ı hikmetle suâl-i cevap teatîsine giriştim. Gâh meşâfiyyûn mesleğini der-pîş ettim. Gâh işrâkıyyûn yoluna gittim. Dest-i müşkilşay-i fikr ile mahbûbe-i tabîiyyâtın yüzünden ref'-i nikâb eyledim. Fehm-i dakâyık-ı riyâzîyyat için hâme-i manâ-nümâ ile eşkâl-i bedîa resmetmekten geri durmadım.

Perde-i dilden bir nûr-i ilâhi rû-nümûn oldu. Onun pertevi sayesinde helâl-i müşkilât oldum.

Helâl ve harama, mesâhil-i enâma ait olan ahkâmın nerelere müstenid olduğunu gösteren ilm-i fıkıhın usûl ve fûrû'undan tamamıyla kesb-i âgâh eyledim. Okuduğum ehâdis-i sahîha Resûl-i Vâlâ-i Cenâbın ve onun kümmel-i peyrevi olan âl-i ashâbın sîret-i memdûhası neden ibaret olduğunu bana lâyıkiyla bildirdi. Serâir-i

Kur'an'a vâkıf olmak için mücahede yolunu tuttum. Bu bâbda hiçbir vakit tecvîz ihmâl etmedim. Havsalam müsaid olduğu kadar ondan da hissemend oldum.

Yalnız ilim ile metâlîbe vusûl mümkün olamayacağını bildiğimden tahsîl ettiğim ulûm ile âmil olmak azmine düştüm. Bunun için ulûmdan maksadları ancak amâl olan sâfî dil sûfîlerle hem tarîkat oldum, subh-u mesâ zikr-ü fikr ile iştigâl ettim. Bir dereceye geldim ki vech-i hakîkata karşı hicâb-ı kâinâtın izmihlâlini, vücud-i vâhidi, nur-i basîti müşâhede eyledim. Batındaki vahdete nisbetle zâhirdeki kesret bana şûle-i cevvelenin teşkîl ettiği devre-i ateş gibi göründü.

Beyân eylediğim veche ile hezâr tavır-ı hâl geçirdim. Hepsinden geçtim. Fakat şiir söylemekten geçemedim.

Bu meşgâleden bin kere vazgeçmek istedim. Bin kere tövbe ettim. Bundan işgâl-i sâire gibi fârig olmak bir türlü mümkün olmadı.

Evet, sernüvişt-i ezeli kabil-i tagyîr değildir.

Şehbâl: Kanatın en uzun tüyleri.

Serâvil: Libas.

Kümmel: (*Kâf*'ın zammesi, *Mim*'in teşdîd ve fethasıyla) Kameller.

Sernüvişt: Baş, alın yazısı, mukadderât.

31

BİR “NA’T-I ŞERÎF”TEN

Merdüm dide-i can, manâ-yı ser-Kur’an,
Maksad gün ü mekân, bâis nakş-i icâd,

Hazret-i şah-ı Resûl, hadî-i esrar-ı sebil,
Neyyir-i evc-i hüda, hâzin-i genc-i is’âd

Nûr-i pîşânî âdem, güher-kân kerem,
Asl-ı ihsan ü nime, ârife bahş emcâd,

Dâver-i taht risâlet, şeh-i iklîm-i kemâl,
Güher-i bahr-i hurd, padişeh-i mülk-i sedâd,

Hazret-i Ahmed ü Mahmud ü Muhammed- Hamîd,
Mazhâr-ı nûr-i cemâl ayine-i hûb u vedâd.

Münderc nüsha-i zâtında kemâlat-i vücûd,
Mündemic tıynet-i pâkında havass-i icâd.

Nûr-i arayîş-i kandil sera-perde-i Hakk,
Pertev-i nâire-i aşka medâr îkad.

Oldu zânû-zede müderrise-i “M...”,
Olmadıysa no’la zânû-zen pîş-i üstâd.

Dini bir câmi’-i hikmettir, imâmı Kur’an,
Şer’î bir kasr-ı muallâdır, ona adl-i imâd.

Mevrid vahy-i ilâhi dil-gayb-i ülfetidir,
Vahy-i Kur’an’a onun gayride yok isti’dâd.

İki elmas değildir harem-i hassında;

Cebrâil'in gözü kalmış edemez istirdâd.

Kaderde nâzil olur ruhu'l emîn etmek için
Âsitânında zemin-i bûs-i resm-i ayâd.

Hâk-i dergâhına ümid-şedd eden her meleğin
Târ u pûd olmadadır pürleri tâyum tenâdd.

Olur evsâf-ı kemâli rakama güncîde
Güneşin zerresini mümkün olursa tadât.

(Bahr-i Remel: Feilâtün/ Feilâtün/ Feilâtün/ Feilâtün/ Fa'lün)

32

SEHÂBE

Ey ebr-i latîf reng-i seyyâr,
Pek şa'sa'alı nümâyişin var;

Füşhat-gede-i sipihr içinde
Derya-yı ziyâ-yi mihr içinde

Mahî gibi hoş sebâhatin var,
Dur, dur! Ne de çok seyahâtin var.

Vüsatte isen de muztaribsin,
Bir kuvvete sen de müncezibsin.

Var hüsne benim de incizâbım,
Senden daha çoktur ıztırâbım.

Birdenbire eyleyip tecellî
Oldun bana levhâ-i tesellî.

Olmuştu hayâlî rûy-i dildâr,
Bulmuştu kemâli cûş-i efkâr.

Gûyâ uyuyormuşum uyandım,
Nâgâh seni görünce sandım

Reng-i ruh-ı dilberân şu anda
Uçmuş da birikmiş asmânda.

Fahr eyliyor asmân seninle,
Hoş mevceli reng-i rûşeninle.

Görseydi bu reng-i şekli ressam
Kalmazdı elinde sabr-ı ârâm.

Yok onda bu reng-i şâirâne
Benzetmeye gelmez erguvâna.

Açtıkça seni sipihr-i mavî
Gönlüm nasıl olmasın semavî?

Nereden geliyorsun, ah böyle?
Gördün mü o dil-sitânı söyle!

Nüzhet-geh-i yârdan geçerken
Oldun mu o mihre sâye-efgen?

Bir dağ başına tenezzül etsen,
Alsan da beni o semte gitsen!

Bir yerli değil miyiz? Refikiz,
Hem-hâl değil miyiz? Şefikiz.

Sâyende inip makâm-ı yâre
Bulsam dil-i derd-nâke çare.

İndir de beni o gülistâna,
Sen durma, yine çık asmâna.

Mesûd edecek beni o yerdir,
Hâriçte geçen zaman hederdir.

Her türlü safâyı muhtevîdir,
İndimde behişt dünyevîdir.

Tercih ederin bütün cihâna

Vermem o zemîni asmâna.

(Bahr-i Hezec: Mef'ûlû/ Mef'âîlün/ Faûlün)

33

TEMCÎD

Hudâvend-i ekber ki Allah'tır
Ser-â-ser serâirden âgâhtır.

Müsâvî yanında hafâ-i zuhûr
Celîdir "Alîm-i bizâti-s-sudûr".

O Allâm hiss-i âferîn hakîm
Arar bendegânında kalb-i selîm

Dil-i rûşen ayîne-i sâfîdir,
Tecellîne nûr evsâfîdir.

Dem-a-dem o murâda eyler nigâh;
Ne âlî nazargâh safvetpenâh!

Buyurmuş: "Ne yerdir, ne eflâktır,
Benim cilvegâhım dil-i paktır."

Ne vâsia cihanmış gönül alemî,
Düşündükçe hayran eder âdemi!

Tasavvur olunsun ki insan nedir?
Husûsâ bu kalb-i fûrûzân nedir?

Bu manâdır işte müsemmâ-yı dil!
Şu malûm olan uzv-i sudûru değil.

Bu manâ ki insanlığın mağzıdır
Hudâ'nın bihîn-i rahmet nağzıdır.

O rahmâna temcîd-i rahmet şümâr.

Ki onda buyurdu bizi berhudâr

Muazzez kılıp izz-i İslâm ile

Bülend eyledi behre-i tâm ile.

(Bahr-i Mütekarib: Faûlün/ Faûlün/ Faûlün/Faûl)

34

NA'T-I ŞERÎF

Teâlî-bahş rûhum bir melîh-i lâ-mekânîdir
Gönül sultân-ı tayfla sarây-ı Ümmühânîdir.

Mukaddes Kubbe-i Hadrâ ki fâikdir semâvâta
Zemîne sâye salmış arş-ı alâ-yı maânîdir.

Makâm-ı fahr-i âlemdir, ne âlemdir, taâlallah!
Bu âlem en büyük bir âlem-i râz-ı nihânîdir.

Olur yeksân-ı zemînîdir demekle âsmânîye
Zemîninden uçan envâra dense âsmânîdir.

Bahâr feyz-i yare ermedim rengim hazânîdir
Gül-i ruhsârı yâdıyla sirişkim erguvânîdir.

Bu âlemde o yektâ Hakk-nümâyı bir göreydim der
Dil-i hak-bîn ki hicrân-i âzmâ-yı “Minranî”dir.

Ereydim âh, yüz bin âh, o devr-i devlet-efzâya
Ki takdîrimce her bir ânı ân-i müdânîdir.

Onun eserinde âsâr-ı bekâ hissetmesem derdim,
Bekânın nâmı vardır âlem-i bâkî de fânîdir.

Cemâli nûr-ı vechullah için burhân evveldir,
Makâli her dil-i âgâh için Kur'an sânîdir.

Ne bîniştir o bîniş muntehâ-yı râz-bînîdir,
Ne dâniştir o dâniş mâverâ-yı nükte-dânîdir.

Açıldıkça ulû'l-elbâb olur dem-beste-i hayret
Leb-i icâz-gûyu lübb-i esrâr-ı mesânîdir.

Nüvîd-i lütfudur erbâb-ı şevke müjde-i ekber,
O ekber müjdeye ervâh-ı kemter müjde-gânîdir.

Olur gerd-i rehi ârâyîş-i ilâ-yı illiyyin
Gubâr olmak bu yolda nice aksâ-yı emânîdir.

L... hakk için reh-i aşkında can vermek
Hayât-ı câvidânîdir hayât-ı câvidânîdir.

DÖRDÜNCÜ KISMIN SONU

ŞÂKİRDÂN TARAFINDAN TEVSÎ' OLUNACAK MEVZÛLAR

1

BİR NUTUK

Bir demiryolu şubesinin resmî güşâdı münâsebetiyle Vâli-yi vilâyât tarafından “Asr-ı âlî Hazret-i Hilâfetpenâhîde mannaşa ârâ-yı zuhûr olan inşaata nâfiadan bahis ile o cümle-i cemîleden olmak üzere bu şubenin dahi güşâdı muvaffakiyyet hâsıl olduğuna ve bu şubenin memleketçe bâis olcağı menâfi ve ed’iye-i tevâfûr amir-i iclâl Hazret-i Padişahînin tekrârına” dâir bir nutuk yazılacaktır.

2

RESM-İ GÜŞÂD

Bâlâ’daki nutuk ile açılan demiryolunun resm-i güşâdında bulunuyorsunuz. Tayîn olunan günde demiryolu mevkîfinin ne sûretle tezyîn olunduğuna, ahâlinin istasyona geldiğine, zaman-ı muayyende ilk demiryolu katarı gelip ne sûretle istikbâl olunduğuna, resm-i güşâdın sûret-i icrâsına, cümlelerin ihtisâsât-ı şükranına dâir bir makale yazacaksınız.

3

BİR HÂNE

On, on iki odalı, bahçeli bir hanenin tarîfi.

4

İKTİSÂT

Kendisinin ve ailesinin muhtaç olduğu levâzım maîşeti iktidârı müsait iken tedarik etmemek demek olan taktîr ile onun zıttı tebzîrin ve her ikisinin hadd-i itidâlî olan iktisât. İktisât bir fâzilet-i ahlâkiyyedir. İktisâtın menâfi’i.

5

ÂDÎ YOLLAR, DEMİRYOLLAR, SEFÂİN

Şoselerle demiryolların ve tüccar ve yelken sefinelerinin tadâd-ı menâfi’iyle mukayesesine ve hakikat hâlde bunların hiçbirisi diğerine tercih olamayıp birbirine lâzım ve melzûm kabilinden bulunduğuna dâir bir makale.

6

TAHSÎL-İ İLİM HERKES İÇİN VAZÎFEDİR

Delâil-i akliyye nakliyyesi. Bu vazîfenin herkes için bir derecede olmadığı. Tahsîl-i mükellefiyyetin hiçbir zaman rehîn-i hitâm olmayacağı.

7

İŞRET

İşretin mazarrât-ı maddîyye ve manevîyyesine ve şerîat-i mutahhara-i İslâmiyye’de kat’iyyen men buyurulmuş olmasının ayn-ı hikmet ve isâbet olduğuna ve terakkiyyât-ı cedîde-i tıbbiyye bu hikmet ve isâbeti bir kat daha izhâr eylemekte bulunduğuna dâir bir makale.

8

FETH-İ CELÎL-İ KOSTANTİNİYYE

Feth-i Kostantiniyye hakkındaki hadîs-i şerif. Düvel-i sâlife-i İslâmiyye’nin bu bâbtaki mesâisi. Cedd-i emced Hazret-i Şehriyârî Cennet-mekân Sultân Osman Hân-ı Gâzî Hazretlerinin manzûme-i meşhûrelerinde İstanbul’un fethini tavsiye buyurdukları ve Fatih Hazretlerine kadar Devlet-i Âliye-i Osmâniyye tarafından vukû bulan teşbihât.

Ebu’l Feth Cennet-mekân Sultan Mehmet Hân-ı Gâzî Hazretlerinin bu belde-i tayyibeyi ne sûretle feth-i teshîr buyurmuş oldukları.

9

TÜTÜN

Tütünün maddî ve manevî mazarrâtına, alışmış olanların azalması, gençlerin hiç alışmamaları lüzumuna dâir bir makale.

10

HAREKET-İ ARZ

Kazâ merkezi olan bir küçük beldede hareket-i arz vuku’uyla birçok hanelerin münhedim olduğuna ve memûrîn-i hükümetin derhal tedâbir-i lâzımeye teşebbüs ile musâbînin şehir civarındaki bahçelerde cihet-i askeriyyeden verilen çadırlara iskân olunduğuna ve birkaç saat sonra taraf-ı eşref Hazret-i Hilâfetpenahîden atıyye-i seniyye ihsan buyurulduğunu kaymakam tarafından tebşîr olunarak ed’iye-i hayriyye-i Hazret-i Şehenşâhînin musâdakat-ı kâmile ile eda olunduğuna dâir bir mektup.

11

MUKAVELÂT MUHARRİRİ – RESSAM

Almanya'nın bir beldeinde bir ressam güzel tasvîr yapıyor.

Bir mukavelât muharriri resmini yaptırmak arzusunda bulunur. Mürâcaat ediyor. Ressam on bin frank istiyor. mukavelât muharriri vazgeçiyor, fakat “Ben üç bin frank ile olur zannediyordum. Lâkin birçok günler buraya devam etmek lâzım gelecek.” diye itizâr ediyor.

Ressam bir hafta sonra mukavelât muharririnin resmini irsâl ile üç bin frankı istiyor.

Mukavelât muharriri kendisine hiç benzemediğine dâir bir mektup ile resmini iade ediyor. Ressam masanın önünde tasvîr eylediği mukavelât muharririni azıcık tagyîrât ile deyn için mahbûs şeklinde göstererek resmi teşhîr ediyor.

Mukavelât muharriri haber alıp gidiyor. “ – Ne hakla beni teşhîr ediyorsunuz? – Resim size benzemez, işte mektubunuz. – İşte üç bin frank. Resmi veriniz. – Resme sonra bu kadar emek verildi, otuz bin franktır.” Mukavelât muharriri otuz bin frankı bir hastaneye irsâl eylemiş olduğundan senetini gönderiyor.

12

ON DÖRDÜNCÜ ASR-I HİCRÎNİN İHTİRÂÂT-I FENNİYYESİ

On dördüncü asrın başlıca ihtirâât-ı fenniyyesinden buhar makinesi, demir yollar, fotoğrafya, elektrik telgrafı hakkında malûmât ve mütâlaât.

13

VAZİFE-İ BEYTİYYE

Ebeveynin evlâdı ve evlâdın ebeveyni hakkındaki vezâîfi.

14

SU

Suyun eşkâl-i muhtelîfesi (Mâyi, buz, kar, şebnem, buhar vesâire). Suyun menâfî'i, feyezân-i enhâr.

15

ATEŞ

Ateşin insanlara lüzûmu, bazı sanâyide istimâli.

16

BİR LEVHÂ-İ TULÛ'

Tulû' tasvîr olunacaktır.

17

BİR KIZ İÇİN EN İYİ CİHÂZ NEDİR?

Her türlü cihaz sarf ve istimâl ile hitâm bulabilir. Lâkin bir kızın idâre-i beytiyyeye, iktisâta alıştırılması eksilmez bitmez bir cihâzdır. Hânenin mesudiyyeti kadınların hüsn-i idaresine menûttur.

18

MUHABBET, SA'Y

Çalışkan ile tembelin mukayesesı. Sa'y-ı iştigâlle muhabbetin ashâbına, memlekete fâidesi. Erbâb-ı mesâinin nâil olacağı memdûhiyyet ve ifâ-yı vazife etmesinden dolayı hissedeceği mahzûziyyet.

19

MEMÂLİK-İ ŞÂHÂHENİN MAHSÛLÂT-I ARZIYYESİ

Memâlik-i mahrûsa-i şâhânenin kabiliyyet-i arziyyesinden bahis ile başlıca mahsûlâtı tadat ve tavsîf edilecektir.

20

COĞRAFYADAN

Avrupa kıtasını teşkîl eden memâlikin iklimi ve başlıca mahsûlâtı beyân ve tavsîf olunacaktır.

21

İNSANIN İHTİYÂCÂT-İ TABİÎYYESİ

İnsanın amâl-i bedeniyye ile, yemek, içmek, uyumak ile vücudunu takvîyyeye ihtiyacı ve bu ihtiyâcâtından birinin adem-i ifâsı hâlinde tertîp edecek mazarrat.

22

MEVÂLÎD-İ SELÂSE

Mevâlîd-i selâse nedir? Maadin, nebâtât, hayvânât birbirinden nasıl tefrîk olunur? Her üçünü birbirinden ayırmak için birkaç misâl.

23

USÛL-İ MÛTÂLAA HAKKINDA VESÂYÂ

Mûtâlaadan hakkıyla istifâde etmek ne sûretle mümkün olacağına dair eski şâkirdândan birinin istifsârına cevâben bir muallim tarafından mektup yazacaksınız: Yavaş yavaş okumalı, hiçbir cümleyi, bir kelimeyi manâsını anlamaksızın geçmemeli, kelâmın hâvî olduğu efkârı tetkîk etmeli, ondan sonra da zihninde hulâsa etmeli.

24

DEMİRYOLU SEYÂHATİ

İstanbul'dan Ankara'ya kadar demiryolu seyahâti. Katarın tevkîf ettiği istasyonların başlıcaları ve oraların mevâki-i coğrafya ve mahsûlât-i arziyyesi hakkında malûmât.

25

NEZÂKET

Nezâketin lüzûm ve vücûb ve menâfi'i.

26

RESİM

Resmin envâi hakkında malûmât.

27

BEDÂYİ

Sınâât-i bedîa nedir? Kaça taksim olunur? (Şekliyye, savtiyye yekdiğerinden nasıl tefrîk olunur? Her kısmın envâi (Mimarlık) heykeltıraşlık, resim, mûsîki, edebiyat.

28

TAHSÎLİN LÜZÛMU

Biri, iyi tahsîl-i ibtidâi görmüş, ikincisi bir şey okumamış iki çocuk arasında bir mükâleme. İkincisi "Okumanın ne fâidesi var?" diyor. Birincisi mekâtib-i ibtidâiyyede talîm olunan dersleri birer birer söyleyerek her birinin menâfini ve bunları okumak görmek herkes için lâzım olduğunu ispat ediyor.

29

TALÎM-İ NEBÂT

Kızlara dikiş. Tabâhat gibi o işleri talîminin ehemmiyeti.

30

BOSTAN

Bostan nedir? Bostanda yetiştirilen nebâtâtın başlıcaları. En ziyade bildiğimiz nebâtâtın bir kaçının usûl-i zer'i hakkında malûmât.

31

ZİRÂAT

Hâl-i ibtidâide olan akvâm yalnız kara ve denizde sayd ile tayîş ettikleri cihetle maîşetleri mahdûd idi. Zirâat bu maîşete vûsat vermiştir. Zirâatin medeniyetçe müstelzim olduğu fevâid.

32

LİMANLAR

Memâlik-i mahrûsa-i şâhânenin başlıca limanlarından (Meselâ Selânik, İzmir, Beyrut, Trabzon) üç dördünün mevki-i coğrafyası ve ehemmiyet-i ticâriyyesi hakkında malûmât.

33

KOYUN VE KEÇİ

Koyun ve keçi nasıl beslenir, her ikisinin tabîatlarının mukâyesesi. Her ikisinin menâfi'i.

SON

FİHRİST

SAHİFE

1. TEVHÎD	3
2. NA'T-I HAZRET-İ PEYGAMBER	6
3. SÎTÂYİŞ-İ HAZRET-İ PADİŞÂH.....	8
4. ECDÂD-İ MEÂLÎ NEJÂD HAZRET-İ PADİŞAHÎDEN CENNETMEKÂN SULTAN AHMED HÂN-I EVVEL HAZRETLERİ VASFINDA BİR KASİDE.....	10
5. NA'T-I HAZRET-İ PEYGAMBER	16
6. TEVHÎD Ü TEMCÎD BÂRÎ.....	18
7. HÂTİRÂ-I BEDR-İ KÜBRÂ	22
8. ASÂKİR-İ NUSRET-İ MÜESSER HAZRET-İ PADİŞAHÎNİN EVSÂF-I BER- GÜZÎDE BESÂLETINE DAİR	23
9. RAVZA-I MUTAHHARA HAZRET-İ NEBÎ VASFINDA BİR KASİDE.....	26
10. “ZÂT’ÜN NİTÂKAYN” DAN	32
11. KEBÛTER.....	36
12. ECDÂD-I MEKÂRİM-İ NEJAT HAZRET-İ ŞEHENŞAHÎDEN FİRDEVS-İ AŞİYÂN SULTAN AHMED HÂN-I EVVEL HAZRETLERİ VASFINDA BİR KASİDE’DEN	42
13. MÎ’RÂCİYYE	45
14. “HÎLYE-İ HÂKÂNÎ”DEN	49
15. “HÎLYE-İ HÂKÂNÎ”DEN	51
16. ÇOCUK SESİ	54
17. HÜSN-İ HULK.....	56
18. ELHÂN-I ŞİTÂ	63
19. BİR “NA’T-I ŞERÎF”TEN	66
20. VELİYY-İ Nİ’MET-İ BÎ-MİNNETİMİZ PADİŞAHIMIZ EFENDİMİZ HAZRETLERİNİN EVSÂF-I MEÂLÎ İTTİSÂF HİLÂFETPENÂHÎLERİNİ MUTAZAMMIN BİR MANZÛME.....	69
21. GÖZLER.....	74
22. NA’T-I ŞERÎF	76
23. BAHAR	81
24. BİR “NA’T-I ŞERÎF”TEN	86

25. LEVHA.....	89
26. FAHRİYYE	91
27. BU DA BİR Şİ’R-İ MUHZÎN-İ DİĞER	93
28. MEKTEP	98
29. BAHÂRİYYE.....	102
30. MOLLA CÂMÎ’NİN HASBİHALÎ TERCÜMESİ	105
31. BİR “NA’T-I ŞERÎF”TEN	109
32. SEHÂBE.....	112
33. TEMCÎD	116
34. NA’T-I ŞERÎF	118
35. ŞÂKİRDÂN TARAFINDAN TEVSÎ’ OLUNACAK MEVZÛLAR	121

KAYNAKÇA

Akçay, Y. Osmanlı Osmanlı Dönemi Alfabe Tartışmaları Bağlamında Dr. İsmail Hakkı Bey ve Islah-ı Huruf Cemiyeti.

turkoloji.cu.edu.tr/.../yusuf_akcay_alfabe_tartismalari.pdf (Erişim tarihi: 1.12.12)

Alkan, M.Ö. (2008). Osmanlı İmparatorluğu’nda Modernleşme ve Eğitim. *Türkiyat Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 6, Sayı 12, 9-84.

Akyüz, K. (1975). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860- 1923)* İstanbul.İnkılap Yayınevi.

Akyüz, Y. (1992). “Cevdet Paşa’nın Özel Öğretim ve Tanzimat Eğitimine ilişkin Bir Layihası”. OTAM. C.3. Ankara: *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 85-114.

Akyüz, Y. (1994). *Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler*, Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu’ndan Ayırbaşım, Ankara: TTK. s.501-513.

Akyüz, Y. (2010). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000- M.S. 2010* (Gözden Geçirilmiş ve Resimlendirilmiş 18. Baskı) Ankara: Pegem Akademi.

Argıt, C. E. (2004). *Tanzimat’tan Sonra Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi ve Öğretimi (1839-1923)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Argıt, C. E. (2006). Tanzimat’tan Cumhuriyete Edebiyat Ders Kitapları. *Türkiyat Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 4, Sayı 7, 257- 290.

Atâ, M. (1270). Bir İki Sözü’n Bakiyyesi. Maârif Mecmûası. Numero 16. 28 Teşrîn-i sâni, s: 255-257.

Atâ, M. (1304). *Güft ü Şinid*. İstanbul: Mihran Matbaası.

- Atâ, M. (1313). *İktitâf*. Tab'ı Evvel. İstanbul: Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası.
- Atâ, M. (1316). Lisânımız. *Malûmat Mecmûası*. Sayı 246 s: 106, Sayı: 247 s:126.
- Atâ, M. (1316). *Tertîb-i Cedid Üzerine İlâveli Bina*. İstanbul: Karabet Matbaası.
- Atâ, M. (1318). *İktitâf*. 2. Baskı. İstanbul: Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası.
- Atâ, M. (1902). *İktitâf*. 3. Baskı. İstanbul: Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası.
- Atâ, M. (1330). *İktitâf*. Tab'-ı Nevîn. İstanbul: Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası.
- Atâ, M. (1329). *Musavver Küçük İktitâf*. İstanbul: Keteon Bedrosyan Matbaası.
- Atâ, M. (1329). *Tercüme Mecmûası*. İstanbul: Keteon Bedrosyan Matbaası.
- Ataç, M. (1980). *Babam Nurullah Ataç*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Ataç, M. (2011). *Küçükhanım Meralika*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Atuf, N. (1930). *Türkiye Maârif Tarihi Hakkında Bir Deneme Birinci Kitap*. İstanbul. Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.
- Babinger, F. (1982). *Osmanlı Tarihi Yazarları*. (Çev. Coşkun Üçok). Ankara. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Balcı, A. (2006). *Sosyal Bilimlerde Araştırma* (6. Baskı). Ankara: Pegema Yayıncılık.
- Bayrak, M. O. (1989). Encümen-i Daniş ve Üyeleri. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*. İstanbul: ETAM, Sayı 26, 41-46.
- Berkes, N. (2010). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Bernardin, S.P. (1270). *Pol ve Virjini*. (Çev. Mehmet Atâ). Maârif Mecmûası. Numero:15. 21 Teşrîn-i sâni, s: 231-232.
- Biçer, Z. (2011). *Yeni Osmanlıların Eğitim Görüşleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Binbaşıoğlu, C. (2009). *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- BOA DH EUM.EMN /1332.Dosya No: 45. Gömlek No: 32.
- Bulut, M. (2012). *M. Fuad Köprülü'nün "Milli Kıraat" Adlı Türkçe- Edebiyat Ders Kitabının Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi Açısından İncelenmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş., Demirel, F.,(2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. (9. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Demirel, D. (2007). *Osmanlı Devletinde Sultâniler ve İdâdiler*, Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi.
- Demirel, F. (1996). Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetimi. www.journals.istanbul.edu.tr/tr/index.php/turkiyearastirmalari/.../18345 (Erişim tarihi: 10.05.2013).
- Develioğlu, F.(1970). Osmanlıca- Türkçe Sözlük.
- Duman D., Tuna E.,(2012), II. Meşrutiyet Dönemi İlk Vatandaşlık Kitaplarından Biri Olan "Rehber-i İttihad"ın İçerik Analizi, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/4, Fall 2012, p. 1631-1648, ANKARA.

Ekiz, D. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Geliştirilmiş 2. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.

Erbay, E. (1991). *Maârif Mecmûası*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ergin, O. (1977). *Türk Maârif Tarihi*. C. I-II. İstanbul. Eser Matbaası.

Ergin, O. (1977). *Türk Maârif Tarihi*, C.III – IV, İstanbul: Eser Matbaası.

Ergün, M.(1996). *II. Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908 – 1914)*. Ankara. Ocak Yayınları.

Ergün, M. (2009). II. Meşrûtiyet Dönemindeki Eğitim Reformlarının Türk Modernleşmesindeki Yeri 100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi. *Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Marmara Üniversitesi Yayınları. S.263-273.

Eyüp, B., Uzuner Yurt, S., Stebler, M., Z. (2012). Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimine Yönelik Yapılan Akademik Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/1 Winter 2012, p.1119-1131 , TURKEY*

Fortna, B. C.(2005). *Mekteb-i Hümayûn, Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim*. (Çev. Pelin Sıral).İstanbul. İletişim Yayınları

Grasserie, R. (1329). *Usûl-i İntihâb*. (Çev. Mehmet Atâ). İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.

Hayta, S. (1995). 1869 *Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ve Türk Eğitimine Katkıları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi.

Hammer, J.P. (1336). *Devlet-i Osmâniyye Tarihi*. (Çev. Mehmet Atâ). Temsîl-i Sâni. İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası.

- İhsanoğlu, E. (1992). *Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı'da Bilim ve Eğitim Anlayışı: 150. Yılında Tanzimat*. Ankara: TTK.
- Kafadar, O.(1997). *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, , İstanbul: Vadi Yayınları.
- Karpat, K. (2010). *İslâmın Siyasallaşması*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kavcar, C. (1974). *II. Meşrûtiyet Devrinde Edebiyat ve Eğitim 1908 – 1923*. Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Kayaoğlu, T. (1998). *Türkiye'de Tercüme Müesseseleri*. İstanbul, Kitabevi Yayınları.
- Kemâl, N. (1283). *Lisân-ı Osmânî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmilidir*. Tasvîr-i Efkâr, Numero: 416. Fî 16 Rebîül âhir.
- Kırmızı, A. (2003). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Maliye Nazırları (1838-1922). *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2003, 97-114.
- Kocamanoğlu, E. (2003). *Yabancı Okullarda Din Eğitimi, Robert Kolej- Galatasaray Lisesi Örneği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi: Marmara Üniversitesi.
- Koç, R. (2007). Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi Aydınlarının Türk Dilinin Eğitime ve Yapısına Bakışları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* S: 33. s: 11- 24.
- Koçer, H. A. (1991). *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1922)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: TTK.
- Köprülüzâde M.F.(1332). *Millî Kırâat*. Üçüncü baskı. İstanbul: Kanaat Matbaası.

Köprülüzâde M. F. ve Şahabettin S. (1914–1915). *Malûmât-ı Edebiyye*, C. I-II, Dersaadet, Kanaat Matbaası.

Lewis, B. (1996). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: TTK.

Mardin, Ş. (1995). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2010). *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mekâtib-i Sultânîyye Müfredat Programı 1338.

Millî Eğitim Bakanlığı. (2005). *Türk Edebiyatı Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (9- 12. Sınıflar)*. Ankara.

Sandıkçıoğlu, M ve Turaç, F. (1974). *Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultânî) 1868-1968*. İstanbul: Gün Matbaası.

Ogur E. (2008). *Ali Canip Yöntem ve Eğitimi*. Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ogur, E. (2009). Ali Canip Yöntem'in Cumhuriyet Döneminde Edebiyat Öğretimi İçin Hazırladığı Ders Kitapları, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, XXII (2), 379-395.

Ortaylı, İ. (1985). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* içinde, Cilt:6, Sayfa: 1702-1703. İstanbul. İletişim Yayınları.

Özgül, M. K. (2007). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Klasik Edebiyat Çalışmaları (1839-1922). *Türkiyat Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 5, Sayı 9, 47- 172.

Özgel, M. (2007). II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi. Marmara Üniversitesi. Yayınlanmış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Refet A. ve Süleyman B. (1914). *Resimli Müntahâbât-ı Edebiyye*. Dersaadet,Kanaat

Matbaası.

Reşit. (1912). *Nazariyyat-ı Edebiyye, c. I-II*, İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekası Matbaacılık.

Rey, A. R. (1945). *Gördüklerim Yaptıklarım (1890- 1922)*. İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Sakaoğlu, N. (2003). *Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Salnâme-i Maârif. (1316). Def'a 1, İstanbul: Matbaa-i Âmire, s:1- 261.

Sami, Ş. (1317). *Kâmûs-i Türkî*. Dersaadet: İkdâm Matbaası.

Seyidoğlu, H. (2003). *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı* (Geliştirilmiş 9. Baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Somel, S. A. (1999). “Osmanlılarda İslamiyet ve Modernleşme”. *Türkiye Günlüğü*. S.58. Ankara: Cedit Neşriyat, s: 116-122.

Somel, S.A. (2010). *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sungu, İ. (1943). “*Galatasaray Lisesi’nin Kuruluşu*”. Belleten. C.VII. S.28. Ankara: TTK, s: 315-347.

Süleyman F. (1909). *Edebiyat*, İstanbul, Hilal Matbaası.

Şahbaz N. K. (2005). *Tanzimat’tan Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Kadar (1839- 1928) Türkiye’de İlk Okuma ve Yazma Öğretimi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Şanal, M. Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinin Pedagojik Formasyon Anlayışı. www.aku.edu.tr/aku/dosyayonetimi/sosyalbilens/dergi/V1/msanal.pdf (Erişim tarihi: 01.04.2013).

Şişman, A. (1989). *Galatasaray Sultanisi'nin Kuruluşu ve İlk Eğitim Yılları (1868-1871)*. İstanbul: Uludağ Üniversitesi Yayınları.

Tanpınar, A. (2001). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

Tekeli, İ. ve Selim İ. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. Ankara: TTK.

Tekin, H. (1980). *Okullarımızdaki Türkçe Öğretimi*, (12. Baskı), Ankara: Mars Matbaa.

Tural, E. II. Meşrûtiyet Dönemi'nde Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'nde Bürokratik Reform. dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1132/13304.pdf.
(Erişim tarihi: 08.12 2012)

Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (1996). C.4- s: 34, C.13- s: 323- 326. Ankara.

Türkiye Cumhuriyeti Maârif Vekaleti Galatasaray Lisesi Müfredat Programı, İstanbul. 1340.

Tokyo Üniversitesi Hakkı Tarık Us Koleksiyonu. Maârif Mecmûası.
(erişim tarihi 10.11.2012)
<http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/list2.html#m>.

Toronto Üniversitesi. İktitâf. (erişim tarihi 15.07.2012)
<http://archive.org/details/iktitafa03atamuoft>

Ünal, U. (2008). *Meclis-i Kebîr-i Maârif (1869-1922)*. Ankara: TTK.

Ülken, H. Z. (1998). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, , İstanbul: Ülken yayınları.

Yetiş, K. (1996). *Talim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sahasında Getirdiği Yenilikler*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Yıldız, A. (2007). Bazı Belagat Kitaplarına Göre Secinin Tanımı ve Tasnifi Üzerine Düşünceler. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 2/4 Fall p: 1055- 1064.*

Yücel, H.Â. (1938). *Türkiye 'de Ortaöğretim*. İstanbul: Devlet Basımevi.